

ERZURUM'DAN
ÖLÜMÜNE
KADAR

ATATÜRK'LE
ATATÜRK'LE
BERABER

I. CİLT

MAZHAR MÜFİT KANSU

TÜRK TARİH KURUMU

Birinci baskı : 1966

İkinci baskı : 1986

Üçüncü baskı : 1988

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XVI. DİZİ — Sa. 6³

ERZURUM'DAN ÖLÜMÜNE KADAR
ATATÜRK'LE BERABER

I. CİLT

4. Baskı

MAZHAR MÜFİT KANSU

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ — ANKARA
1997

ISBN 975-16-0906-2 Tk.
ISBN 975-16-0907-0

İÇİNDEKİLER

SUNU	IX
ÖN SÖZ (Y. HİKMET BAYUR)	XI

I

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON GÜNLERİ

Karesi Mutasarrıflığından Bitlis Valiliğine	3
Yola Çıkış	4
Sultan Reşad'ın Ölümü	6
Siirt ve Bitlis'te	6
Yenilgi ve Mütareke	7
Dahiliye Nazırından Bir Sual.....	8
Kâbuslu Bir Gece ve Tarihî Bir Sır	9
Mustafa Kemal Hakkında Bir Şüphe	11
Sahnenin Öbür Yüzü.....	13
Erzurum'da Kâzım Karabekir'le	16
İlk Teşekkül ve Hoca Raif Efendi'nin İzahatı	18

II

MUSTAFA KEMAL İLE İLK KARŞILAŞMA

Mustafa Kemal Paşa Geliyor	23
Mustafa Kemal, Erzurum'da Çalışmalarına Başlıyor	28
Mustafa Kemal İlk Konuşmasını Yapıyor	30
Mustafa Kemal Paşa Şef Seçiliyor	33
Açık Faaliyet ve Mustafa Kemal'in Askerlikten İstifası...	36

III

ERZURUM KONGRESİ

Erzurum Kongresini Toplama Hazırlığı	43
İngiliz Kumandanı İle İkinci Hâdise	47
Erzurum Kongresi Devresi	69
Mersinli Cemal Paşa Niçin Ayrılmış?	69
Mustafa Kemal ve Cumhuriyet	72
Erzurum Kongresine Paşa ve Rauf Bey Nasıl Girdiler? ..	75
Mustafa Kemal İlk Nutkunu Söylüyor	77
Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre Açış Nutku	80
Damat Paşa Yıldırımı Vurulmuşa Dönüyor	85
Kongrede Bolşeviklik Propagandası ve Hararetli Münakaşalar	103
Mustafa Kemal Heyeti Temsiliye'ye Girmeli mi? Girmeli mi?	106
Kongre 14 Günde Neler Yapmıştı?	112
Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku	113
Kongrenin Beyannamesi	113
Kongre Heyeti	116
Kongre Kararları ve Cemiyetin Nizamnamesi	117

IV

ERZURUM VE SIVAS KONGRELERİ
ARASINDAKİ DEVRE

Kongrenin Bittiği Gece	127
Ferit Paşa Hükümeti Tekrar Küplere Biniyor, Şarkta Valileri Değiştiriyor!	132
Karakol Cemiyeti Galesi	136
Ferit Paşa'ya Telgraf ve İstanbul Efendilerine Mektuplar..	141
Sivas Kongresini Toplatmamak İçin Tertipler ve Reşit Paşa İle Muhabereler	148

Sivas'a Gidiş Hazırlığı, Kimler Gidecek, Erzurum Hem- şehriliği ve Yol Parası	167
Manda Meselesinin Erzurum'daki Safhası ve Asabî Anlar.	176
Erzurum'dan Sivas'a	193

V

SIVAS KONGRESİ

Mustafa Kemal'i Niçin Kongre Başkanı Yapmak İstemi- yorlardı	211
Kongrenin Kabul Ettiği Yemin ve İttihatçılık	219
Sivas Kongresi Kararları ve Nizamname	220
Kongre Heyeti	230
Kongrenin Dördüncü Gecesi ve Mustafa Kemal	231
Manda Meselesi Görüşülüyor	237
Heyeti Temsiliye'nin İlk İçtimai ve Vahim Haberler...	252
Meğer Kimin "Zadei Marifeti" İmiş?	254
Ali Galib'in Tenkili ve Mustafa Kemal	255
Ali Galib'e Verilen Suikast Vazifesi	262
İstanbul'la Teması Kesmek, Yeni Bir Hükümet İsteme Kararı	271
13 üncü Kolordu Komutanının Olumsuz Davranışı	286
Padişah Vahideddin'in Beyannamesi	287
Karşılıklı Mücadele Tekrar Alevleniyor	289
Ferit Paşa'nın Valileri Millî İrade Huzurunda	295
Trabzon Valisi Galip Bey'in Tevkifi ve Halit Bey Meselesi	301
Kastamonu Valisi İşbaşına Gelemiyor	307
Konya Valisi Cemal Bey ve Konya Meselesi	315
Konya Halkına Beyanname	321
Abdülkerim Paşa ile Muhabereler	322
Kerim Paşa'nın Cevabı	332
Mustafa Kemal Paşa'da Azim ve İrade	338
Halil Paşa ve Küçük Talât Sivas'ta	340

S U N U

Denizli Milletvekili rahmetli Mazhar Müfit Kansu'nun "Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber" başlığı altında 4 Mart 1948'den başlamak üzere Son Telgraf gazetesinde çıkmış olan hâtıraları Kurtuluş Savaşımızın en önemli belgelerinden biridir. Bu Hâtıraların Kurumumuz yayınları arasında basılmasına Yeni Çağ Kolumuzun 26 Nisan 1963 tarihli toplantısında karar verilmiştir.

Bu karar üzerine Son Telgraf gazetesi sahibi Sayın Ethem İzzet Benice'ye başvurulmuş ve hâtıraların Kurumumuzca yayınlanmasına müsaade edilmesi rica edilmiştir. Sayın Ethem İzzet Benice hiç bir maddî karşılık beklemeden bunların Kurumumuz tarafından kitap halinde basılmasına izin vermişlerdir. Sayın Benice'nin gösterdiği bu asil anlayıştan dolayı Kurumumuzun teşekkürlerini bildirmek isteriz.

Hâtıralar oldukça uzundur. Bu bakımdan iki cilt halinde yayınlanacaktır.

ULUĞ İĞDEMİR
Türk Tarih Kurumu
Genel Müdürü

Ö N S Ö Z

Ahmet Mazhar Müfit Kansu'yu 1920 yılında Ankara'da tanıdım, dostluk kurduk, babam Gelibolu mutasarrıfı iken ora idadesinde öğretmenlik etmişti ve bana ondan bahsedirdi. Cesur bir arkadaştı. Görüşlerini savunmaya kalktı mıydı atak olurdu, bu da içtenliğinden ileri gelirdi. Bana da Milli Eğitim Bakanlığım sırasında kürsüden çatmıştı, nedeni Türk İnkılâbı Tarihi dersleri herkese açık olmayıp onlara kartla girilmesiydi. “Orada yasak, burada yasak, bıktık artık bu yasaklardan” demişti. Bu: “kızım sana söylüyorum gelinim sen anla” biçiminden bir kınamaydı. Verdiğim karşılıktaki bu derslere girmek öğrenciler için zorunlu olduğuna ve yer de yetmediğine göre başka yapacak şey olmadığını, söyledim. Bununla birlikte takrirlerin radyo ile verildiğini ekledim. Yatıştı.

Aşağıdaki olay onun gerekince nasıl etkili biçimde konuşmasını bildiğini gösterir. Birinci Genel Savaş sırasında İzmit mutasarrıfı iken halktan ordu için yardım istemek amacıyla yapılan bir toplantıda Mazhar Müfit Kansu konuşurken bir bohça açmış ve içinden çıkardığı kanlı bir ceketini halka göstererek: “İşte ben oğlum Ekrem'i Çanakkale'de şehit olarak vatanıma verdim. Siz de malınızdan vereceksiniz” demiş ve bu sözler sonucunda büyük yardım toplamıştır.

Sözünün eriydi ve inatçıydı. Eylül 1919 başlarında toplanan Sivas Kongresine katılmıştı. “Müdafaa-i Hukuk” ve daha genel olarak Mustafa Kemal'in başında bulunduğu akımın “İttihat ve Terakki” Cemiyetini diriltmek amacını güttüğü propagandası —bu Cemiyetin bıraktığı kötü anılar dolayısıyla— ortalığı zehirliyordu. Bu yüzden her Kongre üyesinden bir yemin istenmişti. Bunun içinde “İttihat ve Terakki Cemiyetinin ihyasına (diriltilmesine) çalışmayacağım” sözü de vardı. Mazhar Müfit ise vaktiyle bu Cemiyete girmiş ve “her fırsatta, her sahada onun menfaatine çalışacağına” yemin etmişti.

İşin gerçeğine gidilirse onun vaktiyle girdiği cemiyetle Birinci Acun Savaş sonundaki cemiyeti bir tutmak imkânı yoktu, ancak Mazhar Müfit bu ikinci yemini etmemekte

direndi. İçtenliği herkesce bilindiğinden yemin etmeyen tek üye olarak Kongrede kalması kabul edildi. ¹

* * *

Mazhar Müfit Kansu'nun kısa bir hal tercümesine geçerken Osmanlı Devletinin sonlarında ve Kuvayı Milliye başlarında sicil işlerinin ne kez karışık olduğunu belirtmek gerekir.

O, Ulus gazetesinin 14 Kasım 1948 günlü ve 9826 sayılı nüshasına göre 1874 de Denizli'de, İçişleri Bakanlığı siciline göre ² ise İstanbul'da doğmuştur. Bu karışıklığı şu yolda yorumlayabiliriz. Ölümü sıralarında bir yakını gerçek durumu, yani onun Denizli'de doğmuş olduğunu gazeteye bildirmiş olmalıdır. Ancak onun doğduğu tarihlerde çocukları doğar doğmaz nüfusa yazdırmak pek görenekten değildi; doğumdan kısa bir süre sonra bir işyar olan babası İstanbul'a atanmış ve çocuğun kaydı orada yapılmış olabilir.

Kuvayı Milliye devrine dek Mazhar Müfid'in hal tercümesi şöyle toplanabilir:

Kendisi Edirne Defter-i Hakanî Müdürü ve Emlâk-i Hümayun Komisyonu Reisi Süleyman Müfit Beyin oğludur.

Orta ve lise tahsillerini Edirne Rüşdî ve idâdisinde yaptı. Devlet hizmetine 1891 de Gelibolu İdâdisi Târih-i Tabiî ve Hendese Muallimi olarak girdi. Bir müddet de Edirne İdâdisi Muallimliğinde bulundu. Bu vazifede iken Kaymakamlık için gereken yaş haddini idrak edip memuriyetini idare mesleğine nakletmiş; 1897 de Havza, 1901 de Çorlu, 1902 de Cisriergene, 1908 de İskeçe kazaları kaymakamlıklarını ifa etmiş; 1908 sonlarında mutasarrıflığa terfi ettirilerek Gümülcine, 1910 da *Lâzistan*, 1911 de Mersin, aynı yıl İzmit, 1914 de Balıkesir Sancakları Mutasarrıflıklarına getirilmiş; 1918 de Bitlis Valisi olmuştur.

Mazhar Müfit Kansu, Nafi Atuf Kansu ile Şevket Aziz Kansu'nun hala torunudur. Kastamonu'lu Serdengeçti ve Mutafoğullarından Emin Ağanın torunudur.

¹ Bk. Aşağıda S. 279'a

² Gayri faal sicil (No. 957). Bu bilgiler Mücellitoğlu Ali Çankaya'nın hazırlamış olduğu "Mülkiye Tarihi ve Mülkiyelilerin hal tercümeleri" kısmından alınmıştır.

Bitlis valisi iken Anılarında (S. 14) anlattığı gibi 1918 bırakışmasından sonra Damat Ferit Paşa Hükümetince azledilmiş ve bir çok yurtsever gibi yargılanması istenilmiştir. O da doğal olarak İstanbul'a gitmemiş, Erzurum'a geçip Mustafa Kemal'i beklemiş ve onunla tanıştıktan sonra hep onun yanında ve izinde çalışmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcileri arasında önemli bir yer almıştır.

Sivas Kongresine katılmış, orada seçilen "Heyeti Temsiliye", yani o sırada Anadolu'nun bir türlü "Geçici Hükümeti" üyesi olmuş, sonra Türkiye Büyük Millet Meclisine Hakkâri üyesi olarak girmiş ve ölümüne dek türlü illerden (Hakkâri, Denizli, Çoruh) mebus seçilmiştir.

1920 de Meclise katıldıktan az sonra kısa bir süre, mebusluğu üzerinde kalarak, Elâzığ valiliği yapmıştır.

1925 Şubatında patlayan Şeyh Sait ayaklanması üzerine Ankara'da ve Şarkta kurulan iki İstiklâl Mahkemesinden ikincisine başkanlık etmiştir.

Kendisi alaturka musikiye meraklıydı. Bir kaç bestesi de vardır.

Kansu soyadını Şevket Aziz Kansu seçmiş ve Mazhar Müfit'in bunu Atatürk'e sunması üzerine O, 3/12/1934 günü bu adı aileye vermiştir.

Mazhar Müfit 13 Kasım 1948 de Cumartesi gecesini yaşantıya gözlerini kapamıştır. Evli ve üç çocuk babasıydı.

* * *

Atatürk'ün Büyük Söyleviden sonra Mazhar Müfit Kansu'nun bu Anıları, Mustafa Kemal'in Erzurum'a varışıyle (3 Temmuz 1919) Ankara'da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı (23 Nisan 1920) arasında geçen evre için en önemli kaynaktır. Onun hemen hep günü gününe tuttuğu notlar bir çok olayın nedenlerini ve iç yönünü aydınlatmakta, bir çok tarihsel gerçeği meydana çıkarmakta, Osmanlı Devletinin son ve Anadolu'da yeni doğan devletin ilk anları üzerine ışık tutmaktadır.

Mustafa Kemal'in Cumhuriyet, lâiklik, kadın-erkek eşitliği, lâtin harflerinin kabulü gibi temel devrimleri üzerindeki kararını ne vakit ilk açığa vurduğu Mazhar Müfit Kansu'nun Anılarından anlaşıldığı gibi (S. 130 v.d.) onun "her şeyi zamanında

yapmalı” yolundaki ünlü düstura verdiği şu çok veciz biçim de onun eserinde (S. 85) görülmektedir:

“Zamanında hiç bir şeyi kaçırmamak ve zamansız hiç bir şeye uzaktan yakından tevessül etmemek”.

İmlediğimiz kısım Atatürk’ün en önemli başarı etkenleri arasında sayılmalıdır.

Yine bu Anılardan (S. 168 v.d.) Mustafa Kemal’in ne kadarcık az para ile bu koca işe atıldığını anlıyoruz.

Burada bir çelişmeyi imlemek gerekir. Mazhar Müfit Kansu’nun Anılarında (S. 48 v.d.) ve bizde yazılmış bir çok eserde, daha Mustafa Kemal Erzurum’a gelmeden İngilizlere silahların teslimi yönünün Gl. Kâzım Karabekir’ce epey önlenildiği söylenilmektedir. Bunları teslim almakla görevli olan kurulun başkanı Yarbay Rawlinson ise Anılarını kapsayan “Adventures in the Near East 1918-1922” adlı eserinin 188 ve 190 ıncı sahifelerinde Haziran 1919 un ikinci yarısında büyük sayıda top kaması, tüfek ve makineli tüfek kapak takımlarını paket yapıp vapurlara yüklenmek üzere Trabzon’a gönderdiğini ve yeni Ordu Müfettişinin Erzurum’a gelmesinden sonra silahları teslim alma işinden gittikçe daha az memnun olduğunu yazar. Bu yön geçmişe ait bazı iç siyasal tartışmalar bakımından önemlidir.

Mazhar Müfit Kansu’nun 1920 yılı başlarında yeni seçilmiş Mebusan Meclisinin açılmasından sonra Vahitdettin ile yaptığı görüşme son Osmanlı Padişahının ruh durumunu belirten en önemli belgelerden biridir.

Yine bu eserde 16 Mart 1920 de İstanbul, o sıradaki düşmanlarca işgal edilip bir kaç mebusun İngilizlerce meclisten alınarak Malta’ya götürülmesi olayının propaganda amacıyla yayınlanmış olduğu gibi gelişmediğini göstermesi bakımından tarihî bir olayı aydınlatmaktadır.

Şu bir kaç satır, eserin önemini belirtmeye yeter. Anıların yazılışı da çok ilgi çekicidir; sıkmadan, âdeta bir roman gibi okunabilmesi de esere ayrıca bir değer vermektedir.

Ankara 22. XI. 1966

Y. Hikmet BAYUR

DÜZELTME

Hatıratıda geçen bazı yabancı adların imlâlarında yanlışlar vardır. Bunlardan bir kaçının doğru imlâsını aşağıya yazıyoruz. Buna göre düzeltilmesini dileriz.

Kendi dilindeki imlâsı	Okunuşu
Mougin	Mujen
Milne	Mİln
Noel	Nevil
Curzon	Körzon

Erzurumdan ●lümüne Kadar
Atatürk'le Beraber

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON GÜNLERİ

1918...

Birinci Cihan Harbinin dördüncü ve son yılı.. Fakat, savaş henüz sona ermemiş, bütün fecaati ile devam etmekte. Biz de bu harbin içindeyiz, ve.. harp talihi, maalesef lehimize değil. Memlekette gergin, endişeli bir hava ve gönüllerde huzursuzluk var.

Karesi Mutasarrıflığından
Bitlis Valiliğine

İşte, bu sırada müstakil Karesi sancağı¹ mutasarrıfı iken 11 Nisan 1334 = 1918'de Bitlis valiliğine tâyin edildim. Yeni vazifeme başlamak üzere mutasarrıflıktan ayrıldım; İstanbul'a geldim.

Tâyin edilmiş olduğum Bitlis vilâyeti hakkında Dahiliye Nezaretinden aldığım malûmat şu oldu :

Ruslar, Bitlis'ten çekildikten sonra, iki üç aydanberi buraya ancak üç dört memur gidebilmiş, vali yok. Vilâyet işlerini — o sırada Siirt'te bulunmakta olan — Bitlis vilâyeti mektubî kalemi mümeyyizi Hakkı bey² vali vekili olarak Siirt'ten tedvir etmektedir. Binaenaleyh, vilâyet kadrosunun yeniden teşkili lâzım geliyor..

Yeni vazifeme hareket etmeden önce, sadrazam Talât Paşa tarafından kabul edildim.

Şimdiki İstanbul vilâyet konağı, o zaman sadaret binası.

Büyük salondaki makamında beni mültefit bir tavırla karşılayan Talât Paşa ile karşı karşıyayız. Oturuyoruz, hatırimi soruyor, uhdeme tevdi edilen vilâyetin siyasî ve idarî önemini, kalkınma ve asayiş ihtiyacını bana izah ederek direktifler veriyor. Yeniden tanzim edilecek olan vilâyet kadrosu, tâyin edilecek memurlar hakkında da arzularımı söylüyor.

¹ Şimdi Balıkesir Vilâyeti.

² Van Mebusu (Millet Vekili) iken ölmüştür.

Bu hususta bir güçlkle karşılaşyoruz : Bitlis'e gidecek memur bulmak kabil değil. İstîlâ görmüş olan bu yerlere kimse gitmek istemiyor.

Bu güçlüğü bertaraf etmek için ne yapmalı?.

Şöyle bir çare buluyoruz: Sadrazam Talât Paşa, Bitlis'e gidecek memurların maaşlarına yüzde yetmiş beş zam yapıyor ve bana vâsi salâhiyet veriyor.

Yola Çıkış

Sadrazam Talât Paşa'dan aldığım geniş salâhiyete dayanarak ve dahiliyedeki temaslarımı bitirerek jandarma komutanı, polis müdürü, maarif müdürü vesair erkân ve memurini bizzat seçtim. Bu suretle Bitlis vilâyeti için istediğim gibi bir "vilâyet kadrosu" kurdum. Bu erkân ve memurinin tâyinleri ait oldukları makamlarca da tasdike iktiran etti.

Böylece vilâyet kadrosunu teşkil ve hazırlıklarımı ikmal ettikten sonra 15 Haziran 1334 tarihinde, memurlarla beraber, yola çıktık. Bize tahsis edilen — birinci ve ikinci mevki — bir vagonla Haleb'e müteveccihen Haydarpaşa'dan hareket ettik.

Fakat, yolculuğumuz hiç de kolay geçecek gibi değil. Çünkü, varacağımız yere kadar bu rahat tren seyahati devam etmeyecek. Pozanti istasyonundan Adana'ya tren işlemiyor.

Bu yüzden seyahatimiz şöyle bir seyir takip etti: Haydarpaşa'dan Pozanti'ye, Pozanti'den Tarsus'a, Tarsus'tan Adana'ya Adana'dan da Diyarbakır'a varabildik.

Diyarbakır'da çetin bir durumla karşılaştık. Nakil vasıtası yokluğu. Umumî harp devam etmekte olduğundan, bilhassa bu bölgelerde müthiş bir nakil vasıtası fıkdanı vardı.

Buradan Siirt'e gideceğiz. Âlâ. Fakat, ne suretle, hangi yol ve hangi vasıta ile?. Ortada, bizi Siirt'e ulaştıracak hiç bir nakil vasıtası yok!.

Tek çare ve tedbir, askerî makamlardan yardım temin edebilmektir. Ve nitekim de öyle oldu. Komutanın emri ve askerî menzil teşkilâtının tavassutu ile emrimize bir sal tahsis edildi. Çünkü geniş ve geçit vermez Botan çayını geçmeye mecburduk ve vilâyet idare âmirleri ile birlikte bindiğimiz bu sal benim de, arkadaşlarımla da hayatımızda ilk defa gördüğümüz ve bindiğimiz bu sal, orijinal bir nakil vasıtasıydı ve adı da Kelek'ti. İki

üç yüz kadar gemici tulumu şişirilerek birbirine bağlanmıştı ve üzerine de ızgara şeklinde ince lâtalar konmuştu. Nehrin cereyanına göre kâh süratli akıntılara kapılarak, kâh kıyılara sığınarak ancak bir haftada Siirt'in Otlu denilen mevkiine, yahut da iskelesine ulaşabildik.

Otlu'da bizi Siirt mutasarrıfı Cevdet beyle arkadaşları karşıladı. Günler boyunca cephelerdeki durum ve iç âlemimiz hakkında hiç bir haber alamamanın üzüntüsü içindeydim. Cevdet beyden :

— Ne haber var?.

Diye sordum. Fakat, o daha cevap vermeden biz, biraz ileride kurulmuş çadırların önüne varmıştık.

— Nedir bunlar mutasarrıf Bey?

Dedim.

— Bitlis muhacirleri.

Diyerek izah etti :

“Rus istilâsına uğrayan ve hicret edebilen Bitlis’liler henüz tamamiyle kendi evlerine ve köylerine dönemediler. Çadırlarda barınıyorlar. Aralarında “Muş” ve “Genç”li olanlar da var. Emirlerinize intizaren biz de henüz haklarında kat’î bir karar almış bulunmuyoruz.”

Kesif bir halk kitlesi birden etrafımızı çevirmişti. Yorgun, yoksul, muztarip, istilâ felâketlerinin bütün kahrına uğradığını yüzlerindeki işmizazlarla belirten bir kitle :

Ve.. hemen hepsi yeni valilerini ve vilâyet heyetini büyük kurtarıcı ümitlere bağlanmış olarak karşılıyorlardı.

Birden aklımdan geçti :

Büyük bir mesuliyet altındayım. Mânevî ve maddî mesuliyet. Öyle bir vilâyete vali gelmiş bulunuyorum ki, vilâyet merkezi ve konağı yok. Halkı muhaceret halinde ve istilâ devrinin açtığı derin yaralarla muztarip. Emrimdeki “Genç”, “Muş” ve “Siirt” mutasarrıflıkları halkı da herhalde harbin felâket, zorluk ve darlıklarından daha az muztarip değiller.

Bir an bu düşüncenin ikaz ve işareti altında ürperdiğimi hissettim.

Çadırları dolaşır, halk ile konuşurken, kendi yorgunluğumu, sal üzerinde geçen haftamı âdeta unutmuş gibiydim ve zihnim durmaksızın bana :

— Tedbir, acele ve müspet tedbir..

Diye âdeta haykırıyordu.

Bu anda, çadırların önünde bir hareket oldu, halk açıldı, bir hoca Efendi ve refakatinde iki zat, kalabalığı yararak bana doğru ilerlediler. Hoca Efendi kendisini takdim etti :

— Bendeniz Siirt müftüsü Hulki.³

— Zahmet ettiniz, görüştüğümüze memnun oldum.

Dedim. Yanıma daha çok sokularak :

— Siirt'ten geliyorum. Mutasarrıf Bey sizi karşılamaya gelmiş buldukları için kendilerine bendeniz vekâlet ediyorum. Nam-ı devletinize gelen bir telgrafı bizzat getirdim.

Diyerek telgrafı uzattı.

Sultan
Reşad'ın
Ölümü

Halep'ten sonraki seyahatimizin hazırladığı sürprizler arasında meğer bu da varmış. Daha vilâyet toprağına ayak basar basmaz, gördüğüm perişan hal yetmiyormuş gibi, Müftü Efendi'nin bizzat zahmet ederek elime kadar getirdiği telgraf da bir kara haberi tebliğ ediyordu. Sultan Reşad'ın ölümünü ve yerine Vahdettin'in Padişah olduğunu haber veriyordu.

Vahdettin'in şahsiyetini az çok bilenlerden biri olduğum için Sultan Reşad'ın ölümünü "fâl-i hayır" saymamış olduğumu itiraf ederim. Fakat, zarurete ve verilen direktife uyduk. Halkı topladık. Padişahın ölümünü ve yeni cülüsü bizzat halka ilân ettim. Müftü Efendi dua etti, yeni Padişah'ın millete ve vatana hayırlı olmasını temenni etti ve hemen oracıktan tedarik edilen kurbanlar kesildi.

Siirt ve
Bitlis'te

Siirt'te bir hafta kadar kaldım.

Hakikaten Siirt bir stüdyo şehri gibidir. Çimento yerine bir nevi alçıdan yapılan kubbeli, sık, bembeyaz ve üstüste yığınak yapan evleri insan gözünde âdeta bir dekordan şehir hissini yaratan bu güzel beldeden hiç ayrılmak istemiyor ve vilâyet merkezini burada tesisi düşünüyordum.

Nereyi uygun bulursam, vilâyet merkezini orada kurmam hakkında salâhiyetim de vardı. Fakat, iki büyük mahzurla karşılaşmıştım. Biri: Siirt'in vilâyet hudutlarımıza nazaran merkezde olmayışı, diğeri: Beraberimde gelen vilâyet erkânının yüz-

³ Siirt Milletvekili olarak ölmüştür. Çok muhterem, âlim bir zattı.

de yetmiş zamdan istifade edebilmelerinin ancak istilâ görmüş şehirde oturmaları ile mümkün olabilmesi idi.

Bunun içindir ki, gerek coğrafi durumu, gerek memurların maddî faydası bakımından Bitlis'i tercih etmek açık bir zaruret. Fakat ne yazık ki, Bitlis'i tahayyül ve tasavvur ettiğimden çok daha perişan bir halde bulmuştum. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün refah ve imkânlarından faydalanmış olarak büyüyen ve doğu şehirlerimizin en mamurlarından biri olan Bitlis, bir harabezardan farksızdı. Rus istilâsı şehri yıkmıştı, yine Rus ric'ati yakmıştı ve Ermeni çetelerinin katliâmları ve muhaceret vilâyet merkezinde insan ve aile bırakmamıştı.

Şehirde ve harabeler arasında ancak iki yüzü geçmiyen insan bulduğumuzu söylersem, buna asla hayret edilmemelidir. O insanlar da açlıktan, her çeşit yoksulluktan perişan ve bitkin bir halde bulunuyorlardı. Hoş, biz de, hemen bu aç ve bitkin insan kfilesinin arasına katılıvermiştik.

Üç, dört ay, hepimiz Kelkil denilen darı hamurundan ekmek ve buna tek katık olarak da devedikenine benziyen ve kendi kendisine yetişen kengil denilen bir otu yemeye mahkûm ve mecbur kalmıştık. Ancak bu mahrumiyete, gıdasızlığa katlanarak teşkilâtlanmaya, iaşe organizasyonu kurmaya, muhaceret bölgelerinden halkı geri getirmeye ve kalkındırıp müstahsil hale sokmaya, asayiş düzenine koymaya çalışıyorduk. İşte biz bu safha ve bu sahneler içinde iken imparatorluğun mağlûbiyet ve felâketi de bir çığ halinde hızlanıyor ve vatanın her tarafında millî kader tamamıyla makûs bir tecelliye tâbi bulunuyor, yer yer istilâ orduları Anadolu'nun bağına bir hançer gibi saplanmak üzere ilerliyorlardı.

Nihayet mukadder âkibet gecikmedi, mağlûbiyet tahakkuk etti, yıldırım sürati ile hâdiseler birbirini kovaladı, Talât Paşa kabinesi çekildi; mütareke ve işgal şartlarının tatbikatı başladı, İzzet ve Tevfik Paşa kabinelerinin malûm geçit resimleri tamamlandı ve binbir ıztırap, millî felâket sahneleri içinde Damat Ferit Paşa sadrazam oluverdi.

Bütün vatandaşlarca her sahne ve her safhası bilinen bu devreyi böylece tebarüz ettirip, geçerken benim Bitlis'teki şahsî ve idarî durumumun da her gün bir kat daha bunaltıcı bir hale tahavvül ettiğini takdir etmek elbette ki güç olmaz.

**Yenilgi ve
Mütareke**

Dahiliye Nazırından bir soru

Memleket içinde muhalefet ve partililik hüviyeti arkasına gizlenen her türlü hiyanet ve habaset şahlanmıştı. “Hürriyet ve İtilâf” partisine mensup Alemdar, Sabah, Peyam gibi gazeteler, akıl ve hayale sığmayan ve vatanseverlikle zerrece telif kabul etmiyen şekilde tahrikât yapıyorlar :

— İttihad ve Terakki valileri azlediliyor..

Diye manşetler koyuyorlar, valilerin hemen değiştirilmesini istiyorlar ve bilhassa “Sabah” ile “Peyam” :

— Bitlis valisi Mazhar Müfid'in azli takarrür etmiştir.

Şeklinde devamlı haberler yayıyorlardı. Hattâ :

— Azledilmiştir.

Diyenleri bile vardı. Bu tarz neşriyat, yalnız beni mânen kırmakla kalmıyor, halk üzerindeki tesirleri ile çalışmama ve iş çıkarmama da mâni oluyordu. Bir sabah düşündüm, yapılacak iş yoktu. Dahiliye Nazırını olan Mehmet Ali Bey'e bir telgraf çekerek :

“Bu neşriyat doğru ise azlimi tebliğ buyurunuz. Değilse, idare bakımından bilhassa zararlı olan bu neşriyata nihayet verdiniz.”

Dedim. Özetini kaydettiğim bu telgrafıma Nazır, 19 Nisan 1335 tarih ve 5236 sayılı telgrafı ile cevap verdi. Nazır Bey, gariptir ki :

“Asayiş ve izalei şekavet hususundaki himmetiniz şayanı teşekkürdür. Temin-i asayişe mütemadiyen itina olunması tavsiye olunur efendim.”

Diyen bu cevabında azlime ait müspet veya menfi hiç bir işaret de bulunmuyordu.

Bununla beraber, ben gelen cevabı hayra ve müsbete yorumuştum.

Ancak aradan üç beş gün geçmemişti ki, jandarma kumandanı Hasan Bey⁴ gülererek yanıma geldi ve elindeki mahrem işaretili şifre telgrafını bana verdi. Bu şifre Damat Ferit hükümetinin, hükümet idaresinde tutum ve zihniyetini anlatan bir şifre olduğu kadar, memleket idaresini elinde tutan bir iktidarın psikolojik bünye ve hüviyetini de tebarüz ettiren bir aciz, hacalet, zaaf vesikası idi.

⁴ Trabzon Jandarma müfettişi iken ölmüştür.

Şifrede komutandan şu soruluyordu :

“Vali Mazhar Müfit Bey’in azli takdirinde oraca muhilli asayiş bir hâdise zuhuru melhuz olup olmadığının serian iş’arı...”

Hasan Bey beni çok seven, sayan ve müfrit nasyonalist bir asker olduğu için hemen şu cevabı veriyor :

“Mazhar Müfit Bey, burada çok sevilen bir validir. Aşiretler rüesası kendisine büyük bir saygı ve bağlılık gösterdikleri gibi, asayiş bakımından da gizli ve kuvvetli teşkilâta bizzat sahiptir. İnfisali takdirinde bir hâdise zuhurundan hak-kile korkulabilir!”

Merhum verdiği bu mealdeki cevabı da yine gülerek bana naklettikten sonra :

“Halbuki, teşkilât değil, kumanda edecek jandarma erimiz, yiyecek fasulyemiz bile yok değil mi üstad?..”

Dedi ve ıztırapla fikirlerini ilâve etti :

“Bu ne biçim hükümet, ne biçim idare sistemi, ne zaaf?. Bir valisini azledemiyen, azledildiği takdirde asayişin bozulacağını vehmeden veya mazûl validen karşı bir hareket bekliye-bilen bir zihniyet ile bu adamlar utanmadan nasıl nazırlar koltuğunda oturabiliyor ve memleket idaresi mesuliyetini omuzlarına alıyorlar?..”

Hasan Bey, bu düşüncelerini açıklarken henüz Ferit Paşa iktidarının çiçeği burnunda tazeliği vardı ve öz hüviyeti iyiden iyiye bilinmiyordu.

Bununla beraber, bu muhabereden sonra artık benim azlim veya azledileceğim hakkındaki haberlerin de arkası kesilmişti.

İhtimal, Nazır Beyefendi topumu, tüfeğimi Babıâli'ye çevireceğim korkusu ile olacak Sabah'ların, Peyam'ların, Alemdar'ların ağzını kapatmıştı.

Her geçen gün, artık bizim için sonsuz yeni elem ve ıztırapların kaynağı olmaya başlamıştı.

Damat Ferit Paşa hazretlerinin(?) iç ve dış politika tutumu gözönünde serildikçe vatanın maruz kaldığı felâketli hal, hâdiselerin seyrini bizim gibi uzak bir köşeden takip edenler için çok daha azap verici ve hattâ tedhişkâr oluyordu.

Kâbuslu bir gece ve tarihtir bir sır

Sıkıntı ve üzüntüler içinde bunaldığım bir geceydi. Sadrazam Ferit Paşa'dan: "Hususî, gayet mahrem, bizzat hallolunacak" kayıtlarını taşıyan bir şifre aldım.

Tüylerimi ürpererek açtığım ve okuduğum bu şifre, kabul etmek lâzımdır ki, tarihe gömülü bir niyeti ve sırrı bugün vuzuhla belirtmektedir.

Telgraf şuydu :

"Vilâyat-ı şarkiyeden bazı aksamının Ermenistan'a terki mecburiyet ve zaruretinin hasıl olması muhtemeldir. Gerçi bu ihtimal pek zayıf ise de, bir emri vâkı karşısında kalınmamak için dağdağasızca ve uslûb-u hakîmane ile şimdiden efkâr-ı umumiye hazırlamak faydadan hâli değildir.

"Bu hususta sarf-ı mesai buyurulması ehliyet ve dirayeti valâlarından muntazırdır. Hüdanegerde böyle bir hal vukuunda mahallî halkın ve aşairin ne gibi bir tavır ve harekette bulunacaklarının dahi gizlice ve münasip bir surette tahkik ve tetkiki ile neticenin peyderpey doğruca tarafıma iş'arı tavsiye olunur."

Tüylerimi ürperterek ve beynimi durdurarak okuduğum bu emri sami-i sadaretpenahî (?) daha doğru ifadesi ile o tarihte Bitlis istinaf müddeiumumisi olan Cemal Bey'in "Emri sami-i rezaletpenahî" dediği bu telgraf, muhakkak ki, Damat Ferit Paşa'nın biraz daha sıkıştırılsa doğu vilâyetlerini Ermenistan'a terkedebileceğini gösteriyordu.

Bir yandan Şark vilâyetlerimizden bazılarını Ermenilere terketmenin huzur tevlit edeceği yolunda, bugün bunun azap ve ızdırabını duyup duymadığını bilmediğim, bir muharririn sıkı telkinat ve neşriyatı; öte yandan ecnebilerin zorlaması ve iç havadaki bulanık ve binbir fesat ve tahrik, belki de Damat Ferit Paşa'yı bu hususta seri bir karara götürebilirdi.

Hayatımda bana dehşet veren böyle bir diğer kâbuslu geceyi bir daha hatırlamıyorum. Hemen sadrazam olacak bu mütereddi yaradılışa cevap verdim :

"Eczay-ı memalik-i Osmaniye'den bir karış toprağı bile düşmana terk için efkâr-ı umumiye hazırlamak elimden gelmez. Bendenizde tasavvur buyurduğunuz ehliyet ve dirayet de buna müsait değildir. Bu gibi işlerde ehliyet ve dirayeti nezd-i sami-

lerinde mücerreb bir zatın yerime vali tâyin ve izamını rica ederim. Ferman.”

Aman yarabbim! Neler oluyordu, millî hayat ne zalim giraplara ve talihsizliklere sürüklenmek tehlikesine maruz bulunuyordu!

Düşündükçe çıldırmamak kabil değildi.

Damat Ferit Paşa'nın bu telgrafının üzerinden hemen birkaç gün geçmemişti ki, şu haber yayıldı :

“Fahrî Yaver-i hazret-i şehriyarî mirliya Mustafa Kemal Paşa üçüncü ordu müfettişliğine tâyin edildi. Paşa, sadrazam Damat Ferit Paşa ve kabine erkânı ile müzakere ve temaslarını bitirir bitirmez vazifesi başına hareket edecektir.”

Mustafa Kemal Paşa'yı yakından tanıımıyordum. Askerî muvaffakiyetlerinin ve bilhassa Anafartalar'daki büyük zaferinin hayranı idim. Fakat, umumî harp içinde bütün bu muvaffakiyet ve zaferleri gölgelendirildiği gibi, siyasî hüviyet ve şahsiyeti de efkârî umumiyede bütün hususiyetleri ile malûm değildi.

Yalan söylemeyi sevmem de, istemem de. Vicdanıma karşı huzur temin etmek için burada açıklamalıyım : Bu haberi alınca, kendi kendime şöyle bir muhakeme yürüttüm: Fahrî yaver-i şehriyârî, Damat paşa hazretlerinden vazife ve talimat alıyor. Kabine âzası ile temas ve müzakere halinde. O halde, bu paşa da onlardan veya onlara dönmüş olanlardan biri.

Hemen o günlerde Damat Ferit'ten aldığım bir emir de bu muhakememi destekliyordu. Sadrazam tamim telgrafında : Mustafa Kemal Paşa'nın yalnız üçüncü ordu müfettişi olarak vazife ifası ile kalmıyacağını, mıntakasında ve mıntakasına civar bölgelerde bulunan vilâyetler valileri ile de muhabereye ve gereğinde emir vermeye salâhiyetli bulunduğunu tebliğ ediyordu.

— Eh, Hürriyet ve İtilâf Mustafa paşaların, Kiraz Hamdi'lerin, Müşir Zek'ilerin yanına bir de Mustafa Kemal Paşa kattı!

Diyor, üzülüyor;

— Aman yarabbi sen sabır ver.

Deyip hâdiselerin gelişmesini bekliyor ve Mustafa Kemal hakkında şüphelerimi muhafaza ediyordum. Hele, Paşa'nın

Mustafa
Kemal
hakkında bir
şüphe

Samsun'a çıkıp Amasya'dan çektiği ilk şifreli telgrafı alınca bütün bütün şüphem kuvvetlendi ve hükmüm sağlandı : Hürriyet ve İtilâfçı bir Paşa.

Mustafa Kemal'in 44 sayı ve 1 haziran 1335 tarihini taşıyan bu telgrafı şuydu :

“Vilâyat-ı şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin vilâyet merkezleri ile livalarında ve mülhakatında teşkilâtı var mıdır? Belli başlı müessis ve mümessilleri kimlerdir? Civar vilâyetlerdeki teşkilât ile haiz-i irtibat ve muhaberede midir? Başka cemiyetler var mıdır? Bittahkik iş'arına inayetlerini rica ederim.”

Üçüncü Ordu Müfettişi Fahri
Yaver-i Hazret-i Şehriyârî

MUSTAFA KEMAL

Kendi kendime tahminlerimi hükümlere bağlayarak yürütüyordum :

— Damat Paşa'nın şark vilâyetlerinin Ermenistan'a terki hakkındaki yumuşak ve mütemayil hareket tavrı sezilir sezilmez, teşekkül eden “Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaai Hukuk Cemiyeti”⁵ anlaşılan Mustafa Kemal Paşa'nın eli ile tasfiye edilecek. Paşa telgrafında başka cemiyetlerden bahsederken de herhalde “İttihat ve Terakki”yi kastediyor. Anlaşılan hem Müdafaai Hukuku, hem de “İttihatçı” diye hepimizi ortadan yok edecek.

O anda ne bileydim ki ben, Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal gibi büyük bir vatanseveri ve kahramanı İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir memuriyet ihdas ediyor ve Mustafa Kemal de Anadolu'ya geçmek ve hemen millî ihtilâle başlamak için böyle bir memuriyeti fırsat ve nimet sayıyor.

Tabii her şeyden gafil ve şüphelere boğulu bir halde kendisine telgrafla cevap verdim ve cemiyetlerden maksadının ne olduğunu, neleri ve kimleri kastedtiğini sordum. Gerçi Bitlis'teki üç-dört yüz nüfus arasında henüz Müdafaai Hukuk teşekkül etmemişti amma, memurlar ve halk arasında İttihatçı olanlar vardı ve bunlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kendi aralarında hâlâ yaşıyorlardı.

⁵ Bu cemiyetten ilerde uzun uzun bahsedeceğim.

Zannetmiştim ki, Mustafa Kemal Paşa bize :

— Bitlis'te “İttihat ve Terakki Cemiyeti” devam etmektedir.

Dedirtmek ve arkasından da hepimizi tevkif ettirmek istiyor. Hem vakit kazanmak, hem tedbir sağlamak bakımından :

— Şifreli telgrafınızı halledemedim.

Diyen ve izahat isteyen telgrafımı çekerken bilhassa bu noktanın aydınlanmasına büyük bir ehemmiyet veriyor ve Erzurum'daki Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin durumunu da şiddetle merak ediyordum.

Sonradan, yâni, Mustafa Kemal Paşa'ya mülâki olup kendisi ile işbirliği yaptıktan sonra öğrendim. Ben Bitlis'de dünyadan habersiz, ajanssız, gazetesiz, postasız vakit geçirir ve kendi kendime duyduğum şüphelerle boğulu bulunurken, Mustafa Kemal Paşa, Telgrafımı alıyor. Müfettişlik Erkânıharbiye Reisi olan Miralay Kâzım Bey'e (General Kâzım Dirik) :

“Bu vali galiba bizden değil, yahut da bize itimat etmiyor. Kendisine çektiğimiz telgraf gayet açık idi.”

Diyor. Kâzım Bey :

“Paşam Mazhar Müfid'in bizden olmamasına imkân yok. Ben Balıkesir'de Fırka Kumandanı iken o da mutasarrıftı. Kendisini yakından tanırım, siyasî kanaatlerini iyi bilirim. Aramızda dostluk ve itimat hâkimdir. Müsaade buyurursanız aynı telgrafı bir de ben kendi imzam ile çekeyim.”

Diyerek müsaade istiyor. Hakikaten çektiği telgraf geldi. Fakat, ben yine:

— Damat Ferid'in bu adamlarının tuzağına düşmiyeceğim.

Fıkr-i sabitini ısrarla muhafaza ederek Kâzım Bey'e de müs-pet cevap vermedim ve :

“Şifre telgrafınızdan maalesef bir şey anlamak mümkün değil. Rakamlar birbirine karışmış.”

Diye bir telgraf gönderdim.

Mustafa Kemal, bunu da öğrenince :

“Kâzım, bu valinin bize itimat etmediği açıkça anlaşılıyor. Ne için Anadolu'ya geldiğimizi, ne yapmak istediğimizi, hiçbir şeyi bilmiyor. Üzerine varmalıyım. Erzurum'a gittiğimiz vakit kendisiyle muhabere eder, anlaşmaya çalışırız.”

Sahnenin öbür
yüzü

Diyor. Sahnenin bir yüzünde benim fikr-i sabitim, öbür yüzünde Mustafa Kemal'in sabırlı anlayışı bu şekilde sürüp giderken bir sabah daireye gidince uzun uzun düşündüm ve kendi kendime tam karar almış olarak kapı hademesine :

“Jandarma Kumandanını bana çağır.”

Emrini verdim. Artık Bitlis'te kalmak, o devrin bir valisi olarak hizmet ifa etmek istemiyordum. Âsabım fena halde bozulmuştu. İşgal felâketlerinin devamı, Anadolu'nun hemen her köşe bucağına galiplerin sokulması, Ferit Paşa'nın meş'um iktidarı, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki şüphelerim ve tereddütlerim beni bunaltmıştı. Biraz sonra, jandarma kumandanı geldi.

— Hasan Bey, otur yanibaşıma.

Dedim, sigara ve kahveden sonra :

— Şimdi senden rica ediyorum; Dahiliye Nazırına hemen bir şifre vereceksin ve şöyle diyeceksin : “Vali hastadır. İstifa edeceğinden bahsediyor. Bu sıra azledilirse, evvelce arzettiğim hâdiseye mahal kalmıyacaktır. Burada bir gün dahi kalmak istememekte ve hastalığı günden güne artmaktadır.”

Teklifinde bulundum. Hasan Bey, uzun ve çetin bir münakaşadan sonra güç hal ile bu teklifi kabul etti ve rica ettiğim mealde bir telgraf çekti. Ve.. yine bir hakikat idi ki, o sıralarda Bitlis'te vali olmak karanlıkta veya Yemen çölünde yaşamaktan farklı değildi. Çünkü, resmî muhabereleler dışında hiçbir yerden, hiçbir haber sızıyor, gazeteler gelmiyor, sızan haberler de aslından çok değişik, âsap bozucu, ruh ve dimağ yıpratıcı haberler oluyordu.

Uzun zaman geçmeden 23 mayıs 1335 tarihini taşıyan bir telgrafla azlim bildirildi. Gelen telgrafta :

“3 mayıs 1335 tarihinde şerefsadır olan iradei seniye mücibince valiliğe Niğde mutasarrıf-ı sabıkı Ziya Paşa tâyin edilmiştir. Halefinizin vüruduna kadar vekâleten ifay-ı vazife buyurulması rica olunur.”

Deniyordu.

Meğer, yine bir tesadüf sonradan bana öğretti ki, ben İstanbul hükümetince çok daha önceden azledilmişim; hakkımda

ayrıca bir “tevkif ve mahfuzen İstanbul’a izam” kararı da çıkmış! Hattâ yol üzerindeki valilere de bu husus tebliğ edilmiş.

Fakat, Ferit Paşa hükümeti, jandarma kumandanının çektiği telgrafta bahsettiği mevhum teşkilâtın bir hâdise çıkarmasından korkarak azil ve tevkif emrini Bitlis’e tebliğ etmekten çekinmiş, ancak, Hasan Bey’in ricam üzerine çektiği ikinci telgraftan sonradır ki, Ziya Paşa’nın tâyini emri tebliğ edilebilmiş.

Halbuki, ben bütün bunları bilmeksizin emri alır almaz :

“Emrinizi tebellüğ ettim. Çok rahatsızım. Vekâleti mektupçuya tevdi ederek İstanbul’a müteveccihen hareket ediyorum.”

Mealinde ve 25 Mayıs tarihini taşıyan bir telgrafı dahiliyeye göndererek kendi kendimi valilikten azad kıldım. Ve 13 Haziran 1335’de de İstanbul’a değil, Erzurum’a doğru yola çıktım.

İşte bu 25 Mayıs, 13 Haziran fasılası arasında Elâzığ valisi ve Mülkiyeden sınıf arkadaşım bulunan Ali Seydi Bey’den aldığım bir şifreli telgraftan gerçek vaziyetimi öğrendim. Ali Seydi, telgrafında şöyle diyordu :

“Ermeni tehciri meselesinden dolayı divanı harbi örfiye sevkedilmek üzere tevkifiniz ve mahfuzen İstanbul’a gönderilmeniz hakkında emir geldi. Eğer Elâzığ’dan geçersen hem bu emir tabiatile infaz edilmez, hem de istersen burada kalır ve saklanabilirsin. Eğer herhangi bir başka yere gitmek istersen vilâyetim dahilinde emniyetle ve müreffehen yoluna devamını temin ederim kardeşim.”

Arkadaşım Ali Seydi’nin bu hususî şifresi bana hayatımın bir dönüm noktasını işaret ediyordu. Minnettar olmamaklığıma imkân yoktu. Aynı zamanda 2 Haziran 1335 tarihini taşıyan bu telgraftan anlıyordum ki, 25 Mayıs’ta İstanbul’a müteveccihen hareket edeceğimi bildiren telgrafımın Dahiliye Nazırlığına vasıl olmasını müteakip, Diyarbakır ve Elâzığ valilerine bu yollardan geçip İstanbul’a gideceğim tahmin edilerek bu emir verilmiş bulunuyordu. Halbuki, ben ne Diyarbakır’a, ne de Elâzığ’a, ne de İstanbul’a gidiyordum. Erzurum’a gidiyordum. Ali Seydi’ye açıkça bunu bildirdim :

“Çok teşekkür ederim; Elâzığ’dan geçmiyeceğim. Erzurum’a gidiyorum. Hararet ve minnetle gözlerinden öperim kardeşim.”

Dedim, ve.. altı gün at üstünde süren bir yolculuktan sonra, 19 Haziran 1335 günü Erzurum’a vardım.

Erzurum'da
Kâzım Kara-
bekir'le

Erzurum neresi, Bitlis neresi değil mi?. Kapı komşu iki vilâyet. Fakat, bugün bu böyle. 1335'de Bitlis ve Erzurum her bakımdan birbirinden buutlar ve mesafelerle ayrı iki şehirdi.

Erzurum'da sanki güneşe, nura, bilgiye kavuşmuştum. En az, bir vatandaş için memleketine, aktüaliteye ait haberleri hiç olmazsa nisbî bir süratle ve doğru dürüst öğrenmek imkânı vardı. Bunun için birdenbire ferahlamış, bir karanlık gayyasından kurtulmuşçasına rahatlamıştım. Otele yerleşir yerleşmez, ilk işim, Kâzım Karabekir Paşa'yı ziyaret etmek oldu. Çünkü, her şeyin Kabir karanlığı gayyasından kurtulduğu vaziyet ile bir arada Mustafa Kemal Paşa'nın hakikî durumu etrafında sahih malûmat edinmek ve dünya hâdiseleri etrafında esaslı ve taze bilgi almak istiyordum.

Kâzım Karabekir Paşa, bugün rahmet ve minnetle anmama vesile oluyor, beni çok büyük bir sempati ile kabul etti. Merak ettiğim ve öğrenmek istediğim her bahis üzerinde uzun uzun tenvir eyledi ve :

“Mustafa Kemal Paşa millî hareketi nizamlamak ve vatani kurtarmak azmiyle Anadolu'ya geçmiş bulunuyor. Şimdi yolda-
dır ve Erzurum'a gelmektedir.”

Diyerek, bana büyük Ata'nın programı, tasavvurları hakkında da geniş izahat verdi ve iki buçuk saat süren bir konuşmadan sonra :

“Mazhar, sen burada kal.”

Dedi.

Paşa'nın bu samimî ve iyi niyetlerle dolu kabul ve tavsiyesinden sonra, enerjimi birden kazanmış, mâneviyatımı birden düzeltmiş, mücadele azim ve ruhumu birden diriltmiştim. Huzur içindeydim, istikbale emniyetle bakıyordum ve Türk vatanının her türlü ihanet, hiyanet, işgal ve istilâdan kurtulacağına inanan bir taze imanla ruhumun dolduğunu hissediyordum.

Kendisinden ayrılır ayrılmaz Vali Münir Bey'i (Münir Akkaya) ziyaret ettim. Münir Bey de umumî ahval ve oradaki İngilizlerin hatt-ı hareketleri hakkında beni bir hayli aydınlattı. Hemen hemen istikbale matuf hareket tavrımı tesbit edebilir duruma girmiş bulunuyordum.

Akşam üzeri otele döndüğüm zaman odamın kapısı vuruldu.
Kendisini :

— Ben, Kâzım Karabekir Paşa hazretlerinin emir zabitiyim.

Diye tanıtan bir genç subay :

— Paşa hazretleri evde sizi yemeğe bekliyorlar.

Diyerek beni aldı, Paşa'nın evine götürdü. Paşa bekârdı. Eşyası çok basit ve mütevazı bir evde oturuyordu. Zeki ve nafiz bakışlı gözlerini gözlerime dikerek oda kapısında beni tebessümle ve gayet mütevazı bir misafirperverlikle karşıladı :

“Belki yorgundun, dinlenmiye ihtiyacın vardı. Seni rahatsız ettim.”

Ve.. ilâve etti :

“Biz burada yeni bir sima, yeni bir şahsiyet, yeni bir dost gördüğümüz zaman bilir misin ki, âdeta seviniyoruz. Filhakika, askerler için bu mevzuu bahis değildir amma, ne de olsa insan eşe de, dostu da, tanışa da, söze de muhtaç olmaktan müstağni kalamıyor.”

Biraz sonra, yemek odasına geçtik. Paşa, yemek arasında vatanın uğradığı felâketi, kurtuluş çarelerini, Çanakkale ve Filistin cephesindeki bazı intiba ve hâtıralarının günün içindeki vaziyetlerle olan alâkasını izah ettikten sonra :

“Çok çalışmaya, çok dikkatli bulunmaya ve tertipli, şuurlu hareket etmeye kat'î ihtiyacımız var.”

Dedi ve ilâve etti :

“Bugün senden ayrıldıktan sonra Erzurum'a geldiğini, beni ziyaret ettiğini telgrafla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdim. Kendisinden cevap da aldım. Erzurum'da kalmanızı, kendisine intizar etmenizi tavsiye ediyor. Ve İstanbul'a gittiğiniz takdirde tevkif olunup divan-ı harbe verileceğinizi de ayrıca bildiriyor.”

Bir lâhza düşündükten sonra, sordu:

— Tevkif edileceğinizden haberiniz var mıydı?

— Vardı, Paşam..

Diyerek Elâzığ valisi Ali Seydi arkadaşımın telgrafını ve ihbarını anlattım.

— O halde sabahki tavsiyem yersiz olmamış. Erzurum'da kalman için ayrıca mühim bir zaruret de hasıl olmuş bulunuyor.

Dedi.

— Evet Paşam.

Diyerek devam ettim :

— Esasen sizinle konuştuktan sonra, ben de Erzurum'da kalmayı kararlaştırmıştım. Her hususta mutabıkız.

Paşa bu kararımдан çok memnun oldu ve yemek sohbetimiz hemen üç saat kadar sürdü ve münhasıran memleket meselelerini ve umumî vaziyeti karşılıklı görüştük.

Paşa'nın azimli, irade ve karar taşıyan kanaatlerini bir kere daha dinledikten sonra, benim için artık istikbal tamamıyla canlanmıştı. Memleketin kurtuluşu yolunda ölünceye kadar mücadele etmek ve hiçbir şeyden yılmamak.

Aradan iki gün geçmişti. Artık kendimi Erzurum'un yerlisi olmuş sayıyordum. Ne yaptığımı, ne yapacağımı, hangi mevzuda çalışacağımı, kimlerle temas edeceğimi biliyordum. Çelik gibi kuvvetli, civa gibi hareketli bir haldeydim.

Erzurum'a gelişimin daha ikinci günü burada ismini hürmetle anmak mecburiyetinde olduğum jandarma kumandanı Ferit Bey⁶ beni evine misafir almış:

— Otelde İngilizler var. Herhangi bir müessif hâdise çıkabilir. Evimde kalman münasip olur.

Demek asaletini ve misafirperverliğini göstermişti. Yine Ferit Bey'in delâleti ile hemen : “Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti”nin Erzurum şubesi ile temasa geçmiştim.

Şubenin reisi hoca Raif Efendi (şimdi Erzurum milletvekili) idare heyeti âzası da, Hacı Hafız Efendi, emekli binbaşı Süleyman ve Kâzım Beyler, Necati Bey ve Dursun Beyzade Cevat (şimdi Erzurum mebusu ve C. H. Partisi genel sekreter yardımcısı) Beydi.

Cemiyet ve gayesi hakkında pek muhterem bir zat olan Raif Efendi, bana daha ilk mülâkatımızda şu malûmat ve izahatta bulunmuştu :

“Ermenistan'a şark vilâyetlerinden toprak terkedilmesi şayiaları dolaşmaya başlar başlamaz içinde bulunduğumuz mütareke şartlarını da gözönüne getirerek hemen İstanbul'a gittim. İstanbul'da bir iki Türk gazeteci maalesef hezeyan halindeydi.

⁶ Şimdi meb'us ve miralay (Albay) mütekaidi.

Ve memleket bunaltıcı bir havanın sıkıntısı içindeydi. Memleketin kurtulması ilk hedefimiz olmalı ve şark vilâyetlerimizden bir karış toprak dahi her ne şekil ve her ne vesile ile olursa olsun anavatandan ayrılmamalıydı. İstanbul'a varır varmaz temaslarım başladı. Bu arada Ayasofya civarında merhum Süleyman Nazif Bey'e rastladım. Selâmlaştıktan ve hal hatır sorduktan sonra :

— Erzurum'dan yeni mi geldin?.

Diye sordu.

— Evet..

— Halk nasıl ve ne düşünüyor?.

— Mâneviyat yüksek, fakat bazı gazetelerin tehcir aleyhindeki ve Ermenileri mazlum mevkiinde gösteren yazıları ile doğu topraklarımızdan bir kısmının Ermenistan'a terki hakkındaki mütalâaları çok fena tesirler hasıl etmekte ve zararlı âkibetler tevlit etmesinden hakkiyle endişe edilmektedir.

Üstad Nazif tereddütsüz :

— Haklısın, doğru düşünüyorsun. Ben de seninle beraberim.

Dedi. Beyazıt'a kadar beraber yürüdük ve hep bu bahsi görüştük. Neticede gazete idarehanelerini ziyaret ederek tehcir aleyhindeki neşriyatı bu yoldan önlemeyi düşündük.

Ve bu kararımız dahilinde bir kaç gazete idarehanesine uğradık. Tehcir aleyhindeki neşriyatın zararlarını açık açık izah ettiğimiz gibi, şark vilâyetlerimizin durumundan, muhtemel tehlikelerden ve Damat Ferit kabinesinin tutumu karşısında halk hissiyatının ve düşüncesinin nelerden ibaret bulunduğu uzun uzun bahsettik. Fakat, ne yazık ki bundan bir fayda elde edemedik. Nihayet Beyrut eski valisi İsmail Hakkı, Hicaz eski valisi Mahmut Nedim, Bayezid (Ağrı) mebusu Şefik, Diyarbekir mebusları Zülfü ve Feyzi, Süleyman Nazif, Cevat Beyler ve ben, bir gün aramızda toplandık ve uzun görüşmelerden sonra, bir temel şart üzerinde mutabık kaldık. Bu temel şart: Kayıtsız ve şartsız Türk hukukunu muhafaza, doğu topraklarımızdan herhangi bir parçanın Ermenistan'a terkedilmesi gibi bir hal vukuunda veya herhangi bir fiilî tecavüz karşısında doğu vilâyetlerimiz halkının müttehiden silâhlı müdafaasını temin eylemeye çalışmak üzere "Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti"ni kurmak ve buna ait diğer tâli esasları tesbit etmek oldu.

Usulü dairesinde de hükümete beyanname vererek müsaade aldık ve ayrıca İstanbul'da cemiyetin organı olmak üzere "Hâdisat" adında bir gazete çıkardık⁷. Ancak, gazete kuvvetli rekabetler karşısında zarar ediyordu.

Büyük sermayeye ve uzun zaman zararı karşılamaya ihtiyaç vardı. Paramız yoktu. Aklımıza bir tedbir geldi : Donanma Cemiyeti reisine müracaat etmek ve cemiyetin parasından faydalanmak, cemiyet reisine bu müracaatı yaptık ve :

— Nasıl olsa İttihat ve Terakki müessesesi diye cemiyete vaz'iyed olunacak ve parası alınacaktır. Bu paraları vatan müdafası gibi mukaddes bir hizmete sarfetmek yerinde olur.

Dedik. Buna da imkân hasıl olmadı. Çünkü, cemiyetin kasasında ancak iki bin lira vardı ve bütün paralar harp içindeki ve harp başındaki siparişlere yatırılmıştı.

Vaziyet bu olunca, benim Erzurum'a ve diğer vilâyetlere giderek mahallinde çalışmam, şubeler açmam bir "Vilâyat-ı Şarkiye Kongresi" toplamam kararlaştırıldı.

İşte bunun içindir ki, şimdi Erzurum'da bulunuyorum. Erzurum'a gelişim faydasız olmadı. Gelir gelmez hemen arkadaşlarımı topladım. Ben ve Hacı Hafız Efendi İttihatçı idik. Arkadaşlara :

— Artık İttihatçılık mittihatçılık kalmadı. Topraklarımızı müdafaa ve vatan bütünlüğümüzü koruma mecburiyeti karşındayız. Elele, yürek yüreğe vererek çalışmalıyız.

Dedim. Uzun ve çetin konuşma ve tartışmalardan sonra mutabık kaldık ve Erzurum şubesini açtık. Şimdi, faaliyet ve mesaimizin ilk günleri içindeyiz."

Hoca Raif Efendi'nin bu izahatını büyük bir dikkat, takdir ve hayranlıkla dinledim. Nizamname ve talimatnamelerini gördüm. Hattâ birkaç gün gizli ve açık faaliyetlerini yakından takip ettim. Raif bey ve arkadaşları ile aramızda hemen ciddi ve karşılıklı bir samimiyet ve anlayış teessüs etmişti. Ancak, zihnimi kurcalayan tek istifham noktası vardı; bu da :

⁷ Minber Matbaasında Süleyman Nazif merhumun sahip ve başmuharirliği ile neşredilen ve yine Nazif merhumun "Fatihe Açık Mektup"unu neşreden gazete.

— Acaba halk, bu teşebbüs ve harekete iştirak ediyor ve müteşebbislerin düşüncelerini benimsiyor mu?

Sorusunu kendi kendime sormaktan ibaretti? Bu istifham noktası gerçekten mühimdi ve “Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti” nin kendi kendisine gelin güveyi olmayan bir millî müessese olduğunu fiilî tezahür ve müspet neticeler halinde görüp öğrenmeye lüzum vardı.

Bunu nasıl öğrenebilir ve ne şekilde kesin hükme varabilirdim?.

II

MUSTAFA KEMAL İLE İLK KARŞILAŞMA

Erzurum'a gelişimin on dördüncü günü idi. Hemen hemen Erzurum'lu olmuş, bütün muhit ile temaslarımı artırmış, kafamın içinde ne yapacağımı, ne gibi işlerle uğraşabileceğimi, tasarlamıştım. Kâzım Karabekir Paşa ve Raif Hoca ile en az gün aşırı buluşuyor, hâdiseleri karşılıklı mütalealarımızla inceliyor ve bazı kesin kararlar almak hususunda Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesini bekliyorduk. Yine o gün Karabekir'le beraberdim. Emir subayının getirdiği bir telgrafı okuduktan sonra bana dönerek her vakitki zeki ve tatlı bakışları ile sanki daha önce müjdesini verircesine :

**Mustafa
Kemal Paşa
Geliyor**

— Paşa geliyor. 3 Temmuzda burada.

Dedi. Hakikaten de, seyahat programında hiçbir aksama olmadı, 3 Temmuz 1335 günü Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldi.

O sabah Kâzım Karabekir Paşa, vali Münir Bey, Hoca Raif Efendi, "Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti" idare heyetindeki arkadaşlar ve daha birçok zevat ile birlikte, "Üçüncü ordu müfettişi ve fahrî yaver-i hazret-i şehriyârî Mustafa Kemal Paşa"yı karşılamak için Erzurum'un Ilıca mevkiine gittik. Paşa'yı beklerken arkadaşlar kendi aralarında konuşuyor ve çeşitli noktai nazarlar ileriye sürüyorlardı. Benim de zihnimi iki istifham yormakta devam ediyordu :

A — "Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti" karşısındaki halk hissiyat ve ilgisi.

B — Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyeti ve hâdiseler karşısındaki durumu.

Hoş bir tesadüf, zihnimi yoran hattâ buran istifhamı çözmeye vesile oldu. Düşünceli düşünceli ve biraz da asabî adımlarla aşağı

yukarı yürüyüp dururken, biraz ileride yaşlı bir zat birden gözüme ilişti ve dikkatimi çekti. Gayri ihtiyarî yanına gittim. Yaşlı ve fakat dinç ve sıhhatli olan bu zat ile merhabalaştık. Ben kendimi tanıttım. O da tanış verdi :

— Mezararkalı Mevlûd ağa.

Tatlı, hoş sohbet, dinamik bir ihtiyar. Köyden, davardan, ekinden, şundan bundan biraz konuştuğuktan sonra, sözü getirdim ve sordum :

— Mevlûd ağa, şu Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti'nin kuruluşuna ne dersin? Sanki, millet de bu fikirde mi?

Ben, suallerimi genişlettikçe, Mevlûd ağa da açıldı. Ve bir an hürriyete kavuşmuş ve şahlanmış bir arslanın yelesini sallaya sallaya kükremesi gibi Mevlûd ağa değişti, kükredi, gür, keskin, sert bir ses ve cidden azimli, iradeli bir tavırla :

— Sen ne diyorsun Beyim? Alimallah Ermenilere bir karış toprak bile vermeyiz. Çoluk çocuk bu uğurda can vermeğe, kanımızı dökmeğe hazırız. Zaten hepimizin kararı da bu. Ermenilerden bu harp içinde çok zulüm gördük. Yeter artık.

Dedi. Ve biraz uzakta hoca Raif Efendi ile konuşan Kâzım Karabekir Paşa'yı göstererek, kesti attı :

— Paşa bize bir kere arş desin. Bak gör o zaman neler olur neler.

Mevlûd ağanın bu sözleri bana muhakkak ki büyük bir teminat oldu ve geniş bir iç huzuru sağladı.

Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın iki saat kadar gecikmesinden faydalanarak oradaki bütün köylü ve şehirli vatandaşlar üzerinde de yine aynı sondajı yaptım ve hepsinden aynı cevabı aldım. Millî temayül ve irade tek noktada tekâsüf etmişti : Düşmana hiçbir şey vermemek ve düşmanı memleketin her noktasından atmak.

Görüştüğüm bütün Erzurum'lular aynı fikir, aynı azim, aynı karar ve millî iradeyi bir his, görüş, şuur ve millî müdafaa bütünlüğü halinde belirtirlerken, Mustafa Kemal Paşa'yı da, o anda benden çok daha iyi tanıdıklarına şüphe yoktu.

Türk çocuğunun asker doğup, asker ölmesi millî gelenek olduğuna göre, çoğu yeni terhis edilmiş, harpten çıkmış erler

olan köylüler Mustafa Kemal'in şahsiyetini bana ve birbirlerine şöyle ifade ediyorlardı :

— Yaman kumandandır. Sert muharebe eder. Üzerine atıldığı düşmanı kırmadan bırakmaz.

Bu teşhisi koyan ve hükmü sağlayanların çoğu “Bitlis” muharebelerinde ve “Çanakkale” de onunla beraber döğüşen veya döğüş şöhretini duyanlardı.

İşte, bu heyecan veren konuşma sahneleri arasındaydı ki :

— Geliyorlar.. geliyorlar..

Sesleri ve ihbarları birbirini takip etti ve nihayet otomobiller görüldü.

Hemen yolun kenarına dizildik. Kâzım Karabekir Paşa ve ben yanyana bulunuyorduk. Otomobil tam önümüzde durdu. Mustafa Kemal Paşa, sanki uzun bir seyahatten değil de, kısa bir gezintiden geliyormuşcasına çâlâk ve çevik otomobilinden indi. Bütün şuur ve vücudüm âdeta bir çift göz olmuş ve Mustafa Kemal'e bağlanmıştı. Merak ve heyecanla bakıyordum.

Gür kaşlarının gölgelediği mavi gözlerinden sanki bir ziya hüzmeleri fıskırıyor, kendisine bakan gözleri eritiyor, ruha nüfuz ediyor, iradeleri çözüyor ve iradesine râmediyor gibiydi.

Genç, dik, adeleli vücudu her hareketinde dinamik, enerjik hüviyetini ifadelendiriyor ve mânalandırıyordu. O zamanki ifadesi ile Liva elbisesi giyinmiş ve fahrî yaver-i Şehriyârî olduğundan bir de yaldızlı, pırıl pırıl yanan kordon ve altın bir imtiyaz madalyası ile göğsünü süslemişti.

İlk önce Kâzım Karabekir Paşa ipe kucaklaştı ve öpüştü. Sevgi, saygı ve samimiyet duygusu böyle bir millî felâket devresi içinde askerî resm-i tâzimi ve selâmı hemen her iki tarafa da unutturmuş gibiydi.

Kâzım Karabekir ilk müsafahayı takiben beni kendisine takdim etti :

— Mazhar Müfit Bey.

Mustafa Kemal Paşa, sanki birden ruhumu kavrayan, düşündüklerimi, söylemek istediklerimi benden önce derleyen ve bilen bir kuvvet ve iktidarla beni tamamiyle tesirine bağlayarak :

— Sizi burada çok beklettim Beyefendi :

Diyerek elimi kuvvetle sıktı ve devam etti :

— Yollar muntazam değil, kolay gelmiyor. Bununla beraber Erzurum'da kalışınız iyi oldu. İstanbul'a gitmiş olsaydınız sizi tevkif edeceklerdi. Anadolu'da hep beraber çalışacağız. Değerli ve münevver arkadaşlara ihtiyacımız ve görülecek çok işimiz var. Vatan hepimizden ayrı ayrı hizmet bekliyor.

Paşa sözünü bitirir bitirmez :

— Paşam, çalışmak için hazırım.

Diyerek, ilâve ettim :

— Emirlerinizi aldım ve bekledim. Tevkif edileceğimi de biliyorum. Fakat, esasen İstanbul'a gidecek değildim. Vaziyeti öğrenmek, temaslar yapmak için Erzurum'a gelmiştim. Hal ve şartlara göre ya burada kalacak, yahut ta Azerbaycan'a geçecektim. Böyle düşünmüştüm. Amma şimdi mesele kalmıyor; emrinizde ve hizmetinizdeyim.

Memnun oldu. O, sıra ile kendisini karşılamağa gelmiş bulunanların birer birer ellerini sıkmağa ve hatırlarını sormağa devam ederken ben de kendisinin refakatinde gelmiş bulunanlara takdim ediliyordum. İlkönce : Hamidiye Kahramanı, sonra da Bahriye Nazırı diye şöhretini ve şahsiyetini bildiğim Hüseyin Rauf (Eski Başbakan ve Londra Büyük Elçisi) Bey'e tanıtıldım. Rauf Bey'le de ilk defa tanışıyor ve görüşüyordum.

Müteakiben sıra ile Müfettişlik Erkânıharb Reisi Miralay Kâzım (General Kâzım Dirik), Doktor Binbaşı Refik (merhum Başbakan Refik Saydam) ile kucaklaştık ve öpüştük; eski İzmit mutasarrıfı Süreyya Bey (Süreyya Yiğit, Kocaeli Milletvekili) ile de tanıştık.

Karşılama ve tanışma safhası bittikten sonra Kâzım Karabekir :

— Paşam müsaade buyurursanız birer çay içelim..

Teklifinde bulundu ve hep beraber yine Paşa tarafından Ilıca'da hazırlattırılmış olan çadırlara gittik.

Paşa, Erzurum, Doğu şimal bölgelerimiz hakkında umumî şekilde Kâzım Karabekir'den bazı izahat aldıktan ve çaylar içildikten sonra tekrar yola çıktık.

Mustafa Kemal Paşa, birinci otomobildeydi. Kâzım Karabekir Paşa kendilerine refakat ediyorlardı. Hüseyin Rauf Bey ve ben de ikinci otomobildeydik.

Erzurum'un İstanbul kapısı muazzam bir kalabalıktan görünmez hale gelmişti. Bir bando ve ihtiram müfrezesi resmî selâmı ifa etmek üzere vaziyet almıştı. Ve diyebilirim ki, mübâlâğasız Erzurum'un bütün halkı da Mustafa Kemal'i bir millî sır ve şuurun sezîşleri içinde karşılamağa dökülmüştü.

Burada otomobillerden inildi. Mustafa Kemal Paşa :

— Merhaba asker...

Diyerek askeri selâmladıktan sonra teftiş etti ve ahali ile kısa bir görüşme yaptı.

Kendisini ilk defa tanıdığım gibi ilk defa da dinliyordum. Hâl ve hareketleri gibi dinamik, gür, tannan bir sesi vardı. Kısa görüşmesini bitirirken :

— Vatani tazyığı altında tutan felâket ve musibetleri beheimahal bertaraf edeceğiz.

Diyor ve sesi bu yolda en kesin ve vazîh bir iradenin taşışına sembolük ediyordu.

Bu sahne de geçtikten sonra, Paşa Erzurum'un düşmandan geriye alınışı sırasında İstanbul ve Harput kapılarında cereyan etmiş bulunan harekâta ilgi gösterdi ve Kâzım Karabekir Paşadan izahat istedi.

“Şark fâtihi” diye anılan doğu illerimizde büyük bir şöhret yapmış bulunan Kâzım Karabekir :

— Emredersiniz Paşam.

Diyerek bu kapılardan nasıl taarruz edildiğini ve bilhassa İstanbul kapısı ve civarındaki siperlerde bulunan Ermeni kıtaları ile nasıl muharebeler yapıldığını kısaca izah etti ve mevkiileri göstererek harpten yorulmuş Türk alaylarının nasıl dâsitanî kahramanlıklar yarattığını tebarüz ettirdi.

Mustafa Kemal Paşa, bu izahatı, mütalâa zikretmeksizin büyük bir dikkatle dinledikten sonra Paşaya :

— Teşekkür ederim.

Dedi ve hepimize dönerek :

— Gidelim arkadaşlar...

Diyerek otomobiline atladı.

Mustafa
Kemal, Erzu-
rum'da çalış-
malarına baş-
lıyor

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a gelişinin hemen akabinde çalışmalarına başlamıştı. Ordu ve ordu vazifesinin muayyen hudutları içinde kalmadığını ve kalmıyacağını daha ilk andan itibaren tebarüz ettiren bir hareket tavrı içindeydi.

Geniş ölçüde temaslar yapıyor ve "Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti" reisi, idare heyeti ve zevatı saire ile konuşmalarına başlamış bulunuyordu. Hoca Raif Efendi ile yaptığı temaslar ve mülâkatlar bilhassa enteresan malûmat edinmemize ve benim bir hayli aydınlanmama yardım etmiş bulunuyordu.

Her şeyin başında bir hakikat göze çarpıyordu :

Türk milleti millî ve insiyakî bir şuurla kendisini ve vatanı müdafaa hazırlanıyordu. Bunun için de hemen bir çok bölgelerde müdafaa cemiyetleri kuruluyor, halk kendi kendisini teşkilâtlandırıyordu. Meselâ Trabzon'da "Muhafazai Hukuk" adlı ve başlı başına bir cemiyet kurulmuş olduğu gibi, idare merkezi İstanbul'da olmak üzere "Of", "Rize", "Hopa", "Sürmene" ve daha bazı yerlerde şubeleri açılan bir "Adem-i Merkeziyet" cemiyeti de teşekkül etmişti.

Yine merkezi İstanbul'da olmak üzere "Kürd Teali Cemiyeti" adı altında bir cemiyet tessüs etmiş, Bayezid, Muş, Van havalisinde şubeler açmaya başlamıştı.

Bu şekilde kurulan bütün diğer cemiyetlerin de hep aynı maksat yolunda kurulduğu besbelli oluyordu.

"İki el bir baş içindir" darbı meseline uyularak her bölge kendisini, vatanını ve memleket bütünlüğünü korumak ihtiyaç ve insiyakî içinde teşebbüs iradesini harekete geçirmiş bulunuyordu. Ancak bunların dışında gayri samimî, ihtilâlcî, yıkıcı, iftirakçı teessüsler de vardı. Bunlardan bir tanesini burada itirafa mecburum ki, Mustafa Kemal Paşa da, Kâzım Karabekir Paşa da, hepimiz de pek geç öğrendik. Bu tamamiyle iftirakçı ve faaliyeti fevkalâde gizli tutulan bir cemiyet olmuştur. "Kürd İstiklâl Cemiyeti" adını taşıyan ve Osmanlı Meclisi âyanından Abdülkadîr Efendi'nin başkanlığı altında kurulmuş bulunan bu cemiyetin devamlı mevcudiyetinden ve cemiyetin hüviyet vesikalarını hamil bulunan ajanlarından ancak nice yıllar sonra, benim Şark İstiklâl Mahkemesi reisliğim zamanında haberdar olabildik.

Abdülkadir Efendinin muhakemesine ve Şeyh Said isyanının tenkil edilmesi zamanına kadar bu cemiyet olağanüstü bir muvaffakiyetle mevcudiyetini, faaliyetini gizliyebilmiş, mahut tâbi-riyle : Ser vermesini, fakat sır vermemesini bilmiştir.

Buna benzer iftirakçı, taklibci, ihtilâlcı ve yıkıcı cemiyetlerden biri de Yunanlıların müzaheretini ile Rumlar arasında teşekkül etmişti. "Mavrimira" adını taşıyan bu cemiyete Yunan Salib-i Ahmeri de bağlanmıştı. Salib-i Ahmerin buna bağlanışının sebebi: tıbbî malzeme, ilâç, sıhhi levazım ithal ve sevki, muhacirlere bakılmak maskesi altında memleket içine silâh, harp malzemesi sokmak, Osmanlı vilâyetleri dahilinde iftirakçı ve yıkıcı propaganda ve mitingler yapmak, çeteler teşkil etmek, ihtilâl ve isyanlar çıkartmaktı.

Bu cemiyetin başında Rum patrik vekili Droneüs, Atinafora, Yunan kaymakamı Katehaksi, Poliminisi ve saire gibi eşhas vardı.

Ayrıca, Trabzon'da da Pontus Cemiyeti kurulmuş, Kastamonu ve İnebolu'ya kadar bu cemiyetin şubeleri açılmıştı. Bu teşkilât içinde de bilhassa eski mebus Fokindis ve Andiryadis çalışıyorlardı. Ancak, bahsimiz bu cemiyetleri ve bu cemiyetlerin hainane ve zalimane faaliyetlerini izah eylemek olmadığı için bu kısa işaretimiz sadece o günler içindeki memleket durumunu belirtmeye yararmış olmaktadır.

İşte, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişi ile daha ilk hasbihallerinde gözönüne çıkan bin bir vaziyetin bir cephesi de buydu.

Paşa, bu izahatı ve malûmatı Hoca Raif Beyle ilk temaslarında incelerken :

"Hainleri, zalimleri, hiyanet ve ihanet esasına müstenid teşekkülleri izale etmek vazifemizdir. Ancak, millî ve vatanî müdafaa esasına müstenid olarak kurulmuş bulunan cemiyetlere de bir şekil ve beraberlik vermek lâzım."

Dediler. Ve ilâve ettiler :

"Her vilâyette bir cemiyet olur ve böyle münferiden harekete girilirse, muvaffakiyet şüphelidir. Memleketin kurtarılması gayesi ile teşekkül eden bu cemiyetleri birleştirmek, onlara umumî bir şekil vermek, bir merkezden idare etmek lâzımdır.

Buna çalışalım. Ve yalnız çalışmakla kalmıyalım, büyük ehemmiyet verelim.”

Mustafa Kemal Paşa'nın, daha açık faaliyetlerine başlamadan hususî ve Erzurum'daki “Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti” nin faaliyeti münasebetiyle ilk temas ve malûmat edinme sırasında açıkladığı bu fikri onun düşüncelerine, fikir, hüviyet ve benliğine hâkim her şeyi ve ana gayeyi birden ortaya döküvermişti. Ve kendisi ile temas halinde bulunan herkes birden derin bir nefis itimadına sahip oluvermişti.

Bu temaslar uzun sürmedi. Bir iki gün sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altında ve “Erzurum kalesi muhafızlığı”na ait küçük bir binada ve geceleyin âdeta gizli bir cemiyet kurmuşcasına ilk toplantımızı yaptık. Bu toplantıya iştirak eden ve büyük ileri hareketlerin nüvesini teşkil eyliyen bu ilk gece toplantısında şu zevat vardı :

Mustafa Kemal Paşa, on beşinci kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Erzurum valisi Münir Bey (Şimdi milletvekili Münir Akkaya) İzmit mutasarrıfı Süreyya Bey (Şimdi Kocaeli milletvekili Süreyya Yiğit), ordu müfettişliği erkânı harp reisi Kâzım Bey (merhum General Kâzım Dirik), erkânı harp binbaşı Hüsrev Bey (şimdi Kanada büyük elçimiz Hüsrev Gerede), doktor binbaşı Refik Bey (merhum Başbakan Refik Saydam) ve ben.

**Mustafa
Kemal, ilk
Konuşmasını
yapıyor**

Bu gizli ve ilk toplantıda Mustafa Kemal Paşa ilk sözü aldı. Uzun bir konuşma yaptı. İlk önce, memleketin içinde bulunduğu umumî siyasî vaziyeti ve iç durumu net bir tablo halinde gözlerimizin önüne serdi. Sonra, ne yapılmak gerektiğini ve hangi tedbirleri almak, nasıl çalışmak mecburiyetinde olduğumuzu

“Şahsî görüş ve mütaleâlarımdır bunlar.”

Kaydıyle anlattı.

Görüş ve müteâlarının özü şuydu :

1 — Muhasım devletler Osmanlı vatan ve devletin mahv ve taksim karar vermiş bulunuyorlar. Bu kararlarını tatbik edebilmek için de her türlü maddî ve mânevî tecavüzü vapmaktan geri kalmıyorlar. Hükümet muhasımların her türlü tecavüz ve emirlerine miskinçe boyun eğmekte, her türlü zillete

katlanmaktadır. Padişah ise ünvanı mahfuz ve baki kalmak şartıyla her şeye razı bulunuyor.

2 — Millet karanlık içinde muztarip ve perişan haldedir, âkibetin ne olacağını merak etmekte ve kurtuluş çaresi telâkki ettiği her türlü hususî tedbire başvurmakta, memleketi kurtarmak ve müdafaa etmek ümidi ile muhtelif mahallerde, muhtelif namlar ile cemiyetler teşkil etmektedir.

3 — Ordu, harb-i umumî'nin binbir meşakkati ile yorgundur. Yorgunluğuna ve hattâ bitkinliğine rağmen vatanın parçalanmak istendiğini görerek önleyici çareler aramakla cidden meşguldür.

4 — Günün içinde üç fikir çarpışmaktadır : a) Galip devletlerle harp edemeyeceğimize göre uysal, fedakâr ve uyuşkan hareket etmek. b) Padişahın etrafında toplanmak ve düvel-i muhasamanın padişah ve halife için hükümler hakkı tanıyacağı bölgede Osmanlı devletini idame etmeye gayret eylemek. c) Osmanlı devletinin taksimi mukarrer olduğuna göre, ırk ve bölge hususiyetlerine ehemmiyet vermek ve bu imkândan faydalanarak mevzii kurtuluş çareleri aramak..

Mustafa Kemal Paşa, sadece ana hatlarını nakletmiş olduğum bu uzun izahatını tamamladıktan sonra keskin, hâkim, irade ve zekâ taşıyan mavi gözlerini hepimizin gözlerinde dolaştırarak aynen :

“Vaziyet arz ve izah ettiğim bu safhalar içinde bulunurken ‘ne yapılmak lâzımdır?’ sualini müsaade ederseniz ben kendi düşüncelerime göre cevaplandırırım.”

Dedi. Hepimiz derin bir sükûn ve dikkat ile ne diyeceğini bekliyorduk. Çünkü hepimiz ve bütün Türk milleti hergün kendi kendimize soruyorduk :

— Memleketi kurtarmak, günün felâket ve ızdırıp kaydeden şartlarından kurtulmak için ne yapmalıyız?

Fakat, yine muhakkak ki, hiç kimse bu soruların kesin cevabını bulup ne nefesine, ne de başkasına karşı veremiyordu. Bunun içindir ki, Mustafa Kemal'in tavsiye edeceği tedbir fikrini âdeta vecidli bir dikkatle dinliyorduk.

Gür kaşlarının gölgelendirdiği gözleri birden, zekâsının yarattığı bütün bir kâinatı kavrayan güneş gibi ışıklanmış ve

tasavvur hudutlarının aşılmaz maveralarına dalmış ve saplanmış olarak :

— Arkadaşlar, tek tedbir: Hâkimiyet-i Millîyeye müstenid bilâkaydü şart müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemehal vasıl olmaktır.

Dedi ve devam etti :

“Hedefimiz bu olacaktır. Kolay şey değil. İdealimizi tahakkuk ettirmek yolunda şimdiden şahıs şahıs yükleneceğimiz vazifeler ağır, müşkül, hattâ tehlikeli olacaktır. Millî mücadele, topyekûn mücadele esastır. Büyük mukavemetlerle, ihanet ve hiyanetlerle karşılaşacağımız muhakkaktır. Mücadelei millîyeye atılanların mahv ve ifnası için, Saray, hükümet, ecnebler muhakkak ki ilk andan itibaren harekete geçeceklerdir. Ayrıca yer yer memleket halkının da iğfal edilmesi, isyanlar, ihtilâller çıkartılması ve bütün bu menfi hareketlerin millî mücadele aleyhine tevcihi galip ihtimal dahilindedir. Daha kimbilir, akla gelen ve gelmiyen ne entrikalar ne fesatlar, ne tuzaklarla karşılaşacağız. Millî Mücadeleyi milletin büyük ekseriyetine dayanarak sür'atle hızlandırmak ve organize etmek zorundayız. Memlekette ve elimizde tek tepe ve tek kurşun kalıncaya kadar mücadele etmek azmimiz daima mahfuz kalacaktır ve kalmak mecburiyetindedir.”

Paşa, sözünü bu noktada birden kesti ve hepimizi ayrı ayrı dikkatli ve bir âna sığabilen bakışlarıyla süzdükten sonra devam etti :

“Görüyorsunuz ki, arkadaşlar; yürüyeceğimiz yol tehlikelerle, çetinliklerle, hattâ ölmek ve öldürülmek ihtimalleri ile doludur. Sarp ve haşın bir yoldur. Bu tehlikelere göğüs vermeye kendisinde iktidar, azim, imkân ve cesaret görmeyen arkadaşlarımız varsa, şimdiden aramızdan ayrılabilirler. Ancak bu saydığım tehlikeleri, ihtimal ve yorgunlukları göze alabilenlerdir ki benimle teşriki mesai etmeyi kabul etmiş olurlar. Hiçbir arkadaşımın vicdanı, düşüncesi, karar serbestliği, umumî ve hususî vaziyetinin icap ve sevkleri üzerinde tesir hasil etmek istemem. Her arkadaş vicdanı ile başbaşa kalarak serbestçe düşünmeli, karar almalıdır. Vaktimiz var. Hemen karar almak mecburiyetimiz yoktur. Sonradan herhangi bir bozgunculuğa mahal kalma-

ması için bu noktaların iyiden iyiye düşünülmesi hepimiz için aslı şarttır.”

Gecenin yarısı geçmiş olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa durmaksızın ve hiçbir yorgunluk hissetmeksizin konuşuyor ve bilhassa bu “şahsî karar” bahsi ve millî mücadelenin sür'atle organize edilmesi ihtiyacı üzerinde genişliğine ve derinliğine duruyordu. Önemli bir noktaya daha temas etti :

“Büyük bir vatan ve millet dâvasına atılıyoruz. Bütün bir milletin maddî ve mânevî seferberliği, mücadelesi, savaşıması ve muzaffer olması lâzımdır. Böyle muazzam bir dâva gizlice görülemez ve yürütülemez. Millet dâvası ancak millet huzurunda görülüp yürütülebilir. Bunun için de ortaya çıkmak, meydana atılmak, bir millet ferdi olarak çalışmak icap edecektir.”

Sabah olmak üzereydi. Paşa :

— Şunu da bilhassa tebarüz ettirmeliyim ki..

Diyerek sözlerini şöylece bitirdi :

“Böyle bir büyük dâvayı başarmak teşebbüsünü ele alacak organizasyonun ve millî vazifenin başına geçecek zatın kim olacağı hakkında da kat'î bir fikrim yoktur. Bu tâyin hakkı bu anlarda sizlerin, ondan öteye safha safha milletindir.”

Paşa susunca odayı derin ve fakat heyecandan doğan bir sükûn doldurdu. Herkes düşünceliydi, herkes bir nefis muhasebesi içindeydi. Muhakkak ki, karar zamanı gelmişti. Bilhassa iki nokta üzerinde :

A — Mustafa Kemal Paşa ile iş ortaklığı edip edememek.

B — Bu büyük millî dâvayı organize edecek Şefi seçmek.

Paşa, hepimize hâkim bu derin ve uzun sükûnu görünce :

— Arkadaşlar, vakit bir hayli geç. Uzun uzun düşünmenize ve karar almanıza fırsat vermek için bu geceki görüşmelerimizi kâfi buluyorum, diyerek ayağa kalktı, Mustafa Kemal Paşa'nın millî tarih huzurunda Türk Milleti'nin kurtuluşu için riyaset ettiği ilk hususî Komite toplantısı bu suretle sona ermiş bulunuyordu.

O geceden itibaren arkadaşlar, kendi aramızda müşavere-
lere başladık. Gerçekten derinliğine ve genişliğine düşünmemize,
ciddî ve kesin bir nefis muhasebesi yapmamıza, herhangi bir

**Mustafa
Kemal Paşa
Şef seçiliyor**

şekilde şaşmıyacak bir karar almamıza ihtiyaç olduğu besbelli oluyordu. Hürriyet inkılâbı yapıldığı zaman hürriyet ordusu erlerinin keçekülâhları üzerinde : “Ya hürriyet, ya ölüm”, “Ya şehit, ya gazi” gibi dövizler yazılı idi. Biz de bu dövizleri hakikat halinde önümüze koyup: “Ya ölüm, ya muvaffakiyet”, “Ya hürriyet, ya zillet” şiarlarından birini seçmek mevkiine girmiştik. Bununla beraber bütün arkadaşlar, Mustafa Kemal Paşa'nın açıkça sayıp döktüğü tehlikeleri gözden geçirmiş ve vicdan süzgeçlerinde incelemiş olarak kararlarını almış bulunuyorlardı.

Parola tekti :

— Ya ölüm, ya muvaffakiyet ve zafer..

Bunun içindir ki, millî mücadeleye girişmek ve katılmak yolunda arkadaşların karar alması safhası uzamadı. Hemen ikinci toplantımızı yaptık.

— Paşam, arkadaşlar, hep birlikte düşündük. Kararımızı verdik. Gaye uğrunda ölmeye hazır olarak vazifeye hazırız.

Dedik. Umumî temayül de Mustafa Kemal'i şef tanımak şeklinde tecelli buluverdi. Bunun içindir ki, onun başa geçmesini de karara bağlamış bulunuyorduk.

Mustafa Kemal Paşa, arkadaşları tebrik ve şahsı hakkında izhar olunan güvene teşekkür ettikten sonra :

— Arkadaşlarımdan bir noktayı rica ediyorum :

Diyerek ilâve etti :

— Deruhte ettiğim mesuliyeti bir şarta bağlamak istiyorum. Emirlerimin istisnasız, mafevk bir kumandan emri halinde, ifasını isterim. Muvaffakiyet için bu şarttır.

Paşa'nın bu arzusuna itiraz edilmedi. Paşa'yı her emrini kayıtsız şartsız ifa etmek üzere kendimize şef olarak kabul etmiş oluverdik. Ancak, burada bir noktayı, sırası gelince yine izah etmek üzere tebarüz ettirmeliyim: Sivas kongresinde bütün kararların, emir ve tebliğlerin heyeti temsiliyece alınması ve yine heyeti temsiliye adına imza edilmesi kararlaştırılmıştı.

Bu geceki toplantımız da bir hayli uzun sürmüştü. Toplantının sona ermesinden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya :

— Paşam kararlarımızı verdik. Emir ve kumandayı da size bıraktık. Arkadaşlarımızın düşünmek ve karar almak yolunda zamana ihtiyaçları olmadı. Şahsınıza ve enerjinize karşı umumî ve istisnasız bir güven hâkim..

Diyerek devam ettim :

— Esasen benim için mesele yok. İstanbul'a gidip parti kavgaları yüzünden hasıl olmuş bulunan kin ve garazın sevk ve tesiri altında asılmaktan ise, millî mücadelede ve millî dâva yolunda ölmeyi tercih ederim. Ancak, aydınlanmaya muhtaç olduğum bir kaç nokta var.

Mustafa Kemal Paşa, tebessüm ederek, vaktin gecikmesine rağmen hiç bir yorgunluk duymaksızın :

— Buyurun, söyleyiniz.

Dedi.

— Bu mücadeleye tabii muvaffak olmak azim ve iradesi ile girmiş bulunuyoruz. Muvaffakiyet ve zafere ulaştığımız takdirde hükümet şekli ne olacak? Bu hususta sarih bir şey söylemediniz..

Paşa'nın yüzündeki tebessüm çizgileri daha çok yayılmış, genişlemişti. Gözleri gülüyordu. Tatlı ve yumuşak bir sesle :

— Ne olmasını tasavvur buyuruyorsunuz?

Dedi.

Sualimin, hedefini ve muhatabını değiştirmesi ile ben müşkül duruma girmiştim. Ne demeli, nasıl bir kanaat izhar etmeli idim?. Çünkü, toplantımızın resmî safhasında Paşa Pa-dışahlıktan, Padişah ve Hilâfet müessesenin istikbâlinden ve rejimden bahsetmeyerek, bu bahisleri kapalı geçerek sadece : “Hakimiyeti Milliye'ye müstenit kayıtsız ve şartsız müstakil bir Türk Hükümeti” nden bahsetmişti. Bu ne demekti?. Benim anlayış ve telâkkime göre “Cumhuriyet” ten başka bir şey değildi. Böyle olduğuna göre kendisi niçin” :

— Müstakil bir Türk Cumhuriyeti.

Dememişti?. Paşa uzun bir düşünceye daldığını görünce :

“Azizim Mazhar Müfit Bey, bu mesele hakkında şimdiden bir şey söylemek istemem. Hattâ, mevzuubahsetmemek doğru olur.”

Diyerek, devam etti :

“Bu bahsi münakaşa etmenin zamanı gelmemiştir. Gelince, görüşürüz. Karar verilen her şeyin tatbiki için vakit ve zamanını beklemek ve o zamanın geldiğini bilmek lâzımdır. Şimdi, sadece düşman tazyiki altında bulunan padişahı ve muhasım kuvvetlerinin işgal ve istilâsına uğramış olan vatanımızı kurtarmak için çalıştığımızı ifade etmekte fayda vardır. Bugünün ve içinde bulunduğumuz şartların icabı budur.”

Aramızdaki hususî hasbihale hâkim bu bahis böylece kapanmış oluyordu. İkinci sualimi sordum. Bu sorum, bir nükte edası içindeydi amma, hakikatte ciddî bir endişe ve tereddüdün ifadesiydi.

— Paşa hazretleri, muvaffakiyet ve zafer takdirinde ne yapacaksınız? Otomobilinize binip, bize de ‘Allaha ismarladık’ deyip gidecek misiniz?. Yoksa...

Daha sözümü bitirmemiştım ki, ayağa kalktı, gülererek ve elini omuzuma koyarak :

— Ne demek istediğinizi anlıyorum. Fakat, merak etmeyin. Ben arkadaşlarımı bırakmam. Ölünceye kadar beraberiz..

Dedi ve sabahın ilk ışıkları pencereleden sızarken bu bahis de böylece kapandı.

Büyük Ata, bu sualimi ölünceye kadar unutmadı ve fırsat düştükçe, o andaki tebessümlerini daima yüzünde muhafaza ederek :

— Mazhar Müfit, Erzurum’da benden söz aldı, ölünceye kadar benimle beraber kalacak.

Diyerek hakkımdaki iltifatlarını esirgemedi.

Meşhur meseldir :

— Mızrak çuvala girmez.

Derler. Bizim, Mustafa Kemal paşa’nın başkanlığını kabul ederek fiilen toplantılarımıza ve çalışmalarımıza başlamamız da üç dört gün içinde hemen şayi oluvermişti. Zaten, başından savmak kabilinden Mustafa Kemal’i İstanbul’dan Anadolu’ya göndermek ve bir memuriyeti mahsusa icad eylemek kararını alan Damat Ferit Paşa hükümeti ve Padişah, Paşa daha Samsun’a çıkar çıkmaz, bu kararından ötürü derin bir pişmanlık hissine kapılmıştı. Ve ilk nedamet hissi içinde de paşa geriye çağırılmıştı.

Paşa bir yandan İstanbul hükümetinin bu dâvetini reddederken, bir yandan da Erzurum'a ulaşmayı tasarlamış olacak ki, Erzurum'a varır varmaz, faaliyetini hızlandırmış ve müstakbel icraatına mesned hizmetini görecek teşkilât nüvesini kurmuş ve ilk ihtiyatî emir olarak da 5 Temmuz 1335 tarihi ile umum kumandanlara şu tamimi göndermişti :

“ İstanbul hükümetinin menfî bir takım tebligatta bulunması ihtimaline mebni, mühim muhabere merkezlerinin kontrol altına alınması.”

Nitekim, Erzurum'daki faaliyet şayi olur olmaz, İstanbul'da telâş artmış, Hürriyet ve İtilâf partisi gazeteleri başta olmak üzere yaygara başlamıştı. Bu telâş, yaygara, itham her gün bir perde daha artıyor, Erzurum'da iğtişâş çıktığından, hükümeti merkeziyenin siyasî idaresinin müşkül duruma sokulduğundan bahsediliyor :

— Vatan hainleri, bâgîler, efkârı umumiye teşvişçileri, memleketi felâkete sürüklemek isteyen bu gibi adamlar...

Gibi hakkımızda uydurulan vasıflar gırla gidiyordu.

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkış tarihi olan 19 Mayıs 1335 ile Erzurum'da fiilen ve artık gizlenemiyen çalışma safhasına geçiş tarihi olan 5 Temmuz 1335 fasılasına kadar geçen bir buçuk aylık zaman içinde bilhassa Paşa'nın şahsî faaliyetleri aleyhinde her gün biraz daha artan tahrik, tazyik ve mücadelenin tabii neticesi olarak Paşa 7 - 8 Temmuz 1335 gecesi, yâni Erzurum'a geldiğinin beşinci gecesi, makina başına çağırıldı.

Biz de, yâni “Erzurum Faal Komitesi” diye vasıflandırmakta mahzur bulmıyacağım bütün arkadaşlar Paşa ile beraber telgraf makinesinin başında bulunuyorduk.

Erzurum'da'ki faaliyetimizin şayi olması, İstanbul'daki alevli ve bulantılı vaziyetin tabii tesirleri altında Mustafa Kemal Paşa'yı makine başına çağırarak doğrudan doğruya Padişahı. Muhabere sarayla cereyan ediyordu.

Paşa'nın İstanbul'a behemehal dönmesi irade ediliyor, her türlü vaidlerde bulunuluyor:

— İsterseniz uzun bir tebdili hava maksadiyle istediğiniz yere de gidebilirsiniz..

Teklifinde bulunuluyordu ve Padişah bilhassa bu teklifinde ısrar ediyordu.

— İstanbul'a dönünüz ve istediğiniz yerde istediğiniz kadar tebdili havada bulununuz..

Paşa, bütün bu teklifleri reddediyor ve muhabere bir saati geçmiş olmasına rağmen sertleşerek devam eyliyordu.

Paşa'yı faal hizmetten uzaklaştırmak, hiçbir işe karışmamasını temin etmek şekli ile sarayın ve hükümetin her türlü külfet ve fedakârlığa razı bulunduğu bâriz surette anlaşılıyordu. Fakat Paşa için hedef tekti : Her türlü feragat ve fedakârlığa katlanarak hattâ ölümü göze alarak vatani kurtarmak.

Bunun için de, İstanbul'dayken her türlü plânını hazırlamış, asker ve sivil arkadaşlarıyla mutabık kalmış ve tatbikat için Anadolu'ya geçmiş bulunuyordu.

Erzurum'daki faaliyeti tatbik edeceği plânın ancak ilk safhası halinde bulunuyordu ve yine bunun içindir ki, Damat Ferit Paşa hükümetince ve padişahça yapılan ve yapılacak olan teklifler ne kadar cazip ve vaidkâr olursa olsun Paşa'nın İstanbul'a dönmesine ve mücadelesinden vazgeçmesine imkân yoktu.

Geride bıraktığı köprülerin hepsini yakmış bulunuyordu. Nihayet telgraf muhaberesinin sonu gelmiş ve Paşa'nın:

— Kat'iyen reddediyorum, İstanbul'a dönmiyeceğim..

Demesinden sonra, Padişah, da Paşaya :

— O halde, resmî vazifeniz sona ermiştir..

Tebliğini yapmış bulunuyordu. Yâni Mustafa Kemal, ordu müfettişliğinden azlediliyordu.

Paşa, bu anda demir bir iradenin ve kesin bir kararın tesiri altındaydı, bize :

— Arkadaşlar, mesaimizin en ciddî ve en açık safhası işte şimdi başlıyor.

Diyerek tebliğ etti :

— Onlar beni azlediyorlar. Fakat ben hem memuriyetimden, hem de canım kadar sevdiğim mesleğimden, askerlikten de çekiliyorum...

Ve derhal, yâni sarayla telgraf muhaberesinin sona ermesini ve bu sözleri bize söylemesini takiben saraya ve harbiye nezaretine istifasını bildirdi.

Ve istifa telgrafnamesi saat on bire on kala Harbiye Nazırına, on birde de Padişah'a çekildi.

1335 yılı 7 temmuzunu 8 temmuza bağlayan tarih gecesi, o anda muvaffakiyet kadar muvaffakiyetsizlik ihtimalini de sine-sinde taşıyan bu hâdiseye işte böylece sahne oldu.

Telgrafların çekilmesinden sonra, Paşa, en küçük bir tereddüt ve hattâ teessür kaydetmiyerek :

“Aziz arkadaşlarım, bu andan itibaren hiçbir resmî sıfat ve memuriyetim yok, bir millet ferdi olarak ve milletten kuvvet ve kudret alarak vazifeye devam edeceğim.”

Dedi. Bu sözlerini söylerken biz ne kadar heyecanlı idiysek, O, o kadar sakin, huzurlu, azimli ve iradeliydi. İstikbale ümid ve neşe ile bakıyor, metîn, kararlı hareket tavrı ile bizi teşci ediyordu. Halbuki, bu hâdis o vakit gerek hükümeti merkeziyenin resmî gazetesi olan ‘Takvimi Vekayi’ de, gerek diğer İstanbul gazetelerinde tamamiyle tahrif edilmiş olarak halk efkârına arz ediliyordu.

Takvimi Vekayi 9 Şevval 1337 ve 8 Temmuz 1335 tarihli nüshasında şu iradeyi neşrediyordu :

“Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa’nın memuriyetine hitam verilmiştir. İşbu iradei seniyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur.”

Harbiye Nazırı
FERİT

Sadrazam Vekili
MUSTAFA SABRİ
(Şeyhülislâm)

Hakikati ve istifa hâdisesini tahrif edip halk efkârını millî mücadele ve vatansever müteşebbisler aleyhine tahrik eden gazetelerin faaliyeti ise durmaksızın devam ediyordu.

Bütün vuzuh ve sarahati ile istifa eden Mustafa Kemal Paşa olduğu halde aşağı yukarı bir ay sonra 12 Ağustos 1335 tarihli “İkdam” gazetesinde şu manşeti okuyorduk : “Mustafa Kemal Paşa silki askerîden tardolundu,, ve yine büyük puntolu harflerle şu havadis neşrediliyordu :

“Müfettişliğe tâyin olunduğu halde Anadolu’da harekâtı milliye nâmı altında iğtişâşkârane hâdiseler tevlit ve Erzurum’da akteylediği kongre kararıyla bazı mutalebatta bulunmak suretiyle hükümeti merkeziyeyi müşkül bir vaziyeti siyasiyeye ilkaya sebebiyet veren Mustafa Kemal Paşa’nın harekâtı vâkıası müstelzimi mücazat ahvalden bulunduğu cihetle kendisinin silki

askerîden tardı ile hâmil olduğu nişanların istirdadı ve haiz olduğu fahrî yaverlik rütbesinin nez'i hususuna karar verilmiş ve arzı atebei ülya kılınan karar dün tasdiki hazreti padişahîye iktiran etmiştir.”

Filhakika, henüz hâdiselerin bu safhasını izaha vakit mevcut olmakla beraber, bahsi açılmışken bu hususu tebarüz ettirmenin sebebi, İstanbul hükümetindeki ve Padişah nezdindeki kin ve gayzın ölçüsüzlüğünü belirtmekten ibarettir.

Paşa, 7 - 8 temmuz gecesi top yekûn istifâ etmiş ve 8 tarihli Takvimi Vekayi gazetesi Paşa'nın memuriyetinin hitam bulunduğu nu ilân eylemiş bulunmasına rağmen, istifa hâdisesinin üzerinden asgarî bir ay geçmesinden sonra “silki askerîden tard, rütbe ve nişanların istirdadı, fahrî yaverlik rütbesinin nez'i, müstelzimi mücazat harekât”tan bahsedilmesi Padişah'ın ve kabinesinin ancak hıncını ve yapılacak bir başka şey bulunmadığı için ‘teskini sadır’ bakımından bu tedbirlere başvurulduğunu gösterir.

Neyse, biz bu bahsi burada keserek yine bıraktığımız noktaya dönelim.

Paşa ile beraber ve Paşa'nın istifasını takiben doktor binbaşı Refik (Saydam), binbaşı Hüsrev (Hüsrev Gerede), müfettişlik kalem âmiri Hayati (Atatürk'ün hususî kalem müdürü, merhum), yaver Cevat Abbas ve Muzaffer Beyler de kendiliklerinden ordu ve askerlikle münasebetlerini kesmiş bulunuyorlardı.

Diğer subaylar arasında da çekilenler vardı. Yalnız müfettişlik Erkânı Harp Reisi Miralay Kâzım Bey (Kâzım Dirik merhum) Erzurum kale kumandanlığına tâyin edilmiş bulunduğu için ordu ile ilgisini muhafaza ediyordu.

İstifa hâdisesinin vuku ve şeklini böylece tesbit eden tarihi gecenin ertesi günü, yâni 8 temmuz 1335 sabahı artık Mustafa Kemal Paşa, bizden, yâni halktan farksız bir millet ferdi idi ve sivil giyinmişti.

Ancak, hâdisenin Paşa üzerindeki geçici tesiri yarı ciddî, yarı berhayat sürpriz halinde Paşa'ya sivil kıyafet düzmekle kendisini gösterdi.

Bütün ömrü askerlikte geçen Paşa'nın sivil elbisesi yoktu. Derhal bir yeni elbise temini de mümkün olamamıştı.

Sabahleyin :

— Elbiseyi ne yapacağız Mazhar?. Der demez :

— Kolay Paşam..

Dedim. Aklıma geldi, hemen valiye gittim.

— Paşa için sizin elbiselerinizden bir tane istiyorum.

Münir Bey bir hayli sıkıldı:

— Evet, amma, Paşa hazretlerine lâıyk, temiz bir elbise bende de yok.

Dedi, haksız değildi. Harp içi ve harp sonrası kimsede el dokunulmamış elbise kalmamıştı. Bununla beraber hemen akıl etti :

— Benim ya bir, ya iki defa giydiğim bir jaket atayım var, Paşa hazretlerine onu takdim edelim.

— Gayet iyi.

Diyerek hemen jaket atayı aldım, bende de temiz bir fes vardı. Gömlek, yaka, kırvat da uydurmuştum. Paşa'nın işte ilk sivil kıyafetini bu suretle temin etmiştik.

Paşa'nın bir kaç ay kullanmış olduğu o fesi, hâlâ, o günlerin hatıralarını tazeliyerek, dikkatle saklarım.

III

ERZURUM KONGRESİ

Artık faaliyetimiz ve faaliyetimizle bir arada hâdiseler birbirini hızla kovalamağa başlamıştı.

8 Temmuz ile 23 temmuz 1335 arası, yâni Erzurum kongresinin açıldığı 23 temmuza kadar geçen günler Mustafa Kemal Paşa ve bizim için bir hazırlanma, muhabere, tertiplenme ve temas devresi oldu. Amma asla kolay geçmiyen, binbir çetinlik ve üzücü hâdiselerle geçen bir devre.

İlk üzüntümüzü İngiliz hariciye nazırı Lord Gürzon'un yeğeni olup Erzurum'da mütareke şartlarının tatbikatına memur olan kolonel Ravlenso ile geçen bir hâdise teşkil etti.

Mustafa Kemal Paşa, daha Erzurum'a varmadan ve "Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti" ile temaslarına başlamadan önce, bu cemiyet Erzurum'da doğu vilâyetleri mümessillerinden mürekkep bir kongrenin toplanmasını kararlaştırmıştı.

Kongre için de 10 temmuz 1335 tarihi tesbit edilmişti. Paşa, Hoca Raif Efendi ve arkadaşları ile temaslarını yaptıktan sonra kongreye kendi plân ve ileri düşünceleri dahilinde daha şamil, daha üstün bir mahiyet vermeyi tercih ederek ve kongrenin akdine behemehal lüzum görerek teşebbüs iradesini ele almıştı. Kongreye gelecek delegelerin yola çıkarılmaları ve kendilerine seyahatlerinde kolaylıklar gösterilmesi için kumandan ve valilere tebligat yapmıştı. Paşa :

— Kongreyi mahallî ve mevzî bir kongre ölçüsünden çıkarıp memleket çapında vatan ve milletimizin istihlâsı yolunda hayatî kararlar ittihaz edecek bir büyük millî hâdise haline sokmak gerektir..

Kanaatindeydi. Ve bunun içindir ki, kongrenin bir an önce toplanmasına büyük ehemmiyet veriyor ve her türlü hazırlığın ikmalî hususunda bizden de hızlı ve dinamik gayretler sarfetmemizi bekliyordu.

Erzurum Kongresini toplama hazırlığı

Fakat, maatteessüf 10 Temmuzda, bütün gayretimize rağmen kongreyi toplamak mümkün olamadı ve zarurî bir şekilde 13 günlük bir teehhür vukua geldi. Bununla beraber daha iyi oldu.

Ancak, iki mangadan biraz fazla askeri ile Erzurum'da yerleşen miralay Ravlenson kongrenin 10 Temmuz'da toplanacağını haber almış olarak 9 Temmuz günü öğleden sonra Paşa'yı evde ziyarete geldi.

Henüz öğle yemeğini yemiştik. Daha sonra yerini, şeklini, iç teşkilâtını anlatacağım bu evin methalinin sağ tarafına tesadüf eden odada oturuyor, Paşa ile konuşuyorduk. Paşa'nın ordudan ve askerlikten çekilmesine rağmen Kâzım Karabekir Paşa'nın gösterdiği dostluk ve nezaket eseri olarak emireri Ali evde alikonulmuştu. Ali, odaya geldi :

— Kolonel Ravlenson, sizi ziyaret etmek istiyor Paşam...

Haberini ulaştırdı. Paşa, bir saniye, çatık kaşlarının altında bir güneş gibi açan bol ışıklı gözlerini Ali'nin gözleri içinde dolaştırdıktan sonra :

— Peki, buyursunlar..

Dedi. Biraz sonra, kolonel aramızdaydı. Paşa ile havadan, sudan, şundan bundan bahseden konuşmalar yaptıktan sonra :

— İştitiğime göre, burada yarın bir kongre açacak imişsiniz?.

Dedi. Paşa; kesin bir sesle:

— Evet milletçe açılması takarrür etmiştir.

Dedi ve muhavere karşılıklı şöyle devam etti :

Kolonel — Açılmaması daha münasip olacaktır.

Mustafa Kemal Paşa — Kongre muhakkak toplanacak ve gününde açılacaktır. Millet buna karar vermiştir. Açılmamasını tavsiye eden mütalâanıza hâkim olan sebepleri bile sormayı lüzumlu görmüyorum.

Kolonel — Fakat, hükümetim, bu kongrenin toplanmasına müsaade edemez.

Mustafa Kemal Paşa — Ne hükümetinizden, ne de sizden müsaade istemedik ki, böyle bir müsaadenin, verilip verilmiyeceği bahis mevzuu olsun.

Muhaverenin tam bu asabî ve çetin noktasında emir eri elinde kahve tepsisi olduğu halde odaya girdi. Paşa ile İngiliz miralayını arasındaki muhavereden tabii hiçbir şey anlamadığı

halde Paşa'nın yüzünden, hareket tavrından, sesinden ve sesinin tonundan herhalde bir şeyler sezmiş olacak ki, o andaki jestini asla unutamıyacağım. Bu saf, dürüst ve sadık Anadolu çocuğu gözlerimin içine bakarak, göz ve kaşlariyle işaret ederek :

— Koloneli kapı dışarı edeyim mi?

Diye sordu. Ben de onun dili ile, yâni kaş göz hareketleri ile :

— Kahveyi ver, dışarı çık!

İşaretini verdim. Ali kahveyi verip dışarı çıktıktan sonra, Paşa ile kolonel arasındaki muhavere yeniden şiddetlendi. Kolonel :

— Kongreden vazgeçmezseniz kuvve-i cebriye ile toplantının dağıtılmasına mecburiyet hasıl olacak.

Dedi. Paşa da, derhal aynı şiddetle mukabele etti :

— O halde biz de, mecburî ve zarurî olarak kuvvete kuvvetle karşı koyar ve herhalde milletin kararını yerine getiririz.

Paşa, çok sinirlenmişti. Hiddetli zamanlarında kaşları çatılır ve gözleri sağa ve sola çevrilerek ateş saçardı. Paşa yine bu halde idi.

— Ne pahasına olursa olsun kongreyi açacağız.

Diyerek yerinden kalktı ve Lord Gürzon'un yeğenine kesin bir şekilde :

— Mülâkatımız bitmiştir.

Dedi. Kolonel'in ters bir cevap verip Paşa'yı daha çok sinirlendirmesine mâni olmak için ben de hemen oda kapısını açtım ve :

— Lûtfen Kolonel..

Diyerek kapıyı gösterdim ve muhakkak ki, Paşa'nın muhataplarını esir halinde tutan yüksek iradesinin sevk ve tesiri altında Kolonel açtığı oda kapısından ağzından tek kelime çıkmadan ve sapsarı bir yüzle basıp gitti. Allah rahmet eylesin, Büyük Ata, yıllar geçtikten sonra bu hâtıralar bahis mevzuu olduğu zaman, şaka eder :

— Mazhar Müfit meğer ne de hiddetli, şiddetli adammış, İngiliz Koloneli kapı dışarı ediverdi.

Diyerek, benim o andaki hareketimi tasvir buyurur ve kahkahalarla gülerdi.

Lord Gürzon'un yeğeni, İngiliz devleti fahîmesi askerî mümessili ve Erzurum işgal kuvvetleri komutanı sayın Kolonel Ravlenson bu şekilde evi ve mülâkat sahnesini terkettikten sonra, Paşa, asabiyetini muhafaza ediyor, odanın içinde geziyor :

— Miralay Bey, böyle blöflerle, tehditlerle bizi kararımızdan vazgeçirebileceğini zannediyor. Azmi milletin, iradei milliyenin ne demek olduğunu bilmiyor.

Diyordu. Biraz düşündükten sonra :

— Bununla beraber her ihtimali nazarı dikkate almalıyız..

Diyerek ilâve etti :

“Pek ihtimal vermiyorum ve ciddi telâkki etmiyorum amma, şayet bu zat, kongrenin toplanmasına müdahale etmeye ve mâni olmaya kalkışrsa bizim de tedarikli bulunmamız lâzım gelir. Aklıma kolordudan biraz muhafız asker istemek gelmiyor değil. Fakat bu iyi bir şey olmaz. Kongreyi millet değil, asker yaptı ve yaptırdı derler. Ordunun baskısı ve müdahalesi altında Erzurum Kongresinin yapılmış olduğu hakkında herhangi bir tahminin yürütülmesi dahi işimize elvermez..”

Filhakika beklediğimiz delegelerin çoğu gelmemiş bulunduğu için esasen, kongrenin toplanmasına imkân yoktu. Fakat, Paşa 10 Temmuzda kongre açılacaktı gibi davranıyordu.

Biraz düşündükten sonra :

— Azizim Mazhar Müfit..

Dedi, hitaplarında samimî olduklarına karşı daima “azizim” derdi. Devam etti :

“Sen şimdi çık, polis müdürü ile jandarma kumandanını gör. Kongrenin yarın toplanamayacağı muhakkak olmakla beraber, yarın veya herhangi gün toplanacak olursa olsun İngilizler tarafından müdahale vâki olduğu takdirde mâni tedbir almalarını kendilerinden talep et. Bununla beraber ben şahsen müdahale ihtimalini zayıf görüyorum. Bilhassa, bunun içindir ki, işi izam etmeden anlat, anlamalarını temin et ve mahremiyetine dikkat göstermelerini de hatırlatmayı unutma..”

Paşa'nın bu direktifini aldıktan sonra, hemen polis müdürü Saffet Bey'e gittim. Jandarma kumandanını da çağırdık. Beraberce meseleyi tetkik ettik ve karara bağladık.

Tertiplediğimiz plân şuydu :

Sivil giydirilmiş seçme polis ve jandarmalar, kongrenin açıldığı ve açık kaldığı günlerde o civarda seyirci halk imiş gibi bulunacaklar ve herhangi bir müdahale vukuunda silâha silâhla mukabele edecekler.

Bu tertip ve tedbiri aldıktan sonra, eve döndüm, Paşa'ya neticeyi ve plânımızı söyledim; memnun oldu ve :

— Bununla beraber, ben bir şey olacağına, İngiliz kolonel'inin müdahale cesaret ve cür'etini kendinde bulabileceğine asla kani değilim. Sadece, en zayıf ve vukuu en imkânsız ihtimalâtı dahi gözönünde tutmak daimî itiyadımdır. Sadece, bu tedbir ve tertibin mahremiyetine itina etmek ve ortalığı beyhude telâşa vermemek aslî şarttır.

Diyerek ilâve etti :

— Hoş, bu da olmasaydı, herhangi bir menfî ihtimal karşısında benim Ali Şevket, Cevad Abbas ve bir iki arkadaşı dahi kongre binası önüne göndermem, kongreyi muhafaza etmek için kâfi gelirdi.

Paşa, bu derecede cesur ve elemanlarına, elemanlarının kabiliyetlerine güvenir haldeydi ve emri altındaki her insan unsurunun neye yarayabileceğini takdir etmekle bilhassa rekabet kabul etmez bir haslete sahipti.

Bununla beraber, 10 Temmuzda kongre toplanamadı. 1919 yâni 1335 yılı 23 Temmuz gününe bırakıldı.

Kongre teahhür etmekle beraber, kolonel Ravlenson ile Paşa'nın bir ikinci görüşmesi daha vukua geldi.

İngiliz miralayının Erzurum'daki esas vazifesi, mütareke şartlarının tatbikine nezaret ve Osmanlı ordusuna ait silâhları işgal kuvvetlerinin kontrolüne tâbi depolara sevk eylemeyi temin etmektir.

Kolonel, bu silâhları Trabzon yolu ile İstanbul'a göndermek için bir hayli gayret sarfetmiştir. Fakat, Kâzım Karabekir Paşa her defasında bir vesile bularak engeller çıkarmaktan geri kalmamış ve Mustafa Kemal Paşa üçüncü ordu müfettişi sıfatıyla Erzurum'a gelinceye kadar kâh :

— Yollar kapalı.

İngiliz kumandanı ile ikinci hâdise

Kâh :

— Nakil vasıtası yok.

Diyerek ve :

— Bu silâhları götürecek taşıtları sizin getirtmenizden başka çare yoktur. İngiliz ordusu bu taşıtlara bol bol sahiptir.

Noktai nazarında ısrar ederek vaziyeti idareye muvaffak olmuştur.

Kolonel de :

— Buradaki cephaneye ve silâhları siz kendi elinizdeki vasıtalarla taşımaya ve gösterdiğimiz merkezlere teslim etmeye mecbursunuz. Mütareke hükümleri bunu icap ettiriyor.

Demekten geri kalmamış, en sonunda da :

— O halde, dekoville Kars'a taşınınsın, Kars'tan sonrasını da düşünürüz.

Teklifinde bulunmuştur. Kâzım Karabekir Paşa :

— Ansızın bir yarma yıkıldı, hat bozuldu.

Ve saire gibi tedbir ve tertiplerle yine cephanenin nakline mâni olunca ve İngiliz albayı da bu: “yol kapanmalarının, yarma yıkılmalarının, hat bozulmalarının” sonu gelmediğini ve kendisinin tertip tertip üstüne atlatıldığını görünce, Kâzım Karabekir Paşa'ya karşı sert bir hareket tavrı almış ve şiddetli teklif ve ihtarlarda bulunmaya başlamıştır.

Kâzım Karabekir Paşa, artık çıkar yol kalmadığını görünce :

— Kolonel'im, beyhude uğraşıyorsunuz, millet bu silâhların buradan kaldırılmasına katıyyen müsaade etmeyecektir.

Diyerek baklayı nihayet ağzından çıkarmış ve kolonele şu tehdidi de savurmuştur :

— Bu işte ısrar ederseniz hayatınız dahi tehlikeye girebilir ve ben mesuliyet kabul etmem.

Kolonel bu vaziyeti görünce, Mustafa Kemal Paşa'ya başvurdu. Paşa'ya :

— Ordu müfettişliğinden çekilmiş ve hattâ ordudan istifa etmiş bulunduğunuzu biliyorum. Fakat, Kâzım Karabekir Paşa nezdinde müessir bir tavassutta bulunabileceğinizden eminim. Kendisine hakikati anlatınız ve gereken tavsiyede bulununuz.

Teklifini yaptı. Mustafa Kemal Paşa, daha evvelki hâdisenin tesiri altında veya bir başka mülâhazanın sevkiyle olacak ki

kolonele karşı çok sert davrandı, Kâzım Karabekir Paşa hakkındaki şikâyetlerini reddeyledi ve açıkça :

— Bu silâhlar milletin malıdır. Millet bunları vermeyecektir.

Dedi. Sonra, bilmiyorum, yine ne düşündü, mülâkat hitam bulmuş olduğu halde:

— Bununla beraber, Kâzım Karabekir Paşa hazretleri nezdinde hususî surette bir kere teşebbüste bulunur ve müracaatınızdan bahsederim..

Dedi. Kolonel, sert ve huşunetli bir sahneden sonra bu cümleyi işitince, âdeta çıldıracak kadar memnun oluşunu yüzünde dağılan tebessüm hatları ile saklıyamadı.

Ancak, Erzurum kongresinin arifesinde ve Millî Mücadele plânlarının kuvveden fiile çıkarılması yolunda hazırlıklara başlanmışken hem İngiliz miralayından gelebilmesi muhtemel müşkülleri bertaraf etmek, hem de kendisini inandırmak için bir tecrübe sahnesi tertip edilmedi de değil. Dekovil'le Kars'a gönderilmek üzere birkaç vagon silâh ve Cephane Erzurum'dan Türk ve İngiliz subay ve erlerinin muhafazası altında yola çıkarılmıştı. Dağlık ve dekovilin ağırlaştığı orman bölgesinde dekovilin sivil halk tarafından durdurulduğu, muhafız er ve subayların bağlandığı, mahdut İngiliz subay ve erlerine de dokunulmıyarak :

— Haydi buradan çabuk gidin ve bir defa daha bu işle meşgul olmayın..

İhtarında bulunulduğu görüldü. Kolonel bu hâdisenin vuku ve şuyuundan sonra, Erzurum'daki ve on beşinci kolordu bölgesindeki silâhları ne almaya, ne nakletmeye imkân bulunmadığına inandı.

Hakikatte bu bir tertipti. Sivil halk, giydirilmiş Türk subay ve erleri idi. Dekovili muhafazaya memur subay ve erler de vaziyeti biliyorlardı. Bu tertip on beşinci kolordu karargâhının muvaffakiyetli bir eseri idi ve Erzurum'daki silâh ve cephanelerin elimizde kalmasını sağlayan âmillerden biri olmuştu.

Muhakkak ki, dâvanın en çetin, en üzücü ve hattâ en şayanı dikkat safhası, Paşa'nın ordudan ayrılması ile İstanbul hükümeti ve Padişah nazarında bir "âsî" haline geçmesi ve en az Erzurum Kongresinin toplanabilmesi arasındaydı. Filhakika Mustafa Ke-

mal Paşa, daha İstanbul'da iken memleketin heyeti umumiyesine şamil bir faaliyeti plânlamış, mutabakatlar elde etmiş, millî mücadele yolunda asker arkadaşlarının muvafakatlarını almış ve gizli, şâmil teşkilâtın bir nüvesini tesis eder olmuştur.

Fakat, bu nüveyi mekanik bir hale sokmak, aksamadan çalışır görmek, her söz vereni hizmet başında bulmak, hırçınlıkları ve kaypaklıkları idare edebilmek, Padişah ve İstanbul'dan gelecek baskılar karşısında vaziyete hâkim olmak, muazzam bir meseleydi. Nihayet Paşa'nın ordudan çekilmesi de sadece vicdan ve millî şuuruları ile millî mücadeleye bağlanmış olanları tereddüde ve 'ademi muvaffakiyet' ihtimallerini gözlerinde büyültmelerine âmil olabilirdi.

Muztarip, felâketlere gömülü bir memleket içinde, idam edilmek, hapse atılmak, zindanlarda çürümek tehlikeleri altında bir çıkmaza düşmek herkesin kolayca kabul edebileceği bir fedakârlık değildi.

Muvaffak olmak kadar olamamak ve mahvolmak da hesap dahilindeydi ve memleket halkı psikolojisi en mütevad his ve fikirlerin çarpışan tesirlerine tâbi bulunuyordu. Bunun içindir ki, Mustafa Kemal Paşa için de, Mustafa Kemal Paşa'ya söz vermiş bulunanlar için de 10 - 23 Temmuz arası bilhassa en nâzik günlerdi. Ondan öteye husul bulan durumlar içindeki vehamet ve nezaket anlarını sırası gelince yazacağım için, şimdi bu ilk fasıla devresine hâkim hâdise ve buhranları not defterimden aynen kopye ederek buraya nakledeceğim ve notlarımı birbirine bağlayacağım.

12 Temmuz 1335

Mustafa Kemal paşa, cidden üzüntülü, endişeli ve can sıkıcı hâdiselerle meşgul bulunuyor. Azim, ümid ve enerjisi bir çağlayan halinde olduğu gibi, yorulmak nedir, onu da bilmiyor. Gece gündüz çalışıyor. Arkadaşlar da ondan bilhassa cesaret alarak fedakârlıkla çalışıyorlar doğrusu. Hele Hayati Bey (merhum riyaseticumhur hususî kalem müdürü) bütün muhaberatı gece ve gündüz gözetmeden idare ediyor, şifreleri açıyor, yazıyor, bir an bile Paşa'yı gelen malûmattan habersiz bulundurmuyor. Bu gece Paşa bize şu haberi verdi :

— Samsun'a çıktığım zaman merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliği ile, yâni müfettiş Mersinli Cemal Paşa

ile de sair kumandanlarla olduğu gibi muhabere ve müzakere-lerde bulunmuştum. Cemal Paşa da millî mücadeleye katılmayı, vatan ve milletin saadeti ve istihlâsı yolunda bizimle teşriki mesaiyi kabul etmişti.

Halbuki, biraz evvel öğrendim ki, Mersinli, İstanbul hükümetinden mezuniyet alarak vazifeden ayrılmış ve İstanbul'a gitmiş.

Paşa acılığını ve teessüfünü belirten bir sesle bu haberi verdikten sonra mütalâalarına şöylece devam etti :

— Bize haber vermek nezaketini göstermediği gibi, bu mezuniyete neden lüzum duyduğunu da anlamak güçtür. En mühim bir vatan hizmetine başlamış bulunduğumuz bir sırada yine vatan hizmetinden ayrılmış bulunmak doğru değildir. Eğer, bu ayrılış çoluk çocuğuna karşı bir tahassürden ileriye geliyor idiyse, binbir müşkülât içinde ve evlâdı iyallerinden mahrum olarak burada vatan hizmeti gören arkadaşlarımız az değildir.

Bunun içindir ki Cemal Paşa'nın müfettişlik vazifesi başından ayrılmasını şâyânı dikkat ve hattâ mucibi endişe buldum. Bakınız İkinci Ordu Müfettişliği Şifre Müdürü Hasan Bey, yaverim Cevad Abbas Bey'e yazdığı şifrede neyi haber veriyor?

Mustafa Kemal Paşa çatılan kaşları altında irileşen mavi gözlerini telgrafa uzatarak vakur ve ağır bir eda ile okudu. Telgraf şuydu ve 9 Temmuz 1335 tarihini taşıyordu :

“Posta Telgraf Müdürü Umumîsi Refik Halit Bey (şimdi Akşam gazetesinde muharrir) ile Konya Valisi Cemal Bey telgrafla makine başında bir muhaberede bulunmuşlardır. Bu muhaberenin bir muhavere sahnesi hakkında şu malûmatı edindim :

Refik Halit Bey — Mustafa Kemal Paşa'nın icabına bakıldı. Cemal Paşa hakkındaki muamele de derdesttir.

Vali Cemal Bey — Teşekkür ederim.”

Mustafa Kemal Paşa telgrafı okuduktan sonra devam etti :

“Anlaşıyor ki, Vali Cemal Bey gerek benim, gerek Mersinli Cemal Paşa hakkında İstanbul hükümetine bazı maruzatta ve taleplerde bulunmuştur. Refik Halid, benim vazifeden ayrıldığımı müjdeliyor, Mersinli Cemal Paşa Hazretlerinin de değiştirileceğini veya azledileceğini bildirerek Vali Cemal Bey'i temin ediyor. Herhalde, İstanbul hükümeti ve Anadolu içindeki sadık

bendegân boş durmuyor, aleyhimize şiddetle çalışıyor, tedbir alıyorlar. Telgrafı alır almaz, hemen Konya'da bulunan On İkinci Kolordu Kumandanı Mehmed Salâhaddin Bey'den Cemal Paşanın İstanbul'a niçin gittiğinin bildirilmesini rica ettim ve kendisinin vazife başından katiyyen ayrılmamasını, Ankara'da bulunan Beşinci Kolordu Kumandanı Ali Fuad (şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi General Ali Fuad Cebesoy) Paşa Hazretleri ile muhabere ederek her türlü menfi ihtimale karşı müştereken tedbir almalarını bildirdim ve Ali Fuad Paşa Hazretlerine de şifrenin bir suretini gönderttim."

Paşa, endişelerinde muhakkak ki hakksız değil. En vahim tehlike : Paşa'yı kendisine bağlı arkadaşlarından ayırmak ve yalnız başına bırakmak şeklinde tecelli edebilir ki, bu millî mücadele azmine ve teşkilâtlanma faaliyetine karşı ciddi bir darbe teşkil edebilir.

13 Temmuz 1335

Bugün 12 nci Kolordu Kumandanı Miralay Mehmet Salâhaddin Bey'den cevap geldi. Hayati Bey'in yanında okuduğum bu cevabında Salâhaddin Bey :

— Mersinli Cemal Paşa Hazretleri ailesi ile görüşmek ve bazı temaslarda bulunmak üzere kendi arzuları ile ve mezu-niyet ile İstanbul'a gitmiş bulunuyorlar..

Diyor ve Ali Fuad Paşa ile de temas ve muhaberede bulunduğunu bildirdikten sonra kendisinin de İstanbul'a hareket etmek üzere bulunduğunu haber veriyordu.

Herhalde, birbirini takip eden bu ayrılışlar şâyânı dikkat!

13 Temmuz 1335 gece

Bu gece de Mustafa Kemal Paşa'nın Reisliği altında toplandı. Umumî durumu gözden geçirdik. Salâhaddin Bey'den gelen cevap ve Salâhaddin Bey'in de vazifeden ayrılışı bir hayli dikkati çalip görüldü ve endişeli ihtimallerin konuşulmasına vesile verdi.

Uzun görüşmelerden sonra, Paşa ciddi karar ve tedbirler alınmasının gerektiğini tebarüz ettirerek noktai nazarlarını izah etti. Bu izahatı müteakip alınan kararlar Paşa tarafından askerî ve mülkî bütün makamata şifreli telgrafla tebliğ edildi.

Kararların esası şudur :

“1 — Devlet ve milletin mukadderatına hâkim olan iradei milliyedir. Ordu bu iradei milliyenin hâdimidir.

2 — Kumandanlar, memuriyetlerinden çıkarılmış olsalar dahi, yerlerine tâyin edilenleri bekliyecekler, haleflerini gaye ve maksat yolunda çalışmaya mânen ve maddeten liyakatli görürlerse kumandayı terkedeceklerdir. Ancak, buna rağmen dahi, sabık kumandan kat'iyen İstanbul'a gitmiyerek mıntakası dahilinde kalacak ve yeni kumandanın icraat ve faaliyetini tarassut edecektir. Eğer, herhangi bir aksaklık ve menfi hareket tavrı müşahede edilirse kumandan işten ayırt edilerek geldiği yere iade olunacaktır.

3 — Düveli İtilâfiye herhangi bir askerî kıt'anın ilgasına kalkışırsa bu yoldaki tebligat kat'iyen dinlenmiyecektir.

4 — Memurini mülkiye de aynı tarzda hareket edecek ve memleketin herhangi bir kısmına taarruz vaki olursa derhal her taraf birbirine muavenet edecek ve harekâтта iştirak ve birlik esası hedef tutulacaktır.

5 — Devlet ve milletin istiklâlini temin için umum mülkî memurlar Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri'nin meşru müzahiri olacaklar ve bu hususta ordunun gösterdiği anlayışı hareket hatlarına rehber ittihaz edeceklerdir.”

Kendi kendime düşünüyorum. Paşa bir ferdi millet olarak ve ordudaki inan birliğine sahip arkadaşlarına güvenerek, daha İstanbul'da yeni hazırladığı ve teferruatı üzerinde mutabakatlar hasıl ettiği anlaşmalara güvenerek bütün bu hummalı faaliyeti gösteriyor. Onu bu hareketlerinde ve düşüncelerinde, kendimizi de müşterek noktai nazarlara sahip olmanın zevki içinde haklı ve serbest çalışır görmekle beraber Paşa'nın sanki bir Hükümet Reisi gibi emir, tamim ve telkinlerinin her tarafta tasvip ve infaz kabiliyeti görmesindeki sırrı doğrusu yalnız millî inan ve şuurun ruhlarda ve fikirlerde yarattığı beraberlikte ve Mustafa Kemal'in şahsiyetine karşı olan derin güvende buluyorum. Askeri, memuru, halkı birbirine katan ve bir pota içinde kaynatan tek âmil muhakkak ki : Vatan sevgisi, kurtuluş arzusu, her türlü müşkülü yenmek iradesi, milli müdafaa azmi ve bu yolda zuhur eden kuvvetli bir Lider'in etrafında toplanmak ve

onu desteklemek şuurudur. Hiç şüphesiz Mustafa Kemal de bu millî ruhu kavramış olarak azimle, irade ve enerji ile omuzlarına yüklenen ağır vatan vazifesini tam bir Şef kabiliyet ve vasfı ile ifa etmesini biliyor. Biz bir avuç insan, daha Erzurum'daki faaliyetimize başlarken ve tamamıyla hür fikir, hür irade, hür kararımıza bağlı olarak nasıl onu kendimize şef tanımış bulunuyorsak, demek ki, onun temas ve muhabere ettiği vatan çocuğu üzerindeki tesiri de bizim tâbi olduğumuz hissini tıpkısı oluyor.

Gece yarısından sonra, arkadaşlar dağıldıktan ve yattıktan sonra bermutat saat üçe doğru Paşa ile odasında bizim konuşmalarımız hâlâ devam ediyordu. Paşa çok sigara içiyor, ben de evvel Allah tiryakilikte kendisinden geriye kalmıyordum. Önümüzdeki küllüğü tepeleme dolduran izmaritlere bakarken :

— Peki amma, Paşam... Bir iki kumandan, vali veya mutasarrıfın İstanbul'a gitmesini pek de endişe ile karşılamakta haklı mıyız?.

Diye sordum. Paşa tereddüt etmeden cevap verdi :

— Endişede haklıyız. Şahsî mazeret, aile vaziyeti, ayrılış sebebi ne kadar mühim ve ne kadar ciddî olursa olsun kendilerine güvendiğimiz arkadaşların işbaşından uzaklaşmaları yalnız mucibi endişe olmakla kalmaz, tehlike de teşkil edebilir. Çünkü, vazifeden ayrılan arkadaşlar bizimle müşterek mesaide bulunmayı kabul ve vâdetmiş arkadaşlar ve muhterem zatlardır. İstanbul'a gitmeleri, vazifelerinden fiilen ayırt edilmeleri şahsî hareket tavırları hakkında hiçbir menfî düşünceye imkân vermeyecek olsa dahi yerlerine gelecek olanların kimler olacağını bilmiyoruz. Yeni kumandan ve valilerle mutasarrıflar hiç şüphesiz ve pek tabii olarak Damat Ferit Paşa hükümetinin sadık adamları olacaktır. Bunlar elbette ki İstanbul hükümetinin arzu ve emeline uygun hizmet etmek yoluna girecekler, bizi uğraştıracaklar, tahakkuk ettirmek istediğimiz iş beraberliğini bozacaklardır. Görülüyor ki, işde endişenin yeri ve hattâ tehlike mevcut olduğunu kabul etmek lâzımdır..

Paşa'nın büyük bir hususiyeti de inandığı fikir ve lüzuma muhatabını aynı ölçüde ve aynı ehemmiyette inandırmasıdır. Bu kadar uzun izahata gecenin bu saattinden contra lüzum görmeyebilir, bir cümle ile sualimi cevaplandırıp geçebilirdi. Fakat,

bunu, ve böylesini yapmadı. Aldığımız kararlara da temas ederek beni iyice aydınlatmak ve ikna etmek istedi.

Sigarasının birini söndürüp birisini yakarak izahatına devam ediyordu :

“Bununla beraber, İstanbul'dan gelecek yeni elemanların memuriyetle veya kendi inisiyatifleri ile gelmiş bulunsalar dahi millî mücadele yolunda azimle çalışacak olanlarını sevgi ve hürmetle karşılayacağımıza şüphe yoktur. Tercübe görmüş, liyakat sahibi, vatansever ve mücadeleyi millîye ruhunu benimseyecek zevata gerçekten ihtiyacımız bulunduğu aşikâr. Maamafih, her şeye rağmen dâvanın endişe ve tehlike ihtimal ve mevzularını hafif görmemek mecburiyetinde bulunduğumuzu da takdiri-mizden uzak tutmamalıyız.”

15 Temmuz 1335

Kongrenin açılması gününü sabırsızlıkla bekliyoruz. Fakat Paşa'yı en çok üzen hâdiseler ; Mersinli Cemal Paşa hâdisesinde olduğu gibi beklenmedik kararlar, yer değiştirmeler, tebdiller ve tebeddüller oluyor.

Yemekten sonra, yine sokak kapısı methalinin sağındaki küçük odadaydık. Mustafa Kemal Paşa, kahvesini içiyordu. Hayati Bey geldi ve bir yığın evrak getirdi. Paşa :

— Hayati, nereden çıktı yine bu kâğıtlar ?

Diye lâtife ede ede masanın başına geçti ve :

— Dur bakalım ne haberler?..

Diyerek halledilmiş şifre telgraflarını birer birer okumağa başladı. Bu telgraflardan bazılarını okurken yüzünden memnurluğunu belirten tebessümler beliriyor, bazısını okurken de hiddet ve infial ifade eden hatlar geriliyordu. En son okuduğu telgraftan sonra :

— Azizim Mazhar Müfit Bey... Bak Refet'ten gelen habere..

Diyerek devam etti :

— Refet Bey (İstanbul Milletvekili General Refet Bele) Harbiye dairesi Reisi Salâhattin Bey'in (Büyük Millet Meclisi birinci devresinde mebus) yerine tâyin edildiğini, bir İngiliz torpidosu ile Samsun'a geldiğini, Salâhattin Bey'le görüştüğünü ve millî mücadeleye azimle katılacağı yolunda kanaat hasıl

ederek kumandayı kendisine devrettiğini haber veriyor ve ilâve ediyor : “Aynı torpido ile benim de hemen İstanbul’a dönmekliğim tebliğ ediliyordu. Fakat, derhal istifanamemi Harbiye Nazırlığına gönderin, Sivas’a doğru yola çıkıyorum..”

Paşa, Refet Bey’in 13 temmuz 1335 tarihini taşıyan bu telgrafını sabırlı bir asabiyet hali ile okuduktan sonra yine mütelâalarını söyledi :

— Refet Bey, kararımızı havi olan tamime uygun hareket etmiştir. Vazifeyi (Üçüncü Kolordu Kumandanlığı) yine aynı tamim icabı itimat hasıl ettiği Salâhattin Bey’e (Konya’da Kolordu Kumandanı olan Salâhattin Bey bu değildir) terkeylemiş ve kendisi de İstanbul’a gitmiyerek Sivas’a hareket etmiştir. Ancak, kumandayı terketmeden önce mütalâamızı almış bulunsaydı, hiç şüphesiz çok daha memnun olacaktım. Bununla beraber Anadolu’da kalması ve kararımıza uygun hareket etmesi mucibi memnuniyettir.

— Paşam, mesele yok. Refet Bey karar ve tamimimize uygun hareket etmiştir. Memnun olmalıyız, dedim.

— Evet, mesele yoktur, tenkit etmiyorum!.

Diyerek bu bahsi kapattı. Fakat, bu meselenin kapanması ile daima bir Saffet Hamit Bey (Samsun mutasarrıfı) meselesi çıktı. Hamit Bey de telgrafında :

— Azledildiğimi öğrendim, emir bekliyorum. Emri alınca İstanbul’a gideceğim.

Haberini veriyordu. Yine telgraflar arasında Refet Bey’in de bu hususta bir iş’arı vardı. Refet Bey :

— Hamit Bey’in Samsun mutasarrıflığında bırakılması hususunda teşebbüste bulunuldu..

Haberini veriyordu. İstanbul yolu ile alınan bir şifrede Hamit Bey’in azledildiği ve yerine İbrahim Etem Bey’in tâyin edilmiş bulunduğu bildiriliyordu.

Paşa, Refet Bey’in kolordu kumandanlığından ayrılmış bulunmasına teessür duyar ve bu teesürünü Refet Bey’in Salâhattin Bey hakkındaki güveni ve Anadolu’da kalmayı tercih etmesi ile tâdil etmek imkânını bulurken şimdi bir de Hamit Bey’in bu beklenmedik vaziyeti ortaya çıkmış bulunuyordu. Hamit Bey’in durumunda teessür uyandıran nokta, tamim ve kararımıza uygun

hareket etmemek yoluna girmesi ve İstanbul'a gideceğini bildirmesi idi.

Paşa :

— Garip şey. Refet Bey'in tavsiyesi ve bizimle çalışacağı hakkındaki ısrarı üzerine ben Samsun'a çıkar çıkmaz sadaret ve Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat paşa'ya telgraflar yazarak bu zatın Samsun'a mutasarrıf olarak gönderilmesini istemiştim. Samsun'a bunun üzerine gelmişti.. Diyerek, tenkit ve mütaleâlarını yürütüyordu :

— Şimdi azledildiğinden ve İstanbul'a gideceğinden bahsediyor. Refet Bey ise yerinde alıkonulması için teşebbüste bulunduğu haber veriyor. Anlamadım. Hamit Bey hangi emniyet telâkkisi ile ve niçin İstanbul'a gitmek istiyor?. Sonra da Refet Bey'in bahsettiği teşebbüs nedir? Teşebbüs eden kim? Teşebbüs edilen makam neresi? Hamit Bey bu hareketi ile dürüst ve millî mücadele anlayışına tam sahip bir karakter arzetmiyor, demektir.

Paşa, hakikaten üzgündü. Mevzu bir hayli konuşuldu. Neticede Hamit Bey'e 15 Temmuz 1335 tarihli ve Mustafa Kemal imzasıyla :

“Kardeşim Hamit Bey;

Yerinize İbrahim Etem Bey'in tâyin edilmiş olduğunu haber aldık. Refet Bey'e de yazdım ve beraberce Anadolu içerilerine gelmenizi rica ettim. Biz İstanbul'dan kıymetli arkadaşlarımızı Anadolu'ya celbe çalışırken, siz İstanbul'a gitmeye karar veriyorsunuz. Bunu caiz görmedik. Refet'le beraber ya Sivas'a, yahut da bize geliniz.”

Mealinde bir telgraf çekilmesine ve Refet Bey'e de bu hususta bir telgraf gönderilmesine karar verildi.

Yine bu gece, lüzum görürse yeni üçüncü kolordu kumandanı Salâhattin Bey'e vermesi kaydiyle bir telgraf çekilmesini kararlaştırdık. Bu telgraf da şu mealde olacaktı :

“Sinei millete gelmeniz ve rüfekayi hamiyetinizin sahai azmi vatanperverîsini teşrifiniz meserretle karşılandı. Gözlerinizden öperim..”

Hakikaten Hamit Bey'in hareket tarzını ve kaypaklığını mazur görmek güç.

Paşa'nın ağır bir lisanla :

— Kendisinden hizmet beklediğimiz Hamit Bey gûya meşhur bir idareci imiş de, fakat ne can sıkıcı bir şöret..

Demesi karşısında bir idareci olarak Hamit Bey'in idare karakterinin arzettiği kaypaklıktan dolayı ben de gerçek bir üzüntü duydum.

Paşa'nın geceyi gündüze katan dev mesaisi yanında bu gibi hâdiselerle üzülmeye de doğrusu acınıyorum. Çünkü, bir taraftan doğu vilâyetlerine mahsus olan “Vilâyatı Şarkiyeye Müdafai Hukuku Milliye Cemiyeti” nin Erzurum kongresini ileri plân ve tasarıları için bir merhale olarak ele almış bulunurken, bir yandan da bütün memleketin vahdetini ve tek mekanizmaya bağlanışını temin maksadiyle asıl büyük milli kongreyi, Sivas kongresini hazırlamaya çalışıyor. Daha şimdiden bunların orada ve buradaki hazırlıkları başlamış sayılır.

21 Temmuz 1335

Hamit, Refet ve Salâhattin Bey'ler meselesi henüz Mustafa Kemal paşa'yı meşgul etmekte devam ediyor. Hayati Bey'den (Hususî kalem müdürü) Hamit Bey'e ve Refet Bey'e karar dahilinde Paşa tarafından çekilen telgraflarla Hamit ve Refet Bey'lerden gelen telgrafların birer suretlerini aldım. Hamit Bey hakikaten garip bir adam. 20 Temmuz 335 tarihli telgrafında Paşa'ya bir teklif yapıyor. Teklifinin esası şu :

— Zatı şahaneye bir telgraf çekelim ve İttihat ve Terakki'nin evvelce kullandığı taktiği kullanalım. Kırk sekiz saat zarfında milletin itimadını haiz bir kabine teşkil edilip meclisi müessesan dâvet edilmediği takdirde ne Padişahlık müessesesini ne de hükümeti tanımayacağımızı bildirelim.

Paşa, hiddetli :

— Bu adamcağız ne yapmak istiyor, hangi hayal peşinde koşuyor?

Diyerek tenkidini şöyle yapmaktadır :

— İttihat ve Terakki vaktiyle o telgrafı Padişah'a çekerken oldukça teşkilâtlanmış ve kuvvetlenmişti. Her şeyin başında biz henüz o teşkilât ve iktidara sahip değiliz. Sonra, farzı muhal olarak Padişah'ın âmali milliyeye uygun bir kabine teşkilini

kabul ettiğini ve kabinenin işe başladığını düşünelim. Bu kabine acaba hangi kuvvete istinad edecek?. Hamit Bey, âmali milliyeye hâdim bir kabinenin dayanacağı bir milli kuvvet mevcut olması lâzım geldiğini düşünemiyor mu?

Erzurum kongresinin ve bunu takiben yakında Sivas'ta in'ikad edecek umumî kongrenin bu kuvveti vücade getireceğini, mülâhaza edemiyor mu?

Meşhur bir idarecinin hakikatlerden bu derece gafil olmasına ancak teessüf edilir!

Paşa, nedense Hamit Bey'e çok içerliyor. Bütün bu tenkitle-rinden sonra yine hırsını yenememiş olacak ki, bana :

— Azizim Mazhar Müfit Bey, darılma amma, sizin meşhur idareci adamlarınız bunlar mıdır?

Hitap ve telmihinde bulunmaktan kendisini alamadı. Sonra, bir teklif yaptı :

— Senin de Hamid Bey'le hususî muarefen mevcut olduğuna göre, kendisine hususî bir telgraf yaz. Adamcağız, hayalâtını bize naklederken, yanımıza gelmesi hususundaki teklifimizden de hiç bahsetmemiş bulunuyor!.

Hamit Bey'le hususî muarefemiz Rumeli'de başlamıştı. Fakat, derin bir dostluk veya hususiyetimiz yoktu. Ben İskeçe kaymakamı iken o da Pravişte kazası kaymakamı idi. Bir kaç defa Make-donyalı komitecileri takip ve asayiş meselelerini konuşmak üzere buluşmuştuk.

Daha sonra da mülkiye müfettişi ve dahiliye nezareti teftiş heyeti reisi iken kendisiyle görüşmüştüm.

Paşa'nın emri üzerine kendisine hemen bir telgraf çektim ve:

— Azledilmiş olmanıza rağmen sizin de İstanbul'a gitmiyerek buraya gelmeniz muvafık olur. Millî mücadeleye katılmış olmanızın gerektirdiği azim ve imanla burada göreceğimiz çok iş vardır. Vatan ve millet sizden çok hizmet beklemektedir kardeşim..

Dedim. Herhalde, Hamit Bey'in hareket tavrına Paşa'dan daha çok ben de üzüliyorum ve onun aramıza geleceğini hiç de ummuyorum.

Belki, bir gün tarihe intikal eder, düşüncesi ile Mustafa Kemal Paşa tarafından Canik (Samsun) mutasarrıfı Hamit Bey'e çekilen telgrafın bir suretini ruznameme geçiriverdim.

Şifre - zata mahsustur /106.

“Kardeşim Hamit Bey,

Sizin yerinize İbrahim Ethem Bey'in tâyin olunduğunu haber alarak Refet'e yazdım. Birleşerek beraberce dahile doğru gelmenizi rica ettim. Bilmem hangi mülâhazai emniyet size İstanbul'a gitmek fikrini telkin ediyor. Gideceğiniz yerin Malta olacağı muhakkaktır. Bundan maada biz kıymetli arkadaşlarımızı Dersaadet'ten Anadolu'ya çekip çıkarmaya ve bu veçhile ciddî vatanperverânı mahrumu âmal etmemeye çalışırken siz bu hareketle lâakal mahsur bir muhite giriyorsunuz. Biz hiç caiz görmedik. Salâhattin Beyle programda mutabakat hasıl olmuştur. Refet'e mülâki olmak üzere bilmuhabere Amasya'ya hareket ederek orada birlikte vereceğiniz karara göre ya Sivas havalisinde birlikte kalırsınız, yahut müreffehen bizim nezdimize gelirsiniz. Cevabı kat'i bekleriz.”

MUSTAFA KEMAL

Yine üçüncü kolordu kumandanı Salâhattin Bey hakkında Refet Bey'e çekilen telgraf suretlerini de ruznameme alıyorum.

Karar veçhile bu telgraflardan biri muhayyer olarak ve lüzum görürse Salâhattin Bey'e verilmesi kaydıyla Refet Bey'e gönderilmiştir.

Birinci telgraf şudur :

“Salâhattin Bey'in, kararlarımızı hüsnü tatbik edeceği, buradaki rüfeka nezdinde pek ziyade tahassüsâtı mucip ve kuvvet bahşolmuştur.”

İkinci ve Refet Bey'in arzusuna terkedilen telgraf ise aynen şudur :

Salâhattin Beyefendi'ye

14 Temmuz 1335

“İstanbul'un mahsur muhitinden mübarek sinei millete gelmeniz, rüfekayı hamiyetinizin sahai azmi vatanperverîsini teşrifiniz büyük bir meserretle karşılandı. Gayei mukaddesemizin tahsili uğrunda sepkecek gayreti müşterekede Cenabı Hak cümlemizi zaferyâb eyliyecektir. Gözlerinizden öperim.”

MUSTAFA KEMAL

Refet Bey'e çekilen bu telgraf da bütün diğer şifreler gibi ordu şifresinden ve hatlarından istifade edilerek çekilmişti. Ve açık imza üçüncü ordu müfettişliği erkânı harbiye miralay Kâzım Bey'in imzası idi.

Paşa'nın bu telgrafı Refet Bey'i delâleti ile ve kullanılmasını yine, Refet Bey'e terkederek göndermiş olmasının sebebi tabii malûm : Salâhattin Bey'in izhar edeceği kesin karakterin tecel-lisine göre hareket edilmesi ihtiyatını elde tutmak.

22 Temmuz 1335

Kongre yarın açılacak. Yarın diyorum amma, bu satırları yazarken gün çoktan ağarmış bulunuyor. Hakikatte 23 Temmuz. Fakat, Paşa'nın yanından ancak sabahın saat dördünde ayrıldım. Belki de hiç uyumadan kongreye gideceğim.

Bütün gecemizi kongre hazırlıkları ile bir arada Refet Bey-den aldığımız 22. 7. 1335 tarihli uzun bir telgraf ile cevabı ve ansızın Samsun'a çıkarılan İngiliz taburu hâdisesi işgal etti.

Mütalâalarımızı ve Paşa'nın Refet Bey'in görüş, mütalâa ve taleplerine verdiği cevapları ve görüşmemiz sırasında fikirlerini ve İngiliz taburu hakkındaki mütalâalarını nakletmeden önce Refet Bey'in uzun telgrafını burada aynen zikir ve tesbit etmeliyim. Çünkü Refet bu telgrafı ile yalnız Salâhattin Bey meselesiyle meşgul olmuyor, birçok hususatı ve evvelki muhaberele de cevaplandırmış ve mütalâalarını zikretmiş bulunuyor.

Sivas

Asayişe müteallik aceledir
1728

22.7.335

Erzurum'da 3 üncü ordu müfettişliği vekili Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

Mustafa Kemal Paşa Hz. ne :

1 — Telgrafımızı Salâhattin Bey'den ayrıldıktan sonra almış olduğum için kendisine veremedim. Salâhattin Beyi herkes gibi siz de pekâlâ tanırırsınız. Mütereddin tabiatlı bir zat. On günden fazla bu mıntakada kalmamak üzere gelmiş, az kaldı kumandayı almadan geri kaçacaktı. Kendisini temin ve tatmin ederek vazife vataniyesini hatırlattım. Memleketini herhlade sever, fakat vakitsiz icraata gelemez. Aşağı yukarı vali Reşit Paşa'dan (Sivas valisi) biraz daha iyi.

On üçüncü kolordudan geçen eslehadan malûmattar olduğu gibi, bu işin tesviyesi için İstanbul'da dahi çalışmış ve muvaffak olmuş. Buraya intihabı Cevat Paşa tarafından (o zaman Erkânî Harbiyei Umumiye Reisi) olmuş, binaenaleyh maksada muzir olamaz. Hiçbir mahfel-i ahalide gayeye mugayir bir söz söylememektedir. Bilâkis maksat dahilinde fakat sâkit bir surette çalışmayı vâdetti. Sadık Beyle (Hürriyeti İtilâf Fıkrası Reisi) münasebeti hakkında verilen malûmata inanamıyorum. Zaten aldığımız haber iyice tevsik edilmemiştir. Muayyen bir program tanzim etmeden çalışmak, kuvvetlerin ziyasını mucip oluyor.

Şark ahvali hakkında bana verdiğiniz malûmata, aldığımız mübalâğalı haberlere kapılmamış olsaydınız, ihtimal ki ben vaziyeti daha iyi idare eder ve kumandayı terke mecbur olmazdım. Re'sen karar verecek insanların, hakikî vaziyeti bilmeleri lüzumunu siz de takdir buyursunuz.

Binaenaleyh, Salâhattin Bey'i, maksatsız bir surette ürkütme ve hayır dedirtmekle ne çıkacak?

Zaten, o kaçmağa hazır. Yerine acaba kim gelecek? Emirlerinizin kısa ve sarîh olmasını rica ederim. Selâhattin Bey hakkındaki telgrafınızı lûtfen bir daha okuyunuz. Fırtına ile başlayıp sükûnet ile hitam bulan bu telgraftan kat'î maksadınızı çıkaramadım. Maamafih, birkaç güne kadar kendisiyle görüşeceğim. Herhalde mumaileyhi muvafık bir tarzda maksat dahilinde idare için ittihazı tedabir ediyorum.

2 — Samsun'a çıkarılan İngiliz taburunun buradaki Hintli Müslümanları değiştirmekle beraber, bilhassa Sivas'ta bulunduğunu zannettikleri zatı âlilerine karşı bir tehdit maksadiyle çıkarıldığını, İngilizler ile temasında anladım. Beni İstanbul'a gitmeğe ikna için, Kavak'ta bulunduğum zaman tanıdığım İngiliz binbaşısı geldi. İngilizlere gösterdiğim mukavemetten istifade ederek, fakat zatı âlilerini düçarı zaaf etmek için beni kaldırdıklarını açıktan söyledi. Zatı âlilerinin diğer mesnedi Kâzım Paşa (Karabekir) imiş, binaenaleyh Kâzım Paşa, İngilizlerin ısrarını mucip olarak zahirî bir sebep vermemelidir. Ferit Paşa'nın istifası hengâmında Kâzım Paşa'yı (Karabekir) vekâlete (Müfettiş Vekâletine) tâyin etmesi İstanbul'dakilerden bir kısmının fena bir maksadı olmadığını gösteriyor. Fakat İngilizlerin ısrarı

karşısında birşey yapamazlar. Kâzım Paşa'nın vekâlete tâyini Salâhattin Bey'in Sadık Bey hesabına buraya gelmediğine delildir.

3 — Benim İstanbul'a celbim için İngilizlerin sureti resmiyede İstanbul'u tazyik etmeleri pek muhtemeldir. Çünkü benim ile İngilizlerin arasında sureti resmiyede bir mecra var. Bu tazyik artarsa Salâhattin Bey'i müşkül bir vaziyette bırakmamak için izimi kaybedeceğim.

4 — Hamit Bey'in (Samsun mutasarrıfı) tebdili şayiası henüz tahakkuk etmedi. Mumaileyhin ipkası için gerek Salâhattin Bey, gerekse İngilizler İstanbul'a müracaat ettiler. Mumaileyhin tebdili teşebüsü Dahiliye Nezaretiyle kavgası neticesidir. Salâhattin Bey'in yerine Konya'ya (Konya kolordu kumandanı Salâhattin Bey) Sedat Bey'in geldiği de doğru değildir. Her ne kadar tek mil kumandanların tebdil edileceğini istihbar ettiğini mumaileyh yazıyorsa da, Kâzım Paşa'nın vekâlete tâyini bunun aksini gösteriyor.

5 — Sivas kongresi hakkında Sadareten doğruca vilâyetlere tebliğ olunan 20 temmuz 1335 tarihli telgrafnameyi gördünüz mü? Karahisar'daki fırka kumandanı bu kongreye murahhas intihabı için buralara beyanname neşretmiş, bu tarzı hareketi muvafık buluyor musunuz? Alman sulhu ve şarktaki sükûnet ve vaziyetin inkişafına intizaren bizim de ihtiyatkâr bulunmaklığımız icap etmiyor mu?

Şahsım hakkında hiçbir endişem olmadığını artık anlamışsınızdır. Yalnız kararsız, programsız hareketlerle maksadı ihlâl edeceğiz. Ya ihtiyatkâr olalım, yahut hemen işi açığa vuralım. Fakat ikisinden birini yapalım.

Sivas kongresinden hali hazırda bir fayda ümit ediyor musunuz? Bugünkü vaziyete nazaran bu kongrenin Sivas'ta ve alenî bir tarzda yapılmasını tehlikeli bulmuyor musunuz? Cenup istikametlerinden Sivas'a gelecek bir darbe bilhassa bu vilâyet ahalisinin kansızlığı sebebiyle Anadolu'yu ikiye ayırır ve pek tehlikeli olur. Bunun için bu vilâyetin son zamana kadar âdeta bitaraf görünmesi pek ziyade haizi ehemmiyettir. Bu kongrenin mutlaka akdine lüzum varsa, aldığınız haberlere nazaran, murahhasların vürudu mümkün ise acaba bunun şarkta bir mahalde akdi daha muvafık olmaz mı?

6 — Sivas ve Amasya şehirleri halkı pek ... kazalarda, köylerde halk bunlara nazaran çok iyi. Fimabad ona göre tanzimi mesai edeceğim.

7 — İstanbul'dan aldığım haberde buradaki harekât-ı milliyenin hiçbir fırka veya şahsın âmâlî mahsusasını tatmin maksadıyla olmayıp, sırf selâmet ve istiklâli millînin temini gayesine matuf olduğu hakkında tarafı âlilerinden bir beyanname neşri suretiyle, İngilizlerin teskini tavsiye olunuyor. Buna lüzum görüldüğü halde, ben bunun tarafı âlilerinden bir beyanname şeklinde değil, belki Erzurum kongresinin mukarreratına ithalen neşri muvafık olacağını zannediyorum.

8 — Ajanslar, meclisi mebusan intihabatından bahsediyorlar. Bu hususta ne düşünüyorsunuz?..

REFET

3 üncü Kolordu Kumandanlığı
Erkânı Harbiye Reisi

ZEKİ

Refet Bey'in muhtelif ve hattâ geçmiş ve birikmiş meselelerle bir arada aktüaliteden bahseden, çeşitli fikir, görüş, talep ve hattâ tenkitleri ihtiva eden bu telgrafı muhakkak ki Paşa'nın da, bizim de çok vaktimizi aldı. Paşa Sivas'ta bulunan Üçüncü Ordu Sıhhiye Müfettişi Doktor Miralay İbrahim Talî (şimdi milletvekili) Bey'den de Salâhattin Bey'in şahsiyeti hakkında ayrıca malûmat istemiş ve iki cepheli bir siyaset ve faaliyet yapıp yapmadığının incelenmesini istemişti.

Esasen, Salâhattin Bey'in şahsiyet ve karakteri ile meşgul olmasının sebebinin daha çok politik değil, stratejik sebeplere dayalı olduğu vuzuhla anlaşılıyor.

Paşa Üçüncü Kolordunun stratejik durumuna Sivas kongresi münasebetiyle bilhassa büyük ehemmiyet veriyor, buradaki kolordunun durumunu bu bakımdan daima göz önünde bulunduruyor. Haksız olmadığı da her vesile ile görülüyor. Bilhassa ansızın Samsun'a bir İngiliz taburunun çıkarılması, Refet Bey'in de tebarüz ettirdiği gibi, muhakkak ki, Sivas kongresi ve Paşa'nın faaliyetleri üzerinde dağıtıcı ve korkutucu bir tesir husule getirmeye matuftur.

Fakat, Mustafa Kemal Paşa, demir gibi bir adam. Görüşlerinde, muhakeme ve tedbirlerinde hiç birimize benzemiyor. Hâdiseleri, muhtemel inkişafı ile birlikte bambaşka mütalâa ediyor ve en küçük ihtiyatî tedbirde, birbirini kontrol edecek hareketlerin hiç birinde en küçük bir dikkatsizlik bile göstermiyor.

İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmalarına ve bizim hâdisе üzerindeki mütalâalarımıza sadece güldü ve şu mütalâada bulundu. Aynı zamanda Refet Bey'in telgrafında belirttiği fikir ve tavsiyelere de cevap teşkil eden bu mütalâalarını hemen hemen harfi harfine not ettim :

“Samsun'a asker çıkarılmış. Güzel. Bunlar, Hintli Müslüman taburunu değiştirmekten daha başka maksatlara da sahip olabilirler. Ancak, ne şarktan, ne garptan, ne cenup ve ne de şimalden Sivas'a da, Erzurum'a da bir İngiliz neferi bile gelemez ve gelecek değildir. Bu hareketlere kapılarak ve bunlardan mâna çıkararak ürkersek mukaddes dâvamıza ve gayemize ulaşamayız.

Erzurum kongresini takiben umumî ve millî kongreyi Sivas'ta açacağız. Göreceksiniz ki, Sivas'a bu maksatla tek İngiliz askeri dahi gelmeyecek, gelemeyecektir. Her şey düşünülmüştür. En basit zannedilen tedbirler dahi gözden kaçırılmamış olarak alınmıştır.

Zamanla mânevîyat ve sınırlarımızı bozacak, halk efkârını teşvik edecek daha pek çok jestler yapılacak, dedikodular çıkarılacak, propagandalarda bulunulacak, geniş ölçüde şayialara, dedikodulara başvurulacaktır.

Bunların hiç birisine kulak asacak değiliz. Biz, sadece dikkatli olacak, yılmadan vazifemizi yapacak, ortaya sürülen şayialar arasında vukuu muhtemel olabilenleri seçip önlemeye gayret sarfedecek ve hedefimiz istikametinde yol almaktan geri kalmıyacağız. Bununla beraber, Amasya'daki fırka kumandanına, Sivas yolları istikametinin muhafazası hakkında daha evvelden talimat vermiş ve diğer kıtaata da askerlikçe ittihazı lâzım gelen hususlar hakkında tavsiyeler yapmış bulunuyorum. Hattâ, göreceksiniz, kaymakam Ravleson'un bizi kuru sıkı tehdit etmiş olmasına rağmen yarın Erzurum kongresi bilâ hâdisе açılacak ve devamı müddetince de İngilizlerin herhangi bir müdahalesi vâki olmya-

caktır. Çünkü bir, medenî millet ve devlet anlayışına sahip olarak : Türklerin istiklâl yolunda, hürriyet yolunda çalıştıklarını, kimseye taarruz ve tecavüz fikri taşımadıklarını, bir müstemleke halkı olmanın çok üstünde ve ilerisinde bir büyük millet vasfını haiz bulduklarını ve millî mevcudiyetleri için sarfı gayret ettiklerini görecekler ve hiç olmazsa kalben takdîrkârımız olacaklardır.

Bunu zaman gösterecektir. Bununla beraber, her türlü tedbiri almaktan çekinecek veya geriye kalacak değiliz.”

Paşa'nın muhtelif bahisler üzerindeki diğer mütalâaları da uzun sürdü ve fakat hepimizin mâneviyatını tazelemeye ve arttırmaya kâfi geldi.

O, insan ruhundaki her türlü zaaf ve kuvvetsizliği birden gideren ve yerine en aşırı kuvveti dolduran bir muazzam ve tılsımlı kaynak!

Emirber Ali, Paşa'nın ısmarladığı son kahveleri getirirken, Cevat Abbas Bey de Refet Bey'e çekilmek üzere temiz edilen telgrafı şifreye gönderilmeden önce bir kere daha okudu. Refet Bey'e madde madde cevap veren bu telgrafı da aynen ruznameme geçiriyorum :

Şifre
Zabıta marifetiyle keşidesi
aceledir
171

23. 7. 1335

Sivas'ta 3 ncü Kolordu Erkânı Harbiye
Reisi Zeki Beye

Refet Beyefendiye,
1 — Salâhattin Bey hakkında.

Hatırladığıma göre, mumaileyh hakkında bahsolunan hususât İstanbul'dan bildirilmiştir. Her an alınan haberi, arzu edildiği veçhile tevsik, nadiren müyesser olur. Şark ahvali hakkında aldığımız malûmat, mübalâğadan ârî olmakla beraber, bize yanlış bir hatve attırmış değildir, kanaatindeyim.

Mukarreratımızda, yalnız şark hâdisatının tecelliyatı esasına istinad ile iktifa edilmiş değildir. Teşkilâtı milliyeye vüs'at ve uzviyet vermek, kongrelerle âmalı milliyeyi temsil ettirmek, orduyu teşkilâtı milliyeye müzahir bulundurmak, maksadı mil-lînin ziyasına meydan vermemek için kumanda, silâh mealinde malûm kat'î kararları vermek hususâtında, yapıldığından başka türlü ve daha müteennî davranmak, acaba bugünkü semereyi verebilir mi idi? Herhalde vaziyeti hazıra, cümlelerin memnu-niyetini mucip derecededir.

2 — Kâzım Paşa'nın (Karabekir) vekâlete tâyini pek münasip olmuştur (Ordu müfettişliğine). İngilizlerin ısrarını mucip zahiri bir sebep vermemeğe çalışıyor. Fakat silâh meselesi ve Trabzon'a ihraca mümanaat keyfiyetinde müsamahakâr davranamayacağımız aşikârdır.

Halbuki bu sebepler İngilizlerin elbette hoşuna gitmiyektir.

3 — İngilizler, benim İstanbul'a celbim hususunda fevkalâde ısrar ve hükümeti son derece tazyik ettiler. Hükümet, ve zatîşahane ile makine başında günlerce devam eden, muhaberratta, bu cihet pek aşikâr bildirildi. Bu muhaberat, mülâkatımızda manzuru âlileri olacaktır. Fakat meslekten istifâ edince ısrar hitam buldu.

Buna kıyasen zatî âliniz hakkında da istifadan sonra büyük ısrar memul etmem, maahaza aksi takdirde dahi izinizi kaybetmekten ise, Sâlahattin Bey'in müşkül vaziyete girmesini tercih ederim.

Burada Halit Bey (Halit Paşa mebus iken mecliste vurulmuş ve vefat etmiştir) hakkında hükümet ve İngilizler Kâzım Paşa'ya (Karabekir) çok ısrar ettiler. Kâzım Paşa bir şey yapılamıyacağını söylemekte ısrar suretiyle, elyevm Halit Bey gayrı resmî fırkasına sahip bulunuyor.

4 — Hamit Bey, son bir telgrafiyle hepimizden daha seri hareket arzusunu izhar ediyor. Şimdilik tadil olundu.

5 — Sivas kongresi hakkındaki telgrafı henüz görmedim.

Filhakika bazı yerlerde müspet ve bazı yerlerde menfî ifrat-kârlık görülüyor. Şüphesiz vaziyete göre, müsmir harekâta bulunabilecek surette ihtiyatkâr hareket taraftarıyım. Umum için kat'î ve sarîh program, Erzurum kongresi müzakeratından çıkacaktır.

Sivas kongresinden pek çok fayda beklerim. Bugün değil, Sivas kongresi ilk mevzuu bahseldüğü gün dahi her taraftan, bilhassa cenuptan bir darbe vürudunu ağılebi ihtimal gördüğüm ve bu sebeple müdafaa tedabiri zımnında ricada bulunduğum derhatır buyrulur. Maahaza Erzurum kongresinin devamı in'ikadı esnasında, Sivas'a vürud edecek murahhasların mikdarına, ve Erzurum kongresinin yapacağı tesiratla hâdis olacak vaziyete göre daha amelî ve emin bir suret dahi düşünülür.

6 — Tanzimi mesai hususundaki noktai nazarı biraderileri pek musibdir. Maahaza, şehirlileri de millî his ve tesir altında tutmaktan hâli kalınmıyacağımı ümid ederim.

7 — Harekâtı milliyenin, gaye ve maksadı, kongre marifetiyle tamim olunacak beyannameler ile, tasavvur buyurduğunuz veçhile neşrolunacaktır.

8 — Meclisi mebusan toplanmalıdır. Fakat İstanbul'da değil, Anadolu'da. Bu husus kongrede de tezekkür edilerek icabına teşebbüs edilecektir.

Cümleten gözlerinizden öperiz kardeşim.

MUSTAFA KEMAL

3 üncü Ordu Müfettişliği Erkânı
Harbiye Reisi
KÂZIM

Kahvelerimizi içmiştik. Paşa Cevat Abbas Bey'in okuduğu bu telgraf suretini dinledikten sonra, hemen bir iki kelimesini değiştirek :

— Çekilsin..

Emrini vermişti ki, Hayati Bey Amasya'daki Beşinci fırka kumandan vekili Arif Bey'in (bilâhare istiklâl mahkemesi kararı ile suikasd hâdisesinde idam olunan) Amasya'dan çektiği şifreyi getirdi. Sabahın alaca karanlığına rastlamasına rağmen, Paşayı müsterih eden ve yorgunluğunu alan bir telgraftı bu.

Hulâsası şuydu :

“Salâhattin Bey (kolordu kumandanı) hâlen Samsun'dadır. Şahsî kanaat ve hareket tavrının ne merkezde olduğunu ve olacağını bilemem. Ancak, Refet Beyle Amasya'da konuştum. Edin-

diğim intibaa göre, Salâhattin Bey icabında İngilizlere mukavemet edecek kadar cür'et sahibi olamayacaktır.

Refet Bey 18 Temmuz 1335'de Sivas'a hareket etti. İstifasının kabul edilip edilmediği hakkında henüz Harbiye Nezaretinde kendisine hiç bir tebligatta bulunulmuş değildir.

Ünye ile Niksar arasında iki taburumuz harekât halindedir. İcabında mezkûr istikametın seddi ve Sivas'ın emniyeti için gerekli tedbirler alınacaktır.”

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesinden ve faaliyete geçmesinden itibaren âdeta ipini çekerek beklediğimiz 23 Temmuz 1919 günü, yâni Erzurum kongresinin açılış günü gelmiş çatmıştı.

Bu kongre millî âmalin umumî ve resmî ifadesine veçhe verecek ve bütün memlekete şamil olarak Sivas'ta toplanması mukarrer olan büyük millî kongrenin ilk kademesini teşkil edecekti.

Kongre delegeleri Erzurum'a gelmiş bulunuyorlardı. İçtima yeri olarak Kilise mahallesindeki mektebin salonu hazırlanmış ve Kolonel Ravlenson'un malûm tehdidi de gözönünde tutularak evvelce kaydettiğim ihtiyat tedbirlerinin hepsi alınmıştı.

Hepimiz heyecan içindeydik. Ve Erzurum sanki bu heyecanı kendi taşında ve toprağında belirten ve taşıran bir hava ve sezgiyi canlandırıyordu.

Fakat ben kongreye gelmişken hâtıralarımı takip etmek lûtfunda bulunan muhterem okuyucularımın zihninde birer istifhamın takılıp kalmamasını teminen iki bahsi izah edeceğim. Bunun biri, Mersinli Cemal Paşa'nın Konya'dan ordu müfettişliğini bırakıp gitmiş olması sebebidir; diğeri de Mustafa Kemal Paşa'nın :

— Türkiye'de şekli idare Cumhuriyet olacaktır.

Demesinin hangi zamana ve hangi şartlara rastlamasıdır ?

Mustafa Kemal Paşa'yı günlerce üzen ve düşündüren bir mevzu olarak Mersinli Cemal Paşa'nın verdiği söze rağmen, niçin kumandayı ve İkinci Ordu Müfettişliğini terkederek Konya'dan ayrılıp İstanbul'a gitmiş olduğu yıllar boyunca meçhul kaldı. Aradan ancak, uzun bir devre geçtikten sonradır ki, tesadüf bana bu “azimet” in hakikî sebebini öğretmiş, oldu.

Erzurum
Kongresi
devresi

Mersinli
Cemal Paşa
niçin ayrıl-
mış?

Mersinli Cemal Paşa, mebus seçilmişti. Paşa ile mecliste bir hayli arkadaşlık ettikten sonra, bir gün mütareke zamanı, millî mücadele tarihi aramızda görüşme mevzuu olurken bir pundunu getirip sordum :

— Paşam, haber vermeden ve mezuniyet alarak Konya'dan ayrılışınızın hakikî sebebi neydi? O zaman, Mustafa Kemal Paşa hazretleri ve hepimiz bu gidişinizi ve sebeplerini bir hayli merak etmiştik.?

Paşa, bu sorumdan biraz alındı ve galiba biraz da mânalı buldu ki bütün tafsilâtı ile anlattı :

“İstanbul hükümetinin bana az çok emniyeti vardı. Millî Mücadeleye taraftar olduğumu da pek bilmiyor veya tahmin etmiyordu. Bu vaziyetimden istifade ederek ordunun muhtaç olduğu silâh, cephane ve sair malzeme noksanlarını ikmal edebileceğimi ümit ediyordum.

İzin isteyişimin ve İstanbul'a gidişimin tek sebebi buydu, fakat, İstanbul'a gidince, hakkımdaki vaziyeti değişik buldum. Konya valisi Cemal Bey'in ve yahut da millî mücadele aleyhtarı diğer kimselerin ihbar ve iş'arları neticesi olacak ki, İstanbul hükümeti tarafından pek soğuk karşılandım.

Hakkımdaki emniyetin zail olmuş bulunduğunu ve ordu ihtiyacı için hiç bir şey almama imkân olmadığını anladım. Hemen Konya'ya dönmek istedim. Fakat maalesef bu imkânı da kaybettim. Müfettişlik vazifeme avdetime müsaade etmediler. Yaman şekilde bir tuzığa düşürülmüştüm. Ali Rıza Paşa kabinesinin iş başına gelmesine kadar İstanbul'da âdeta göz hapsi altında tutuldum.”

Bu noktada Paşanın sözünü kestim. Filhakika Paşadan şüpheleniyor ve onu millî mücadele hayatının başlangıcında :

“Bakalım hangi tarafın zarı kuvvetli düşecek” diyenlerden biri olarak kabul etmiyorum. Çünkü, Paşa'yı Edirne'de İkinci Orduda daha Erkânıharp Kolağası iken tanımıştım. Daha o zaman Abdülhamit ve istibdat idaresi aleyhinde cephe almıştı. Benimle, derin ve gizli hasbıhalleri vardı. Hattâ Murat Bey merhumun Mısır'da çıkardığı “Mizan” gazetesinin devamlı ve hararetle okuyucusu idi. Hattâ hiç unutmam bir gün birlikte Müşir Arif Paşa'nın Edirne'deki konağına Cuma ziyaretine

gitmiştik. Paşa henüz haremden selâmlığa geçmemişti. Misafir odasında otururken masa üzerindeki risaleleri karıştırıyorduk.

Cemal :

— Dur bir muziblik yapalım, cebimde bir “Mizan” var. Bunların arasına bırakalım..

Demiş ve hakikaten de düşündüğünü yapmaya koyulmuştu. Fakat, ansızın oda kapısı açılmış ve Müşir Paşa odadan içeriye girivermişti. Şaşkınlık içinde Cemal hemen kendisini toparlamış, resmi selâmı ifa ettikten sonra :

— Paşam hem elinizi öpmeye, hem de hat boyundaki muhafaza taburu barakalarının plânlarını göstermeye geldim.

Demişdi. Müşir sonradan masa üzerinde kalan “Mizan”ı tabii görmüş ve bundan mülhem olarak o zaman Edirne Mektupçusu olan kardeşim Kâzım Bey'e (Konya Valisi iken irtihal etti) :

“Mazhar'a söyle, biraz kendisini toplasın, sonra, kendisini kurtarmaya benim nüfuzum da kâfi gelmez.” Demişti. Mersinli Cemal'in evinde de bir gün taharriyat yapılmış ve kendisi bazı arkadaşları ile birlikte Diyarbakır'a sürülmüştü. Hattâ oradan bana yazdığı :

“Bir seli melânet sürükleye sürükleye beni buralara kadar attı” diye bir mektubu yüzünden ben de epey tehlikeler geçirmiştim. Bunun içindir ki Mersinli'nin vatansever, hürriyetperver şahsiyetine daha gençliğinden itibaren inanmıştım. Fakat vicdanen tam bir huzura varmak için, Paşa'nın sözünü kestiğim anda sordum :

— Evet amma, siz İstanbul'a dönünce askerî mektepler idaresi üzerinde memuriyet kabul ettiniz. Şahsınıza emniyetleri olmasaydı, bu memuriyeti verirler mi idi?.

Paşa yüzünde dağılan acı bir işmizazın belirtisi içinde :

— Emin olunuz ki bu memuriyet beni nezaret altında buldurmaya istihdaf eden bir memuriyetten başka bir şey değildi.

Dedi. Paşa'ya, bilhassa posta Telgraf Müdürü Umumisi Refik Halit'le Konya Valisi Cemal arasında geçen muhaberenin çalınıp Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmesi münasebetiyle inanıyordum. Ve Mersinli'nin gaflet ettiğini, amiyane tâbiriyle, faka

basmış olduğunu mücadelesi milliyeye aleyhdarlık etmediğini, işten ve mes'uliyetten kaçmadığını kabul ediyordum.

Çünkü Refik Halit :

— Mersinli Cemal Paşa'nın icabına bakıldı!

Demekle, ona kurulan tuzağa vaktinde ifşa etmiş ve Mersinli'ye ağır ve mânevi bir mes'uliyet zannından kurtarmış bulunuyordu.

Mustafa
Kemal ve
Cumhuriyet

Sözü Erzurum Kongresine kadar getirmişken aynı bahsi kesip araya bu konuyu sokmamın sebebi şudur, zaman zaman:

— Atatürk “Cumhuriyet” ilânını hâdiselerin akışı ve zaferlerin elde edilişi içinde mi düşündü, yoksa daha önceden mi bu arzu ve kararda idi ?.

İşte bu soruyu tarih huzurunda aydınlatmak ve tevsik etmek için bu bahsi araya sokuyorum. Çünkü büyük Ata'nın:

— Şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır.

Demesi Erzurum Kongresi'nin toplanmasından öncedir. Bu izahımı, yıllardan sonra cereyan etmiş bulunan bir vakaya bağlayarak yapacağım.

Eski Adliye Vekili ve İzmir Milletvekili Mahmut Esat merhum bir gün Atatürk'e müracaat ediyor :

— Paşam Üniversitede İnkılâp derslerinde okutmak üzere tarafınızdan “Cumhuriyet” sözlerini ilk önce nerede, ne şekilde ve kimler arasında talâffuz buyurduğunuzu öğrenmek istiyorum ?.

Diyor. Atatürk kendisine şu cevabı veriyor :

— Bunu Mazhar Müfit'ten öğreniniz. O, günü gününe bütün hâdiseleri not etmiştir.

Bunun üzerine Mahmut Esat Bozkurt bir mektupla bana müracaatta bulundu. Ben de yine yazı ile kendisine cevap verdim. Bu mektupları neşretmek suretiyle istediğim izahı taprınış bulunacağım. Yalnız bir noktayı kaydetmeliyim ki Mahmut Esat Bozkurt'a mektubu göndermeden önce Büyük Ata'ya Merhumun mektubundan bahsederek sordum :

— Cevap vermeme müsaade ediyor musunuz ?

Çünkü, Ata, hâtıratımın ve notlarımın neşri hususunda kendisinden izin almadıkça herhangi bir teşebbüste bulunmamaklığımı daha önceden emir buyurmuşlar ve :

— Henüz notlarını neşretmenin zamanı gelmedi.

Demişlerdi. Bunun içindir ki, müsaadelerini ve muvafakatlerini rica etmek zorundaydım. Ata:

— Hay hay. Yalnız onu..

Diyerek müsaadelerini sağladılar ve bir de lâtife yaptılar :

— Senden korkulur Mazhar, daha ilk günden nemiz var, nemiz yok hepsini not ettin. Bari onları iyi, şöyle sağlam bir kasada muhafaza et.

Ben de :

— Paşam merak buyurmayın, banka kasasında herkes parasını, ben de notlarımı saklıyorum!

Cevabı ile tebessümlerini dâvet etmişim.

İşte mektuplar :

31. 3. 934

Çok Muhterem Mazhar Müfit Beyefendi'ye

“Muhterem beyefendi;

Gazi Reisicumhur hazretlerinin Erzurum ve Sivas kongrelerine ait vesikaları muhtevi hususî dosyalarını büyük bir alâka ve istifade ile okudum. Neler olmuş, neler. Bütün bunları Türk gençliğine anlatmamak cidden günah olurdu.

O Türk gençliği ki, Büyük Şef, eserini, cumhuriyeti ona emanet etti.

Biliyorum ki, zatı âliniz bidayettenberi şefin yanında bu rejim, bu millet ve memleket için çalıştınız. Bu vesile ile bir nokta hakkında malûmatınıza müracaat etmek istiyorum : Erzurum kongresinde müfrit millet hâkimiyetçiliği pek barizdir. Cumhuriyete kadar yol veren bir millet hâkimiyetçiliği. Fakat, o sıralarda şef ne düşünüyordu? Bu hususta sarîh malûmatınız var mıdır? Vermek lûtfunda bulunacağınız cevap tarihe hizmet etmiş olacaktır.

Sevgi ve saygılarımın kabulünü rica ederim muhterem Mazhar Müfit beyefendi.”

MAHMUT ESAT

Aziz kardeşim Mahmut Esat Beyefendi

5. 4. 934

İzmir Meb'usu

31. 3. 934 tarihli mektubunuzu büyük bir saygı ile aldım ve okudum. Erzurum'dan itibaren tuttuğum hâtıra defterinden sualinize temas eden kısmı aşağıya aynen yazmakla emrinizi ifa etmiş oluyorum, zannındayım.

Hâtıra defterimin o mevzua ait olarak kaydettiği satırlar şunlardır :

20. Temmuz. 1335

“Bugün Mustafa Kemal Paşa ile öğle yemeğinden sonra bazı meseleler hakkında müzakerede bulunduk. Kongrenin temmuzun yirmi üçüncü günü açılmasını muhakkak sayıyoruz. Müzakerelerin sona ermesinden sonra, yine o kafamdaki her vakitki fikri sabit harekete geçmiş olmalı ki Paşa'ya yine bir fırsatını getirerek :

— Paşam, muvaffak olacağımıza inanıyorum. Bu kanaatim kat'îdir. Bunun için de emriniz altında bulunuyorum. Refakatinizde sonuna kadar çalışmaya ve gereğinde ölmeğe azim ve yemin etmiş bulunuyorum. Arkadaşlarımız da bu inan ve bu imanı muhafaza ediyorlar.

Aramızda her şeyi görüştük. Görüşmeye de devam ediyoruz. Fakat, muvaffakiyet takdirinde, ki bundan şüphem yok, hükümet şekli ne olacak?

Diye bir kere daha sordum ve ilâve ettim :

— Muhakkak ki, mevcut şekli hükümet bu memleketin refah, saadet ve terakkisine kâfi gelmiyecektir. Başka bir hükümet şekli arayıp bulmamız lâzım geldiği kanaatindeyim.

Paşa, devamlı şekilde benim bu nokta üzerinde dolaşmamdan usanmış olacak ki gülerek ve fakat kat'î ifadesini vererek :

— Açıkca söyleyeyim : Şekli hükümet zamanı gelince, Cumhuriyet olacaktır.

Dedi. Çok sevinçliyim. Nihayet, bütün kat'yeti ve ciddiyeti ile Paşa'ya bunu söylemiş bulunuyorum. Bu satırlarımı yazarken gözlerimden âdeta sevinç yaşları boşanıyor.

Mustafa Kemal'e inanıyorum, muvaffak olacağına inanıyorum, dediğini yapacağına inanıyorum ve.. ben şimdiden Cumhuriyet rejiminin başladığını kabul ediyorum. Üst tarafı resmî ve fiilî tatbikat nihayet bir zaman meselesi. Tek dileğim : Allah o günü bana göstersiz.”

Muhterem Mahmut Esat Beyefendi hâtıratım arasından sualinize temas eden noktayı işte böylece size nakletmiş bulunuyorum.

Derslerinizle aziz gençliğe ve büyük milletime çok büyük hizmetlerde bulunduğunuza eminim. Muvaffakiyet ve himmetinizin devamını kalbden diler, hâtıralarımdan nakil ve arzettiğim veçhile hükümetin Cumhuriyet olacağını 20 temmuz 1335 günü Erzurum'da öğrenmiş bulunduğumu bildirerek gözlerinizden öperim.”

MAZHAR MÜFİT

Bu iki bahsi bitirmiş ve aydınlatmış olarak şimdi asıl mevzuumuza, yâni Erzurum kongresine ve hâtıralarımızı bıraktığımız noktaya dönelim :

23 Temmuz 1919'un heyecanlı sabahında ve kongre açılmadan önce, zihinleri meşgul eden tek soru şuydu :

— Bu kongre “Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti” tarafından toplanıyor. Bu kongreye delege olarak Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Rauf Bey nasıl iştirâk edecekler?

Bu soru, yerindeydi. Çünkü, kongre delegeleri mahallerinde daha önceden seçilmişlerdi. Ve kongre için de ilk toplantı tarihi olarak 10 Temmuz 1335 tesbit edilmişti.

Bunun içindir ki, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in bilhassa kongreye beklenen faal hizmeti ifa edebilmeleri için imkân hazırlamak daha önceden düşünülmüş ve tedbirlerine girişilmişti.

Bu maksatla Hoca Raif Efendi'nin başkanlığında bulunan “Erzurum Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuku Millîye” cemiyetinin bir içtimaı sonunda Mustafa Kemal Paşa'dan bir tezkere ile heyeti faale reisliğini kabul etmesi rica edilmiş ve kendisine beş iş arkadaşı da gösterilmişti. Bu beş arkadaş : Hoca Raif

Erzurum
Kongresine
Paşa ve Rauf
Bey nasıl
girdiler ?

Efendi (bilâhare Heyeti Temsiliye âzası ve Erzurum milletvekili), emekli binbaşı Süleyman, Kâzım, Necati (Erzurum'da çıkan Albayrak gazetesi müdürü), Dursunbeyzade Cevat (maarifçi ve hâlen Erzurum milletvekili) beylerdi.

Hüseyin Rauf Bey de heyeti faale ikinci reisliğine seçilmişti. Heyeti faaleyi bu şekilde seçen cemiyet, İstanbul'da bulunan umumî merkeze de bir telgraf çekerek kongrede umumî merkez adına rey, mütalâa, hak ve yetkilerinin Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesini rica etmişti.

Bütün bu hareket ve teşebbüslere önyak olan Hoca Raif Efendi ile vatansever arkadaşları idi.

Mustafa Kemal Paşa ile Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in kongre delegelikleri de ayrıca Cevat Dursunoğlu'nun ve Kâzım Bey'in kongre murahhaslıklarından istifa eylemeleri ve boşalan iki yere müşarünileyhlerin seçilmesi ile temin edilmişti.

Bir ince nokta da, kongre reisliğine kimin seçileceği idi.

Bu, o ânın şartları içinde bir hayli nâzik bir konuydu. Mafih, kendi kendine halloldu. Çünkü, kongre açılır açılmaz, kongre reisliğine ittifakla Mustafa Kemal Paşa seçilivermiş ve bu hassas, nâzik nokta hiç bir tereddüt uyanmasına fırsat kalmaksızın kendiliğinden hallolunuvermişti. Çünkü, riyaset bahsinde son dakikalarda kongre muhitinde garip bir hava esmeğe başlamıştı. Bazı zevat:

— Kongreye askerler girmemelidir. Hattâ etraftan veya yakından kongre ile temas halinde dahi bulunmamalıdır. Çünkü, Kongrenin tamamıyla millî irade mahsulü olduğuna değil, askerlerin tertip ve baskısı altında yapılmış bulunduğu kanaat hasıl edilir.

Diyorlar ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in kongreye hattâ girmelerini dahi bu yüzden önlemeye çalışıyorlardı. Biz bir taraftan :

— Bugün ne Mustafa Kemal, ne de Rauf Bey askerdir. Her ikisinin de ordu ile ilgisi yoktur.

Der ve bu propagandayı önlemeye çalışırken, bir taraftan da arkadaşım İbrahim Süreyya Yiğit ile bir arada Müdafaa-i Hukuktaki arkadaşlarla temas ederek mutabakat elde etmeyi temine çalışıyorduk. Bu hususta Raif Hoca ve cemiyetin kâtibi

ve heyeti faale âzası bulunan Cevat Dursunoğlu ile tamamiyle fikir ve görüş beraberliğini muhafaza ediyorduk. Esasen cemiyet tarafından Paşa heyeti faale reisliğine seçilmiş olduğuna göre kongreye girmesinden daha tabii ne olabilirdi. Rauf Bey için de hakikat daha başka türlü değildi, sadece kongre delegelerinin daha önceden vilâyetlerce seçilmiş olması bir mahzur teşkil ediyordu ki bunun Cevat ve Kâzım beyler tarafından nasıl hayırhah bir anlayışla temin edilmiş olduğunu da kaydetmiş buluyorum.

Teferruat sayılan ve fakat şayanı dikkat noktaları aydınlatmaya yarayan ve bilhassa Mustafa Kemal'in ihtilâlin şefliğine nasıl geçiş başladığını tebarüz ettiren bütün bu noktaları aydınlattıktan sonra, şimdi rahat rahat kongreyi anlatabilirim.

Mustafa Kemal ilk nutkunu söylüyor.

Tam saat on buçuğa beş vardı. Delegeler kongrenin toplanacağı mektep bahçesinde Mustafa Kemal'le Rauf Bey ve arkadaşlarını bekliyorlardı. Bahçe kapısında birbirini müteakiben 3 araba durdu. Birinci arabada Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir ve Kolordu Yaveri bulunuyorlardı. İkinci arabada Rauf, İbrahim Süreyya Beylerle ben vardım. Üçüncü arabada da Hayati Bey'le Kâzım Dirik ve iki tümen komutanı vardı.

Delegelerin birçoğu ve sokaktaki halk hemen arabaların etrafını sardı. En önce arabadan Mustafa Kemal Paşa ve onu takiben de Kâzım Karabekir Paşa indi.

Paşa Vali Münir Bey'in hediye ettiği jaket atayı ve benim verdiğim fesi giymiş olarak sivildi. Kâzım Karabekir Paşa, Kâzım Dirik, tümen komutanları resmî üniformaları ileydiler.

Mustafa Kemal Paşa önde ve hepimiz arkada delegelerle ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Faal Heyeti ile konuşa ve selâmlaşa kongre salonuna vasıl olmuştuk. Paşa çok neşeliydi. Fakat, yüzündeki granitlik ve hareketlerindeki dinamizm bütün hâkimiyeti muhafaza ediyor, delegeler konuşur ve hal hatır sorarken dahi herkes üzerinde muhakkak bir sonsuz sevgi ve saygı uyanırdıyordu.

Biraz sonra, Kâzım Karabekir Paşa ile diğer ordu mensupları kongreden ayrılmışlar ve kongre tam on birde mesaisine başlamıştı.

Mütevazi mektep binasının salonu güzel hazırlanmış, bir de kürsü yapılmıştı. Delegeler mektep sıralarında oturuyorlardı. Her türlü emniyet tedbiri de alınmış ve Ravlenson'un tehdidi hesap harici tutulmamıştı. Ayrıca Recep Zühtü (Eski millet vekillerinden) Cevat Abbas (Paşa'nın yaveri ve merhum Bolu mebusu), Şevket (Eski Bilecik mebusu) Beyler de ayrıca kapıda muhafız olarak yer almış bulunuyorlardı.

En önce yoklama yapıldı. Biraz uzun olacak amma, kongre delegelerinin isimlerini ve seçildikleri yerleri sıra ile ve bir liste halinde yazmak, tarihe intikal edecek bir hizmet olacaktır.

Murahhaslar, isimleri okundukça :

- Burada..
- Evet..
- Mevcut..

Diyerek kendilerini belli ediyorlardı. Yalnız Elâziz ve Diyarbakir delegeleri yoktu. Bunlar Damat Ferit kabinesine sadakatla bağlı buldukları belli olan valiler tarafından Erzurum'a gönderilmemişlerdi. Bilhassa Elâziz'deki vali Ali Galip yalnız Millî Mücadeleye muhalif bir betbaht değil, vatanın kurtuluş ve selâmetine matuf her tedbirin alınmasına muarız bir şerirdi.

DELEGELERİN LİSTESİ

Mustafa Kemal Paşa, Eski Ordu Müfettişi (Erzurum)
 Hüseyin Rauf Bey, Eski Bahriye Nazırı (Erzurum)
 Raif Efendi, Eski Erzurum mebusu (Erzurum)
 Ahmet zâde Tefvik Bey, Hazine Vekili (Bayburt)
 Zahir Efendi, Tüccar (Bayburt)
 Celâl Bey, Çiftçi (Hınıs)
 Cemal Bey, Dâvavekili (İspir)
 Yazıcızade Sait Bey, Tüccar (Kiği)
 Kahraman Bey, Tüccar (Kiği)
 Sait Bey, Tüccar (Narman)
 Battal Bey, Tüccar (Pasinler)
 Süleyman Bey, Mütekait Binbaşı (Bitlis)
 Hacı Hafız Efendi, Müftü vekili (Siirt)
 Hafız Cemil Efendi, Muallim (Siirt)
 Namık Efendi zade Ahmet Bey, Çiftçi (Tercan)

Kâzım Bey, Mütekait Binbaşı (Tortum)
 Ahmet Bey, Çiftçi (Yusufeli)
 Hüseyin Avni Bey, (Ulaş) Avukat (Bayezit)
 İsmail Bey, Mütekait Yüzbaşı (Diyadin)
 Mustafa Bey, Tüccar (Diyadin)
 Necati Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü (Karaköse)
 Hacı Fevzi Efendi, Şeyh (Erzincan)
 Şevki Efendi, Müftü (Kuruçay)
 Abbas Efendi, Mütekait Memur (Pülümür)
 Kemal Efendi, Çiftçi (Refahiye)
 Fazlullah Efendi, İdadî Mektebi Müdürü (Sivas)
 Ziya Bey, Nafia Müdürü (Sivas)
 Hakkı Bey, Çiftçi (Suşehri)
 Recep Efendi, Mütekait Yüzbaşı (Zara)
 Süreyya Bey, (Yiğit) Sabık Kocaeli mutasarrıfı (Amasya)
 Mustafa Efendi, Sabık Mebus (Mes'udiye)
 Rifat Bey, Nafia Müdürü (Tokat)
 Sırrı Efendi, Mütekait Alay Kâtibi (Reşadiye)
 Cemil Bey, Doktor (Şibinkarahisar)
 Hüseyin Efendi, Memur mütekaidi (Elvecda)
 Servet Bey, Sabık mebus (Trabzon)
 Hüseyin Bey, Eşraftan (Trabzon)
 İzzet Bey, Sabık mebus (Maçka)
 Yusuf Efendi, Hoca (Of)
 Ömer Fevzi Bey, Muharrir (Sürmene)
 Ahmet Efendi, Tüccar (Sürmene)
 Hasan Efendi, Tüccar (Polathane)
 Abdullah Efendi, İdadî Müdürü (Vakfıkebir)
 Zeki Bey, Eşraftan (Gümüşhane)
 Osman Efendi, Müftü (Kelkit)
 Hasan Efendi, Müftü (Şiran)
 Hoca Necati Ef., Sedayi Millet Gazetesi Sahibi (Rize)
 Hakkı Bey, Avukat (Rize)
 Ali Naci Bey, Doktor (Giresun)
 Yusuf Ziya Bey, Eski Nahiye Müdürü (Tirebolu)
 Hasan Bey, Avukat (Ordu)
 Cazım Bey, Meclisi umumî âzası (Van)
 Tefvik Bey, Çiftçi (Van)

Nazmi Bey, Doktor (Elâziz)
 Necati Bey, Doktor (Mardin)
 Ali Efendi, Tüccar (Mardin)
 Hacı İbrahim Efendi, Müftü (Diyarbakir)

Yoklama bittikten sonra, riyaset divanının seçimine geçildi. Neticeden emindik amma içimizde de heyecandan ileriye gelen bir pireneme vardı, doğrusu.

İbrahim Süreyya bana :

— Mazhar, ne dersin Paşa'nın reis olmaması mümkün mü?

Diye sorarken ben de ona muhakkak aynı şeyi soruyor ve fakat, neticede birleşiyorduk :

— Hattâ ittifakla olacak.

Nitekim de öyle oldu ve Paşa alkışlar arasında kürsüye çıkarak ilk tarihî nutkunu söyledi. Bu nutuk, Türk millî ihtilâlcilerine, savaşlarına ve vatanseverlerine ilk :

— Marş..

Emri idi. Nutkunu söylerken ses anbean tunçlaşıyor, gözleri göğün kubbelerini delip başka âlemlerin semasında dolaşırca-sına irileşip dalıyor ve yüzündeki gergin hatlar yüreğindeki irade, azim ve inanı bütün vuzuhu ile belirtiyordu.

Bu tarihî nutku kısaltmadan aynen veriyorum :

“ Muhterem murahhas efendiler;

Kongremiz riyasetine âcizlerini intihap eylemek suretiyle gösterilen âsarı itimat ve teveccühe hassaten teşekkür ederim. Bu münasebetle bazı maruzatta bulunmak isterim.

Efendiler,

Tarih ve hâdisatın sevki ile, bilfiil içine düştüğümüz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan müteheyyic ve müteessir olmayacak hiçbir vatanperver tasavvur edilemez.

Harbiumuminin sonlarına doğru milliyetler esasına müstenit vaatler üzerine Hükümeti Osmaniyemiz de âdilâne bir sulha nail olmak emeliyle mütarekeye talip oldu. İstiklâl uğrunda namus ve şehametle döğüşen milletimiz, 30 teşrinisani 1334'te imzalanan mütarekename ile silâhını elinden bıraktı.

Devletlerin şahsiyeti mâneviyesi ve vazülimza murahhasların namusu zatîleri zıman ve kefaletinde bulunan işbu mütarekename ahkâmı bir tarafa bırakılarak İtilâf devletleri kuvayi askeriyesi payitahtı saltanat ve makarrı celili hilâfet olan İstanbul'umuzu işgal etti. Gün geçtikçe artan bir şiddetle hukuku hilâfet ve saltanat, haysiyeti hükümet, izzetinefsi millîmiz tecavüz ve taaddilere uğradı. Tebai Osmaniyeden olan Rum ve Ermeni anasırı gördükleri teşvik ve müzaheretin netayiciyle, namusu millîmizi cerihedar edecek taşkınlıklardan başlayarak nihayet hazin ve kanlı safhalara girinceye kadar küstahane tecavüzata koyuldular. Fakat derin bir telehhüf ile itiraf etmeliyiz ki bu cür'etler, sekiz aydan beri, birbirini takiben mevkii iktidara geçen mürakabei milliyeden azade hükümeti merkeziyenin birinin diğerinden daha fena olarak gösterdiği zaaf ve aciz âsarından ve payitahtta bazı matbuatta görülen pek mezmum ihtirasattan ve vicdanı millînin inkâr, kuvayi milliyenin ihmal olunmasından naşi vüs'at bulmuştur.

Salifülarz esbap ve payitahtı saltanatın da mahsur ve tamamile mürakabeye tâbi kalması yüzünden artık bu vatanda mukaddesat ve mukadderata sahip bir kudret ve iradei milliyenin mevcut olmadığı zehabı bâtıllı hükümran olmuş ve cansız bir vatan, kansız bir millet nelere müstahak ise, bimehaba onların tatbikatına, İtilâf devletlerince başlanmıştır.

İnkisamı vatan mevzuu bahis ve karar olarak vilâyatı şarkiyemizde "Ermenistan" ile, Adana ve Kozan havalisinde Kilikya nam Ermenistan, garbî Anadolu'nun İzmir ve Aydın havalisinde Yunanistan, Trakya'da payitahtımızın kapısına kadar kezalik Yunanistan, Karadeniz sahillerinde "Pontus" krallığı ve ondan sonra kalan bakıyei aksamı vatanda da ecnebi işgal ve himayesi gibi artık 650 senedenberi müstakillen saltanat sürmüş ve tarihi adil ve celâdetini vaktiyle Hindistan hududuna, Afrika'nın ortasına ve Macaristan'ın garbına kadar yürütmüş olan bu milletin esarete, kölelik payesine indirilmesi ve nihayet bu devletin sahifei tarihini kapatarak, mezarı ebediyete defnetmek gibi insaniyet ve medeniyetle ve alelhusus milliyet esasıyla kabili telif olmıyan emeller câyi kabul ve tasvip bulmuş ve görülüyor ki tatbikat devresi de başlamıştır.

Bu tatbikat bu anda gözümüzün önünde hazin bir surette cereyan ediyor : İzmir, Aydın, Bergama, Manisa ve havalisinde şimdiye kadar binlerle anaların, babaların, kahramanların, çocukların revan olan hûnu pâki, Aydın gibi Anadolu'nun en güzide bir şehrinin Yunanlıların zalim ve ateşin tahribatına kurban olduğu, muhtelif aksamı memleketin İtalyan ve saire işgali altına alınışı ve dahile doğru elim bir surette muhaceret yapılması, elbette gayreti ilâhiye ve gayreti milliyeye dokunmuştur.

Efendiler!

Malûm hakayıktendir ki, tarih, bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr edemez. Binaenaleyh böyle bir nikabı bâtılın arkasından vatanımız ve milletimiz aleyhinde verilen hü hümler, kanaatler, muhakkak mahkûmu iflâstır ve işte bütün bu menfur zulümlerden ve bu bedbaht acizlerden, tarihimize karşı reva görülen haksızlıklardan müteessir olan vicdanı millî nihayet sayhai intibahını yükseltmiş ve Müdafaai Hukuku Milliye, ve Muhafazai Hukuku Milliye, ve Müdafaai Vatan, ve Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak gibi muhtelif namlarla fakat aynı mukaddesatın temini sıyaneti için tebarüz eden millî cereyan, bütün vatanımızda artık bir elektrik şebekesi haline girmiş bulunuyor.

İşte bu şebeke azimkâranenin vücuda getirdiği ruhu celâdettir ki mübarek vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himayeye müstenit son sözünü söyleyecek hükmünü tatbik ettirecektir.

Efendiler;

Vaziyeti umumiye ve hususiye hakkında cümlelizce malûm olan bazı hususâtı burada tekrar hatırlatmayı faydadan hâli bulmuyorum :

A — Dört aydanberi Mısır'da İstiklâli millînin temin ve istirdadı için pek kanlı vakayi ve ihtilâlât devam ediyor, nihayet İngilizler tarafından bittevkif Malta'ya götürülmüş olan murahaslar tahliye olunmuş ve Paris sulh konferansına azimetlerine muvafakate mecbur olmuşlardır.

B — Hindistan'da istiklâl için vâsi mikyasta ihtilâller oluyor. Maksadı millîlerine vüsul için bankalar, Avrupa müessesatı, demiryolları bombalarla tahrip ediliyor.

Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harbediyor. İngilizlerin bel bağladıkları hudut kabailinin dahi Afganilere iştirâk ettiğini ve bu yüzden İngiliz askerlerinin dahile çekilmeğe mecbur olduğunu İngiliz gazeteleri itiraf etmişlerdir.

C — Suriye'de ve Irak'ta İngilizlerin ve ecnebilerin tahakküm ve idaresinden tek mil Arabistan hali galeyandadır. Arabistan'ın her yerinde ecnebi boyunduruğu reddolunuyor. Yalnız refah ve saadeti memleket için ecnebilerin iktisadî, ümrânî, medenî vesaitinden muavenete rıza gösteriliyor.

Bağdat ve Şam içtimâi umumîleri her tarafa bu kararı neşretmiştir.

D — Ahiren devletler arasında hasıl olan rekabet münasebetiyle İngilizlerin Kafkasya'dan kâmilan çekilmesine karar verilmiş ve tatbikat bir müddettenberi başlamıştır. İtalyan kuvvetlerinin Batum tarikıyla Kafkasya'ya gelmesi mukarrer ise de İtalyanlar Kafkasya'daki ahvali dahiliye münasebetiyle bu kararın tatbikinden korkuyorlar.

E — İstiklâli millîlerini tehlikede gören ve her taraftan istilâya maruz kalan Rus milleti bu tahakkümü umumiye karşı bütün efradı milletinin kudreti müşterekesiyle çarpışıp umumun malûmu olduğu veçhile bu kuvvet kendi memleketleri dahilinde galebe çalmış ve kendi üzerine musallat olan milletleri de dairei nüfuz ve sirayetinde almakta bulunmuştur.

F — Şimdi Kafkas, Azerbaycan, ve Gürcistan birbirleriyle ittihad ederek mevcudiyeti milliyeleri aleyhine yürümek isteyen Denikin ordusunu harben tazyik ve Karadeniz sahiline sürmüştür.

G — Ermenistan'a gelince : Bir fikri istilâ perverde eden Ermeniler, Nahcivandan Oltu'ya kadar bütün ahali islâmiyeyi tazyik ve bazı mahallerde katliâm ve yağmagerlikte bulunuyorlar. Hudutlarımıza kadar islâmları mahva mahkûm ve hicrete mecbur ederek vilâyatı şarkiyemiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle takarrüp etmek ve bir taraftan da 400 bin olduğunu iddia ettikleri Osmanlı Ermenisini bir istinatgâh olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar.

Karadeniz'in garp tarafındaki vakayie gelince; Macar ve Bulgarlar memleketlerinin mühim bir kısmını istilâ etmek isteyenlere karşı bütün mevcudiyeti milliyeleriyle çalışıyorlar.

Meriç nehri garbında yani Balkan Harbinden evvel devletimizin malikânesi olan Garbî Trakya'nın Bulgarlardan alınarak Yunanlılara verilmesi düveli itilâfiyyece karargir olmasından naşi harekâtı tatbikiye başlamış ve Yunan işgal kuvvetlerine karşı Bulgar kuvayi milliyesi tarafından takviye edilen Bulgar kuvvetleri Garbî Trakya mıntıkası dahilinde verdikleri muharebat neticesinde müteaddit Yunan fırkalarını defetmiştir.

Vaziyeti hususiyemize gelince : Daha Dersaadet'ten çıkmadan evvel vatan ve milletin çarei tahlisi hakkında bir çok ricali mes'ule ve muktedire ile görüştüm. Payitahttaki münevveranın, din ve devlete hizmetleri mesbuk zevatı âliyenin mesaii masrufeleri kıymettar olmakla beraber, tesir ve mürakabe altında mahsur bir muhit, kendilerini daima tehdit ve akametle müteessir etmektedir.

Herhalde mukadderata hâkim bir iradei milliyenin müdahaleden masun bir surette zuhuru ancak Anadolu'dan muntazırdır. Buna istinadendir ki bir şûrayı millinin vücudunu ve ancak kuvvetini iradei milliyeden alacak mesul bir hükümetin mevcudiyetini talep etmek, bilhassa son zamanlarda payitahtın hemen tekmil tabakatı mütefekkirini için bir fikri sabit halini almıştır.

Şurada acıklı bir hakikat olmak üzere arzedeğim ki, memleketimizde külliyetli ecnebi parası ve bir çok propagandalar cereyan ediyor. Bundaki gaye pek aşikârdır ki hareketi milliyeyi akim bırakmak, âmali milliyeyi felce uğratmak, Yunan, Ermeni âmali ve bazı aksamı mühinmei vatani işgal gayelerini teshil etmektedir.

Bununla beraber, her devirde her memlekette ve her zaman zuhur ettiği gibi, bizde de kalb ve asabı zayıf, gayri müdrik insanlarla beraber, vatansız ve aynı zamanda refah ve menfaati şahsiyesini vatan ve milletin zararında arayan esafil de vardır.

Şark umurunu tedvirde ve zayıf noktaları arayıp bulmakta pek mahir olan düşmanlarımız, memleketimizde bunu âdeta bir teşkilât haline getirmişlerdir. Fakat mukaddesatının gayei necatiyle çırpınan bütün millet, işbu tariki azim ve mücahede-sinde her türlü mevanii muhakkak ve mutlaka kırıp süpürecektir.

Bütün bu gayeleri istihsal için vakfı âmal eyleyen milleti necibemizin içinde bir ferdi millî gibi çalışmaktan mütehassil zevk ve mübahati burada şükran ve mefharetle arzeylerim.

En son olarak niyazım şudur ki, cenabı vacibül âmal hazretleri, Habibi Ekremi hürmetine bu mübarek vatanın sahip ve müdafii ve diyaneti celile ahmediyenin ilâyevmilkıyame harisi astakı olan milleti necibemizi ve makamı saltanat ve hilâfeti kübrayı masun ve mukaddesatımızı düşünmekle mükellef olan heyetimizi muvaffak buyursun.”

Paşa'nın bu nutku salonu yerinden sökecek kadar kuvvetli ve sürekli bir surette alkışlanmıştı. Nutkun sonundaki duayı, padişahlık ve hilâfet müessesesi hakkındaki temenniyatı belki garip bulursunuz.

O zaman ben de aynı hissi duymuştum. Hattâ, kongre akşamı Paşa'ya :

— Paşam, nutkunuzun sonunu müftü efendinin duası gibi bitirdiniz..

Dedim. Bu tarz konuşmamı hoş gördüğü için sadece güldü ve :

— Maksadını anlıyorum, anlıyorum amma, şimdi vazifemiz halkı, vatani ve esir Padişahı kurtarmaya, inandırmaktan ibarettir.

Cevabını verdi ve.. ilâve etti :

— Zamanında hiç bir şeyi kaçırmamak ve zamansız hiç bir şeye uzaktan yakından tevessül etmemek başlıca dikkatimizi teşkil etmelidir.

Paşa, muhakkak ki haklı idi. Ve milletin psikolojisi ancak bu tarzda çalışmayı emrediyordu. Yalnız Erzurum kongresinde değil, onu takip eden uzun ve malûm safhalar içinde dahi Padişah ve Halifeye dua etmek, onun esaretten kurtulmasını dilemek bir zaruret ve hattâ muvaffakiyet şartı bulunuyordu.

Kongre seçimleri bitirdikten ve Paşa'nın ilk tarihî nutkunu dinleyip ruznamesini müzakereye başladıktan sonra, hararetili tartışmalara sahne olmaya başlamıştı.

Riyaset makamını doğrudan doğruya Paşa hazretleri işgalde devam ediyorlardı. Ve.. bunun için de çok yoruluyorlardı. Münakaşalar uzadıkça kongre de uzuyor ve günler geçiyordu. Kongrenin on dört gün bütün harareti ile devam ettiği gözönüne getirilirse, Paşa'nın ve hattâ hepimizin yorgunluk derecesini tahmin etmek de güç olmaz.

**Damat Paşa
yıldırımla
vurulmuşa
dönüyor**

Fakat, ben kongreden, müzakerelerin şekil ve mahiyetinden, heyecanlı sahnelerden, Ömer Fevzi ukalâsından ve kongrede yapılmak istenen bolşevik propagandasından, neşredilen nizamname ve beyannameden önce, yorgunluğumuzu iki misline çıkaran bir hâdiseyi öne alarak, onu anlatacağım.

Bu hâdisе, İstanbul hükümetinin Erzurum kongresi ile yıldırımla vurulmuşa dönmesi ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını tevkif ettirmek ve kongreyi dağıttırmak için askerî ve mülkî makamlara emir üzerine emir, irade üzerine irade tebliğ ettirmesidir.

Kongrenin açıldığı günün gecesiydi. Yâni 23 temmuzu 24 Temmuzla bağlayan gece saat ikiyi geçiyordu. İlk önce İstanbul şifre ile haber verdi :

“— Hükümet tevkifiniz hakkında askerî ve sivil makamlara emir verdi ve bir beyanname de neşrederek sizi âsi tanıdığını ilân etti.”

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kendisine bağlı gizli teşekkülün verdiği bu haberi öğrenince hiç telâş ve endişe göstermiyerek sadece :

“— Daha bu başlangıç, ileride çok daha müşkül durumda kalacağız ve fakat her türlü müşkülâtı yeneceğiz. Buna şüphem yok.”

Demekle iktifa etti. Arkasından Osmanlı - Röyter ajansının hükümetin beyannamesini ve tevkif emirlerini yayınlayan bülteni geldi. Damat Ferit, bu beyannamesinde : Anadolu'da iğtişâş vukua geldiğinden, Kanunu Esasi'ye muhalif olarak Meclisi Mebusan namı altında Erzurum'da içtima edildiğinden, bunun bir isyan vakası teşkil ettiğinden uzun uzadıya bahsediyor, hem Mustafa Kemal Paşa'yı ve arkadaşlarını âsi ilân eyliyor, hem de bu hareketin derhal askerî ve sivil makamlar tarafından önlenmesini ve âsilerin tevkif edilip İstanbul'a gönderilmelerini emrediyordu.

Paşa bu haberleri de aldıktan sonra bir saniye gözlerini engin bir maveranın gerilerinde ve ilerilerinde dolaştırarak ve bana hitap ederek :

— Azizim Mazhar Müfit, Damat Paşa hangi Kanunu Esasi'den bahsediyor? Kendisinin ayaklar altına alıp çiğnediği ve çiğnettiği Kanunu Esasi'den mi?

Dedi ve.. sert bir eda ile ilâve etti :

— Hem bu ne denaet?. Biz millete dayanan ve millî hakları, millî selâmeti, vatan istiklâlini kurtarmayı hedef tutan bir millî kongre aktederken bu kutsî içtimaî bir hükümetin bu şekilde karşılması ve efkârı umumiyei millete bir isyan mahiyetinde tanıtması yalnız denaet değil, hıyanettir..

Paşa, daha sertleşmişti :

— Göreceksiniz, hiç bir şey yapamıyacaklar. Millî irade kendi istikametinde bir nehir gibi coşup taşacaktır. Mücadeleyi her noktasından düşünerek kabul etmiş bulunuyoruz. Memlekette umduğumuz millî intibah ve galeyan hasil olmuştur. Sadece metin olmak ve vazifede kusur etmemek aslı şarttır.

Dedikten sonra :

“ İlk önce bu beyanname denilen hıyanet vesikasının ‘ezhanı teşviş’ etmesine mâni olmak, sadrazamın yalan ve yanlış isnatlarını reddetmek, Erzurum’da iğtişâş çıkmış bulunduğu hakkındaki iddialarını yalanlamak velhasıl sadrazamın bu beyannamesini ve isnatlarını reddederek Padişaha, halka ve umum askerî kumandanlara, mülkiye idaresine, belediyelere vaziyeti bildirmek gerektir. Yarın bunu kongrede mevzuu bahsetmeliyiz. ”

Gece bir hayli ilerlemişti. Zaten bugünlerde üç dört saatlik bir uyku ya uyuyabiliyor, ya uyuyamıyorduk. Ancak şahsen hayretteydim. İstanbul hükümeti ya kasten bir sürü yalan uyduruyor, yahut da hakikî vaziyet ve olan bitenler hakkında en küçük istihbarat bilgisine sahip bulunmuyordu.

Biz, bir avuç insan, daha işimizin başında olduğumuz halde, her taraftan her türlü malûmatı alabiliyorduk. Bunu bizim organizasyon kabiliyetimizde değil, Paşa’nın üstün şahsiyetinin ve arkadaşları ile olan sıkı bağlılığının tesirinde ve sivil asker vatandaşların millî hizmet hissinde ve aşkında buluyordum.

Bir iki gün içinde ve bilhassa ertesi sabah, vaziyet iyice aydınlanmıştı. Vilâyete üstüste emirler verildiği gibi, harbiye nazırı Nâzım Pş. (bu zat Çini Fabrikai Hümayunu Müdürü ve Askerî Fabrikalar Müdürü Umumisi iken Harbiye Nazırı olmuşmuş!) tarafından Kâzım Karabekir Paşa’ya zorlu bir tevkif ve kongreyi dağıtma ve gereğinde vilâyatçe alınacak tedbirlere yardım edilmesi emri verilmişti.

Nâzım Paşanın yine bu şifreli emrinde On Beşinci Kolordu Kumandanlığına ve Üçüncü Ordu Müfettiş vekilliğine (Kâzım Karabekir) şu emir tebliğ ediliyordu :

“— Kemal Paşa ve Refet Bey'in hükümete muhalefetlerinden hemen derdestleri ile İstanbul'a izamları Babıâlice tenzih edilmiş ve mahallî memurini mülkiyesine de evamiri lâzime ita kılınmış olduğundan, kolorduca ciddî muavenette bulunulması ehemmiyetle mercudur.”

Kâzım Karabekir Paşa merhumun ilk günden itibaren olduğu gibi, bu andaki celâdeti de aşikârdır. Bir an tereddüt göstermeksizin harbiye nazırına şu sert ve kat'î cevabı gönderdi :

“Bir ferdi millet olarak vatanın selâmet ve tahlisine çalışan Mustafa Kemal Paşa'yı ve arkadaşlarını tevfiğ edemem. Tevkif teşebbüsü de kanuna aykırı olur. Bu emrinizin arzettiğim sebeplerle Kolorduca infazına imkân yoktur”.

Mealini naklettiğim bu telgraf Kâzım Karabekir Paşa'nın millî mücadelenin başında vatan hizmetinde Mustafa Kemal Paşa ve İstanbul hükümeti hakkında muhafaza ettiği hareket, tavır ve zihniyetini tebarüz ettirmek bakımından büyük bir değer taşıdığı gibi, vilâyet makamı ve diğer sivil makamlar da aynı zihniyete ve aynı görüşe sahip bulunuyorlardı. Hepsisi de Mustafa Kemal Paşa'nın ve arkadaşlarının tevkifi hakkındaki emirleri red cevabı ile karşılaşmışlardır.

Bu hakikati, bu zihniyet ve şuuru bütün çıplaklığı ile tebarüz ettirmek için bizzat benim hakkımdaki iki tevkif emrinin nasıl infaz edilmediğini tafsilâtı ile anlatayım :

Damat Paşa hükümeti tevkif emirlerini yıldırım gibi sağa sola yağdırırken, beni de ihmal etmemişti.

Vali Münir Bey, şahsî mazeretleri münasebetiyle Erzurum'dan ayrılmıştı. Kendisine kadı Hurşit Efendi vekâlet ediyordu. Kilis'li olan ve millî mücadele ruhunun en şuurlu simalarından biri olan Hurşit Efendi aynı zamanda da espritüel ve hoşsohbet bir zattı.

İstanbul'dan tevkifim hakkında kendisine yapılan tebligat suydu :

Numara
Fevkalâde

Zata mahsustur, bizzat hallolunacaktır.

“Erzurum’da bulunduğu ve oradaki ihtilâlcilerle birleştiği istihbar kılınan Bitlis valii sabıki Mazhar Müfit Bey’in gerek tehcir meselesinden ve gerekse Bitlis’te vali iken hükümeti celile aleyhinde tebeai sadıkai efradı iğfal ve ihlâl ile binlerce müsellâh çeteler teşkil ve devlet ve millete karşı bir harekâtı ihtilâliyye sevk etmek fikri fâsit ve mel’unanesinden dolayı divanı harpçe muhakemesine karar verildiğinden merkumun (!) firarına meydan verilmeyerek derdestiyle mahfuzen İstanbul’a izamı ehemmiyetle tavsiye olunur.”

Hurşit Efendi bu telgraf emrini aldıktan sonra bir suret çıkartıyor ve bana yazdığı bir tezkereye bağlıyor.

Bana yazılan tezkerenin sureti de aynen şuydu :

“Erzurum’da Bitlis valii sabıki Mazhar Müfit Beyefendi’ye Atufetlû efendim hazretleri,

Sureti bâlâya yazılan şifreli telgrafnamei samii cenabı sadaretpenahî mucibince, divanı harbi örfide muhakeme edilmek ve asılmak arzu buyurulduğu takdirde Dersaadeti teşrifleri manut-u reyî âlileridir. Olbapta..”

Vali vekili
ELHAC HURŞİT

Şimdi insan bu tezkereyi ve bilhassa vali vekilinin tezkeresini okuyunca :

— Bu ne komedyâ?. Resmî tezkere böyle bir üslûp ile yazılır mı? der veya sadece garipsen ve hezel nevinden birşey sanır.

O günün şartları içinde bir vali vekilinin sadarettten aldığı şifre suretini naklederek ve o tezkereyi ekliyerek gönderebilmesi ancak vatanseverlik, millî şuur, politika görüş ve telâkkisinin en yüksek medenî cesaretle ifadesi olabilirdi.

Valinin tezkeresini alınca, hem üslûp ve muhtevası bakımından kendimi kâhkahalarla gülmekten alıkoymadım, hem hakkımdaki ithamat ve isnattan dolayı dehşet duydum; hem de valinin haklı tavrını takdirle mânalandırmaktan geri kalmadım.

— İşlerimin mahiyeti ve çokluğu ne derece olursa olsun vali vekilini görmeli ve kendisine teşekkür etmeliyim.

Diyerek kalktım, ziyaretine gittim. Beni zaten neşeli olan yüzüne bir kat daha neşe katmış bulunarak karşıladı.

Yazıhanesinin sağını işaret ederek gösterdiği koltuğa oturuncaya kadar kendisi de yerine oturmadı.

Hal ve hatırımı, çalışmalarımızın nasıl gittiğini sordu. Sigara verdi, kahve ısmarladı.

Beş on dakika sonraydı ki, vali vekâletini ve kadılığı nefsinde cemetmiş bulunmanın ciddiyet ve vekarı içinde birden hacı Hurşit Efendi'nin sarığını düzelttiğini, resmî bir ifade ve çehre iktisap ederek koltuğunda irkildiğini gördüm. Gayet azametli, otoriter bir tavrın gelişmesi içinde birden asılan suratı ile ve sert bir çehre ile :

— Mazhar Bey, hususî muhaveremiz bu noktada bitmiş bulunuyor. Tevkifiniz hakkında biliyorsunuz ki bir emri samii sadaretpenahî mevcut bulunuyor. Bu emri bildiğiniz halde makamı vilâyetin huzuruna cesaretle gelmenizi, böylece elinizi, kolunuzu sallaya sallaya ve sigaranızı tüttüre tüttüre karşımda oturmanızı abes sayarım.

Dedi ve bir yandan hademenin ziline basarken bir yandan da ilâve etti :

— Bu vaziyette sizi himaye etmeme imkân yoktur. Gösterdiğiniz ihtiyatsızlık ve hattâ lâubaliliğin cezasını çekmek mecburiyetindediniz. Devlet otoritesine karşı daha saygılı olacağınızı ve halkın, memurların gözü önünde vilâyet makamına kadar gelmekten çekineceğinizi tahmin etmiştim. Bu hareketinizle beni ne derece müşkül mevkie sokmuş olduğunuzu tabîi takdir edersiniz. Sizi tevkif ettirmek zorunda ve vazifesindeyim..

Hurşit Efendi sözlerini bitirirken bir jandarma eri de kapıdan içeriye girmiş bulunuyordu. Huşunetli bir sesle:

— Polis müdürünü çabuk bana çağır..

Emrini verdi ve jandarma :

— Başüstüne efendim.

Diyerek ok gibi kapıdan dışarı fırlayıverdi. Birdenbire şaşırmışım. Kendi kendime :

— Garip şey. Demek bizden sandığımız kadı efendi sapıttı! Tezkeresi bir tuzaktan ve emniyet telkin edip beni kendi ayağımla buraya getirmekten ibaretmiş!

Diyor, ne yapmak gerektiğini, ne yapabileceğimi kafamın içinde sür'atle bir karar ve plâna bağlamak istiyordum. Ve yine zihnî bir muhakeme ve muhasebe yürütüyordum :

— Bana bunu yapan kadı belki şu anda Mustafa Kemal'i tevkif için de bazı tedbirler almış bulunuyor. Acaba, bu kararlarını tatbik edebilir mi? Kendisinde buna iktidar görüyor mu? Tevkif edildiğimiz takdirde bizi sonuna kadar muhafaza edip İstanbul'a gönderebilmeğe muktedir olabilir mi? Böyle bir hareketin Erzurum'daki ordu muhitinde, Müdafaa-i Hukuku Milliye Teşkilâtı nezdinde reaksiyonu ne olur?

Ben zihnimi işgal eden bu istifhamları bir kaç saniye içinde çözmeğe uğraşırken, zaten vilâyet konağı dahilinde bulunan Polis Müdürü Saffet Bey odadan içeriye girmişti.

Polis Müdürü Vali vekiline :

— Emriniz efendim?

Deyip gözucu ile de beni süzer ve selâmlarken Kadı Efendi sarığının uzunluğundan ve çokluğundan kavuk halini alan fesini tepesinin üzerinde sallaya sallaya ve Saffet Bey'in gözleri içine sert bakışlarını hışımlı bir şekilde sala sala :

— Mazhar Müfit Beyi belki şahsan tanıyordunuz. Sabık Bitlis Valisi. Tevkif edilmesi hakkında emri samii sadaretpenahî var. Kendisini tevkif ediniz ve dairenizde bir odaya kapatınız ve İstanbul'a sevkine kadar muhafaza altında bulundurunuz..

Emrini verdi ve ilâve etti :

— Kendisine teşekkür etmeğe de borçluyuz. Bizi uğraştırmadı ve tevkif edilmesi arzusu ile makamımıza kadar geldi ve teslim oldu!

Polis Müdürü de, ben de çok psikolojik ve kritik bir an geçiriyorduk. Vali Vekili Saffet Bey'e :

—Oturunuz!.

Bile dememiş ve emrinin hemen infazını isteyen sert, otoriter bir hareket tavrı içinde tevkif emrini vermiş, 'teslim olduğumu!' tebliğ etmişti.

Saffet Bey'in şaşkınlığı gözden kaçmıyordu. Bir saniyeyi geçmeyen bir tereddütten sonra :

— Emrinizi maalesef ifa edemeyeceğim Beyefendi.

Diyerek asabî bir sesle dik bir tonla ilâve etti :

— Muhterem Vali vekilimize Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında her türlü menfî kararların ve bilhassa tevkif kararlarının nereden ve hangi makamdan gelirse gelsin gayri kabili infaz olduğunu hatırlatmak isterim. Tahmin ediyorum ki, lâtife yapıyorsunuz.

Dedi ve ilâve etti :

— Takdir buyurursunuz ki bu bahiste lâtife dahi caiz değildir.

Kadı Efendi hâlâ sert, hâlâ keskin ve hâlâ dikti. Polis Müdürüne cevap bile vermedi.

— O halde..

Diyerek, yine zile bastı ve jandarmaya :

— Çabuk jandarma komutanını çağır..

Emrini verdi. Bu öyle bir andı ki, oda içinde sanki her üçümüz de tebahhur etmiştik. Âdeta nefes bile almıyor, tek kelime konuşmuyor; içine düştüğümüz hayret, tereddüt, istiğrap havası içinde hâdisenin seyrine kapılmış gidiyorduk.

Jandarmanın Validen emir alıp gitmesiyle jandarma kumandanı Ferit Bey'in odadan içeriye girmesi hemen fasılasız olmuştu. Kumandan resmi tazimi ifa ettikten sonra :

— Emriniz efendim ?

Dedi.

Kadı Efendi vekil olarak oturduğu Vali koltuğundan kalktı. Lâtasını ve sarığını yine bir düzenleyip sakalını sıvazladıktan sonra yazı masasının ön tarafına geçti ve eliyle beni göstererek :

— Mazhar Müfit Bey'i tevkif ediniz..

Emrini verdi. Ferit Bey birden şaşırarak :

— Tevkif mi, niçin?.

Der demez Polis Müdürüne verdiği izahatı tekrarladı. Jandarma Komutanının yüzü birden kıpkırmızı oluvermişti. Sanki kan beynine vurmuş ve gırtlığını tazyik altına almış gibiydi. Boğuk fakat, isyankâr bir sesle :

— Mazhar Müfit Bey tevkif edilemez.

Dedi ve âdeta Valinin huzurunda olduğunu unutmuş olarak sanki huzuruna getirilmiş bıktırıcı bir suçluya çıkışıyormuş gibi:

— Bunda ısrar ederseniz Allah şahidim olsun onun yerine sizi şimdi hapsederim! deyimemesin mi? Bu andaki teheyyücümün tarif ve tasvir edilmesine imkân yoktur. Polis Müdüründen sonra jandarma kumandanının da aynı görüş, aynı zihniyet ve disiplinin mes'uliyetini hiçe saymakla bir arada maddî riski de göze almış bulunarak valinin emrini reddeylemeleri benim için hayatta görebileceğim nimetlerin en büyüğü ve en erişilmezi halinde tesir etmişti. Artık tevkif de edilsem, hapis de olunsam, asılsam da ehemmiyeti yoktu. Mânen büyük bir haz ile doymuş ve dolmuştum. Ferit Bey muazzam isyan çıkışını yapmış olmasına rağmen devam ediyordu :

— Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları başımızın tacıdır. Onlara kimse dokunamaz. Dokunacak eli koparırız.

Çok ağır, çok ciddî ve elektrikli olan sahneyi Kadı Efendi'nin bir kahkahası birden hafifletti, yumuşattı, değiştirdi. Deminki ciddiyeti, vakar ve azameti kadar bu uzun kahkahası da şaşırtıcıydı. Kahkahası hafifledikten sonra :

— Hey gidi Sadrazam Paşa Hazretleri hey. Keşke gözün kulağın burada olsa da emri samii cenabı sadaretpenahîlerinin nasıl kepaze olduğunu bir görsen..

Diyerek Saffet ve Ferit Beylere :

— Teşekkür ederim çocuklar, sizi bir sınadım.. Sizin gibi vatansaverlerden daha başka bir hareket ummazdım zaten..

Diyerek, yanına yaklaştı ve yine gülerek jandarma komutanına ve Polis Müdürüne :

— Durun bir dakika, size Sadrazama verdiğim cevabı okuyayım. Merak etmeyin ben de Mustafa Kemal Paşa'nın valisiyim!.

Dedikten sonra, lâtasının cebinden çıkardığı kâğıdı okumaya başladı.

Bu, Sadrazama telgrafla verdiği şifrenin sureti idi. Okumasını bitirdikten sonra :

— Bunu sana vermek üzere hazırlatmıştım. Surettir. Yanında bulunsun Mazhar Bey..

Dedi. Hakikaten onu hâlâ evrakım arasında çok kıymetli bir hâtıra olarak saklıyorum.

Sadrazama çektiği telgrafın sureti şuydu :

Huzuru samii sadaretpenahiye

“İradei samileri Bitlis valii sabıkı olup burada arkadaşları ile vatanî hizmetlerde bulunan Mazhar Müfit Beyefendi Hazretlerine tebliğ edilmiş ise de müşarünileyh şimdilik asılmak niyetinde olmadığını ve hâlen görülecek birçok mühim vatanî işleri bulunduğunu beyan buyurmuşlardır.

Gerçi tarafı daiyanemden hemen tevkifi esbabına tevessül edilmiş ise de, memurini aidesi ve millet onların yerine dailerini tevkife kalkıştığından, şahsı daiyanem bu sebeple tehlike içindedir.

Abdi âcizin her türlü taarruzdan vikaye ve muhafazası için Mustafa Kemal Paşa Hazretleri nezdinde tavassutta bulunmak üzere Mazhar Müfit Beyefendi Hazretlerine serian rica ve tebliğatta bulunulmasını arz ve istirham eylerim.”

Erzurum vali vekili
kadı elhac

HURŞİT

Kadı Efendi, cevap suretini okuduktan sonra :

— Üzdüm mü seni?.

Diyerek yanımdaki koltuğa oturdu ve :

— Haydi birer kahve daha içelim..

Diyerek dört kahve ısmarladı. Kendisine, bana, polis müdürüne, jandarma kumandanına.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nazırına otomatikman verdiği red cevabının akabinde makamı sadaretpenahiye Hurşit Efendi'nin vilâyet makamı namına gönderdiği istihza ve hattâ hakaret dolu bu cevap da muhakkak ki Damat Paşa Hazretlerinin ve Padişahın gönlüne ferahlık vermemişti. Bunlar, hiç bir tertip ve tedbirin mahsulü olan eserler değildi. Doğrudan doğruya millî vicdan ve millî şuurun tezahür ve ifadesi idi.

Allah gani gani rahmet eylesin, bu memleket, Mustafa Kemal'in deha ve rehberliğinde ve fakat bu Hurşit Efendiler,

Saffet ve Ferit Beyler gibi nice nice vatanseverlerin fedakârlığı, inan ve imanı, her türlü tehlikeye karşı koyan azimleri, feragat ve cesaretleri sayesinde saadet ve selâmete ulaştı.

Elhac Hurşit Efendi bilâhare Sivas'ta bulunan Temyiz Mahkemesi âzalığine kadar yükselmiş ve Temyizde henüz işe başlamak üzereyken eceli mev'udi ile irtihali dârıbeke eylemişti.

Saffet Bey'in polis müdürlüğünden kaymakamlığa geçtiğini ve Ferit Bey'in de miralayken tekaüt edilerek Aydın taraflarına gittiğini biliyorum. Fakat, bu meçhul kahramanların günün içinde hayatta ve sıhhatte olup olmadıklarını bilmiyorum. Hayatta iseler haklarında âfiyet, değıllerse Cenabı Hak'tan sonsuz rahmet dilerim.

Kadı Efendi'den, yâni vilâyet makamından ayrıldıktan sonra kongreye gittim. Kongre hararetle devam ediyor, muhtelif hatipler nizamname maddeleri üzerinde hararetle hararetle konuşuyorlardı.

Bir ara Hüseyin Avni Bey (Hüseyin Avni Ulaş merhum) söz alarak kürsüye geldi. Madde hakkındaki noktai nazarını izah ettikten sonra :

— Arkadaşlar bir nokta üzerinde bilhassa dikkatinizi cellederim.

Diyerek Ferit Paşanın ajansla yapılan beyannamesi üzerinde konuşmaya başladı ve kongrenin bu beyanname karşısında hareket tavrını süratle belirtmenin gerektiğini müdafaa etti.

Celse çok heyecanlıydı. Hemen yirmiye yakın hatip mevzu üzerinde söz almıştı. Mustafa Kemal Paşa da söz aldı. Esasen gece mevzu üzerindeki düşüncesini bize anlatmış bulunuyordu. Aynı noktai nazarı daha genişleterek hararet ve heyecan dolu bir nutuk söyledi ve Padişaha, Sadrazama, belediye reisleri ile, cemiyetlere, büyük kumandanlara ve bilcümle idare âmirlerine kongre adına bir telgraf çekilmesini teklif etti.

Hazırlanan müsvedde üzerinde de uzun münakaşalar yapıldı ve geç vakte kadar süren müzakerelerden sonra, telgraf sureti kongrece alkışlar arasında kabul edildi. Tarihî büyük ehemmiyeti dolayısıyla bu telgraf suretini aynen naklediyorum :

ZATI ŞAHANEYE, SADRAZAMA, BELEDİYE RÜESASINA, CEMİYETLERE VE RÜESAYI MEMURİNİ MÜLKİYEYE, BÜYÜK KUMANDANLARA

Dün intişar eden 23 Temmuz 35 tarihli ajansta zatı sadaret-penahîlerinin Anadolu'da iğtişaş zuhur ettiğine ve Kanunu Esasî'ye muhalif olarak Meclisi Mebusan namı altında içtimaat vukubulduğuna ve hukuku şehriyari ve menafii âliye-i vataniyeye muhalif olan bu hareketin memurini mülkiye ve askeriye tarafından men'i icap edeceğine dair vilâyet ve elviye-i müstakileye tebliğ kılınan beyanatını hali in'ikatta bulunan Kongremiz huzurunda kemali hayret ve telehhüfle mevzuubahs eyledik. Cenabı Hakk'ın bir lûtfu mahsus olarak, milleti necibelerinin avakibi umuru derk ve teyakkun eylemesi cihetiyle, en sâkin zamanlarda bile emsâline tesadüf edilemeyecek derecede, sükûn ve asayişe mazhar olan vatanımızın hükümeti seniyeimiz ile Düveli İtilâfiye arasında aktedilen mütarekenin 24 üncü maddesi ahkâmına ithal edilmesini âdetâ temin ve teshil edecek mahiyette bulunan beyanâtı vâkıanın devlet ve memleketin mesuliyeti mutlakasını deruhte buyuran zatı samileri lisanından suduru muvacehei millette gayri kabili af ve telâfi netayici müellime tevlit edebileceğine kanaat ederek, hakikate bilküllüye mugayereti ecnebilerin de tahtı tasdikinde bulunan işbu meselelenin, lisanı kat'ii devletle tekzibini istirham eyleriz. Makamı uzmayı hilâfet ve saltanatlarına mutî ve münkad olacağını her suretle, teyit ve tecdit eyliyen ve âkıbetin havfü dehşeti önünde milli hissiyat ve efkârını irae eylemek üzere içtima eden ve mümessili buldukları vilâyatı şahâneleri efkârını bihakkın temsil eyliyen Kongreyi Meclisi Mebusan mahiyetinde göstererek esasen bir seneye karip müddettenberi her defa Kanunu Esasî'nin maddei müteallikasına muhalif hareket eden hükümetin millete bigayrihak atfı cürüm eylemesi hakikatın ne derecelerde tahrif edildiğine bariz bir nümunedir.

Memurini mülkiye ve askeriyenin menafii âliyei vataniyeyi muhafazaya hâdim heyetlerden ibaret olması itibariyle de aynı gayeyi temine matuf olan maksadı milliye için ellerinden gelen sühuleti ve muaveneti ibraz eylemeleri icap ederken, men'ü zecr ile ihtar buyurmaları ezhanı beşerin hüsnü tevile kudretyab olamayacağı mesailendir.

Millet ezher cihet muhilli hukuk ve muhalifi siyaset ve ihtiyat olan beyanatı vâkıanın teshih ve tekzib ve keyfiyetten Bâbîâlî cânibinden Kongremize itmi'nanbahş olacak veçhile, malûmat ita buyurulmasını ve müdafaa-i hukuku milliyede iltizamı basiret ve teenni olunmasını ve efkârı umumiyeyi tatmin etmek üzere Meclisi Mebusanın bilâ ifatei zaman içtimaa dâvet edilmesini derkâr olan hakkı tabîisine istinaden istirham eylemekte yekzebandır. Sevgili Padişahımız..”

UMUMÎ KONGRE

Ben kongre celsesinin sonunu beklememiştim. Telgraf müzakere edilirken çıkmıştım. Çünkü, karargâhımızın umur ve hususatından daire müdürlüğüne ve hattâ tâbir caizse vekilharçlığına kadar hemen her şeyi ile de ben meşgul oluyordum. Bunun için çarşıya uğrayarak eve yâni karargâhımıza gelmiştim.

Bu ev veya karargâhın hikâyesini de anlatayım. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a nasıl geldiğini anlatmış bulunurken, nerede ve nasıl oturduğunu, nasıl çalıştığını anlatmamak hiç şüphe yok ki bir eksiklik olur.

Malûm a.. ben Erzurum'a geldiğimin ikinci günü jandarma kumandanı Ferit Bey tarafından otelden alınmış ve evine misafir edilmiştim.

Paşa gelinceye kadar Ferit Bey'in misafiri idim. Paşa da Erzurum'u teşrif edince, orduya misafir olmuştu. Mevkii Müstahkem Kumandanlığına mahsus bina Müfettişlik karargâhı ittihaz edilmişti.

Paşa o binada hem çalışıyor, hem yakınında bulunan küçük, yeni ve şirin bir binada da ikamet ediyordu.

Paşa'nın ordudan ve askerlikten istifasına kadar Millî Mücadele grupumuzun ilk toplantıları, kararları da hep Paşa'nın askeri faaliyetlerine sahne olan karargâh binasında cereyan etmişti. Üzerinde bir Avrupa haritası yayılı bir küçük masanın başına geçiyor, uzun uzun konuşuyorduk.

Ancak, Paşa :

— Çalışmalarımız ilerliyor ve toplu bulunmayı icap ettiriyor. Hepimizi içinde derliyecek toplayacak bir bina tedarik etsek.

Demmişti. Hakikaten, hepimizin birbirinden uzak yerlerde ve semtlerde oturmamız devamlı gece toplantılarımız bakımından bilhassa güç oluyordu.

Paşa geldikten bir kaç gün sonra vali Münir Bey hususî mazeretleri sebebi ile valilikten ayrılıp İstanbul'a gitmeyi tercih ettiği için onun boşaltacağı binayı tutmamız işimize elveriyordu. Nitekim de öyle yaptık. Vali Münir Bey Kadı elhac Hurşit Beyi vekâletine tâyin edip Erzurum'dan ayrıldıktan sonra onun bıraktığı binaya naklettik. Ve hep orada toplandık. Artık hepimiz bu evde yatıyor, bu evde çalışıyor, bu evde yemek yiyorduk. Bina Erzurum'un Mumcu-i Süflâ mahallesinde Çaykarye denilen derenin kenarında yüksekçe bir yerdeydi.

Kâgirdi ve Erzurum'un en güzel evlerinden biriydi. Önünde başka ev de yoktu. Âdeta boş arsaların içinde tek bir ev gibi görünüyordu.

Dekor bakımından da mükemmeldi. Evin biraz ötesinde bir su değirmeni vardı ve yarım metre genişliğinde bir ark içinden akan su, evimizin önünden geçerek Çaykarye deresine dökülüyordu. Eve iki taraflı ve genişçe bir taş merdivenden çıkılarak ve iki kanatlı bir kapıdan geçilerek giriliyordu. Fakat, küçük bir sahanlığı takiben yine beş basamaklı taş bir merdivenden çıkılmak suretiyle evin asıl antresine geliniyordu.

Taş döşeli bu methalde sağa, karşıya ve sola açılan üç kapı vardı. Sağdaki kapı müstakil bir odaya açılıyordu. Soldaki kapıdan ikinci kata çıkılıyordu. Karşıdaki kapıdan da birinci kat sofasına giriliyordu. Bu sofanın üzerinde de sağlı ve sollu iki büyük oda ve yine ikinci kata çıkan hususî bir merdiven vardı.

İkinci katta ise takriben altı metre uzunluğunda ve iki buçuk metre genişliğinde bir salon ve bu salona kapıları açılan büyük üç oda, çatı katına çıkan bir merdiven, helâlalar vardı. Çatı katında da iki küçük oda vardı.

Görülüyor ki, ev bir hayli büyüktü. Mustafa Kemal Paşa ikinci katta merdivenden çıkınca sağ tarafa isabet eden odada yatıyordu. Odanın mefruşatı : Bir karyola, üzerinde aynası bir konsol, bir yuvarlak orta masası ve bir kaç iskemleden ibaretti.

Salonda da on beş yirmi kişinin etrafında oturabileceği uzun bir tahta masa ile yirmi kadar sandalye vardı ki, bu masa etrafında hem çalışır, hem de hep bir arada yemek yerdik.

Rauf Bey'le diğer arkadaşların odaları da ikinci kattaydı. Soldaki büyük odada da Kâzım Dirik çalışırdı. Ben birinci katta sağ taraftaki büyük odada yatıyordum. Fena değildi. Hem bahçeye nazırdı, hem de yakınında bir mescid vardı ki, bunun küçük tahta minaresinde her sabah tatlı bir sesle ezan okuyan müezzinin sesi ile uyanırdım. Odamda eşya olarak da sadece bir portatif karyola, bir küçük tahta masa, iki iskemle vardı.

İbrahim Süreyya Bey de evimizin hemen yakınında ve biraz solunda küçük bir ev tutmuştu ki, Paşa'nın istifasını takiben askerlikten alâkalarını kendi kendilerine kesen, kitabet, şifre ve sair kalem işlerini yapan arkadaşlar da bu bina da kalıyorlardı.

Eğlence olarak pek mahdut anlara rastlamak üzere iki şeyimiz vardı: İlk katta kapısı methale açılan müstakil odada nereden ve kimden kaldığı belli olmayan bir piyano vardı. Arada sırada bu piyanoyu ben çalar, Cevat Abbas ve Muzaffer Beyler de hafif tertip şarkı okurlar ve bâzen bu konserimize (!) Paşa da iştirâk eder :

Mâni oluyor halimi takrire hicabım

Üzme yetişir, üzme firakınla harabım

Şarkısını sevdiği diğer şarkılarla bir arada bizzat söyler ve hemen her seferinde: "Vardar ovası" şarkısını söylemeyi de ihmal etmezdi.

İşte birinci eğlencemiz arada bir aramızda yaptığımız bu musiki faslı idi.

İkinci eğlencemizi de yine pek nadir olarak Rauf Orbay, Refik Saydam, Kâzım Dirik, Hüsrev Gerede ve arkadaşlarının briç oynaması teşkil ederdi.

Kâzım Dirik bu oyunu ne kadar sever ve herkese öğretmek isterse, ben de umumiyetle kâğıt oyunlarından hoşlanmadığım için o kadar sıkılır ve bermutad cahili kalmak isterdim. Amma, seyretmekten hoşlanırdım. Bu hoşlanmayı oyun değil, Allah rahmet eylesin Refik Saydam'ın hırçın ve asabî halleri temin ederdi.

Oyun esnasında Refik kadar sinirlenen, hırçınlaşan kimseye pek nadir rastlanır. Arkadaşlar onun bu halini bildikleri için ekseriya oyun esnasında kendisini kızdırır, sinirlendirir ve ters ters söyler, sonra da bol bol kahkahalarla gülerlerdi. Hele hastalandığımız zaman çok kızar, perhize riayet etmediğimizi söyler, sinirli sinirli :

— Efendim ilâç buna ne kâr etsin, pis boğazlıkta devam ediyorsunuz, abur cubur yiyorsunuz?.

Derdi. Bununla beraber, çok şakacı, nev'i şahsına münhasır orijinal konuşmaları ve nükteleri olan bir zattı ve çok arkadaş canlı ve vefakârdı. En çok kızdığı kimseler hakkında da :

— Yatırmalı, kırk sopa vurmali.. derdi.

Öğle ve akşamları yemeğimiz eve pek uzak olmıyan askeri mutbahtan, yâni tabldottan gelirdi. Sofrada herkesin muayyen yeri vardı. Yemek uzun sürer ve Paşa her meseleyi sofrada konuşmaktan büyük zevk alır ve bâzen da arkadaşları ciddi meselelerle yormamak için zarif ve neşeli hikâyeler anlatır, sofraya hudutsuz bir şenlik kazandırır.

Öğle yemeklerinden sonra, Paşa ekseriya piyano olan küçük odaya iner, kahvesini orada içer, misafirlerini de orada kabul ederdi. Kolonel Ravlenson'u da nitekim o odada kabul etmişti!

Evimizi, hususiyetimizi, hayat tarzımızı bu suretle kısaca çerçeveledikten sonra yine mevzuumuza dönelim.

Ben eve döndükten biraz sonra arkadaşlar da gelmeğe başlamışlardı. İlkönce Süreyya Yiğit geldi :

— Ne oldu?.

Diye sordum.

— Telgraf sureti kabul edildi ve kongre yarın toplanmak üzere dağıldı.

Dedi.

— Paşa nerede?.

— Kendisini kongrede bıraktım. Rauf Bey'le beraber, neredyse onlar da gelirler.

Filhakika, çok geçmeden Paşa ve Rauf Bey beraber geldiler. Piyano odasında biraz oturduk, kongreden, kongreye hâkim olan umumî haleti ruhiyeden, çekilmesine karar verilen telgrafın husule getireceği tesirlerden bahsettik.

Paşa'ya bu ara, sabahleyin vali vekili kadı Hurşit Efendi ile aramızda geçen hâdiseyi anlattım. Paşa güldü :

— Ne şanslı adammışsın Mazhar, devlet bile sana dokunamıyor..

Diye bir lâtife savurduktan sonra :

— Kongre dağılırken bana da geldi..

Diyerek kadı efendi ile olan muhaveresini şöylece anlattı :

— Hurşit Efendi hakikaten muhterem ve inanmış bir arkadaşımız. Geç vakit, kongreden çıkmak üzereyken bana da geldi. “Efendim, tevkifiniz hakkında emir aldım. Kolordu da muavenet edecek. Lûtfen zatı âlilerini tevkif etmecliğime müsaade eder misiniz?” dedi. İlkönce ciddî mi, şaka mı konuştuğunu pek kavriyamadım amma, o öyle söyleyince, ben de birden ordu muhitini, bana ve arkadaşlarıma karşı olan düşünceleri ve Kâzım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nazırına gönderdiği cevabı göz önünde tutarak : “Tevkifime müsaade etmezsem ne olacak?” diye sordum. Gülerek : “Ne olacak, hiç bir şey. Olbapta emir ve ferman hazreti menlehül emrindir.. der, çıkar giderim!” cevabını verdi. Karşılıklı gülüştük. Fakat, hakikaten vatansever, anlayışlı, Millî Mücadele'nin muvaffakiyetine can ve gönülden bağlı bir muhterem zat.. Kendisini çok takdir ettim..

Paşa izahatını burada kestikten, kongrenin cesur hareket tavrından, çekilen telgrafın beklenildiğinden ve umulduğundan çok daha iyi ve tesirli neticeler vereceğinden bahsettikten sonra, bana döndü ve :

— Azizim Mazhar Müfit, gelelim senin tevkifin meselesine. Sen âdeta sabıkalı bir haldesin. Buradaki vaziyetin ve tevkifini icap ettiren sebep malûm. İhtilâl, halkı isyana teşvik, Kanunu Esasî'ye muhalif hareket şu bu. Fakat, diğer sebepler nedir? Tehcir yapmışsın, haksız olarak mal iktisab etmişsin, Kürtleri hükümet aleyhine silâhlendirip isyana kışkırtmışsın. Nerede senin teslih ettiğin binlerce Kürt?. Bunlar şimdi bize lâzım olacak..

Dedi. Belliydi, Paşa kongreden memnundu ve neşeliydi. Sualine yarı ciddî, yarı lâtife bir hava hâkimdi. Maamafih, yemeğe kadar bize de konuşacak mevzu lâzımdı.

— Ya Paşam, binlerce, onbirlerce silâhlı çete emrimi beklemekte.

Diyerek anlattım :

— Tehcir meselesi hakkında, hakkımda İstanbul hükümetine ihbarat ve şikâyatta bulunan Karabet Efendi adında biridir. Gûya bu zat, İran tebeasındanmış. Buna rağmen kendisini diğer Ermeniler meyanında tehcir etmiş, evini ve eşyasını yağma eylemişiz.

Tabîî hayalât ve isnadat. Ben, ne Ermeni tehcir ettim, ne de eşya yağma. Fakat, Damat Paşa için biliyorsunuz ki tehcir meselesi istemediği idare adamlarını imha etmek için aynı zamanda mükemmel bir fırsat teşkil ediyor.

Karabet Efendi'nin isnat, ihbar ve şikâyeti üzerine Divanı harp benim de tevkifime karar vermiş, tevkif kararı haberim olmaksızın jandarma kumandanına verilmiş. Jandarma kumandanı çok seviştığımız ve kendisine pek ziyade güvenim olan bir arkadaşımıdır. Ordudan kendisini jandarmaya naklettirmek suretiyle “Bitlis’e beraber getirmiştım. Hasan Bey, gıyabımda kendisine : “Ermeni tehcirinden dolayı Divanı harpçe muhakeme edilmek üzere mevkufen İstanbul’a izamına muvaffak olduğunuz takdirde ayrıca taltifiniz mukarrerdir” denerek yapılan tebligata yine bana haber vermeden : “Valiyi kevkif edebilmeme imkân yoktur. Buna kuvvetim kâfi değildir. Kendisi Kürtlerden on binlerce kişilik müsellâh bir kuvvet teşkil etmiştir” tarzında bir cevap vermiş. İşte on binlerce Kürtten müteşekkil çeteler hikâyesi buradan çıkıyor Paşam.

Tehcir meselesi hikâyesi ise malûm. Yağma bahsine gelince: gûya Karabet Efendi'nin hanesinden ben on lira kıymetinde bir bakır mangal ile ellışer kuruş kıymetinde üç istor perde almışım. Emvali metrûke komisyonu reisi Haydar bey (merhum İstanbul valisi ve milletvekillerinden) iki halı seccade, mülkiye müfettişi Fuat Bey bir halı, Faik Bey (Üsküdar mahkemesinde âza) bir çay takımı almışlar.

Tabîî gülünç. Karabet Efendi'nin burnunun kanamadığı da Bitlis'te ve evinde oturması ile sabit. İran tebeasından oluşu ise tamamiyle hayal. Bu hususta elinde hiç bir vesika mevcut olmadığı gibi, İstanbul'a gidip gelmesine rağmen İran Sefaretinden de böyle bir tabiiyet vesikası temin edemedi. Yüz binlerce liralık mal ortada dururken, hiç birimizin onar liralık mal yağmasına kalkışmıyacağımız da bir hakikattir.

Amma, Damat Paşa Hazretleri, benim on binlerce silâhli çetelerimi bırakıp Erzurum'a geldiğimi ve Celâlîlerle birleştiğimi görünce, buradaki vaziyetimin ve mukavemetimin daha gevşek olacağını tahmin etmiş olmalı ki, bütün tevkif sebeplerini zikrederek Erzurum valisine daha rahat ve daha emin şartlar altında emir verdiğini zannediyor.

Paşa, bu izahatımı dinledikten sonra, yine :

— Neyse, şimdi biz vatani el birliği ile kurtaralım da sen sonra Damat Paşa ile ve Karabetle hesaplaşsın.

Diyen bir nükte ile beni taltif etti ve hep beraber yemeğe çıktık. Burada istitrad olarak şunu söylemeliyim ki, Damat Paşanın Divanı harbi bilâhare beni gıyaben muhakeme eylemiş, gerek tehcir meselesinden, gerek Karabet Efendinin iddialarından dolayı mahkûm edememişti. Hattâ, bu Divanı harbin müstantikinin eski Osmanlı mebuslarından bir Ermeni olmasına rağmen!.

Kongre hararetle devam ediyordu. Bütün memleket meseleleri, düşünülen tedbirler açıkça görüşülüyordu. Bu arada bir nizamname ve bir de beyanname hazırlanıyordu. Nizamnamede en çok tartışma mevzuu olan meddelerden biri yedinci madde idi. Ayrıca “Asrı” kelimesi üzerinde çok duruluyor ve çetin mücadeleler cereyan ediyordu. Cemiyetin “Heyeti Temsiliye” şeklinde ifadelendirilen Umumî İdare Heyeti seçim şekli ile vilâyetlerdeki sistemi ve seçim tarzı da ayrıca şiddetli tartışmaları dâvet ediyordu.

**Kongrede
bolşeviklik
propagandası
ve hararetle
münakaşalar**

Kongrenin umumî surette nefret ve hiddetini celp eden teklif Sürmene murahhası olarak Kongreye gelmiş bulunan Ömer Fevzi (muharrir) tarafından ileriye sürülmüştü. “Ne idüğü belirsiz” olan bu zat :

— Kışlaları kapatalım, askerleri kâmilen terhis edelim, sulh içinde yaşamının şartlarını hazırlıyalım ve gereğinde askerî hizmetleri milis teşkilâtı kurarak ona tevdi edelim.

Teklifinde bulunuyordu. Bolşevikliğin bir dünya saadeti propagandası halinde dünyaya yayıldığı o anlarda bu teklif kongreyi çıldırtacak hale getirmiş ve Ömer Fevzi'ye karşı birden bir kin ve nefret hasıl olmuştu.

— Burada bolşevik propogandası istemiyoruz.

— Biz vatani kurtarmak için bu kongrede toplanmış bulunuyoruz.

— Orduyu terhis etmek, kışlaları kapatmak bolşeviklikdir..

Diye yükselen itham ve hücumlar karşısında kürsüden indirilen bu Ömer Fevzi, bütün tevil, tefsir ve yalvarışlarına rağmen bir daha dinlenmiyor ve kongrenin devamınca ağız açamaz hale gir-

miş bulunuyordu. Sonradan yüzellilikler arasına karışan bu Ömer Fevzi Efendi'nin çıkardığı fırtınadan sonra şiddetli şekilde redde uğrayan bir teklif te Giresun Murahhası Doktor Naci Bey'in takriri idi. Doktor, Kongrenin ve Cemiyetin ruh ve mânasını kaybettirecek olan bu takririnde bir siyasî parti kurulmasını istiyor ve nizamnamesini de kongreye arz ediyordu.

Bu teklif, Kongrenin hemen ittifaka yakın çoğunluğu ile reddedilmeden önce muhtelif hatipler söz aldılar. Doktora şiddetle hücum ettiler. Umumî bir hulâsa halinde :

— Biz siyasî bir parti kurmuş değiliz. Böyle bir partinin kongresini de yapmıyor ve nizamnamesini görüşmüyoruz. Biz burada İstiklâl Mücadelesi için toplanmış bulunuyoruz. Kurduğumuz cemiyet her türlü siyaset ve politika ayrılığının ve fikriyatının üzerinde bir vatan ve müdafaai hukuku millet cemiyetidir. Siyasî partiye tahavvül edemeyiz.

Tezi müdafaa ediliyordu. Hattâ, bu teklife karşı zihinlerde:

— Acaba kongre parçalanmak ve akamete mi uğratılmak isteniyor?...

Diye şüphelenen, uyanan delegeler dahi vardı.

Kongrenin hararetle sahnesini de Nizamnamenin yedinci maddesinin müzakeresi teşkil etti. 7 inci maddede : “İnsanî ve asrî gayeler tebcil ve..” ibaresi vardı. Bu fıkradaki asrî kelimesi kıyamet kopmasına ve hoca efendilerin binbir çeşit tefsirine vesile oldu.

Murahhas âza arasındaki hocalardan o kadar aşırı tefsirlerde bulunanlar vardı ki, bunları dinlerken şaşmamanın imkânı yoktu.

— Bu firenkleşmeyi kabul etmektir..

— Küfüre kadar gider..

— Bari Müslümanlığı terkedip Hıristiyanlığı kabul ettiğimizi ilân edelim..

Diyenler bile vardı. Nihayet “asrî” kelimesi maddeden çıkarıldı ve lüzumsuz, anlayışsız bir taassup zihniyeti karşısında bir bardak suda fırtınanın devam edip gitmesi önlendi.

Hoca efendilerin “asrî” kelimesini kurban etmelerini takiben hararetle ve çetin tartışmaları celp ve dâvet eden mevzulardan biri de şu idi :

— Cemiyet teşkilâtında vilâyet, kaza ve nahiyelerde idare heyetlerine kimler âza olmalıdır?..

Murahhaslar iki noktai nazar gurubuna ayrılmışlardı. Bir. takrirle :

Vilâyetlerde birinci reisliğe valilerin, ikinci reisliğe askerî kalem reislerinin; kazalarda birinci reisliğe kaymakamların, ikinci reisliğe ahzı asker şubesi reislerinin getirilmesi teklif ediliyordu.

Bu takriri hararetle müdafaa edenler :

— İdare âmirlerinin ve askerî rüesanın teşkilât kademelerinin başında olması halkın rağbet ve cesaretini artırır. Hükümetle halk arasındaki iş birliğini sağlar. Millî Mücadele azmini arttırır.

Tezini müdafaa ediyor ve bunda ısrar ediyorlardı. Mukabil taraf ise aksi noktai nazarı müdafaa ediyor :

— Biz halka dayanan bir cemiyetiz. Seçimlerin cemiyet kongrelerinde kayıtsız şartsız bir seçim olması zaruridir. İdare âmirlerinin ve askerî rüesanın cemiyet teşkilâtının başına geçmesi iki bakımdan zararlıdır. Birinci olarak bu cemiyetin halk içinden doğmadığı şüpheini uyandırır, ikinci olarak da İstanbul hükümeti idare ve zihniyetine bağlı olan memurların sabotajına ve muhalefetine maruz kalınır.

Henüz bütün memurlar ve ordu mensupları bizimle birlik değillerdir. Vatanı kurtarma yolundaki bu teşebbüssümüzü doğmadan öldürtemeyiz.

Diyorlardı. Münakaşa uzadıkça uzuyor ve iki tarafı anlaş-tırmak bir türlü kabil olamıyordu. Vaziyet mühimdi ve kongrenin bünyesine tesir edecek ölçüde bir ehemmiyet arz ediyordu. Münakaşanın en gergin bir hal aldığı sırada Mustafa Kemal Paşa bir teklifte bulundu ve dedi ki :

— Müsaade ederseniz her iki noktai nazarı müdafaa edenlerden müteşekkil bir tâli kongre komisyonu seçelim ve bir formül bulunmasını bu komisyona bırakalım.

Paşa'nın bu teklifi kabul edildi ve celse bir saat tatil olunarak tâli komisyonun çalışmalarına fırsat kazandırıldı.

Komisyonu Rauf, Servet, Necati, Kâzım, Dursunoğlu Cevat Beyler seçilmişlerdi. Fakat, komisyonun mesaisi de uzuyor, saati çoktan geçmiş bulunuyor, anlaşma hasıl olamıyordu. Ni-

hayet Mustafa Kemal Paşa komisyon odasına girmek, Rauf Bey'le hususî surette görüşmek zorunda kalmış ve bu suretle idare âmirlerinin askerî rüesanın teşkilât reisliklerine seçilmesi hakkındaki kayıt kaldırılmış ve maddeden daha bazı kelimeler çıkarılmak suretiyle kongrenin kabul ettiği formül tesbit edilebilmişti.

Komisyon içtimasına girip çıkmasından sonra Paşa bu husustaki hakemliğini ve tavassutunu bana anlatırken :

— İki tarafın da hakkı var. İki tarafın da müspet ve menfi olarak düşündüğü tarafları nazarı dikkate almak yersiz olmazdı. Fakat, bu teşkilât madem ki halkın malıdır. Asker ve sivil memurları cemiyet reisliklerine getirmemekte fayda olduğu aşikâr.. Neyse, mesele halloldu.

Diyordu.

Mustafa Kemal Heyeti Temsiliye'ye girmeli mi girmemeli mi?

Kongrenin devamı ve nizamnamenin müzakeresi sırasında bir nokta daha kongrede değil, kendi aramızda ehemmiyetli bir münakaşa ve inceleme mevzuu olmuştu. Çünkü, kongrede nizamnamenin Heyeti Temsiliye'ye ait maddesi kabul edilmişti ve seçim yapılacaktı. Bu seçimde Mustafa Kemal Paşa Heyeti Temsiliye'ye girmeli mi? girmemeli mi idi?.

Aramızda lehte ve aleyhte düşünenler vardı. Ve 23 Temmuzda açılıp fasılasız on dört gün bütün heyecanı ile devam eden kongrenin intihap edeceği Heyeti Temsiliye müstakbel çalışmalar bakımından büyük bir ehemmiyet arz ediyordu.

Aleyhte düşünenler şöyle diyorlardı :

“— Mustafa Kemal Paşa'nın Heyeti Temsiliye'ye girmesinde mahzur vardır. Çünkü, millî ihtilâl ve faaliyetin tamamen milletten doğmuş ve millî kaynaklara bağlı bir kıyam olduğunu göstermek ve herkese anlatmak gerektir. Bu hususta itimat telkin edebilmek, objektif bakışları tatmin etmek ve hattâ her türlü fitne ve fesat zihniyeti ile tecessüslerde bulunanlara fırsat vermemek için de tek tedbir, Mustafa Kemal Paşa'yı ve diğer maruf arkadaşlarını bu harekete karıştırmamaktır. Mustafa Kemal Paşa gibi bilhassa isyan ve kıyam vaziyetine geçmiş bir zatın Heyeti Temsiliye'ye girmesi, hususî maksatlar takip edilmesinin bariz vesikası sayılır. Mustafa Kemal Paşa'nın Heyeti Temsiliye'de bulunması, ayrıca ecnebileri de tatmin etmez.”

Mustafa Kemal Paşa'nın Heyeti Temsiliye'ye girmesi lehinde bulunanların mütalâası ise şu tezde toplanıyordu :

“— Heyeti Temsiliye şark vilâyetleri müdafaai hukuk cemiyetini temsil etmekle beraber, Sivas'ta toplanacak ve milletin heyeti umumiyesini kuruluş bünyesinde derlemeye çalışacak büyük millî kongreye temel olacak bir faaliyete esas olacaktır. Gerek kongre yerine her türlü salâhiyetlerle mücehhez olarak Erzurum'da çalışacak Heyeti Temsiliye'de ve gerek muvaffakiyet takdirinde memleket ölçüsünde bir ehemmiyet ifadesi alacak olan Sivas kongresinde kat'î başarıyı sağlamak için behemhal Mustafa Kemal Paşa'nın Heyeti Temsiliye'de bulunması şarttır. Mustafa Kemal Paşa gibi bir zekâ ve dirayetin faal hizmetinden ve bütün faaliyete liderlik etmesinden müsatağni kalamayız. Sivas kongresini bugünden mevzuumuz dışında saysak dahi Erzurum kongresinden beklenen ileri faydaları istihsal için yine Mustafa Kemal Paşa'yı Heyeti Temsiliye'ye seçmek lâzım değil, elzemdir.”

Kendi aramızda ve iki görüş, fikir, kanaat grubu halinde tekevvün eden bu ihtilâfı kongreye aksettirmek tehlikeli olabilir. Bazı arkadaşlar bu bahsi kongrede seçimlere geçilmeden önce kesin bir neticeye bağlamak ve kesin kararlar kongreye gitmek fikrindeydiler. Bunun için de Mustafa Kemal Paşa'nın huzurunda meselenin hallini açıkca münakaşa etmek imkânını hazırlamışlardı.

Bu hususta 5 Ağustos 1335 tarihini taşıyan ruznamemde aynen şu noktalar vardır :

5 Ağustos 1335

“Mustafa Kemal Paşa'nın odasında arkadaşların toplandığını ve beni beklediklerini emirber Ali haber verdi.

— Peki geliyorum..

Dedim ve hemen paşanın odasına çıktım. Paşa, İbrahim Süreyya (Süreyya Yiğit, şimdi Kocaeli milletvekili), İbrahim Talî (Üçüncü Ordu Sıhhiye Müfettişi, doktor miralay, şimdi milletvekili), Miralay Kâzım (General Kâzım Dirik), Hüsrev (erkânı harp binbaşı, şimdi Arjantin büyük elçisi) Beyler masanın başına geçmiş hararetili hararetili konuşuyorlardı.

Mevzu, Paşa'nın Heyeti Temsiliye'ye girip girmemesiydi. Leh-teki ve aleyhteki fikir ve mütalâaları nakleden arkadaşlar kesin bir karara varmanın lüzumunu müdafaa ediyor, tarafları uzalaştırarak belli bir kararla kongre huzuruna çıkmanın temin edeceği faydayı bahis mevzuu ediyorlardı. Konuşmalar bir hayli uzun sürdü, kat'î bir karar ittihaz edilemiyordu. Mustafa Kemal Paşa :

— Bu tarzda konuşmalardan bir şey çıkmayacağı anlaşılıyor. Kestirme yola gidelim..

Diyerek :

— Mazhar biraz kâğıt bul..

Dedi.

— Baş üstüne Paşam..

Diyerek hemen Kâzım Bey'in bürosundan birkaç “eseri cedit” kâğıdı alıp geldim. Paşa bu kâğıtları ne yapacak?. Diye merak ediyordum. Benim kadar diğer arkadaşların da merak ettiklerine şüphe yoktu.

Paşa, kâğıtları alınca ortalarından böldü ve hepimizin önüne birer tane koyarak :

— Bu bahis üzerinde gizli mütalâanıza müracaat ediyorum. Rey ve fikirlerinizi yazınız ve bana veriniz..

Diyerek ilâve etti:

— Sarahat, mahremiyet ve tam hürriyeti fikriye hususunda ayrıca ihtimamınızı rica ederim..

Gülerek :

— Paşam, bu talebelik hayatımızda “tahrirî imtihan” ları hatırlatan birşey oluyor..

Dedim. Pek ciddî bir tavırla :

— Hayır.. Hayır.. Samimî ve dürüst bir yazılı mahrem anket..

Cevabını verdi. İtiraz eden olmadı. Hepimiz masanın ve odanın bir tarafına çekilerek ve hakikaten imtihanda kopye etmekten ve edilmekten çekinen talebe gibi kâğıdımızı doldurmaya başladık. Beş on dakika sonra, kâğıtlar Mustafa Kemal Paşa'nın önünde toplanmaya başladı.

Paşa, bunları birer birer okudu ve muhtevaları hakkında bize hiç bir şey söylemedi.

Kimin ne yazdığını ve hangi noktai nazarın ekseriyet reyini kazandığını öğrenememiştik.

Paşa, bütün cevapları okuduktan sonra :

— Arkadaşlarımın fikirlerini açıklamayacağım. Bu cevapları bir hâtıra olarak dosyamda saklayacağım.

Diyerek, kendi düşüncelerini açıkladı :

“— Arkadaşlarım, ben mutlaka Heyeti Temsiliye'ye dahil olmalıyım. Kongre bu güne kadar cereyan eden müzakereleri ile birçok mühim kararlar almıştır. Gerek bu kararların tatbiki, gerek millî hayatımızı ilgilendirecek ehemmiyetli işleri ve faaliyetleri nizamlamayı şunun bunun anlayışına ve tesadüflere terk edemeyiz.

Bilhassa tasavvur ettiğimiz ve hazırladığımız Sivas Kongresi ile işimiz memleket ölçüsünde bir faaliyet safhasına intikal edecek ve memleketin müdafaa ve halâsi çarelerini bulmak iktiza edecektir. Memleketin umumî siyasetini tesbit etmek, ordu durumunu islah eylemek, vatanın kurtuluşunu temin edecek tedbirleri nizamlamak gibi büyük işlerle meşgul olacak bir heyeti elbetteki ne bir aşiret reisinin, ne de bir şeyhin ne de şunun bunun eline terkedemeyiz. Bunun içindir ki, “Vilâyatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuku Milliye” kongresi Temsil Heyeti'ne ben girmeliyim ve bu Heyeti Temsiliye'nin seçtiği bir delege olarak da resmen Sivas Kongresine katılabilmeliyim. Memleket ve millet işlerinde radikal hareket etmek ve açık olmak lâzımdır. Eğer, kongrece Heyeti Temsiliyeye seçilmek şansına sahipsem ve seçilecek olursam asla bunu reddetmiyecek, büyük bir memnuniyetle kabul edeceğim. Ben perde arkasında kalıp perde arkasında çalışmak gibi bir faaliyetin mânasını anlayamam. Ordudan perde arkasında kalmak için çekilmedim! Askerlikten istifa etmemin tek sebebi sinei millete atılmak ve sinei millette açıkca çalışmak içindir. Tevehhüme itibar yoktr. İstanbul hükümeti, ecnebler, muhalifler, hainler, şunlar ve bunlar elbetteki aleyhimizde propaganda yapacak, bizi muvaffakiyetsizliğe uğratmak için ellerinden gelebilen herşeyi yapmaktan çekinmiyeceklerdir. Bizim de vazifemiz bunlara karşı mücadele etmek ve kat'i neticeye vasıl olmak imkânlarını temin eylemek olacaktır. Bunun için : ‘Benim heyet içinde mi, heyet dışında mı kalmam doğru olur?’ tarzındaki düşünce ve münakaşalara karşı mütalâam dedikoduya değil, realiteye kıymet vermek lâzım geldiğinden ibarettir.”

Paşa'nın hakkını teslim ediyorum. Memleketin bu ânında dedikoduların, vehim ve ihtirasların üstüne yükselmek, vatanın selâmetini temin edecek kesin tedbirlere baş vurmamak, büyük idealistlere bağlanmak lâzımdır.

Bunun içindir ki, ben Paşa'nın anketine cevabımı yazarken aynen şu mütalâayı arzettim :

“— Heyeti Temsiliye'yi teşkil edecek zevat bu işin icap etti-receği umur ve hususâtı tedvir için lâzım gelen evsafı haiz ise Mustafa Kemal Paşa hazretleri ile Rauf Beyefendi'nin heyete girmelerini lüzumlu görmem. Fakat aksi takdirde istihdaf edilen gaye zirüzeber olacağından herhalde Paşa Hazretleri ile Rauf Beyefendi'nin Heyeti Temsiliye'ye girmelerini lâzım değil, elzem bulurum..”

Diğer arkadaşlarımla ne yazdıklarını bilmiyorum amma, ben Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkındaki düşüncemi tam bir vicdan ve düşünce serbestliği ile bu şekilde tesbit etmiş bulunuyorum.”

Hâtıra defterimden olduğu gibi naklettiğim bu sahnenin üzerinden yıllar geçtikten sonra “mahrem anket” e diğer arkadaş-ların vermiş buldukları cevapların da birer suretini elde etmiş bulunuyorum.

İbrahim Süreyya Yiğit arkadaşım, Paşa'nın çok eski ve mahrem dostuydu. Arkadaşlıkları Makedonya'da İbrahim Süreyya Bey kaza kaymakamı ve Mustafa Kemal erkânı harp kolağası iken başlamıştı. Gittikçe artan dostluk ve bağlılık neticesinde Süreyya Bey Derne'ye dahi gitmiş, Mustafa Kemal Paşa'ya şahsî bağlılığının bariz bir misali olarak onun yanında Trablusgarp muharebelerine gönüllü olarak iştirak etmişti.

O zaman Süreyya Bey bu cevapları Mustafa Kemal Paşa'dan almış ve bir hâtıra olarak saklamıştır ve saklamaktadır.

O günün şahsî mütalâaları, belki bugünün mukayesesinde bir vesika değerini taşır ümidiyle o cevapları Süreyya Bey'den aldığım suretleri ile aynen naklediyorum :

KÂZIM DİRİK'İN MÜTALÂASI

“Mustafa Kemal Paşa Hazretleri noktai hücum teşkil ettiği cihetle, Heyeti Temsiliye'ye girmemesi, eğer kongre âzası ekseri-

yetle müşarünileyhin intihabına talip ise mutlaka kabul ile reddolunmaması ve Rauf Beyefendi, Heyeti Temsiliye'ye girerek manzumei dahiliyi elinde tutması ve dağılmak tehlikesine karşı bulunması (herhalde bu noktada müşarünileyhe fedakârlık düşer) ve bu suretle Heyeti Temsiliye'de cereyan eden malûmat ve mukadderata daima heyeti mahsusamızca vâkif bulunulması ve ecnebilerin müracaatına karşı haizi kelâm ve marûf bir simanın görünmesi.”

KÂZİM

HÜSREV BEY'İN MÜTALÂASI

“1 — Heyeti Temsiliye vilâyet ve müstakil sancakların seçeceği zevat olmalıdır, ancak bu suretle milli kuvvet gösterilebilir.

2 — Kemal Paşa Hazretleri, Rauf Beyefendi gibi şahısların girmeleri ve harekât ve teşkilâtın bu gibi zevat tarafından yapıldığı hissi vermekten başka bir zararı olamaz.

3 — Ahvali mühimmede Heyeti Temsiliye bu gibi eşhasın kıymettar muavenetlerine arzı iftikar edeceği tabiidir.”

HÜSREV

İBRAHİM TALİ' BEY'İN MÜTALÂASI

Heyeti Temsiliye buradaki kongre âzaları tarafından intihap olunmayıp Vilâyat, yahut elviyei müstakile heyeti merkeziyeleri tarafından intihap olunmalıdır. Vilâyetler ikişer, müstakil livalar birer kişi intihap etmelidir. Heyeti Temsiliye'ye Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle, Rauf Beyefendi'nin dahil olması fikri aleyhinde olduğumu arzetmiştim. Ancak intihap olunacakların mazbut ve muktedir adamların intihap olunamayacağı mütalâasına mebni Rauf Beyefendi ve hattâ Süreyya Beyefendi'nin dahil olmasını tecviz etmekteyim. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Sivas kongresinin neticesine kadar serbest bulunmalıdır.

İBRAHİM SÜREYYA BEY'İN MÜTALÂASI

“Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in Heyeti Temsiliye'de bulunmasında lüzum ve menfaat vardır. Bulunmadıkları surette, hiç bir kıymeti olamayacak olan Heyeti Temsiliye'den bir hizmet ve menfaat varit değildir. Meydana gelen bu ittihat derhal inhilâl edecek, kuvvet dağılacaktır. Paşa ile Rauf Bey heyette

buldukları surette, gerek şahıslarına gerek bu cemiyete vukubulacak taarruzlar daha sehil defedilir. Kongrenin arzuyu umumi de müşarünileyhanın herhalde Heyeti Temsiliye'ye dahil olmaları cihetindedir.”

İBRAHİM SÜREYYA

Kongre 14
günde neler
yapmıştı ?

Erzurum Kongresi, muhakkak ki, Türk milletinin makûs tarihinde Şarktan doğan ve hızla bütün millî şuur ve vicdanı kendi ışığında derleyen bir güneşti.

23 Temmuz'dan 7 Ağustos 1335 tarihine kadar hummalı bir halde çalışan, bütün memleket ıztıraplarını genişliğine ve derinliğine göz önüne yayıp konuşan kongre on dört günlük mesai devresinde bir nizamname, bir de beyanname hazırlamış ve Heyeti Temsiliye'yi seçerek yine Mustafa Kemal Paşa'nın bir kapanış nutku ve Şiran murahhası Müftü Hasan Efendi'nin Türkçe bir duası ile sona ermişti.

Gizli anketlere, çeşitli noktai nazarlara, her türlü dedikodu-ya ve vehme rağmen, kongre Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in Heyeti Temsiliye'ye girmelerini de seziş, görüş ve inanişaya dayanarak millî şuur ve iradenin tam mahsulü halinde hiçbir fısıltı ve direktife ihtiyaç hissetmeksizin temin etmişti.

Heyeti Temsiliye âzalığına seçilen arkadaşlar şunlardı :

Mustafa Kemal Paşa : (Sabık 3 üncü Ordu müfettişi ve askerlikten müstafi), Hüseyin Rauf Bey: (Bahriye nazırı esbakı), Hoca Raif Efendi: (Sabık Erzurum mebusu), Şeyh Fevzi Efendi: (Erzincan'da nakşi şeyhi), Servet Bey: (Sabık Trabzon mebusu), Bekir Sami Bey: (Esbak Beyrut valisi), Sadullah Efendi: (Sabık Bitlis mebusu), Hacı Musa Bey: (Mutki aşiret reisi).

Heyeti Temsiliye'ye seçilenlerden Bekir Sami Bey (bilâhare Hariciye Vekili) Erzurum'a gelmemiş, kongreye iştirak etmemişti. Sivas'ta bekliyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın ismi de Heyeti Temsiliye'ye seçilmiş olmasına rağmen resmî listede, On Beşinci Kolordu Kumandanı ve Üçüncü Ordu Müfettiş vekili bulunması hasebiyle zikredilmemişti. Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa hususî bir tezkere ile Karabekir merhuma Heyeti Temsiliye'ye seçilenlerden Mutki aşireti reisi Hacı Musa Bey muhasım aşiretlerin herhangi bir menfî hareketinden çekindiği için kongreye

gelememiş, Bitlis eski mebusu Sadullah Efendi de rahatsızlığı münasebetiyle arzı itizar etmişti.

Bununla beraber, Cemiyetler Kanunu'nun hükümlerine uyularak Heyeti Temsiliye'ye seçilenlerin isim, adres ve kısa bir hal tercümelerini kaydeden bir beyanname ile nizamname Erzurum Valiliğine verilmiş ve cemiyetin resmî faaliyeti için ruhsat verilmesi istenmişti.

Kongrenin hitamını müteakip başlayan yeni millî hayat devresinin, Sivas Kongresi'ne hazırlanışın, Erzurum Kongresi ile Sivas Kongresi arasında geçen günlere hâkim vakayii hususiyetlerini nakletmeğe başlamadan önce Millî Mücadelemizin temel taşlarından olan Erzurum Kongresi Beyannamesi ile Cemiyet Nizamnamesi'ni ve Mustafa Kemal Paşa'nın kapanış nutkunun metinlerini tarihin malı olduğu için aynen kaydetmeliyim.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Erzurum kongresinin kapandığı 7 Ağustos 1335 günü irad ettiği nutkun metni şudur :

Mustafa Kemal Paşanın Nutku

“Muhterem Efendiler,

Milletimizin ümit ve necat ile çırpındığı en heyecanlı bir zamanda fedakâr Heyeti muhteremeniz her türlü mezahime katlanarak burada, Erzurum'da toplandı. Hassas ve necip bir ruh ve pek salâbetli bir iman ile vatan ve milletimizin halâsına ait esaslı mukarrerat ittihaz etti. Bilhassa bütün cihana karşı milletimizin mevcudiyetini ve birliğini gösterdi. Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir. Heyeti muhteremenizin, rüfekayi kiramımın hakkımda gösterdiği samimî muhabbet ve itimat âsarına buradan alenen teşekkür etmeyi bir vecibe addederim. Bu felâhpira içtimaımız hitampezir olurken Cenabı Vâhibülâmal Hazretlerinden avnû hidayet ve Peygamberi Zîşânımızın ruhu pürfütuhundan feyzü şefaât niyaziyle vatan ve milletimize ve devleti ebed müddetimize mes'ut âkibetler temenni ederim.”

Kongrenin sona erdiği gün, kongre adına neşrolunan ve Erzurum'da 10.8.1335 tarihinde “Türk Basımevi” nde tabedilen beyanname kongrenin sona erdiği gece bütün Türkiye'ye telgrafla ilân edildiği gibi, matbu olarak da her tarafa binlerce nüsha halinde gönderilmişti.

Kongrenin Beyannamesi

Bu beyanname memleketin düçar olduğu felâketleri tebarüz ettirmekle beraber “Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuk Cemiyeti” ve şark vilâyetlerimizin millî müdafaası zaviyesinden neticeleri derpiş ediyor ve İstanbul hükümetinin aczini yüzüne vuruyordu.

7 Ağustos 1335 tarihini taşıyan bu beyannamenin metni şudur :

“Mütareke'nin akdini müteakip gittikçe artan âhidşikenâne muamelât İzmir ve Antalya, Adana ve havalisi gibi aksanı mühimmei memalikimizin fiilen işgal ve Aydın vilâyetinde ika edilen tahammülsüz Yunan fecayii ve Ermenilerin Kafkasya dahilinde hudutlarımıza kadar dayanan katliâm ve imhayi İslâm siyasetiyle istilâ hazırlıkları ve Karadeniz sahilinde Pontüs hayalini tahakkuk ettirmek gayesiyle hazırlıklar yapılması ve sırf bu maksatla Rusya sahillerinden akın akın muhacir namı altında gelen yabancı Rumların, bu meyanda müsellâh eşkıya çetelerinin sevk ve celp edilmesi gibi hâdisat karşısında mukaddes vatanın inkısam ve inhilâl tehlikesini gören milletimiz, hiç bir iradei milliyeye istinat etmeyen hükümeti merkeziyemizin bu âlâm ve faciaya, çare olamayacağına emsali meşumesiyle kani ve bir çok müessirat tahtında ihtimalki daha elim ve gayri kabili hazım mukarrerata da serfuru edeceğinden tamamiyle endişenâk bulunuyor. Binaenaleyh kendini en yakın ve en hunîn tehlikeler karşısında gören Şarkî Anadolu Vilâyatı'nın mukaddesatını, bizzat muhafaza gayesiyle her taraftan vicdanı milliden doğmuş cemiyetlerin iştirakiyle ahiren mün'akit olan Erzurum Kongresi yedi Ağustos sene 1335 tarihinde mesaisine hitam vererek bilütfu taâlâ berveçhi âti mukarreratı ittihaz etti :

1 — Trabzon vilâyeti ve Canik (Samsun) sancağı ile Vilâyatı Şarkıye namını taşıyan, Erzurum, Sivas, Diyarbakir, Mamuretülaziz, Van, Bitlis vilâyeti ve bu saha dahilindeki elviyei mustakile hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Camiai Osmaniye'den ayrılmak imkânı tasavvur edilemiyen bir küldür. Saadet ve felâkette iştirâki tam kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşıyan bilcümle anasırı islâmiye yekdiğerine karşı müteakabil bir hissi fedakârî ile meşhûn ve vaziyeti ırkıye ve içtimaiyelerine riayetkâr öz kardeştiler.

2 — Osmanlı Vatanı'nın tamamiyet ve istiklâli milliyemizin temini ve makamı saltanat ve hilâfetin masuniyeti için kuvayı milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esastır.

3 — Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk, Ermenilik teşkili ve gayesine matuf telâkki edileceğinden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hâkimiyeti siyasiye ve müvazenei içtimaiyeyi muhil olacak surette anasırı hıristiyanıyeye yeni bir takım imtiyazlar itası kabul edilmeyecektir.

4 — Hükümeti merkeziyenin bir tazyikı düvel karşısında buraları terk ve ihmal ıztırarında kalması ihtimaline göre, makamı hilâfet ve saltanata merbutiyet ve hukuku milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5 — Vatanımızda ötedenberi birlikte yaşadığımız anasırı gayri müslimenin kavanini devleti Osmaniye ile müeyyed hukuku müktesebelerine tamamıyla riayetkâriz. Mal ve can ve ırzlarının masuniyeti zaten mukteziyatı diniye, an'anatı milliye ve esasatı kanuniyemizden olmakla, bu esas kongremizin kanaati umumiyesiyle de teyid olunmuştur.

6 — Düveli İtilâfiyece mütarekenin imza olduğu 30 teşrini evvel sene 1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her mıntıkasında olduğu gibi Şarkî Anadolu vilâyetlerinde ekseriyeti kahireyi İslâmlar teşkil eden ve harsî, iktisadî tefevvuku Müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden gayrı kabili infikâk, öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalikimizin, mukasaması nazariyesinden bilküllüye sarfı nazar ile mevcudiyetimize, hukuku tarihiye, ırkıye ve diniyemize riâyet edilmesine ve bunlara mugayir teşebbüslerin terviç olunmamasına ve bu suretle tamamiyle hak ve adle müstenit bir karara intizar olunur.

7 — Milletimiz, insanî gayeleri tebcil ve fennî ve sınaî, iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamisi mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede, musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riâyetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin, fennî, sınaî, iktisadî mauvenetini memnuniyetle karşılarız. Ve bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da âcilen takarrürü selâmeti beşer ve sükûnu âmme namına ahassı âmalı milleyemizdendir.

8 — Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tâyin ettiği bu tarihî devirde hükümeti merkeziyemizin de iradei milliyeye tâbi olması zaruridir. Çünkü iradei milliyeye gayrı müstenit herhangi bir hey'eti hükümetin indî ve şahsî mukarreratı milletçe mutâ olmadıktan başka haricen de muteber olmadığı ve olmayacağı, şimdiye kadar mesbuk ef'al ve netayiç ile sabit olmuştur. Binaenaleyh milletin içinde bulunduğu hali zücret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan hükümeti merkeziyemizin meclisi milliyi hemen ve bilâ ifatei zaman toplaması ve bu suretle mukadderatı millet ve memleket hakkında ittihaz edecek bilcümle mukarreratı meclisi millinin murakabesine arzemesi mecburidir.

9 — Vatanımızın maruz kaldığı âlâm ve hâdisat ile ve aynı maksat ile vicdanı milliden doğan emniyetlerin ittihat ve ittifa-kından hasıl olan kütlei umumiye bu kerre 'Şarkî Anadolu Müdafaa Hukuk Cemiyeti' unvaniyle tevsim olunmuştur. İşbu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından külliye ârîdir. Bilcümle İslâm vatandaşlar cemiyetin âzayi tabiiyesindedir.

10 — Kongre tarafından müntahap bir 'Heyeti Temsiliye' kabul ve köylerden bilibar vilâyet merkezlerine kadar mevcut teşkilâtı milliyeye tevhit ve teyid edilmiştir."

Kongre Heyeti

Görülüyor ki, millî kıyam ve görüşü ifadelendiren bu beyanname Türk Milleti'nin, vatanın bütünlüğü hakkındaki mülâhazalarını istinat ettiği millî düşüncelerle birlikte tebarüz ettiriyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın ileri hayat hakkında neler düşündüğünü daha o anlarda bütün vuzuhu ile belirtiyordu. Bilhassa, cemiyetin her türlü fırkacılık ayrılışı dışında ve yalnız vatan-severler topluluğunu benimseyen karakteri de millet saflarına yeter derecede itimat telkin edecek bir ehemmiyet arz ediyordu.

Sivas Kongresi ile, bir kat daha şümul bulan ve memleket ölçüsünde benimsenen bu beyanname muhakkak ki, bundan öteye millî akışın cereyanında temel hizmetini görmüş, millet hâkimiyeti, millî parlâmento, millî hudutlar, anasırı gayrı müslime politikası esasları bakımından beyannamaya hâkim maksat ve fikirler bütün ihtilâl, savaş, zafer ve Cumhuriyet devrinin terk edilmeyen bariz prensipleri halinde yürütülmüştür. Şark Vilâyetleri Müdafaa Hukuk Kongresi'nin bu beyannamesi kadar

cemiyet için kabul ettiği nizamname de o günün şartları içinde hakikaten orijinal bir kuruluşun ve millî müessesenin tüzüğü halinde idi.

Kongre beyannamesi hâkim esaslardan mülhem olarak ve o esas ve ibareleri kongre mukarreratı halinde nakleden bir esbabı mucibeyi (Heyeti Temsiliye'ye ait direktifleri) taşıyan nizamnameyi de aynen neşr ve nakletmek hem tarihin emridir, hem de gençliğin ve ileri nesillerin aydınlanması bakımından faydalıdır.

Kongre Kararları ve Cemiyetin Nizamnamesi

Bu nizamnameyi de kongre mukarreratını nakleden mukademesi ile bir arada kaydediyorum :

1 — Vilâyatı Şarkıye ve Trabzon vilâyeti ve Canik sancağı (Samsun vilâyeti) gayri kabili infikâk ve camiai Osmaniye'nin birer rüknü olmak üzere kül teşkil eder.

Trabzon vilâyeti ve Canik sancağı ile Vilâyatı Şarkıye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mamuretilaziz, Van, Bitlis, ve bu meyandaki Elviyei Müstakile hiçbir sebep ve baha-ne ile yekdiğerinden ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen, bir kül olup saadet ve felâkete iştiraki tânımı kabul ve mukarreratı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz ederler. Bu mıntıkada yaşayan, bilcümle anasırı İslâmiye, yekdiğerine karşı hürmeti mütetekabile ve hissi fedakârî ile meşhun ve vaziyeti ırkıye ve içtimaiye ve şeraiti muhitiyelerine riâyetkâr öz kardeşirler.

2 — Her türü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf olarak telâkki edeceğimizden müttehiden müdafaa ve mukavemet esas habul edilmiştir. Vatanımızda ötedenberi birlikte yaşadığımız bilcümle anasırı Hıristiyanıyenin kavanini devleti aliyei Osmaniye ile müeyyet hukuku müktesebelerine tamamen riayetkâriz. Bunların mal, can ve ırzlarının masuniyeti, mukteziyatı diniye ve ananatı milliye ve esasatı kanuniyemizden olmakla, bu esas kongrenin kanaati umumiyesiyle de tekrar edilmiştir. Ancak Rum ve Ermenilerin bizzat veya bilvasıta hafî ve celî her ne şekil ve surette olursa olsun, hâkimiyeti Osmaniye ve hukuku İslâmiyeyi ve mevcudiyeti milliye-mizi muhil bir vaziyet almalarına kat'iyen müsaade edilmeyecektir. Millet ve vatanımızın zararını müeddi her nevi teşebbüslerine karşı milletimiz bilcümle vesaiti maddiye ve maneviyesiyle

müdafaa ve mukabelede kendini sahibi hak ve salâhiyet telâkki eder. Bu bapta düveli itilâfiyenin herhangi bir suretle vuku bulacak teşebbüsatını aynı gayenin husulüne matuf bir sebep telâkki eyleyeceğimizden bu takdirde dahi hukuk ve mukaddesatımızı bütün varlığımızla müdafaada kat'iyen tereddüt edilmeyecektir. İcap eden esbap ve tedabiri tedafüiyye ittihazı zarurî görülmüştür.

3 — Hükümeti Osmaniye'nin tehlikeyi inhilâlîne karşı saltanat ve hilâfeti Osmaniye ve İslâmiyenin bekası esas maksadı teşkil ettiği cihetle vilâyatı saire ile müttehiden ve temini iştirak mümkün olamadığı takdirde Anadolu Şarkî vilâyetlerince münferiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.

Gayei mukaddesenin temini için şarkî Anadolu vilâyetlerince vilâyatı saire ile her noktai nazardan iştiraki mesaiyi temin emeli kat'idir.

Ancak hasbelvaz'ıye bu mesaiye bilfiil iştirak vilâyatı mezkûrece imkân görülmediği takdirde dahi esas maksat mahfuzdur. Yâni bir kül teşkil eden Şarkî Anadolu vilâyetlerince müttehiden gayei mukaddesenin istihsali için teşebbüsata devam edilecektir. Tahtı işgalde bulunup iradelerini istimal ve serbestî izhar edemiyen mahallerdeki dindaşlarımızı serdolunan şaraiti mücbirenin zevâline kadar mazur göreceğiz.

4 — *Hükümeti Osmaniye, bir tazyiki düvelî karşısında buraları terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idarî, siyasi, askerî vaziyetin tâyin ve tesbiti :*

Hükümeti Osmaniye bir tazyiki düveli karşısında (Allah göstermesin) vatanı umumînin izmihlâl namına bir mukaddime demek olan buraları terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu takdirde, yâni Şarkî Anadolu vilâyatının hükümeti Osmaniye'ye ve makamı hilâfete merbutiyeti muahedat imza edilmek ve Düveli İtilâfiye'ye muhtıra ve notalar ita olunmak suretiyle veya kanaatbahş olacak vesaiki sairei siyasiye ile terk ve ihmal olunduğu tahakkuk eylediği halde hilâfeti mukaddeseye ve Saltanatı Osmaniye'ye olan merburiyetimizi muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal mıntakası musarrah olan Şarkî Anadolu'da bir idarei muvakkate teşekkül edecektir. Ve halen mevcut olan teşkilât ve

kavanini mevzuai Devleti Aliyyei Osmaniye dairesinde tedviri umura devam edilecektir. Ve bilcümle mülkî ve askerî rüesa ve memurini devlet işbu idarei muvakkateye tâbi olacaktır. İdarei muvakkate, tekmlil ecnebi devletlerine işbu vaziyeti ciddiyyeyi usulen ve resmen iblâğ edecektir. Mevzuu bahsolan idarei muvakkate, teşkilâtı mülkiyemizin vücuda getirdiği kongrece intihap olunacak heyettir. Tasavvur edilen hal, kongrenin mün'akit bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde "Heyeti Temsiliye" işbu intihap vazifesini muvakkaten deruhte ederek derhal vilâyâtı haberdar edecek ve hemen kongreyi içtimaa dâvet eyliyecektir.

5 — Heyeti Temsiliye tarafından, heyeti merkeziyeler vasıtasıyla tebligat icra edilmedikçe muhaceret memnudur. Heyeti Temsiliye muhaceretin vilâyâtı şarkıye dahilinde olmak üzere, tarzı icrasını ve mahallini ihzar ve tesbit edecektir.

Heyeti Temsiliye dışarı taarruz olması ihtimali olan mahalleri şimdiden nazarı dikkate alacaktır. Ve bu taarruzların mahiyet ve vüsatini teemmül edecektir. Buna nazaran icap eden ahalinin sıyaneti hayatları için mesken, iaşe, vesaire nokatı nazarlarından, mahallî heyeti idarelerin tetkikatına müsteniden bir plân yapacaktır. Bu plân ve bunun sureti icrası, tehlikenin tahakkuku halinde bildirilecektir. Ancak esbabı muhtelifeden dolayı planı mutasavver mahalline vaktü zamaniyle tebliğ edilemediği takdirde mahallî heyeti idareler, hudusiyle plânın tatbiki lüzumuna kanaati tâmmе hasıl eder ise mesuliyeti üzerine alarak tatbik etmekle beraber Heyeti Temsiliye'yi haberdar eyliyecektir. Mesele gayet mühim ve nazik ve her türlü tedabire rağmen şayanı arzu olmıyan ahvali perişaniyi mucip olabileceğinden son derece iltizamı dikkat ve ihtiyat olunmalıdır. Ahalinin bulunduğu yerden nakl suretiyle imkânı tahaffuz bulunmadığı takdirde ahaliyi yerinden oynatmamak şayanı tercih olacağından bu takdirde dahi mucibi zarar olamıyacak tarzı hareket iltizam ve aynı zamanda gayri muntazam kuvvetlerin mahalli tecavüzüne karşı tedabir ittihaz eylemek sureti kabul edilecektir.

6 — Yedi vilâyetin nasıl yekdiğerinden gayri münfek bir kül teşkil ettiğini ve buradaki hukuku islâmiye istikrar ve şümülünün hiç bir suretle kabili izale olmadığını efkârı umumiyei cihana karşı izhar ve kongremizin hitamiyle beraber teşkilâtı

milliyemizdeki gaye ve kongremizin in'ikadındaki maksat ve mesleki harekâtımıza dair kongrece tekarrür eden hususat, hulâsa milletimizin âmâl ve metalibatı vicdaniyesi gayet sarîh ve kat'î bir beyanname ile millete ve hükümeti merkeziyeye ve ecnebilere iblâğ olunacaktır.

Bundan başka maksat ve mesleki teşkilâtımızı neşrî tamim ve her tarafça hüsnü tefhim ve telkin hususunda âzâyî cemiyetten her biri ve bittabi bilcümle heyeti idare ve heyeti temsiliye mükellef ve muvazaftır. Bu bapta mümkün olan her türlü vesait istimal olunacaktır. Elyevm gazete çıkmakta olan ve gazete çıkarmak vesaiti mevcut olan veya bu vesaitin imkânı tatbiki bulunan bilcümle merakizde ekallî bir gazeteyi o mahallin heyeti idaresi tahtı himayesine alacaktır.

Kongrece ittihaz edilmiş ve vicdanı millîye mutabık olan mukarrerat ve esasat aleyhinde kavlen, kalemen, fiilen herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından sui tefsirat ve telkinatta bulunduğu takdirde, harekâtı vâkıa bütün mânasiyle millet ve vatana hıyanet ve cinayet telâkki edilecektir.

7 — “Teşkilâtımızın bu tasavvurâtı sahai imkâna çıkarılabilecek bir hale ifrağı” ve vatanımızın maruz kaldığı hâdisat ve vekayi karşısında ve tamamen aynı maksatla vicdanı millîden doğmuş cemiyetlerin ittihat ve ittifakıyla hasıl olmuş olan kütleî umumiye “Şarkî Anadolu Müdafaaî Hukuk Cemiyeti” ünvanıyla tevsim kılınmıştır. İşbu millî cemiyet her türlü fırka cereyanlarından ârîdir.

CEMİYETİN KURULUŞU VE MAKSAT

Osmanlı vatanının tamamîyetini ve makamı hılâfet ve saltanatın ve istiklâli millînin masuniyetini temin zımnında kuvayi milliyeyi âmîl ve iradeî milliyeyi hâkim kılmaktadır.

TEŞKİLÂT

1 — Bilûmum islâm vatandaşlar bu cemiyetin âzâyî tabiiyesindedir.

2 — Teşkilât her biri aledderecat yekdiğerine merbut olmak üzere köy ve mahallâtтан başlayarak, nahiye, kaza, liva, vilâyet, müstakil liva taksimatına tâbidir. Köy, nahiye, kaza ve mül-

hak livalarda heyeti idareler ve müstakil livalar ile vilâyetlerde heyeti merkezîyeler ve kongrece müntehap bir Heyeti Temsilîye vardır.

3 — Köy heyeti idaresi; köyde ve mahallâta mukim köy ve mahalle halkından müntehap lâakal üç âzadan terekküp eder. İçlerinden biri bilintihap reis olur. Vazifesi, köylüyü ve mahlle halkını tehlikeye karşı muhafaza ve irâşat etmek ve mafevk heyetinden alacağı talimatı tefhim ve ilân ve ahkâmını tatbik ettirmektir. Köy ve mahallenin ve köy ve mahalle halkının ahvali hakkındaki düşüncelerinden mafevk heyeti haberdar eylemektir.

4 — Nahiye heyeti idaresi, nahiyeyi teşkil eden köyler heyeti idarelerince müntehap lâakal üç âzadan terekküp eder. İçlerinden biri bilintihap reis olur. Vazifesi; bütün köylerdeki cereyanı millîyi tevhit etmek ve tehlike karşısında onları müheyya bulundurmak ve mafevk heyetten alacağı talimatı tebliğ ve tatbik ahkâmını temin eylemektir.

5 — Kaza heyeti idaresi; merkeze merbut mahalle, köy ve nevahi heyeti idareleri tarafından müntehap lâakal beş âzadan terekküp eder. İçlerinden bir reis ve bir kâtip intihap olunur.

Vazifesi; kaza dahilinde cereyanı millîyi tevhit etmek ve ahaliyi tehlike karşısında müheyya bulundurmak hususunda köy ve nahiye heyeti idarelerinin vazifelerini hüsnü ifa ve her köy ve mahallenin ve kendisine mülhak nevahinin cesametine ve icabatı mevkiyesine göre bekçi teşkilâtını takip ve icra ettirmek ve mafevk heyeti idareden ahzü telâkki edeceği talimat dairesinde cemiyetin her türlü âmâl ve mekasadının husulünü temin ve teshil etmektir. Bu teşkilât, aynen tatbiki mümkün olmayan yerlerde mahallinin şerait ve icabatına muvafık bir tarzda icra olunur. Ve en yakın heyeti idareye kesbi irtibat eder.

6 — Liva heyeti idaresi; livaya mülhak kazalar ile merkezi livaya merbut kura ve mahallât ve nevahi heyetleri tarafından müntehap lâakal yedi âzadan terekküp eder. İçlerinden bir reis, bir kâtip intihap olunur. Ancak liva merkezinde ayrıca kaza teşkilâtı yapılmıyacak ve vazifesi bu heyet tarafından görülecektir.

Vazifesi; cemiyetin nizamnameye mutabık olarak teşkilâtını taazzuv ettirmek ve bilhassa bekçi teşkilâtına ehemmiyeti nisbetinde atfı dikkat ettirmek ve liva ve mülhakatı dahilinde her

türlü fırkacılık hissiyatından âzade olan mekasıdı cemiyetin tamamen tefhimi esbap ve tedabirini ihzar ve bu mekasıdı nezihe ve milliyeye mâni olabilecek her türlü teşebbüsâtı derhal akim bırakmak ve bu hususat için lüzum görünecek mukabil vesait müracaat eylemek ve mafevk heyeti merkeziye ile sıkı bir temas ve irtibatla bulunarak oradan ahzedeceği talimat dairesinde hareket eylemektir. Teehhürü, cemiyetin mekasıdı siyasiyesine memleket ve milletimizin hayat ve menafiine muzir ve tehlikeli olabilecek fevkalâde mühim ve müstacel ahvalde liva heyeti idaresi doğrudan doğruya Heyeti Temsiliye'ye müracaat eder ve mensup olduğu vilâyet heyeti merkeziyesine de malûmat ita eyler. Heyeti Temsiliye vereceği cevaptan vilâyet heyeti merkeziyesini de haberdar eder.

7 — Müstakil liva ve vilâyet heyeti merkeziyesi, nevahi, kaza ve liva heyeti idareleri tarafından müntehap on âzadan tereküp eder. İçlerinden biri bilintihap reis olur. Bu heyet aynı zamanda merkez kazasının heyeti idaresi makamına da kaimdir.

Vazifesi; vilâyet dahilinde mevcut bilcümle heyeti idarelerin vezaifi mevdualarını hüsnü ifa eylemelerini temin ve Heyeti Temsiliye ile icra edeceği muhaberat netayicinden ve oradan alacağı talimat ve malûmattan icap edenleri derhal haberdar eder. Teşkilâtı milliyeye ait hususatı bilâ terahi takip ve netayicinden Heyeti Temsiliye'ye malûmat ita eyler. Tehiri cemiyetin mekasıdı esasiyesine ve memleket ve milletimizin hayat ve menafiine muzir ve tehlikeli olabilecek fevkalâde mühim ve müstacel ahvalde karar ve tedbir ittihaz ve icrasiyle hemen Heyeti Temsiliye'ye malûmat ita eder. Ve vilâyet hududu haricinde ve fakat cemiyetin muhiti dahilinde vuku ve hudusüne muttali olabileceği ahval ve hâdisâtı fevkalâdeden hem mahallini ve hem de Heyeti Temsiliye'yi derhal haberdar eyler. Ahvali fevkalâdede lüzum görülür ise fevkalâde olarak vilâyet kongresini içtimaa dâvet eder. Heyeti merkeziye kongreye karşı bir senelik muamelât ve hesabatından mesuldür.

VİLÂYET KONGRESİ

A — Mekasıdı milliyeye etrafında daha âmil ve şâmil bir surette anlaşılacak ve tedabiri lâzime ittihaz eylemek üzere senede bir defa, Mart, Nisan, Mayıs ayları zarfında vilâyet merkez-

lerinde bir kongre aktedilecektir. Vilâyet kongresi namiyle tev-sim edilecek olan işbu kongre kaza, liva heyeti idarelerinden müntehap ikişer âzanın iştirakiyle in'ikat eder. Vazifesi; vilâyet dahilinde bir senelik mesaii milliye ve netayicini tetkik ve karara rapt ile umumî kongreye ait raporu ihzar ve cemiyetin vilâyete ait hususî bütçesini tâyin ve tesbit eyler. Heyeti Temsiliye'ye ait masarifi ifraz ve irsal eyler.

UMUMÎ KONGRE

Umumî kongre senede bir defa 10 - 13 Temmuzda in'ikad eder. Mahallî in'ikad Heyeti Temsiliye ile vilâyet heyeti merke-ziyelerinin bildi muhabere kararlaştıracağı mahaldir. Umumî kongre kaza, liva heyeti idareleriyle, müstakil liva ve vilâyât heyeti merkezilerince müntehap birer âzadan teşekkül eder. Millet ve memleketin mukadderatı hakkında her türlü müzakerat icra ve mukarrerat ittihaz eyler. Heyeti Temsiliye'nin bir senelik icraat ve teşebbüsünü tetkik ve neticesine göre hüküm ve kararını ita eder. Ve Heyeti Temsiliye'yi ipka veya tecciden intihap ve Heyeti Temsiliye'nin bütçesini tâyin ve kabul eder.

Heyeti Temsiliye âzaları kongre müzakeratında iradı kelâma salâhiyettar olup itayı reye mezun değillerdir.

HEYETİ TEMSİLİYE

Heyeti Temsiliye âtideki maddei müzeyyelede mezkûr ol-duğu veçhile kongre tarafından müntehap evsafı lâzimeyi haiz asgarî dokuz, âzamî on altı âzadan tereküp eder. İçlerinden biri reis olup bir de heyeti tahririyesi vardır. Merkezi, ahval ve hâdi-sata göre en münasip göreceği mahaldir. Şarkî Anadolu vilâyet-lerinde mevcut teşkilâtı milliyemizin esbabı beka ve devamını temin ve bu hususta lâzım gelen tedabiri ittihaz ve bilcümle heyeti müteşekkileyi bir noktada cemü tevhit ve temsil ederek teşkilâtı mezkûre beynindeki ahengi irtibatı tesis ve bu suretle âmâl ve mekasıdı milliyenin sürat ve sühuleti husulünü temin eder. Heyeti Temsiliye nizamnamenin mevadı esasîyesinde mu-sarrah olan mekasıdı kat'îi millînin bir noktasını bile ihmal etme-mek şartıyla vatanın tamamîyetini ve milletimizin istiklâlîni temin hususunda her türlü tedabir ve mukarreratı siyasiye ve icraiye-i ittihaza mezundur. Ancak mukadderatı memleket ve millet hak-

kında mühim ve esaslı mesailde kat'î karar ittihazından evvel heyeti merkeziyelerin reyini istihsâl eder. Mukadderatı memleket ve milleti kat'iyen tayin ve tesbit edecek vaziyetler için dahi son ve kat'î kararı kongre müzakeresiyle ita edebilir. Ahvali fevkalâde zuhurunda Heyeti Temsiliye umumî kongreyi fevkalâde olarak içtimaa davet eder. Heyeti Temsiliye umumî kongreye karşı bütün bir senelik muamelât ve hesabattan mesuldür.

YEDİNCİ MADDENİN ZEYLİ

Heyeti Temsiliye âzaları berveçhi âti intihap olunur: Heyeti Temsiliye Şarkî Anadolu vilâyât ve elviyei müstakilesinin kongrede hazır bulunan murahhasları tarafından mensup oldukları vilâyât ve elviyei müstakile namına kongre dahilinden veya hariçten ve fakat mensup oldukları mahalli bihakkın temsil edecek zevattan vilâyetler namına intihap olunacak asgarî bir ve âzamî iki ve müstakil liva namına bir mümessilden teşekkül eder. İşbu mümessiller mensup oldukları vilâyet ve müstakil livadan kongrede hazır bulunan murahhasları tarafından nisabın iki misline müsavi irae olunacak namzetler meyanından nisabı kadar kongre heyeti umumiyesince tefrik ve intihap olunur. Her vilâyet ve müstakil liva namlarına haizi ekseriyet olanlar Heyeti Temsiliye azalığı sıfatını ihraz eder.

Murahhasları kongreye yetişememiş olan vilâyât ve elviye namına Heyeti Temsiliye meyanına intihabı icap eden âzalığa ve yahut kongrenin mün'akit olmadığı bir zamanda herhangi bir sebepten dolayı inhilâl eden azalığa intihap olunacak zevat, Heyeti Temsiliye ile ait olduğu heyeti merkeziyeler arasında bilmuhabere tekarrür ettirilir. Bu takdirde icap eden âzayı heyeti merkeziyeler, heyeti idareler ile bilistişare namzet olarak nisabın iki misli bilintihap Heyeti Temsiliye'ye bildirir. Ve heyetçe tercih olunan zat, mümessil sıfatını ihraz eder.

Heyeti Temsiliye Şarkî Anadolu'nun heyeti umumiyesini temsil eder. Heyeti Temsiliye, heyeti merkeziye ve idareler, mesaili mühimmede salâhiyettar gördüğü zevatı âzasından ad ile istişare edebilir.

Heyeti idare ve merkeziyeler bu nizamname ile tâyin ve tesbit olunan esasat ve salâhiyet dairesinde serbesttir.

Cemiyetin varidatı, istiklâlin kader ve menziletini takdir buyuran her ferдин ibraz ve izhar eyliyeceği muaveneti nakdi-yeden ibarettir.

İradei milliyeyi hâkim kılmaktaki âmâli cemiyet, ancak Millet Meclisi'nin toplanarak hukuku teşriye ve mürakabesine tamamen ve emniyet ve serbestî ile bilfiil sahip olmasıyle tahakkuk edeceğinden, bu emniyet Millet Meclisi'nin teyidi üzerine cemiyetin alacağı vaziyeti âtiye kongre kararıyle taayyün eder.

KONGRE HEYETİ

IV

ERZURUM VE SIVAS KONGRELERİ ARASINDAKİ DEVRE

Kongrenin bittiği gece Paşa hem çok neş'eli, hem de çok düşünceliydi. Neş'eliydi, çünkü, Şark vilâyetlerinin bütünlüğünü ve birliğini sağlayan bir teşekkül vücade gelmiş, kongre, Paşa'nın muhafaza ettiği emel ve niyetlere uygun bir tarzda sona ermişti. Düşünceliydi, çünkü, gittikçe ağırlaşan işgal şartları ve memleketin umumî siyasî ahvali karşısında ağır bir madde ve mâna mes'uliyeti bütün sıkleti ile omuzlarına yüklenmişti.. Filhakika, kafasının içinde daha ilk günden tasarlayıp tertiplemediği bir plân vardı amma, memleketin maruz kaldığı vaziyet ve şartlar içinde ve bilhassa içli dışlı binbir husumet dalgasını kırarak ve şahısların çeşitli görüşlerine kâh mukavemet ederek, kâh onları yenerek bu plânı tahakkuk ettirmek için bir dev kuvvete, Eyüp sabrından daha üstün bir sabıra, bitmez tükenmez bir enerjiye ihtiyaç vardı. Fakat o, muhakkak ki, bunların hepsine bir arada ve tahminimizin çok ilerisinde ve tasavvurumuzun ulaşılmaz hudutları ötesinde sahipti.

Kongrenin
Bittiği Gece

Geceleyin arkadaşlar odalarımıza çekildikten sonra emirber Ali oda kapımı vurdu :

— Kim?.

Diye seslendim.

— Benim, Ali. Beyefendi..

Dedi..

— Ne var, ne istedin?.

Diyerek kapıyı açtım. Ali :

— Paşa Hazretleri ve Süreyya Bey oturuyorlar. Eğer uykunuz yoksa sizi de istiyorlar, kahve içeriz diyorlar.

Haberini verdi.

— Peki geliyorum...

Dedim. Gündüzün akşamına kadar kongrede yorulan ve gecenin yarısına kadar bizimle oturan Paşa'nın, herkes yatmaya çekildikten sonra hâlâ uyumamış olmasını sırf tabiat ve bünye iktidarı bakımından hayret ve takdirle karşılamakla beraber :

— Hastalanacak..

Diye üzüntü ile karşılamaktan da kendimi alamıyordum.

— Peki, geliyorum..

Dediğim zaman içimden :

— Gideyim de Paşa'ya birazcık olsun çıkışayım.. Geceli gündüzlü bir faaliyet hayatı, durmadan sigara ve kahve. Buna can dayanmaz!.

Diyordum. Ve nitekim de yanına gider, gitmez düşündüğümü söyledim.

Güldü :

— Sen bunları bırak. Korkma, ben bu hayata alıştım..

Diyerek devam etti :

— Bak Süreyya ile oturuyor ve kongrenin mukarreratı hakkında konuşuyoruz. Kahve de ısmarladık. Sen de bir tane içersin değil mi?.

Benim tiryakiliğim de Paşanınkinden eksik değildi.

— Tabii..

Dedim. Sordu :

— Söyle bakalım, kongre kararlarını sen nasıl buluyorsun?..

Düşünmeden :

— Muhakkak ki çok iyi. Ancak, Şark vilâyetlerine mahsus bir program halinde. Bakalım Sivas'ta ne olacak, ne şekil alacak?..

Diye cevap verdim. Ayağa kalktı. Bir elini pantolonunun cebine soktu. Bir eli ile de bıyıklarını burarak :

— Evet düşüncen doğrudur. Ancak, umumî millî kongre mahiyetinde bir bünyeye sahip bulunacak olan Sivas kongresi için bir esas hazırlanmış oldu.

Diyerek, izahatına devam etti :

“— Bu esaslar tabii Sivas'ta işlenecek ve genişletilecektir. Fakat, ana dâva, aynıdır.

Erzurum Kongresi herşeyin başında Şark vilâyetlerinde muhtelif âmillerle teşekkül etmiş bulunan cemiyetleri “Şark Vilâyet-

yetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" sakafı altında biraraya toplanmış oldu. Bu çok mühim bir noktadır. Sivas'ta da aynı hedefi tahakkuk ettirmek, memleket müdafaasına ait olarak teşekkül etmiş bulunan bütün cemiyetleri tevhit etmek muvaffakiyetini elde etmek lüzumu var. Biliyorsunuz ki bugün muhtelif yerlerde kurulu olarak faaliyette bulunan ondan fazla cemiyet vardır. Münferit çalışmalar yerine toplu mesaiyi ikame etmekle hem muvaffakiyet gücümüz artacak, hem de millî irade ve millî mücadele ruhunun sevk ve idaresi bir dimağ noktasına bağlanmış olacaktır. Erzurum Kongresi'nin en bariz vasıflarından biri de millî iradeyi herşeye hâkim ve her şeye üstün kılma kararıdır.

Vatanın müdafaasını ve millî istiklâli iradei milliyeye tâbi kılmak ve kuvayı milliyeyi bu hüküm altında tutmak prensibi belki birden ehemmiyeti kavranamayacak basit bir ifade zannolunur. Hakikatte bu, büyük, her türlü zan ve tahminin üzerinde büyük bir dâvadır."

Paşa odanın içinde bir aşağı bir yukarı dolaşdıktan sonra tam karşıma geldi, durdu ve bakışlarını gözlerime dikerek :

— Memlekette iradei milliyeye hâkim olacak. Kuvayı milliyeye de bu iradeye tâbi. Hakikat bu olunca, neler olmaz?.

Dedi ve tekrar sükûn bulmuş bir volkan gibi hafifliyerek kongre hakkında birkaç noktayı kritik etti :

— "‘Asrî’ kelimesi hoca efendilerin taassubuna dokundu.. Yanlış tefsir ve mülâhazalara kapıldılar. O kelimeyi çıkartmakla iyi ettik. ‘Asrî’ kelimesi şu mânaya mı, bu mânaya mı gelir, diye saatler harcamanın ve yanlış tefsirlere yol açmanın mânası yoktu. Kongrenin siyasî partiye inkılâp hakkındaki teklifi reddetmesi de mükemmel oldu. Ben siyasî partilerin bugünkü vaziyet içinde aleyhindeyim. Biz siyasî partilere değil, millî birliğe muhtacız. Böyle felâketli anlarda siyasî partiler millet beraberliğini bozar. Ömer Fevzi ve bir arkadaşının tavrı bolşeviklik yolunu açıyordu. Onun da ittifakla reddi çok iyi oldu.

Bunlar küçük sanılan, hakikatte mühim olan noktalardır.

Demin de söyledim: En mühimmi 'iradei milliyeye' prensibinin kavranması ve benimsenmesidir. İradei milliyeyi millet işlerinde hâkim kılmak birinci gayemizdir.

Bu şuur, kongrede bütün hâkimiyetiyle kendisini gösterdi."

Paşa, bu sözlerini söylerken tekrar coşmuştu :

“— Erzurum'da ve kongrede gördüğüm samimiyet, mertlik ve fedakârlık, azim ve iman, beni doğrusu çok cesaretlendirdi. Memleketimi kurtarmak yolundaki cesaretimi arttırdı.

Erzurum'a ilk geldiğim günkü vaziyetimi biliyorsunuz. Ben burada rütbemi, Yaveri Hazreti Şehriyarîliği, resmî mevkiimi, üniformamı attım ve bütün kâinata sinei millette bir ferd olduğumu ilân ettim.

Arkadaşlarım da böyle. Üniformalı olanlar üniformalarını, memur olanlar memuriyetlerini terkettiler. Hepsine minnettardım ve hepsinin takdirkârıyım. Şu halde ihtirassız, yalnız vatan ve memleket selâmetini gaye edinen insanlar olarak çalışıyoruz. Allah koruyucumuzdur. Mutlaka muvaffak olacağız.”

Paşa, emirber Ali'ye seslendi :

— Ali, kahve yap bize..

Ali kahveleri getirinceye kadar, Süreyya Yiğitin :

— Muvaffak olduktan sonra dahi iş bitmiyor Paşam, memleketin namütenahî çalışmaya ve inkılâplar vücade getirmeye ihtiyacı var.

Şeklindeki mütalâası ile mevzu, memleketin sosyal bünyesine intikal etti. Paşa vatanın kurtulmasından sonra Cumhuriyet ilânının şart olduğu hakkındaki mütalâa ve inanımı bir kere daha sağladıktan sonra :

— Mazhar not defterin yanında mı?..

Diye sordu.

— Hayır Paşam..

Dedim.

— Zahmet olacak amma, bir merdiveni inip çıkacaksın.

Al gel.

Dedi. Nerede ise sabah olacaktı. Fakat onun yanında iken dünya, gecesini gündüzü olmayan bir âlemden ibaretti. Binaenaleyh, uyku ihtiyacı da yoktu. Hemen aşağıya indim. Not defterini alıp geldim.

O, hâtıra defterime ve günü gününe her hâdiseyi not edişime hem memnun olur, hem de bâzen lâtife etmekten kendisini alıkoyamazdı.

— Hafızalarımız zayıfladığı zaman Mazhar Müfid'in defteri çok işimize yarıyacak..

Derdi. Defteri getirdiğimi görünce, sigarasını birkaç nefes üst üste çektikten sonra :

“— Amma bu defterin bu yaprağını kimseye göstermiyeceksin. Sonuna kadar mahrem kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin. Şartım bu...”

Dedi. Süreyya da, ben de :

— Buna emin olabilirsiniz Paşam..

Dedik. Paşa, bundan sonra :

— Öyle ise önce tarih koy!.

Dedi. Koydum : 7 - 8 Temmuz 1919. Sabaha karşı.

Tarihi sayfanın üzerine yazdığımı görünce :

— Pekâlâ.. yaz!.

Diyerek devam etti :

— Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır.

Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu bir.

İki : Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

Üç : Tesettür kalkacaktır.

Dört : Fes kalkacak, medenî milletler gibi şapka giyilecektir.

Bu anda gayri ihtiyarî kalem elimden düştü. Yüzüne baktım. O da benim yüzüme baktı. Bu gözlerin bir takılıştı birbirine çok şey anlatan konuşuşuydu.

Paşa ile zaman zaman senli benli konuşmaktan çekinmezdim.

— Neden durakladın?

Deyince :

— Darılma amma Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var.

Dedim, gülerek :

— Bunu zaman tâyin eder. Sen yaz..

Dedi. Yazmaya devam ettim:

— Beş : Lâtin harufu kabul edilecek.

— Paşam kâfi.. kâfi..

Dedim ve biraz da hayal ile uğraşmaktan bıkmış bir insan edası ile :

— Cumhuriyet ilânına muvaffak olalım da üst tarafı yeter!

Diyerek, defterimi kapadım ve koltuğumun altına sıkıştırdım. İnanmayan bir adam tavrı ile :

— Paşam sabah oldu. Siz oturmaya devam edecekseniz hoşça kalın..

Diyerek yanından ayrıldım. Hakikaten gün ağarmıştı. Süreye da benimle beraber odadan çıktı. Fakat, burada ve bu anda hâdiselerin beni nasıl tezip ve Mustafa Kemal'i teyit ettiğini, daha doğrusu Mustafa Kemal'in beni nasıl bir cümle ile hapt ve mahcup ettiğini itiraf etmeliyim.

Çankaya'da akşam yemeklerinde birkaç defa :

— Bu Mazhar Müfit yok mu, kendisine Erzurum'da tesettür kalkacak, şapka giyilecek, lâtin hurufu kabul edilecek dediğim ve bunları not etmesini söylediğim zaman defterini koltuğunun altına almış ve bana hayalperest olduğumu söylemişti.

Demekle kalmadı, bir gün mühim bir ders de verdi. Şapka inkılâbını ilân etmiş olarak Kastamonu'dan dönüyordu. Ankara'ya avdet ettiği anda otomobille eski meclis binası önünden geçiyor, ben de kapı önünde bulunuyordum. Manzarayı görünce gözlerime inanmadım. Kendisinin ve yanında oturan Diyanet İşleri Reisinin başında birer şapka vardı. Kendisi neyse ne?. Fakat, kendisini karşılamaya gelenler arasında bulunan Diyanet İşleri Reisine de şapkayı giydirmişti. Ben hayretle bu manzarayı seyrederken, otomobili durdurttu, beni yanına çağırdı ve birden :

— Azizim Mazhar Müfit Bey, kaçınıcı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun?

Deyiverdi! Bu bir lâtifeydi, fakat, mahcup eden bir lâtife.

Ve hakikaten bu büyük adam geceleri gündüzlere katarak düşünmeyi, millî bünyenin tahammülünü bilmiş, her şeyin zamanını hesaplamış ve zamanı iradesine râm edebilmişti

Benim o gün hayal ve masal diye karşılıyarak not ettiğim her madde, zamanla birer hakikat âbidesi olarak karşımda bütün endamı ile boy gösteriyordu!

Ferit Paşa
Hükümeti
Tekrar Küple-
re Biniyor,
Şarkta Valile-
ri Değiştiriyor!

Erzurum Kongresi'nin muvaffakiyetle sona ermesi, millî iradenin bütün doğu illeri bölgesi bütünlüğü adına tecellisi, vali ve kumandanlarla sivil ve askerî memurların çoğunun Mustafa Kemal Paşa'ya ve onun şahsında millî mücadele azmine bağlanması İstanbul hükümetini, yâni Padişahla Damat hükümetini

büsbütün çıldırtmaya başlamıştı. Tevkifimiz ve mahfuzen İstanbul'a gönderilmemiz hakkındaki emirini ne Kâzım Karabekir Paşa'ya, ne de Vali vekili Elhac Hurşid Efendi'ye dinletemiyen, Şark delegelerinin Erzurum'da toplanmasına mâni olmalarını valilerine anlatamıyan, İngiliz koloneli Ravlenson'un tehditlerinden fayda göremiyen hükümet, millî mücadele azmini kırmak için artık karşımızda bir düşman gibi çalışmaya başladı. Bir taraftan da hâlâ millî iradenin ve millî temayülün ne olduğunu kavrayamamaktan gelen kör bir zihniyetle sanki millî iradeyi istenilen hedef ve istikamete sevkeylemek ve millet vicdanından kopan bir ihtilâli bastırmak valilerin elindeymiş gibi Doğu illerine yeni valiler tâyin etti.

Bilhassa Erzurum'a kemali debdebe ve tantana ile Reşit Paşa'nın (Sivas Valisi Reşit Paşa değil) ve Van Valiliğine de Haydar (Eski İstanbul Valisi ve milletvekilli merhum) Bey'in azli ile Mithat (eski Maraş Milletvekili) Bey'in tayin ve bu iki yeni valinin 8 ağustos cuma günü huzuru hümayuna kabul edilerek kendilerine talimat verildiği ilân ediliyordu. 9 ağustos tarih ve 8081 numaralı "İkdam" gazetesinde de muhalefeti milliyeyi ifadelendiren bu haberin büyük manşetlerle ilân edildiği İstanbul'daki istihbarat servisimizden bildiriliyordu. Yâni valilerin değiştirilmesi tam Erzurum kongresinin sona ermesi gününü takip ediyordu.

Yıldırım sür'ati ile harekete geçen ve İtalyan posta vapuru ile yola çıkan yeni Şark valilerinin Trabzon'a varmalarından önce tedbir sağlamamız gerekti.

Mustafa Kemal Paşa bu hususta Trabzon'a şu emri verdi :

"— Van Valiliğine tâyin edilen Mithat Bey'le vapurdan çıkar çıkmaz temas ediniz. Âmalı milliyeye hâdim şekilde hareket etmeyi taahhüt ediyorsa kendisini serbest bırakınız, etmiyorsa, derhal vapura bindirip İstanbul'a iade ediniz."

Paşa'nın bu emrini Trabzon'da ifaya memur gizli tümen komutanı Halit (Bilâhare Kocaeli Grup Kumandanı ve milletvekili Halit Paşa. Mecliste yaralanarak ölmüştür) Bey'di.

Paşa'nın Erzurum Valisi hakkındaki talimatı da şuydu :

"— Kendisi ile hiç temas etmeyiniz ve serbestçe Erzurum'a gelmesine müsaade ediniz."

Paşa, iki yeni vali hakkında bu tarzda iki türlü talimat vermesinin sebebini şöylece izah ediyordu :

— Reşit Paşa her kim ise gelsin bir görelim. Padişah'ın ve Damat Paşa'nın maksatlarını, ne düşündüklerini yakın temasımızla öğrenmiş oluruz. Biz Erzurum'da bulunduğumuza göre Reşit Paşa'dan gelecek mahzurları sür'atle izale etmek iktidarımız dahilindedir. Fakat “Van”a gidecek validen söz ve teminat almamız, herhangi bir müşkülün çıkmasına peşinen mâni olmamız lâzımdır.

Paşa'nın verdiği talimat mucibince hareket edildi. Mithat Bey Trabzon'da kendisiyle yapılan ilk temasa :

— Ferit Paşa hükümeti tarafından “Van” Valiliğine tayin edilmiş olmamın vicdanım ve kanaatlerim üzerinde menfî bir tesir uyandırmasına imkân yoktur. Âmal ve kuvayi milliye'ye tamamiyle uygun olarak valilik vazifemi yapacağım..

Cevabını vermişti. Mithat Bey bu teminatını telgrafla Paşa nezdinde de destekledi ve kendisine :

— Aksi halde Van'dan alınarak İstanbul'a iade edileceğinizden şüphe etmemelisiniz..

Denerek “Van”a gitmesi için müsaade verildi. Hakikaten benim de şahsan tanıdığım Mithat Bey sözünde durdu, ilk günden Millî Mücadele'ye hâdim bir vali olarak çalışmaya başladı ve ölünceye kadar Türk ihtilâl ve inkılâplarının içinde hizmet etti; Paşa'nın emir ve tavsiyelerinden ayrılmadı.

Erzurum Valisi Reşit Paşa Hazretleri'ne gelince, o Trabzon'dan kollarını sallaya sallaya ve hiç bir temas ve işarete sahip olmaksızın nihayet Erzurum'a şeref verdiler. Kısa boylu, ufacak tefecik, beyaz sakallı olan bu zat, “Şurayi Devlet”i dolduran ve Azrail'e bir can borcundan başka dünya ile hiç bir ilişkisi kalmıyan Sultan Hamit “Mirimiran” larına benziyordu.

Biz tabîî tarassuddaydık. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kuruluncaya kadar teamüldü. Yeni Vali vilâyete geldikten iki gün sonra “ferman okuma” merasimi yapılırdı. Valilere, vali hükmündeki “müstakil mutasarrıf”lara rütbesine ve memuriyetine göre “tâlik” yazı ile ve elkap değişiklikleri yapılarak verilen fermanı hümayun okunurken de hükümet meydanında bütün devlet memurları resmî elbise ve üniformalarıyla eşrafı mahalliye ve

ağalar da cumalık elbiselerini giyinmiş olarak toplanırlardı. Vilâyet dahilinde asker ve bando varsa bir tabur askerle bando da meydanda dizilir, erkân ve ümerayı askeriyenin de huzuru ve “âlâyi vâlâ” ile “Fermanı Hümayun” mektupcular tarafından okunurdu. “Fermanı Hümayun”un okunmasından sonra da vali veya müstakil mutasarrıf bir nutuk okur veya söyler, Padişah’a dualar edilir, kurbanlar kesilirdi!

Yeni vali yâni Reşit Paşa “hazretleri!” boyundan bosundan, beyaz sakalından beklenmeyen bir enerji ile iki üç gün beklemeğe lüzum görmeden ve hemen ayağının toziyle “ferman okutma” merasimini yaptırdı. Fermanı Hümayun’da usulen okunan klâsik ve malûm formüllere nazaran değişik olduğu gibi, Paşa’nın nutku da zehir zemberekti!. Mustafa Kemal Paşa’yı “Celâli Eşkiyası” ilân ediyor, Harekâtı Milliye’yi isyan ve ihtilâl sayıyor. Padişah’ın ve hükümetin “evamiri âliyesi”nden bahsederek celâlileri şöyle asacağını, böyle keseceğini haber veriyor, ayrıca köylere kadar hükümet ve Padişah’ın düşüncelerini yayacak bir beyanname neşredeceğini de bildiriyordu.

Sözün kısası Vali Paşa bir tutam ateşti. Padişah ve Damat Pş. hükümeti nam ve hesabına yapmıyacağı yoktu! Bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa’nın, taktiği sayesinde Padişah’ın, Damat Ferit hükümetinin Erzurum Kongresi’ni, millî mücadele hamlemizi nasıl karşıladığını, şahıslarımız hakkında ne düşündüğünü ve muktedir olursa neler yapmak tasavvurunda bulunduğunu Vali Paşa’dan iyice öğrenmiştik. Bu arada kendisinden alınan randevular ve tebrik ziyaretleri sayesinde de mahrem malûmat edinilmiş, hattâ huzuru hümayunda Padişah’la neler konuşulduğu kelimesi kelimesine öğrenilmişti.

Vali Paşayı yola getirmek had ve hudut içine almak, hakikî vaziyetten haberdar etmek gerekiyordu.

Düşündük.

— Yola gelir ve manken olarak burada kalmayı kabul ederse mes’ele yok. Yeni bir Damat Paşa valisi ile uğraşmaktansa bu “Ehveni şer” olabilir. Eğer yola gelmezse, hemen yola koyup İstanbul’a göndermek gerekir.

Paşa ve Hey’et bu kararı aldıktan sonra Rauf Bey (Orbay) Hey’et namına Vali Paşa’yı makamında ziyaret ederek protestoda ve ihtarata lâzımede bulunuldu.

Rauf Bey'den sonra Paşa'nın emriyle ben de Vali Paşa hazretlerine (!) hususî bir ziyaret yaptım. Tabîi ben Rauf Bey gibi hesaplı ve ölçülü konuşacak değildim.

— Paşa (!) dedim. Âhır ömründe nedir başına sardığın bu belâ. Ne dünyanın, ne milletin, ne vilâyetin dahilindeki halkın, memurların, askerlerin ne âlemde bulunduğunu biliyor-sun. Burada ne Padişahın, ne Damat Ferid'in, ne de senin zannettiğin gibi “Celâlî” ler vardır. Burada seni tebrike gelen her memur gibi bütün halk da kuvayı milliyecidir. Dâva “Celâlî eşkıyalığı dâvası” değildir. “Fermanı Hümayun” u okuttuğun ve o nutkunu söylediğin anda seni linç edebilirlerdi.

Ben bunları söylerken Vali Paşa dehşetten tirtir titriyor, sakalını sıvazlıyor, ben de onun bu halini görünce bütün bütün dayatıyordum.

— Böyle yapacaksan, hemen bavulunu al, yola düş, canını koru. Eğer bu vatanın saadetinde ve felâketinde hisse sahibi bir vatan çocuğu gibi uslu akıllı kuvayı milliyeye emrinde ve izinde bir vali olarak çalışabileceksen hemen hat ve hareketini tâdil et, Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden af ve özür dile. Yoksa seni Erzurum'da yaşatmazlar.

Nitekim, Vali Paşa bir iki gün içinde büyük hataya düştüğünü kavramıştı. Nedametini ilân ediyor, “Fermanı Hümayun” merasiminde millî çalışmalar ve heyetler hakkında söylediklerini geriye almış bulunuyor ve Rauf Bey delâleti ile tarziye veriyor :

— Âmâlî milliyeyi mukaddes bir gaye tanıyarak bu yolda hizmet edeceğim.

Diyor ve İstanbul'dan vaziyet hakkında tamamiyle yanlış malûmat alarak gelmiş bulunduğunu kabul ediyordu.

Hakikaten bu zat, bundan öteye Erzurum'da uslu akıllı oturdu ve Erzurum'da vali kaldığı müddetçe her türlü muhalif hareketten sakındı, derviş nihat ve çelebi bir zat hüviyeti iktisap ederek ruhunu beyaz sakalı gibi ağartmak yoluna girdi.

Karakol Cemiyeti Gâilesi

Vali paşa “!” yı hak yoluna getirmek, Mustafa Kemal Paşa için bir gaile değil, âdeta bir “zihin dinlendirme” hareketi, Damat Paşa hükümeti ve Padişah ile bir “eğlenme”den ibaret bir iki günlük bir eğlenceydi. İş o kadar çok, gaile o kadar büyük idi ki, bu gaile yığınları arasından sıyrılıp çıkabilmek için insan

dimağının tahammülü üstünde bir dimağa sahip olmak lâzımdı. O dimağ da ancak Mustafa Kemal'de vardı.

Çünkü, bir yandan memleketin işgal ve istilâsı karşısında millî birlik ve bütünlüğü vücuda getirip organize etmek, mücadele kuvvetlerini arttırmak, bir yandan Düveli İtilâfiye'nin ve Padişah ile İstanbul hükümetinin hasmane hareketlerinden ve baskısından korunmak, Sivas Kongresi'ni hazırlamak, İstanbul'daki tanınmış şahsiyetleri millî mücadele lehine mesaiye sevk etmek, günün her saatinde karşıya çıkan binbir müşkülle boğuşmak ve bütün bu müşkülât yığını arasından ileriye, müspete doğru bir yol açıp yürüyebilmek hakikaten beşer takatinin üstünde bir tahammüle, dimağ kudretine, görüş. tutum, irade ve enerji kabiliyetine bağlıydı.

Bir an rahat ve huzur yoktu. Meselenin birini halle çalışırken, öbürü, daha önemlisi ve hattâ beteri çıkıyordu.

Bu arada bir de "Karakol Cemiyeti" diye bir şey, birden karşımıza çıkıvermişti. Bu cemiyet, ve propagandası bütün mesaimizi, Erzurum Kongresi'nin henüz gelişen faydalı çalışmalarını, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün ileriye ait plân ve mülâhazalarını topyekûn silip süpürebilecek ehemmiyette bir gaileydi.

İstanbul'da "Karakol Cemiyeti" adı ile gizli bir cemiyet kurulduğunu ve bütün yüksek kumanda heyetine, ordu makamlarına, idare âmirlerine müessir telkinatta bulunulduğunu, cemiyetin nizamname, talimatname ve emirlerinin tebliğ edildiğini Üçüncü Kolordu kanalı ile öğrenmiştik.

Haberi ve haberle beraber cemiyetin nizamname, talimatname ve ilk tamimlerini aldığımız an, Paşa'nın Sivas Kongresi hazırlığı münasebetiyle vali Reşit Paşa (Sivas valisi) ile en çetin muhaberele giriştiği ve telgraf makinesi başında muhaberede bulunduğu bir zamanına rastlıyordu. Zaten Paşa'nın sinirli olduğu bir zamanda bu haberin alınması Paşa'yı bütün bütün hidetlendirmişti.

Gerek bu sahneler, gerek Paşa'nın Karakol Cemiyeti hakkındaki şedit hareket tavrı ve vaziyeti her tarafta aydınlanıncaya kadar hakikaten üzücü ve yorucu olmuştu.

Bu husustaki notlarımı hâtıra defterimden safha safha ve aynen nakletmeyi o anların heyecan, endişe, düşünce ve hareket-

lerini daha etraflı ve daha iyi ifadelendirebilmek ve tesbit etmiş bulunmak için lüzumlu görüyorum.

8 Ağustos 1335

“Hoppala!

Başımıza bir de ‘Karakol cemiyeti’ çıktı. Bu gizli bir cemiyetmiş, hem de orduları, kolorduları, başkumandanı, erkânı harbiyei umumiyesi, sivil idare kadrosu olan cemiyet. Pek de esrareniz ve tedhişkâr bir teşekkül. İdamsız işi yok!

Cemiyet aleyhinde düşünmek, konuşmak, çalışmak hep ‘idamlık’ işlerden.

Ayrıca cemiyet âzası, vazife sahipleri, umumî merkez ve subelerinin yeri, her şey her şey bir sır.

Bunlardan bahsetmek, bunları haber vermek, hattâ bütün bu ‘sır’ olan esası, vazife ve faaliyetlerden en küçük bir noktayı dahi ağızdan kaçırmış bulunmanın cezası dahi ‘idam’ yâni resmen ipe çekip asmak değil de, gizli bir kurşun sıkıp ‘yok etmek’, ‘öldürmek’ ve ‘öldürtmek!’

Kâzım Bey’in (Kâzım Dirik) kolordudan getirdiği nizamname ve talimatnameden başka bu gizli cemiyet hakkında henüz hiç bir şey bilmiyoruz. Fakat İstanbul’da teşekkül eden bu cemiyetin nizamname ve talimatnamesini bütün ordu makam ve mensuplarına ve bu arada Anadolu’daki sivil teşkilâta dağıtmış olduğunu yine Onbeşinci Kolordu zabitanına, Ordu Müfettişliğine ve diğer makamlara tevzi edilmek üzere gönderilen nüshalardan anlaşıyor.

Nizamname ve talimatnamedeki hükümler de bunu anlatıyor. Cemiyeti kim kurdu, nerede kurdu, bahsettikleri kuvvet ve topluluk bir blöfden mi ibaret, yoksa hakikaten bir çoğunluğa, bir iktidara, samimî bir vatan kurtarıcılığı gayretine mi istinat ediyor?. Henüz hiç bir şey belli değil. Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu hareketten tamamiyle gayri memnun.

— Erzurum Kongresi’ni muvaffakiyetle sona erdirmiş olarak Şark vilâyetlerimizde tam bir ittihat temin etmiş ve diğer bütün teşekkülleri tevhit etmiş bulunurken, böyle esrareniz bir cemiyetin ortaya çıkması vatan müdafaası yolunda sarfolunan gayretleri kuvvetlendirmez, bilâkis zayıflatır.

Diyor. Doğru düşünüyor. Bu gizli cemiyet, hiç şüphe yok ki, bir teşettüt ve tereddüt vesilesi olacak, sa'yi dağıtacaktır.

9 Ağustos

Gizli “Karakol cemiyeti” hakikaten bir tehlike, vaziyet yirmi dört saat içinde belli oldu. Sağdan soldan sızıntılar başladı. Geceki toplantımızda Paşa :

“— Görüyorsunuz ki, muhtelif yerlerden aldığımız haberler, bu gizli cemiyetin tarafımızdan kurulduğu zannının yayıldığını gösteriyor. Bir nifak unsuru halinde bu cemiyetin gizli, müphem, karıştırmacı mesaisine fırsat vermek ve müsaadekâr davranmak bütün çalışmalarımızı geriletir ve hattâ bozabilir.”

Dedi. Hakikaten gelen haberlerin mütalâasından efkârı umumiyede bir tereddüt hasıl olduğu ve ekser yerlerde cemiyetin Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulup hafî bir surette faaliyete geçmiş bulunduğu zannının yayıldığı sarahatle anlaşılıyordu.

Paşa :

— Bu hususta her tarafa tebligatta bulunmalıyız..

Diyerek Hayati Bey'e bir emir ve tamim sureti dikte ettirdi ve hemen telgrafla her tarafa bildirildi.

Paşa bu tamiminde, Karakol cemiyeti ile hiçbir ilgisi bulunmadığını, “Karakol cemiyeti” adına gönderilmiş bulunan nizamname ve talimatnamelerle her türlü emrin tatbik edilmemesini ve bu muzır teşebbüslere kapılarak bir ikilik vukua getirilmemesini istiyor ve bu teşekkülün kimler tarafından kurulmuş olduğunu ayrıca tahkik ettirdiğini bildiriyordu.

Ayrıca Erzurum Kongresi'nin aldığı kararları, beyannameyi, Şark Müdafaai Hukuk Cemiyeti nizamnamesini daha çok miktarda bastırarak bütün vatandaşlara dağıtmak kararını aldı.

Paşa :

— Şark vilâyetlerimizde ve aşiretler rüesası üzerinde herhangi bir tereddüt yerleşmemeli, birliğimiz bozulmamalı.

Tezinde her şeyin başında ısrarı muhafaza ettiği için Paşa'nın tâmimi ve görüşlerini bildiren hususî birer mektup da ayrıca Mutki aşireti reisi Hacı Musa Bey'e, Şırnaklı Abdürrahman, Dirşevli Ömer, Misarlı Resul, Garzanlı Cemil Çeto ağalara ve Bitlis sabık mebusu Sadullah, Şeyh Mahmut ve Nurşinli Şeyh Mahmut ve Nurşinli Şeyh Hayalettin efendilere de gönderildi.

Bununla beraber, biz yine Sivas Kongresi'ni toplamak, İstanbul'daki efendilerle uğraşmak yolundaki mesaimize hummalı bir surette devam ediyoruz.

14 Ağustos

“Karakol Cemiyeti Hafiyesi” zararlı çalışmalarına devam ediyor. Tesirleri de olmuyor değil. Bu esrarengiz cemiyetin zihinlerde uyandırdığı tereddütler, şüphe ve vehimler yetişmiyormuş gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyeti ve mesaisi etrafında husule getirdiği tereddütler de ayrıca bir sıkıntı mevzuu oluyor.

Trabzon valisi yakın arkadaşım olduğu ve ne yaptığımızı, ne yapmak istediğimizi bildiği halde tereddüt ve vehimlere boğulmuş, Karakol cemiyetinin Mustafa Kemal Paşa tarafından kurulup idare edildiğini zannederek bana yazdığı mektupta ne kadar asabî ve hırçın davranıyor.

Arkadaşım mektubunda :

“— Mesaimden memnun değilseniz bunu şimdiden haber vermenizi rica ederim. Bu takdirde daha önceden işden çekilmek ve herhangi şekilde haysiyetsiken bir muameleye maruz kalmak istemem. Benim de en az bir izzeti nefis sahibi ve haysiyetli, şerefli bir insan olduğum gözönünde tutulmalıdır. Karakol cemiyetinin vezaifi umumiye hakkındaki talimatına göre, benim ya kolumdan tutulup atılacağımı, ya asılacağımı peşinen kabul etmekliğim gerekiyor. Yerime oturacak vali tâyin edilmiş bulunduğu ve bunun adının şimdilik gizli tutulduğuna dair olan tebligatın “muhafazai esrar noktasından” vâki ısrarını nazara almayıarak ve hattâ aramızdaki yakın dostluğun icaplarını bir istisnaya vesile kılarak beni haberdar etmenizi rica ediyorum.”

Diyor. Hakikaten karıştırıcı, bozucu ve yıkıcı bir faaliyet karşındayız. Mektubu Paşa'ya okudum. Müteessif oldu :

— Kendisine hemen cevap ver, böyle bir cemiyetle uzaktan yakından alâkadar olmadığımızı bildir. Tâميمimiz icabı bütün işlerde müteyakkız olmasını, Erzurum Kongresi mukarreatı dahilinde verdiğimiz talimat ve emirlerden gayri hiçbir emir, talimat ve faaliyeti nazarı dikkate almamasını, mesaisinden memnun bulunduğumuzu kendisine selâmlarımla birlikte yaz.”

Emrini verdi ve ilâve etti :

-- Bu ve diğer cemiyetlerle İstanbul'dan alacakları her türlü emir ve talimattan hemen bizi haberdar etmesini de ayrıca kendisine bildir.

Paşa, böyle gizli ve esrarlı bir cemiyetin kurulmasından birazıcık üzüntü duymakla beraber :

— Millet bizimle beraberdir. Açık çalışıyoruz ve milletin dediğini yapıyoruz. Böyle dramatik rollerle sahneye çıkanları millet tutmaz.

Demekle, cemiyetin gizli ordudan, baş kumandanından, kol-ordu ve fırkalarından, teşkilâtı mülkiye kadrosundan bahseden talimatını gülünç bulmakta :

— Eğer bunların hepsi birarada mevcut olabilse, memleket bu gün bu halde bulunabilir mi idi ?

Demektedir. Ben de onun görüşünde müşterekim doğrusu. Hangi ordu, hangi kolordular, hangi askerî ve sivil teşkilât varlığı?. Nerede bunlar?.

Bununla beraber bu ana kadar Karakol cemiyeti hafiyesinin kimler tarafından kurulmuş bulunduğunu da henüz öğrenebilmiş değiliz. Gerçekten esrarı sıkı muhafaza edilen bir cemiyet!.

Erzurum Kongresi'ni müteakip işte biz bir taraftan Kongre kararlarını infaza, bir taraftan Sivas Kongresi'ni hazırlamaya çalışırken bir yandan da Karakol cemiyeti başta olmak üzere binbir müşkülâtle uğraşıyorduk. İstanbul hükümetinin tazyiki de gün geçtikçe artıyordu.

Ne "Celâli" liğimiz ne "bagî" liğimiz kalıyordu. Damat Paşa ve Vahdettin hırs ve hiddet içinde, Kuvayı milliye ruhunu öldürmek, bizi dağıtmak, hertürlü millî teşekkülü boğmak peşinde idi.

Paşa :

— Eğer bu adamlar iradei milliyeyi imha ve kuvayı milliye-yi boğmaya çalışacakları yerde, bize müzaheret etmeyi bilseler, bu vatan ümit ettikleri zamandan çok daha önce kurtarılabilir.

Diyordu. Bu kanaat neticesidir ki, Paşa kendisinin tevkifini, hattâ daha sonraları kendisinin ve bizim idamımızı isteyen, Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah Efendinin fetvalarına daya-

**Ferit Paşaya
Telgraf ve
İstanbul
Efendilerine
Mektuplar**

narak Paşa'yı ve millî mücadelecileri hain, asi, bâgî, idam mah-kûmu ilân eyliyen Damat Ferit Paşa'ya Erzurum'dan bir defa daha hakikatin yolunu göstermekten geri kalmamıştı.

Hele Damat Paşa'nın Paris Kongresinden eli boş ve hattâ hakarete uğramış olarak dönmüş bulunması Mustafa Kemal Paşa üzerinde :

“— Belki bu âkibet Damat Paşayı bir nebze mütenebbih etmiştir.”

Zannını uyandırmıştı. Bu zan ve kanaatlerdir ki Paşa, Ferit Paşaya 16. Ağustos. 1335 tarihini taşıyan uzun bir telgraf çekmekten ve millî selâmet ve halâs yollarını göstermekten kendisini alamadı.

Bu telgrafın en mühim kısmı şu idi :

“Hakkı hayat ve istiklâl için çalışan milletin maksadındaki nezahet ve ciddiyete karşı hükümeti merkeziye hasım vaziyeti almak cihetini iltizam ediyor. Bu tarzı hareket bittabi mucibi esefi azîmdir ve milleti arzu edilmeyen hareketlere sevk edecek mahiyettedir. Gayet samimî arz edeyim ki, millet her-türlü iradesini ikaa muktedirdir ve teşebbüsünün önüne geçebilecek hiçbir kuvvet mevcut değildir. Hükümeti merkeziyenin menfî teşebbüsâtı hiçbir kimse tarafından cayı tatbik bulama-mağa mahkûmdur.”

Paşa Sadrazam Ferit Paşaya bu telgrafı çekmekle beraber İstanbul'daki bâzı zevata da sırasıyla birer mektup göndermeyi faydalı görmüştü. Bilhassa, o zamanın İstanbul efendilerine ve Abdurrahman Şeref, Kara Vasıf, Seyit, Cami (Cami Bozkurt), Rıza Beylerle Ahmet İzzet, Reşit Akif, Sulh ve Selâmet Fırkası lideri Ferit (Harbiye Nazırı olmuştu) Paşalara ve Halide Edip Hanım'a da bu mektuptan birer suret gönderilmişti.

Tarihî ehemmiyetini mahfuz tutmak ve Mustafa Kemal Paşa'nın ilk günden itibaren vatanın kurtuluşu ve saadeti yolunda muhafaza ettiği noktai nazarı aydınlatmak bakımından bu mektubun suretini aynen neşretmeyi faydalı buluyorum :

“— Vatanın tehlikei inkısamını aynen gösteren safhanın hunin icraatı vicdanı millîyi bir emeli halâs etrafında ve müdafaa hukuku millîye ve reddi ilhak teşkilâtı namı altında seri bir surette toplamağa başlamıştır. Yalnız mitingler ve saire gibi

tezahürat büyük gayeleri hiç bir vakit kurtaramaz. Ancak sinei milletten bilfiil doğan kudreti müşterekeye istinad ederse rehâkâr olur. Fakat şüphe götürmeyen bir hakikattir ki bu acı safhayı bu kadar mühlik bir şekilde ihzar eden en müessir âmil, maalesef payitahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolu'nun sâf ve mukaddes âmalı milliyesini muzır bir şekilde infirada uğratan siyasî ve gayri millî propagandalardır.

Kuvayi milliyeyi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazâtını vatanımız aleyhinde ve pek mebzul bir surette görmekteyiz. Binaenaleyh İstanbul'un bu muhalif cereyanları artık Anadolu'ya ve âmal ve hayatı milliyeye hâkim değil, tâbi olmak mecburiyeti vataniyesindedir. Ve payitaht Düveli İtilâfiye tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim. Bu hal bittabi zatı âlilerince de takdir olunur.

Arizamda tasvir edilen vaziyet, bugün serî ve umumî bir millî kongrenin in'ikadını icap ettirmektedir. Bu dâvet, her tarafa tâmim ve ifa kılınmıştır. Devletin inkisamı mevzuubahs olduğu bu sıra İngiliz propagandasıyla başveren Kürdistan istiklâli gibi cereyanlar dahi bilmuhabere taraftarânını celp ve hilâfet ve saltanat etrafındaki gayei müşterekemize dâvet ve tamamii mütabakat suretiyle lehülhamd lehimize dönmüş ve kongreye dâvet olunmuştur. Bu millî ve hayatî mesele için İstanbul'da zatı sâmilere gibi vatanperver ve sahibi kelâm mütefekkirine teveccüh eden fedakârlık bilhassa pek büyüktür. Bu gayei salâh ve millî, istihsal edilinceye kadar âcizleri Anadolu'dan sinei milletten ayrılmıyacağı ve bu noktada nihayetine kadar bir ferdi millet gibi çalışacağıyı millete karşı mukaddesatım namına söz verdim ve hiçbir kuvvet bu azmi millîye mâni olamayacaktır. Bu kararı âcizanem umum Anadolu'da resikârda bulunan mes'ul ve kıymettar umum arkadaşlarımın içtihat ve kanaati müşterekesine istinad etmekte olduğunu da ilâveten arz ile ihtiramatı mahsusai kalbiyemi teyid eylerim efendim hazretleri.”

MUSTAFA KEMAL

Paşa'nın gönderdiği bu mektuba bâzı zevat cevap veriyor. bâzısı sadece "muvaffakiyet hayır duası" arz ediyor, bâzısı da fiilen vazifeye iştiraki inanla kabul eyliyordu.

Nitekim bu zevattan Abdürrahman Şeref, Seyit, Ferit ve Câmi beyler zamanla Anadolu'ya iltihak etmiş, vazife almışlar. Birinci Büyük Millet Meclisinde çalışmışlardır.

Ferit Bey Birinci Mecliste maliye, dahiliye vekilliği, Câmi Bey de yine Birinci Büyük Millet Meclisinde dahiliye vekilliği yapmıştır. Halide Edip Hanım da Ankara'ya gelerek canla başla çalışmıştır.

Yalnız burada bir noktayı tebarüz ettirmem vicdan borcumdur. Eğer Mustafa Kemal Paşa milletin umumî irade ve temayülüne tercüman ve rehber olmasaydı, veyahut da millî irade ve şuur Mustafa Kemal Paşa ile önceden ve sonradan beraber olarak ve emrini tutarak ileri hayatına doğru akmamış bulunsaydı, Türkiye ne işgal ve istilâ felâketinden kurtulabilir, ne Sevr muahedesi yırtılabilir, ne millî zafer ve kurtuluş tahakkuk ettirilebilir, ne de müstakil Türkiye Cumhuriyeti kurulabilirdi.

Padişah'ın, Damat Ferid'in, İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin, fesatçı ve bozguncu unsur ve cemiyetlerin, düşman âmaline hizmet eden hainlerin, propagandaya kapılan gafillerin ve gayri müdrük safdillerin dışında Türk milleti kendi ihtilâlini kendi millî irade ve şuuru ile meydana koymuş ve tahdit ettiğim zümreler dışında her Türk çocuğu millî ihtilâl ve mücadelede vatanseverliğin bütün şuur ve iradesini vatanın kurtuluşu yolunda kullanmayı bilmiştir.

İngiliz himayesi, Amerikan mandası şu ve bu gibi millî istiklâli baltalayıcı fikir ve telkinlerin hiçbirini her türlü propaganda, miting, neşriyat, hattâ zora ve mürettep isyanlara karşı Türk milleti kabul etmemiş, Mustafa Kemal'in :

— Ya istiklâl, ya ölüm !..

Parolası Türk milletinin şuur ve vicdan rehberi olmuştur.

Millî tarih bu noktayı böylece tesbit ederken, millî mücadele ruhunu ve teşkilâtını daha başlangıçtan itibaren baltalamaya çalışanlar arasında bilhassa Padişah Vahdettin ile sadrazam Ferit, Ali Kemal (Dahiliye ve Maarif Nazırı), Sait Molla (Adliye

Nazırı ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti Reisi), Mehmet Ali ve Âdil (Dahiliye Nazırı), Refik Halit (Posta ve Telgraf Müdürü Umumi-si). Hoca Zeynelabidin (Hürriyet ve İtilâf Partisi Reisi); Sadık (Hürriyet ve İtilâf mutedil Partisi Reisi), ve saire gibi birinci plânda gelen “ricali lâzımı saltanatı seniye” yi de tesbit ve teşrih eylemekten geri kalmıyacaktır.

Daha Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da kongreyi toplamaya çalışır ve henüz işe başlamış bulunurken dahi Padişah ve damat paşa kabinesinin millî mücadele aleyhine ne kadar hasmane bir hareket tavrı muhafaza ettiklerini biz söylemekten çekinsek dahi tarih tesbit etmiş bulunuyor.

Sadrazam ve Padişah Mustafa Kemal Paşa'yı durup dinlenmeksizin telgraf makinesi başına çağırır ve İstanbul'a avdetini temine çalışırken, Padişah'ın Mustafa Kemal Paşa'ya Sadrazamlık, Rauf Orbay'a da Bahriye Nazırlığı teklif ettiği gözlerimiz önünde cereyan eden bir sahneydi. Fakat, sahnenin gıyapta cereyan eden safhasını da tarihe mal olan vesikalar aydın bir halde tutmaktadır. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'yı, bir tuzak tertip edip, İstanbul'a getirmek ve imha eylemek, kuvayi milliyeye teşkilâtını ve ruhunu daha doğmadan öldürmek hususunda en ileri gidenlerden biri olan Ali Kemal'in Padişah'a, Sadrazama verdiği istifanemelerle Padişahın Ali Kemal'e cevabını okumak ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nde rahip Fro'nun sevk ve idaresinde Padişahın, Ferit Paşa ile Ali Kemal, Âdil, Mehmet Ali'nin birinci plânda âza olarak çalıştıklarını bilmek, Mustafa Kemal'e ve kuvayi milliyeye karşı saray ve kabinesi muhitinden tevhid edilen husumetin düşman unsurlarının husumetinden çok daha zalim olduğunu gösterir.

Bu hususta tarihe mal olan iki vesikayı neşretmek, izahatını derinliğine ve genişliğine canlandırmak için kâfi hizmet görecektir.

Bu iki vesika, Ali Kemal'in Mustafa Kemal ve arkadaşlarını imha edememenin yesini ve bu yolda kendince bulup neşrettiği sebepleri ve zehirli kinini göstermektedir.

26 Haziran 1335 tarihini taşıyan ve Dahiliye Nazırlığından çekildiğini bildiren bu istifanemesinde Ali Kemal Sadrazam'a aynen şöyle demektedir :

“Bilâdı Osmaniye'nin mahalli muhtelifesinde serzedei zuhur olan âsârı ihtilâl ve iğtişâş, teskin ve itfa hakkında ifası icap

eden tedabir münhasıran ve doğrudan doğruya memuriyeti âcizâneme mahsur olup, bundan tevellüt edecek bârı mesuliyet dahi yine makamı âcizânemin duşu mukavemetine tahmil edilmiştir. Pek az bir müddet devam eden Dahiliye Nezaretindeki memuriyeti âcizânem esnasında makamı muallâyı hilâfet ile millet ve memleketim hakkında arzettiğim hidematımın derecesini nazargâhı hakayiki iktifa ve sadaretpenahîlerinde tevsik ve teyit edecek bir çok âsâr mevcuttur ki, bu bapta tatvili mekali zait ve bîlüzum görürüm. Binaenaleyh tahammül ettiğim bârı azimi mesuliyet, istiklâli vazife ve ademi müdahale ile mümkün olacağına ve aksi takdirde ise hilâfı marazi âli vicdan, edayi hizmetin imkânsızlığı gayet tabîi ve bu suretle nezaretten çekilmek ıztırarının husulü de bedihî bulunmuş olmasına mebni, istifanemei âcizânemin takdimindeki ıztırarın hüsnü telâkkisiyle iktizayi kanunînin ifasını istirham ederim, olbapta.”

Ali Kemal'in yine aynı tarih ile saraya giderek Padişah'a verdiği istifanemenin sureti de şudur :

“Süddei seniyyei mülûkânelerine bütün varlığıyla raptı mevcudiyet etmiş olan bu bendei asdaklarının rizayi meyamen irtizayi cenabı mülûkânelerinden sermedi inhirafı, ne büyük bir feciai mevcudiyet ad ve telâkki edeceği, zatı kudsiyeti sıfatı şâhânelerine arz ve izahtan müstağni olan hakayıktendir. Bendei asdaklarının işbu merbutiyeti ile mazhar buyurulduğu, emnü itimat ve iltifatı şâhâneyi çekemiyen rüfekayi çâkeranemden bâzı zevatın ademi muvaffakiyet tevliidiyle hüsnü nazarı şehriyariden mahrumiyeti intaç edecek bâzı vekayi ihdasına sarfı mahasal makdur etmekte olduklarına ve bundan ne suretle istifade edeceklerine muntazır ve müterakkip iken Anadolu'nun bâzı mevakiinde serzedei zuhur olan nairei ihtilâlin derhal ve mevzien teskin ve itfa ve imhası maksadiyle ittihazı tedabir ve bu icraatın ifası sırf makamı memuriyeti übeydâneme mahsur ve münhasır iken bu bapta bir çok azarı vâhiye ve indiye serd ve ita ile ihtilâlin tevsii dairei şümül etmesine ve binnetice bu bapta bir çok azarı vâhiye vehmedilerek rizayi meyamen irtizayi cenabı velinimetlerinin istihsalinden dūr ve mahcur kalmaklığıma vesilecû olmakta bulduklarına ve beyanatı çâkeranemi ademi tervic ile müdahalâta başlamalarına mebni istiklâli rey ve tedbirdeki mahrumiyetten mütevellit hasar ve mazarı mâneviyi derk

ve teferrüs ile bugün makamı sadaret kaymakamlığına istifayı kat'ii bendegânemi ita eyledim.

Muarızlarımın bu baptaki efkâr ve âmâline zaten vâkîf bulunmaklığım hasebiyle kendilerinin mâneviyatını hariçten ve biraz uzaktan tetkik ve tefahhusu ve binaenaleyh zatı akdesi hilâfetpenahilerini mingayrihad ikaza devam etmek üzere memuriyeti resmiyeden hemen affıma müsaadei merhametâdei hazreti padişahîlerinin şayan ve erzan buyurulmasını hâkipayı şâhânelerine vaz'ı cephei rukyet ve zaraatle istirhama cüret ederim, olbapta..."

26 Haziran 335, perşembe

Ali Kemal istifanamesini Padişah'a verirken şifahî maruzat olarak da aşağıdaki sözleri söylemiş ve bu sözler aynen Mustafa Kemal Paşa'nın dosyasına intikal etmiştir :

"— Padişahım, bilirsiniz ki Dahiliye Nezaretini kabulüm yalnız şahsı hümayunlarına arzı hizmet maksadından ibaretti. Meclisi vükelâda menfî bir siyaset tedvirinden rüfekamı men'e muktedir oldum. Fakat en nihayet hidematı sâdikanemi dıçarı inhilâl edecek bazı vekayi tehdüs etti. Bunda da muvaffak olacağımı hissedenler icraatıma mâni olabilecek her türlü müşkülâtı ikadan çekinmediler.

Muvaffakiyetsiz edayi hizmetten ise resmen vazifeden müfarakati tercih ettim. Maddiyat ve mâneviyatım zatı seniyelerine merbuttur. Sureti hususiyede arzı hizmet ve sadakatten çekinmiyeceğim. Yalnız bir şey istiham ederim : vazifei resmiyemden tecerrüdü nîmelvesile addeden bütün husamanın tehacümünden kullarınızı muhafaza buyurunuz."

Mustafa Kemal'i ve millî ruhu Kuvayı Milliye'yi tenkit edememenin yeis, hınç ve hezeyanları içinde Padişah'a istifasını verip yalvaran Ali Kemal'e Padişah'ın cevabı şu olmuştur :

"— Devletin tarihî anlar yaşadığı şu fecî devirde beni büsbütün yalnız bırakmıyacağınıza eminim.. Sadakatiniz beni büyük ümit ve tesellilere sevk etmişti. Yine vazifei sadakati ifa yolundaki vaadinize memnunum. Saray her dakika ve bilâ kaydü şart size açıktır. Refik Bey'le (Refik Halit) teşriki mesaiden ayrılmanız. Ben her ikinizin sadakatine güvenerek irşadat ve telkinatınızı sabırsızlıkla bekliyeceğim."

Bütün bu izahatım ve naklettiğim hâtıratım, tarihe mal olmuş bulunan vesikalar Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Erzurum'dan ve hattâ daha öncesinden başlayarak ne müthiş, yorucu, bunaltıcı, tehlikeli anlar geçirdiğini ve ne ölçüde engelleri yenerek adım adım ilerlediklerini göstermek için kâfidir.

Mustafa Kemal Paşa yalnız dış düşmanların memleket içinde ve kaderinde vukua getirdikleri felâket ve musibetlerle değil, iç âlemdeki azılı muhasımlarla da uğraşiyor, binbir müşkilât ve çetinliğin sağnağına tutulmuş bir halde çalışıyordu. Ve bütün bu müşküller biribirine galip olarak sıra takip ediyor ve hattâ en başta ve hepsinden sunturlu olarak "Sivas Kongresi"-nin toplanmasına mâni olmayı hazırlayan tertipler, tuzaklar geliyordu.

Sivas Kongresi'ni Toplatmamak İçin Tertipler ve Resit Paşalıe Muhaberetler

Hâdiselerin binbir sürpriz, binbir çetinlik arz ederek akışı arasında ve karşısında Mustafa Kemal Paşa bütün dikkat ve emeğini Sivas Kongresi'nin biran önce toplanmasına hasretmiş bulunuyordu.

İstanbul Hükümeti ve muhalefet ile işgal kuvvetleri kongreyi toplatmamak, memleket havasını binbir fesada boğmak için her türlü gayreti sarfederken Mustafa Kemal Paşa'nın bütün enerjisini kongrenin bir an önce toplanmasına tahsis etmesi boş yere değildi. Paşa :

— Herşeyin başında milli bütünlüğe muhtaçız. Erzurum Kongresi Şark Vilâyetlerini birleştirmiş, muhtelif teşekkülleri bir gaye üzerinde derlemeye hizmet etmiştir. Fakat, bu kâfi değildi. Anadolu ve Şarkî Trakya'nın vahdetini ve beraberliğini temin edebilmek için Sivas Kongresi'ni bütün vatan ve memleket adına millî bir kongre halinde toplamaya ve millî mücadeleyi bu kongrenin seçeceği Heyeti Temsiliye'nin tek idaresine tevdi eylemek iktidarını kazanmaya mecburuz.. Ancak, bu sayededir ki, mesaimiz bütün memleket ve millete şâmil olarak seri' neticeler almayı temin eder..

Diyordu. Bunun için de Paşa bütün kumandanlara, valilere, mülkiye âmirlerine devamlı telgraflar çekiyor, her vasıta ile muhabere ve temastan faydalanarak :

— Milletçe Sivas Kongresi'ne gönderilecek murahhasların biran önce seçtirilip gönderilmelerinin temin edilmesini..

Rica ediyor ve murahhasların Sivas'a gelebilmelerini temin hususunda her türlü yardımın esirgenmemesini bilhassa diliyordu. Yer yer uğranılan muhalefete, bozgun hareketlerine, menfî çalışmalara rağmen millî intibah ve millî şuur her tarafta tesirini gösteriyor, bozguncu ve tahrikçiler ekalliyette kalıyor, murahhaslar seçiliyor, Sivas'a doğru yola çıkarılıyordu. Yolların asayişsizliğine, nakil vasıtalarının yokluğuna ve pahalılığına rağmen murahhasların kendi hamiyet ve maddî fedakârlıklarına güvenerek Sivas'a hareket etmeleri Paşa ve hepimiz için en büyük sevinç sebebi oluyor, maneviyatımızı yükseltiyor, millî irade ve temayülün vatan kurtarmak ve yeniden kurmak yolundaki temayülünü belirtiyordu. Bu arada Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) Ankara'da bulunuşu ve millî dâvaya, Mustafa Kemal Paşa'ya derin bağlılığı pek ziyade müessir oluyor ve murahhasların Sivas'ta toplanmalarını çok kolaylaştırıyordu.

Tarih huzurunda tesbit ve itiraf etmek yerinde olur ki, Ali Fuat Cebesoy'un büyük himmeti, kesin azmi, esaslı tedbirleri olmasaydı, Sivas Kongresi belki de toplanamaz ve murahhaslar Sivas'a gelebilmek imkânını bütün arzularına rağmen bulamazlardı.

Ali Fuat Paşa, Ankara ve havalisinde bulunan kolordusunun hemen bütün vasıtalarını murahhasların Sivas'a gönderilmesi hususunda kullanmış, yolların emniyetini sağlamış, civar bölgelerde müessir tedbirler ve telkinlerde bulunmuş, iç, cenup ve batı Anadolu murahhaslarının Sivas'a rahat ve emniyetle gelebilmelerini temin etmiştir. Ve her murahhas kafilesi geçtikçe Mustafa Kemal Paşa'yı telgrafla haberdar etmeyi esaslı iş edinmiş ve murahhaslarla geniş temaslar yaparak gereken telkinlerde bulunmayı bir an ihmal etmemiştir. Paşa, murahhasların geçişi ve fikirleri hakkında Ali Fuat Paşa'dan malûmat geldikçe :

— Bravo Fuad'a. Aslan gibi çalışıyor..

Diye takdirlerini izhar ederdi. Kongrenin nasıl bir faaliyet zemini içinde çalışması gerekeceğini plânlaştırır ve bu hususta en büyük sür'at ve imkân tedbirlerini sağlarken bir gün yine hiç beklemediği bir hâdise ile karşılaşmıştı. Bu, hakikaten üzücü, sinirlendirici, maneviyat bozucu bir hâdiseydi. Hâdisenin cereyan ve tesirlerine kapılmak takdirinde her şey altüst olabilir,

Sivas Kongresi toplanamaz, millî kurtuluş ve mücadele şuuru temelinden sarsılabilirdi.

Bu hâdiseyi hâtıra defterimden aynen naklediyorum :
19 Ağustos 1334

Sivas'a gitmeye hazırlanıyoruz.

Paşa :

— 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrılmalıyız.

Emrini verdi. Sivas Kongresi'nin canlı ve hemen bütün memleketi temsil edebilecek ölçüde bir millî kongre olacağı şimdiden belli oluyor.

Murahhasların çoğu Sivas'a gelmiş bulunuyorlar. Bizim Erzurum'dan hareketimize kadar yolda bulunan kongre âzalarının da Sivas'a vasıl olacakları anlaşılıyor.

Paşa, çok heyecanlı. Mümkün olabile, kongreyi hemen yarın toplamak için kuş gibi Sivas'a uçacak. Ancak, çeşitli imkânsızlıklar, menfî faaliyetler, nakil vasıtalarının mahdudiyeti tesbit edilen günden önce kongrenin toplanmasına müsaade etmiyor. Hattâ, gününde kongreyi toplayabilmek dahi muhakkak ki büyük bir şans ve muvaffakiyet olacaktır.

Millî istikbal ve kaderin tâyin ve inkişafında hiç şüphe yok ki Erzurum Kongresi bir temel merhale. Fakat, Sivas Kongresi, Paşa'nın tasavvur ettiği neticeleri temin etmek muvaffakiyetine ulaşırsa, bu millî kongre Türkiye'nin ve Türk milletinin kurtuluşu ve kuruluşu yolunda Erzurum Kongresiyle ölçülemez bir merhale değeri taşıyacak ve millî iradenin bütünlüğüne kaynaklık edecek milletin heyeti umumiyesini kendi varlığında derleyecek ve Türk vatanının istikbal ve bekasını temin eyliyecek bir mihrak noktası teşkil edecektir.

20 Ağustos 1334

Öğle yemeğindeydik. Paşa neşeli neşeli Trablusgarp harbindeki bazı hâtıralarını anlatıyor, Trablus muharebesine gönüllü olarak katılan Süreyya (Kocaeli milletvekili Süreyya Yiğit) Bey'in bu muharebe ve mücadeledeki hareketlerini vatanseverliğinin birer canlı misali halinde bize naklediyordu. Bu arada emirber Ali, soluk soluğa denecek bir telâşla içeriye geldi :

— Paşa hazretleri, bir telgraf memuru hemen sizi görmek istiyor...

Dedi. Paşa :

— Hangi telgraf memuru?.

Deyinceye kadar Hayati ve Cevat Abbas sofradan kalktılar ve dışarıya fırladılar. Cevat Abbas hemen haberi ulaştırdı :

— Sivas Valisi Reşit Paşa, zatı devletinizin hemen telgraf makinesi başına teşrif buyurmanızı rica ediyormuş...

Cevat Abbas'ın arkasından Hayati Bey de aynı haberi getirdi.

— Telgraf memuru, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın, çok acele ve hemen işareti ile telgrafhaneye teşrif etmenizi rica ettiğini haber vermek üzere gelmiş Paşam...

Mustafa Kemal Paşa, bu haberi alınca, muhakkak ki, neş'e-sini kaybetti ve bir saniye düşündükten sonra :

— Garip şey. Acaba Sivas'ta bir hâdise mi var?.

Diyerek ilâve etti :

— Bu derece isticale neden lüzum görüldü?.

Paşa'nın duyduğu merak tabîi hepimize de bir anda sirayet etmişti. Süreyya Bey :

— Paşam, herhalde merak edilecek birşey değildir. Bilirsiniz, Reşit Paşa çok hassas ve çok vehhamdır.

Diyerek bizi ve Paşa'yı endişeli ihtimallere kapılmaktan kurtarmak istedi. Ancak, merak ve şüphe kurdu içimize düşmüştü. Bütün dikkatimizin, emek ve gayretimizin Sivas'a yönelmiş olduğu bir sırada vali Reşit Paşa'nın bu kadar isticâl ile Paşa'yı makine başına çağırması pek de kayıtsızlık ve meraksızlıkla karşılanamazdı.

Tabîi, Paşa, hemen yemeği bıraktı, düşünceli düşünceli merdivenleri inmeye başladı. Süreyya, ben, Hayati, Refik (Saydam), Cevat Abbas, Paşa'yı takip ettik.

Telgrafhaneye vardığımız zaman, muhabere memuru, Reşit Paşanın uzun bir telgrafını alıyordu. Hattâ bir kaç kâğıt da yazmıştı. Paşa, muhabere salonuna girince, memur:

— Paşa Hazretleri geldi. Şimdi telgrafınızı kendisine veriyorum..

Haberini Reşit Paşa'ya verdikten ve bir iki dakika muhabereyi durdurduktan sonra, yazdığı telgraf kâğıtlarını uzattı :

— Sivas valisi Reşit Paşa Hazretleri makine başında Efendimize muntazır bulunuyor ve bu telgrafı veriyorlar..

Diyerek Paşa'ya istirahat etmesi için yer gösterdi ve kendisi de tekrar makinenin başına geçerek telgrafın gerisini almaya devam etti :

Paşa, oturduğu yerde telgrafı okuyor, biz de yanında ayakta duruyorduk. Paşa okuduğu telgraf kâğıtlarını bana veriyor, ben ve diğer arkadaşlar da sırayla okuyorduk.

Reşit Paşa'nın telgrafı aynen şuydu :

ERZURUM'DA MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

“— Evvelâ tasdiimden dolayı affı âlilerini rica ve âfiyeti devletlerini istifsar ederim. Maksadı tasdiimi berveçhi âti arz ve izah ediyorum : Zâhiren Fransızlara ait müessesatı teslim etmek, hakikatte buraların ahvali hakkında tetkikatta bulunmak üzere, cizvit papaslarıyla beraber İstanbul'dan evvelki gün Sivas'a gelerek makamı vilâyeti ziyaret eden Fransız zabitlerine iadei ziyaret için dün sabah yanlarına gitmişim. Ziyaret ve mülâkatın hitamında orada hazır bulunan Fransız binbaşılardan, jandarma müfettişi Mösyö Brüno, biraz hususî görüşmek arzusunu izhar ederek bendenizi diğer bir odaya aldı. Söylediği sözleri aynen naklediyorum :

— Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyetinin Sivas'a gelip burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbul'dan gelen Fransız zabitleri söylediler. Sizinle bu kadar samimî görüşür ve şahsınıza karşı pek ziyade hürmetler beslerken, bu meseleyi benden ketmetmenize çok müteessir oldum..”

Dedi. Bendeniz de lâzım gelen cevabı vererek kendisini iknaa çalıştım ise de son söz olarak :

— Eğer Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelir ve burada kongre akdine teşebbüs olunursa, beş on gün zarfında buraların tahtı işgale alınması mukarrer olduğuna sureti kat'iyede vâkıfım. Sizin şahsınıza karşı beslediğim hüsnü hürmet icabatı olarak bunu haber veriyorum. İnanmaz iseniz emri vâki halini aldığında kanaat edersiniz. O vakit vatanınızın bâisi felâketi olanlar meyanına siz de girmiş olursunuz.

Sözlerini sarfetti. Dahiliye Nezaretinden dün aldığım şifre telgraf da başka şekilde yazılmakla beraber, aynı kanaati verecek zeminde idi.

Yeni gelen Fransız zabıtlarından biri dün kolordu kumandanıyla uzun uzadıya görüşerek kongre hakkında Kumandan Beyefendi'nin fikrini anlamağa çalıştığı gibi, bu sabah da Mösyö Brüno bendenize gelerek saat alafranga üçte diğer Fransız zabıtlarıyla beraber kongre hakkında görüşüleceğini, fakat kendisinin aradaki samimiyete binaen daha evvel ayrıca görüşmek istediğini beyan etti. Bir müddet konuşulduktan sonra, netice itibariyle şunu söyledi :

— Ben dündenberi bu mesele üzerine pek çok imali fikir ettim. Nihayet şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyeti Sivas kongresinde itilâf devletleri aleyhine tahrikâtta bulunmazlar ve onlar hakkında mütecevazane lisan kullanmazlarsa, Kongrenin inikadında hiçbir mahzur yoktur. Bizzat ben de general Franşe Despere'ye yazar, Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tevkif emrini geri aldırır ve kongrenin inikadına muhalefet olunmaması hakkında Dahiliye Nezaretinden size emir verdiririm. Fakat şu şartla ki, siz de benden hiç bir hususu ketmetmiyeceksiniz. Ve samimî dostluğumuzdan dolayı daima yekdiğerimize karşı açık bir lisan kullanacağız. Yalnız kongrenin tarihi inikadını öğrenmek lâzımdır.

Bendeniz de bu bapta kat'î bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisini haberdar edeceğimi ve aradaki dostluğa binaen hiçbir şeyi ketmetmiyeceğimi söyledim.

Binbaşının işgal meselesinde dünkü kat'iyet ifadesine rağmen bugünkü mülâyemeti sebebini nazarı âlii dakikadanlarına arzetmeyi vecibeden ve bu bapta tafsilâtı zevaitten addederim. Ayanen anlaşılıyor ki, bunların fikri kongreyi Sivas'ta toplanmağa muvafık görünerek, kongre heyeti kiramı ile sizi, burada içtima ettirmek ve el altından tedarikâtta bulunarak cümle ihvanı ele geçirmekten ve aynı zamanda işgal meselesini emri vâki haline koymaktan ibarettir.

Dün akşam, Dahiliye Nezaretinden aldığım şifre bir telgrafta başka şekilde yazılmış olmakla beraber, hemen aynı zeminde idi. İşte bendeniz her hakikati, mektum tutulmak istir-

hamiyle, efendimize arz ediyorum. Bundan sonra hattı hareketin tâyini size aittir.

Entrikalı bir tehlikenin bu kadar mütekarrip ve âdeta el ile tutulacak derecede mer'î olduğunu bilip dururken, keyfiyetten zatı âlilerini haberdar etmemeyi ve binaenaleyh Sivas'ta kongre akdinden sarfı nazar edilmesini arzeylememeyi vicdanıma sığdıramadım. İşte bunun için zatı devletlerinden ve orada bulunan ihvanı kiramdan pek ziyade rica ederim ki, ikinci bir kongrenin behemehal akdine kat'î lüzum yoksa, vazgeçilsin, var ise dört taraftan işgali pek kolay olan Sivas'ın merkezi içtima olmasından sarfı nazarla işgal ihtimali pek baid olan Erzurum'da ve yahut tensip buyurulursa Erzincan'da inikadı esbabına tevessül buyurulmasını selâmeti memleket namına istirham ederim.

Kolordu kumandanı Salâhaddin Beyefendi de bu baptaki noktai nazarlarını ayrıca Kâzım Paşa hazretleri vasıtasıyla size yazacaklardır.

Şimdi yanımda bulunan Sivas mebusu sabıkı Rasim Bey de, Erzurum mebusu sabıkı hoca Raif Efendi Hazretlerine bu baptaki malûmat ve mütalâasını havi bir telgraf tevdi edecektir. Bittabi, mütalâa buyurduktan sonra hoca Raif Efendi Hazretlerinin İliça'dan avdetinde kendilerine lütfen yollarsınız.

İşte efendim, vaziyet bu merkezdedir. Hamiyeti müsellemenize karşı fazla tasdi'den hazer eder ve emri cevabınıza intizar eylerim efendim.”

REŞİT

Mustafa Kemal Paşa, Reşit Paşa'nın kâğıt kâğıt alınan bu telgrafını okudukça zaman zaman sinirleniyor, zaman zaman gülüyor, fakat, telgrafın sonu alınmadan tek kelime söylemiyordu. Biz de telgraf kâğıtlarını telâşla okuyor, birbirimize uzatıyor ve herhangi bir mütalâada bulunmuyorduk. Fakat doğrusunu söylemeliyim ki, Vali Paşa'nın :

— Kongreyi burada açtıracaklar, hepinizi toptan yakalayacaklar!

Tarındaki endişesini okuduğum zaman ben şahsen biraz endişe duydum ve bu ihtimali pek te yersiz bulmadım. Ancak, telgrafın tamamıyla alınmasından sonradır ki, Mustafa Kemal Paşa şahsî mütalâalarını söyledi. Son kâğıdı okuduktan sonra, muhabere memuruna :

— Paşa Hazretleri lütfen biraz intizar buyursunlar, hemen kendilerine cevap arzedeceğim.

Diyen Paşa:

— Çocuklar verin bana şu kâğıtların hepsini..

Diyerek tekrar bu uzun telgrafı dikkatle baştan başa okudu.

Telgrafı tamamiyle okuyup bitirdiği âna kadar gözlerim gayriihtiyarî Paşayı ve yüzündeki mimikleri tetkike dalmıştı. Telgrafı okurken Vali Paşa sanki karşısında imiş de konuşuyor-muş gibi yüzündeki hatlar ve renkler devamlı şekilde değişiyor, kâh hiddet, kâh nefret arz ve ifade ediyor, kâh istihfaf ve istihza belirten çizgiler yüzünde yayılıyordu. Fakat, heyeti umumiyesi ile Paşan'ın sinirlendiği ve Reşit Paşa'nın izahatını kayıtsızlıkla karşılamadığı açık açık görülüyordu.

Telgrafı ikinci defa okuyup bitirdikten sonra, teker teker ne düşündüğümüzü okumak istercesine gözlerimizin içine baktı. Bir an içinde gözlerimizin içinde dolaşan alevli bakışları Mustafa Kemal'in en büyük karar anlarına mahsus bir ruh haleti içinde yaşadığını ifadelendiriyordu. İlk sözü ve ilk hükmü :

— Gülünç!.

Oldu. Bu “Gülünç!.” hükmünü verirken sesi müthiş bir kin ve nefret taşıdığını belli ediyordu. Kaşlarını çatarak ve gözlerini gözlerime dikerek, yüksek sesle ve telgraf muhabere memurlarından hiç bir şey gizlemiyerek :

— Azizim Mazhar Müfit, bunlar hakikaten gülünç şeyler!.

Diyerek devam etti :

— Fransızlar, Sivas'ı işgal edeceklermiş. Kongrenin toplanmasına müsaade etmiyeceklermiş. Sonra, bu fikirlerini değiştirmişler, düveli itilâfiye aleyhinde tezahüratta bulunulmamak şartıyla kongrenin toplanmasına müsait bir hâl almışlar. Beni tevkif ettireceklermiş. Şuymuş, buymuş. Fakat, Vali Paşa'nın kanaatine ve Dahiliye Nazırından Fransız binbaşısının beyanatına uygun olarak aldığı şifre telgrafının münderecatından edindiği fikre nazaran kongreye müsaade etmeleri bir tuzakmış. Bu vesile ile hepimizi bir arada yakalayıp, millî mücadele ruhunu da boğacaklarmış! Kongreyi Sivas'ta değil, Erzincan'ada toplamalı imişiz.

Reşit Paşa da bütün bunlara inanmış olarak, bizi düşünceleri istikametinde harekete sevk etmek için vicdanî bir vazife yaptığına kani bulunuyor!

Mustafa Kemal Paşa, istihza, istihfaf, hakaret arzeden bu sözlerini gittikçe artan bir hiddet ve şiddet ifadesi içinde söylemeye devam ederken telgraf muhabere memuru da bir yandan Sivas mebusu sabıkı Rasim Beyin Paşa'ya ve Hoca Raif Efendiye yazdığı telgrafları alıyordu.

Paşa :

— Teessüf ederim ki Reşit Paşa da, Rasim Bey de mânevi bir tezelzüle uğramışlar!.

Diyerek sözlerine devam etti :

— Şimdi, Paşa'ya gereken cevabı vereceğim. Fakat bu ne gaflet, ne bilgisizlik ve ne görüş kıtlığı? Bir Fransız binbaşısının gelişi güzel atıp tutmasından ibaret sözler. Sivas'ın işgali kolay şey mi? Fransızlar bunu hangi kuvvei seferiye ile hemencecik yapabilecekler? Arkadaşlar buna nasıl inanabiliyorlar?. Alelâde bir propaganda ve blöf karşısında arkadaşlarımızın mânevîyat kırıklığına uğramaları şayanı hayrettir doğrusu!

Paşa, birden değişmiş, büyük ve harbe hazır, her türlü modern techizata sahip bir ordunun başındaymış gibi bir manevîyat yüksekliğine sahip bir çehre iktisap etmiş bulunarak :

— Birer kahve içelim de Vali Paşa'ya cevap arzedelim.

Dedi ve bir sigara yakarak oturduğu sandalyeden kalktı ve muhabere salonunun içinde sert adımlarla dolaşmaya başladı. Sigarasını bitirdikten sonra kahve ile birlikte yeni bir sigara yaktı ve :

— Ne Sivas'ı işgal edebilirler, ne de kongreye mâni olabilirler.

Diyerek ilâve etti :

— Ancak, her ne olursa olsun, bizim bir an önce Sivas'a gitmemiz ıktiza ediyor. Hareketimizi mümkün olduğu kadar tâcil etmeliyiz. Göreceksiniz biz Sivas'a gitmeden önce Fransız binbaşısı Brüno Efendi ve arkadaşları Sivas'ı terkedeceklerdir.

Paşanın sözleri bizim de manevîyatımızı muhakkak ki en üstün hale yükseltti. Bu anda, kendi hesabıma, ben de kendimi fethedilmez bir kale ve Fransa'yı bütün kuvvetleri ile karşımda bir nokta gibi görüyordum. Bu görüş ve his içinde olmalı ki :

— Haklısınız Paşam. Bize hiç birşey yapamazlar. Karşımızda milletin iradesini önleyecek hiç bir kuvvet yoktur..

Dedim ve teklif ettim :

— Reşit Paşa'yı makine başında fazla bekletmemeniz münasip.

Paşa :

— Doğru söylüyorsun, zaafımıza hamledebilirler.

Diyerek ve Rasim Beyin (eski Sivas milletvekili merhum) kendisine ve Hoca Raif Efendiye yazdığı telgrafları da süratle okuyarak Reşit Paşa'ya çekilecek cevabı dikte etmeye başladı. Cevap aynen şu oldu :

SIVAS VALİSİ REŞİT PAŞA HAZRETLERİNE

20 Ağustos 1335

Saat : 1 den sonra

“— İta buyurduğunuz malûmata ve mütalâatı sâmilelerine hassaten teşekkür ederim. Mösyö Brüno (jandarma müfettişi ve Fransız binbaşısı) ve rüfekasının makamı tehditte vukubulan ifadelerini tamamen blöf olarak telâkki ederim. Sivas kongresinin inikadı yeni bir mesele olmayıp aylarca mukaddem dünyaca malûm olmuş bir teşebbüstür.

Gariptir ki İstanbul'da bulunan salâhiyettar Fransız ricali siyasisininin de âcizlerine gönderdikleri haberler, Anadolu'da millet tarafından vukubulmakta olan teşebbüsatin pek muhik ve meşru olduğu ve milletimizin metalibatı kendilerine sarih olarak iblâğ edildiği takdirde hüsnü kabul ve tatbikini deruhte edeceklerine dair şimdiden tahrirî teminat vermeğe hazır oldukları merkezindedir.

Mösyö Brüno'nun ikinci mülâkatta tebdili lisan ve kesbi mülâyemet eylemesi âcizlerini kazanmak cihetine matuf olmaksızın müsteb'ad değildir. Fransızlar tarafından, binbaşı Brüno'nun dediği gibi, beş on günde Sivas'ın işgali o kadar kolay bir şey değildir. Hâtırî devletinizde olsa gerektir ki, İngilizler bu husustaki tehdidatında daha ileri giderek Batum'daki askerlerinin Samsun'a ihracına karar verdiler. Hattâ mahza bendenizi tehdit için bir tabur çıkardılar. Fakat bu teşebbüse karşı, milletin kavî bir azim

ve iman ve âteş ile mukabele edeceği hakikati kendilerince tahakkuk ettikten sonra, hem kararlarından sarfı nazar etmeğe ve hem de Samsun'a çıkarmış oldukları askerleriyle beraber orada bulunan taburu nakletmeğe mecbur oldular.

Sivas kongresinde mevzuu bahsolacak hususat, Erzurum kongresi beyannamesi muhteviyatından sühuletle istidlâl olunacağına nazaran kongrede itilâf devletleri aleyhinde tahrikâtta bulunmak gibi maksatlar katıyyen mevcut değildir. Burada şunu da arzedeyim ki, bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi bir devleti ecnebiyenin sahabetine tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük noktai sıyanet ve menbaî şefaathim milletin sinesidir. Kongrenin lüzum, zaman ve mahalli inikadı hakkında müessir olmak, bendenizin şahsî hükmümün pek ziyade fevkünde haizi tesir olan millet kararına taallük eden bir keyfiyettir.

Yalnız, tahmin buyurulduğu gibi, Fransızların kongre heyetinin Sivas'ta toplanmasına müevviç görünerek ve badehu heyeti ele geçirmeğe imkân bulması âcizlerince pek baid tevehhümattandır. Bütün bu maruzatımı Mösyö Brüno'ya söylemeniz de, hiçbir mahzur görmüyorum. Ve bu münasebetle Mösyö Brüno ve rüfekasına milletimizin muhafazai hukuk ve muhafazai istiklâl için, Erzurum kongresi beyannamesiyle bütün cihana olduğu gibi, kendilerinin İstanbul'daki mümessili siyasilerine de iblâğ edilmiş olduğu mukarreratı esasiyeyi tatbikinde hiçbir suret ve sebeple duçarî tereddüt olmasına imkân bulunmadığı bildirilmiş olur.

Mösyö Brüno bilmelidir ki, Fransızların Sivas'ı işgale karar vermeleri, kendilerine pek pahalıya mal olabilecek, yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine mütevakıftır. Böyle bir kararın jandarma binbaşı Mösyö Brüno ve rüfekası arasında tezekkür edilmesine bile, Fransız milletince mutâ olabileceğine ihtimal verilemez.

Mebus Rasim Beyin Raif Efendi Hazretlerine olan telgrafnamesini de okudum. Korkmağa mahal olmadığını kendilerine lütfen iblâğını rica ederim.

Gerek âcizlerine ita buyurmuş olduğunuz malûmat ve mütalâatı, gerek Rasim Beyin telgrafnamesini Heyeti Temsiliyeye aynen takdim edeceğim. Binaenaleyh Sivas kongresi hakkındaki

kararı kat'î ancak Heyeti Temsiliye'nin müzakeratı neticesinde taayyün edecektir. Bittabi takarrür edecek suret zatı samilerine arz olunacaktır. Yalnız bugün için istirhamım Brünon'un tehdidatının halka işaesi ile kuvvei maneviyenin kesrine mümanaat buyurulmasıdır. İhtiramatı mahsusamın kabulünü Salâhattin (Kolordu kumandanı) ve Rafet Beyefendilere selâmımın tebliğini istirham ederim muhterem Paşa Hazretleri."

MUSTAFA KEMAL

Mustafa Kemal Paşa, gayet kesin bir şekilde Sivas valisine verdiği bu cevaptan sonra:

— Arkadaşlar birer kahve daha içeriz değil mi?

Dedi ve kahve ısmarladı. Tabî en başta ben :

— İçmeyiz.

Diyenimiz yoktu. Hepimiz bir birimizden tiryaki idik. Hele, böyle şüphe, vehim, tereddüt, blöf ile azim, cesaret, karar ve millet iradesinin birbirini kovaladığı mücadele anlarında sınırları kâh gevşetmek, kâh germek için kahve içmeyip te ne yapardık ?

Cevap Sivas'a verildikten sonra, Hayati Bey, Paşadan sordu:

— Paşam bekliyelim mi, gidelim mi?

— Saatlerin muhabere salonunda geçmesine, öğle yemeğinin yenilmemiş olmasına rağmen, Paşa hiç bir rahatsızlık ve yorgunluk hissetmiyordu.

— Bakalım, Sivas Vali Paşası'nın bir diyeceği var mı?

Diyerek, biraz daha beklemenin muvafık olacağını işaret etti. Refik (Saydam) ve Süreyya (Yiğit) Beyler de Paşanın cevabından çok mağrur ve münşerih oldular. Refik Bey, daima hislerine hâkim olan ihtiyat payını yine muhafaza ederek Paşa'ya:

— Paşam, bir mücadelenin içindeyiz. Belki muvaffak olacağız. Belki olamayacağız. Fakat, netice ne olursa olsun, Reşit Paşa'ya verdiğiniz cevapta kullandığınız: "Herhangi bir devleti ecnebiyenin sahabetine tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük noktai sıyanet ve menbaî şefaât milletimin sinesidir" cümlesi dahi başlı başına Türk milletine yadigâr kalacak bir ders ve millî vecize olmak değerindedir.

Dedi ve ilâve etti :

— Her şeyi ve her türlü kararı Heyeti Temsiliye'nin müzakere ve direktifine bağlamış bulunarak hareket etmeniz de muhakkak ki en büyük kuvvet kaynağı oluyor ve şahsınız etrafındaki güveni arttırıyor.

Paşa, Refik Bey'in bu samimî mütaleasına cevap vermek üzereyken Reşit Paşa'nın cevaba cevabı geldi. Paşa aynen şöyle diyordu :

“MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE”

“Bendeniz anılabildiğim kadarını efendimize arz etmekle vazife vicdaniyemi ifa etmiş oluyorum. İstanbul'daki Fransız ricalinin noktai nazarlarını ve zatı devletlerine karşı olan taahhütlerinin ne dereceye kadar şayanı itimat olduğunu kestirememekte mazurum. Hamiyeti müsellemelerine nazaran vatanın selâmeti mevzuu bahsolduğuna göre, iyice düşünerek lâzım gelen hattı hareketin tâyini efendimiz ile kongre heyeti kiramından orada bulunan zevatı muhteremeye aittir. Emirlerinizi ifa edeceğimi arz ile ihtiramata mahsusamı takdim ederim efendim.”

REŞİT

Reşit Paşanın bu kısa cevabı, aldığı izahat ile tam inanmış ve mutmain olmuş bir insanın cevabı olmakla beraber, memnun edici bir cevaptı. Paşa :

— Haydi çocuklar, gidelim artık..

Der ve postahaneyi terkederken :

— Reşit Paşa, bazı noktalarda tereddüt ve vehimlerini muhafaza edebilir, fakat, talimat ve ricalarımıza uygun tarzda hareket edeceğini teyit etmesi bizi memnun etmelidir. Biz eğer millet ve tarih huzurunda herhangi bir hatâ işliyorsak, bunun mesuliyetini vicdan ve idrâkimizde hissetmekten ve ödemekten hiçbir zaman çekinecek insanlar değiliz.

Paşa, bizim dediğimizi yapsın, kâfi..

Diyordu ve memnundu.

21 Ağustos 1335

Telgrafhane dönüşü Paşa hemen Heyeti Temsiliye'yi içtima ettirdi. Filhakika, Heyeti Temsiliye âzasından Mutki aşireti reisi

Hacı Musa Bey, aşiretinin başına dönmüş bulunuyor. Biltlis mebusu sabık Sadullah Bey de yok. Trabzon murahhasları İzzet ve Servet Beyler de memleketlerine gittiler.

Bekir Sami Bey (Eski Hariciye vekillerinden) de Sivas'ta. Bu vaziyette Heyeti Temsiliye Paşa, Rauf, Hoca Raif Beylerden ibaret kalıyor. Fakat, buna rağmen, Paşa üç kişi ile dahi olsa Heyti Temsiliye içtimasını yapmaktan ve hâdiseleri Heyeti Temsiliye'nin karar ve mütaleasına arz etmekten asla geri kalmıyor. Bizlerse Paşa'nın ve Heyeti Temsiliye'nin yanında daimî müşavir mevkiindeyiz ve mücadele, mücahede arkadaşları durumundayız.

Heyeti Temsiliye içtimayı bir hayli uzun sürdü. Reşit Paşa'nın telgrafları ve kendisine verilen cevaplardan gayri muhtelif meseleler de içtimada görüşüldü ve neticede Heyeti Temsiliye namına ve Heyeti Temsiliye imzası ile Sivas valisi Reşit Paşa'ya, sabık mebus Rasim Beye ve yine ayrıca Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas kadısı Hasbî Efendiye ve Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhaddin Beye birer telgraf çekilmesine karar verildi ve bunların hazırlanan müsveddeleri okunarak kabul edildi.

Heyeti Temsiliye içtimaidan sonra da bizim mutad gece toplantımız başladı.

Paşa, muhakkak ki, Sivas'taki durum üzerinde büyük bir hassasiyet muhafaza ediyor, Reşit Paşa ve Rasim Beyin kırılan mânevîyatlarını düzeltmek lüzumunu müdafaa eylemekle beraber, halkın hissiyatı üzerinde menfî tesirler uyanmasından bilhassa endişe ediyordu.

— Reşit Paşa ve Rasim Bey ile diğer mütereddit ve vehham arkadaşlarımızı izahatımızla ikna mümkün olabilir. Fakat, propaganda halk efkârı üzerinde menfî tesir uyandırırsa müşkülât artabilir.

Diyor ve ilâve ediyordu :

— Mümkün olduğu kadar erken Sivas'a gitmeye, kongreyi açmaya çalışmak birinci hedefimiz olmalıdır. Kongrenin Sivas'ta toplanması takdirinde şehrin ve mülhakatının işgal edileceği haberlerinin yayılması, kongre murahhaslarının ve benim tevkif edileceğimizin halk arasında işaesi gerçekten endişe verici ihtimallerin tahakkuk etmesine saik olabilir. Bu bakımdan halkın mânevîyatını düzgün ve üstün tutacak tedbirler üzerinde dikkatli bulunmak mecburiyetindeyiz.

Kongre ârızasız surette ve behemehal Sivas'ta toplanmalıdır. Bunun mesaimiz ve mesai hedeflerimiz üzerinde büyük ehemmiyeti vardır.

Paşa, hareketimizi tâcil etmeyi tavsiye etmekle beraber, Sivas kongresinin hangi gün toplanacağını saklamakta da muhakkak ki fayda görüyor. Aşağı yukarı kongrenin Eylülün ilk haftası içinde toplanması mukarrer olmakla beraber, Reşit Paşa'ya verdiği cevapta dahi Paşa bu tarihi gizledi ve Heyeti Temsiliyenin vereceği karara bağlı gösterdi. İhtiyat tedbiri olarak Paşa'nın bu ketumiyette fayda mülâhaza ettiğine şüphe yok.

Gece yarısına doğru Paşa :

— Bugün bir hayli yorulduk, birer kahve daha içeriz.. değil mi?

Diyerek yüzüme baktı. İlk defa Paşa'nın ağzından bu gece "yoruldum" kelimesinin çıktığını işitiyorum, buna hayret etmiyorum. Reşit Paşa'nın telgrafhaneye ve makina başına davetinden itibaren başlayan sinir mücadelesi ve onu takip eden fikrî ve enerjik mesai muhakkak ki çelikten yapılmış sinir tellerini dahi eritip yumuşatacak haldedir. Bununla beraber yorgun olmasına rağmen öfkesini de muhafaza ediyor :

— Hele bak şu Brüno gafiline. Bir iki kuru sıkı tehdit ve blöfle bizi yolumuzdan dönecek insan mı sanıyor bu zavallı? Biz ne blöfe aldırır, ne tehditten perva eder, ne de siyaset manevra ve tuzaklarına düşeriz!

Diyordu. Kahve ve sigarasını içtikten sonra, Paşa, bir ara öfkesini yatıştırmış ve yorgunluğunu almış olarak :

— Mazhar Müfit, hatıra defterine bu vak'ayı da yaz. Merak etme utanmazsın!

Diyerek, keyifli keyifli benimle şaka etmeyi de ihmal etmedi.

— Yaz ve de ki "Mustafa Kemal ve arkadaşları Sivas'a hareket edince Brüno ve arkadaşları Sivas'tan kaçtılar. Bu notu hatıra defterine bugün yazmanla o gün yazman arasında hiçbir fark olmayacaktır.

Ve sonra yine sertleşerek hepimize hitap etti :

— Bir millet ki, ya istiklâl, ya ölüm.. diyor ve bu kararı tamamiyle benimsemiş bulunuyor. Bunun karşısına hangi kuvvet çıkar ve üç beş Fransız zabiti bu seli durdurmak cesaret ve cürretini kendisinde nasıl görebilir?.

Millette, arkadaşlarımızda ve hepimizde bu azim ve iman varken muvaffak olmamanın imkânı var mıdır?

Son cümlesini söylerken gözlerimin içine bakıyor ve sanki benden gece içtimainı yapmaya yarayacak bir cevap bekliyordu.

— Paşam bizler, tek kurşun, tek tepe kalıncaya kadar çarpışacağız; diye and içtik. Ya istiklâl, ya ölüm, diyen bir millet de göz önünde mevcutken korkacağımız hiç birşey yok...

Dedim. Cevabım Paşanın hoşuna gitti :

— Ver öyle ise bir sigara...

Diyerek, sigarasını tüttürdü ve ilâve etti:

— Haydi, “Dağ başını duman almış.” marşını söyliyelim.

Ve.. hep beraber marşı söylemeğe başladık ve söyliyerek uyumak üzere odalarımıza dağıldık.

Paşa, bu marşı muhakkak ki çok seviyor ve büyük psikolojik muvman anlarında söylemek ve söyletmekten bilhassa hususî bir zevk duyuyor.

— “Ulu tanrım bize yol göster”

Marşını da zaman zaman söylemekten, dinlemekten çok hoşlanıyor ve zaman zaman Cevat Abbas ve benimle beraber söylüyor.

22 Ağustos 1335

Heyeti Temsiliyenin imzası ile Vali Reşit Paşa'ya ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas Kadısı Hasbî Efendi'ye ve Kolordu Kumandanına çekilmesi kararlaştırılan telgraflar dün gece gönderildi. Telgrafların istihdaf ettiği gaye dün de belirttiğim gibi Sivas halkını mâneviyat bakımından herhangi bir kırıklığa uğratmamak, menfî propagandalara karşı desteklemek, Vali Paşa'yı ve Rasim Bey'i kuvvetli tutmak hedefini gütmektedir.

Bu telgrafları tarihin malı olarak aynen ve sıra ile ruznameme geçiriyorum :

SIVAS VALİSİ REŞİT PAŞA HAZRETLERİNE

2. 8. 1335, Erzurum

Sivas kongresi hakkında Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle vaki olan muhaberatı devletleri tamamen milli bir mesele olmak haysiyetiyle Heyeti Temsileyemizce de, münakaşa edildi. Bu kongrenin şarkî ve garbî Anadolu vilâyetleri tarafından akdi mu-

karrer olmasına ve murahhasların kısmı âzamı Sivas'a muvasalat etmek üzere bulunmasına nazaran bu bapta söz söylemeyi salâhiyetimiz haricinde addederiz. Yalnız düşüncelerimizin hamiyet ve muhabbeti vataniye ile maruf zatı devletlerine arzını bir vecibei milliye addeyledik. Şark vilâyetlerimizin kongre akdi teşebbüsünün daha ilk adımda İtilâf Devletleri'nin mucibi endişesi olduğu ve bu vilâyetlerin eczayı vatandan ayrılarak istiklâl daiyesinde bulunduğu varıncaya kadar eracif neşri ile akamete mahkûmiyetine çalışıldığı, maalesef hükümetimizin ecnebi âleti olmaktan hayâ eylemediği malûmu devletleridir. Fakat milletin azim ve iradesi bilûtfu Tealâ kongrenin akdini müyesser kıldığından beyannamenin neşri üzerine Düveli İtilâfiye, milletin istiklâl ve mevcudiyetini kurtarmak meşru emeliyle toplandığını, hiç bir fikri tecavüz beslemediğini görerek İngilizler bile izharı memnuniyet eylediler. Hattâ bu bapta tafsilât ve malûmat vermek üzere Erzurum mümessili kaymakam Ravlenson Londra'ya hareket etti ve yazdığı mektupta aynen şu suretle idarei kelâm eylemektedir : “Bilâhare tekrar gelmekliğim mümkündür. Bu halde daha mes'ut şerait tahtında görüşmek mahzuziyetine nail olacağım.” Dersaadetten aldığımız malûmatta da, umum düveli itilâfiyenin meşru ve makul olan bu cereyanı milliyi pek tabii telâkki eyledikleri, bilhassa Amerikalıların milletin efkârı umumiyesini anlamağa son derece ehemmiyet verdikleri, umumî bir şekilde inikat edecek olan Sivas kongresi mukarreratına intizar olduğu, hattâ milletle doğrudan doğruya temas için, Sivas'a İstanbul'daki heyetlerinden iki Amerikalı memuru siyâsî göndermeğe karar verdikleri bildirilmektedir. Binaenaleyh Sivas'taki bir Fransız binbaşısının beyanatını biz indî bir mütalâa addetmekte mazuruz. Çünkü hürriyet ve istiklâl uğrunda mücahede eden milletlerin şişvası olan Fransa efkârı umumiyesinin, cereyanı milliyi düşman olacağını hatıra getirmek mümkün değildir. Maahaza milletimiz istiklâl ve mevcudiyetini her ne pahaya o turursa otursun kurtarmağa azmetmiştir. Bu cereyana tâbi olmaları mahkûmu zeval, yıkmak isteyenler, maruzu mukavemet olacaklardır. Paşa Hazretleri.

HEYETİ TEMSİLİYE

Mustafa Kemal Paşa imzası ile Üçüncü Kolordu Erkânı Harbiye Riyaseti vasıtasıyla Sivas kadısı Hasbî Efendiye çekilen telgrafın sureti de şudur :

SIVAS 3 ÜÇÜNCÜ KOLORDU ERKÂNI HARBİYE RİYASETİNE

21. 8. 1335, Erzurum

“Kadı Hasbî Efendi hazretlerine bu şifre mahlûlünün okunması rica olunur :

Vali Paşa ile telgraf başında Sivas kongresi hakkında vâki mülâkat malûmu âlileridir. Vali Paşa'nın açık olarak telgrafla böyle bir mülâkat yapmalarını mebus Rasim Beye de kongrenin Sivas'ta olmaması hakkında telgraf çektiirmelerini muvafık görmemekteyiz. İstanbul'daki ecnebilerin milletin bu gibi tezahüratını pek tabii ve meşru bulduğu istihbar kılındığı gibi, Erzurum Kongresi'nin İngiliz ve Amerikalılara pek iyi tesir yaptığı ve hattâ Amerika heyetinden iki murahhası mesulün Sivas'a gönderilmek üzere bulunduğu da ayrıca şayanı kayıttır.

Sivas halkının beyhude yere endişeye düşürülmesine sebep vermek şayanı esef bir hata olur. Milleti dalâlette bırakmamak lâzımdır. Bu sebeple zatı fâzılanelerince Sivas'lıları irşat ve tenvir ile, Sivas Kongresi'nin millet ve vatan hakkında yapacağı tesiri izah ve bu suretle halkın beyhude yere tevehhüme duçar olmalarının temin buyurulmasını hassaten rica eyler ve arzı hürmet ederiz.”

Heyeti Temsiliye namına

MUSTAFA KEMAL

Mustafa Kemal Paşa tarafından Üçüncü Kolordu Kumandanlığına da çekilen bir şifre ile Sivas halkını, Vali Paşa'sını, eşrafını ve zaaf hissetmesi ihtimali bulunanlarını ikaz etmek tedbirleri tamamlanmış oluyor.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Beye çekilen şifrenin sureti de şudur :

ÜÇÜNCÜ KOLORDU KUMANDANLIĞINA

21. 8. 1335, Erzurum

Vali Reşit Paşa Hazretleri ile Sivas Kongresi hakkında telgraf başındaki muhaberatımız tabii malûm-u âlileridir. Sivas Kongresinde umum vatanın mukadderatı hakkında ittihazı mukarrerat olunacağı cihetle bir Fransız binbaşısının lâfı ile milletin bu azminden geri dönmiyeceği bedihîdir. Sırf vilâyeti şarkıyeye münhasır olan Erzurum Kongresi mukarreratının İngilizler üzerinde bile hüsnü tesir eylediği, asıl milletin efkârını anlamağa çalışan Amerikalıların Dersaadetten salâhiyettar iki memuru siyasiyi Sivas'a yollamağa karar verdikleri bir zamanda, Sivas Kongresinin aleyhinde idareî kelâm etmek için ya pek zaifülkalb olmak, yahut vatan ve milletle alâkadar bulunmamak icap eder. Binaenaleyh Vali Paşa Hazretlerinin bu açık muhabereleleri, Sivas halkı üzerinde fena tesir yapacağıнын nazarı teemmüle alınması lâzımdır.

Kongre pek tabii ve meşru olarak akdolunacağından bu bapta velev ki pek mahdud da olsa birkaç kişinin ademi arzu göstermek suretiyle millette, ağıyara karşı bir tefrika izharı hiç de şayanı arzu bir keyfiyet olmadığından, zâtı biraderileri taraflından Vali Paşa Hazretleriyle bu sakim fikri taşıyan diğer zevat var ise, onların da irşat ve tenviri bugün için bir vazifei vataniye olduğunu arz, takdimi ihtirammat eyleriz.”

MUSTAFA KEMAL

RAİF HOCA'NIN TELGRAFI

Sivas'taki tereddütleri izale, mâneviyatı düzeltme bakımından Heyeti Temsiyle âzasından Hoca Raif Efendi (şimdi Erzurum milletvekili) de eski mebus Rasim Beye ayrıca bir cevap vermeyi faydalı gördü.

Raif Efendi kısa telgrafında en uzun izahatı derleyen bir muvaffakiyet göstermektedir.

Telgrafın metni şudur :

RASİM BEY

Sabık Sivas mebusu

Sivas

“Telgrafnamenizi aldım, inşaallah kariben bizzat mülâkâtınızla teşerrüf edeceğim. Mevzuu bahsettiğiniz mesele ehemmiyeti nisbetinde ariz ve amik düşünölmüştür. Mülkü milletin herhangi bir suretle mucibi mazarratı olacak harekâttan bittabi imtina edilir. Ancak, vâridi hâtırınız olan hususat gayri vâkidir. Bu bapta Vali Paşa Hazretlerine de cevaben maruzatta bulunulmuştur. Her hususta müsterih bulunmanızı rica eder ve gözlemlerinizden öperim.”

Sivas'a Gidiş
Hazırlığı,
Kimler Gidecek,
Erzurum
Hemşehriliği
ve Yol Parası?.

RAİF

Reşit Paşa'nın telâş, vehim ve tereddüdü ile bir arada Sivas'ta uyandırılmak istenen bozgun havası, Mustafa Kemal Paşa'nın ve Heyeti Temsiliye'nin aldığı zekâ ve muhabere tedbirleri ile tabii sevk ve cereyanına terk edilmiş bulunurken, günün her saatinde yeni bir hâdise ile karşılaşmamak mümkün olmuyordu. Fakat, her çetinliği yenmek, her müşküle karşı koymak, Sivas'a ulaşmak ve büyük millî kongrenin toplanmasını temin etmek birinci şarttı.

Bunun içindir ki, Paşa :

— Bütün imkânlarımızı seferber ederek bir an önce Sivas'a gitmeliyiz..

Emrini vermişti ve biz de hazırlıklara başlamıştık. Sivas'a gitmek mevzuunda iki nokta vardı: Birincisi tabii safha ve tabii neticeydi. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, yâni sivil karargâhının Erzurum'dan Sivas'a nakli. İkinci nokta mühimdi. “Şark Vilâyetleri Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti” namına, yani Erzurum Kongresi Heyeti Temsiliye'si namına resmen Sivas'ta kimler delege sıfatıyla bulunacaklardı?

Bu bir hukukî vaziyeti ortaya çıkarıyordu. Öyle ya, Erzurum kongresi şark vilâyetlerindeki muhtelif Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından seçilen murahhaslar ile toplanmış, bütün cemiyet ve teşekkülleri sinesinde birleştirerek yeni bir teşekküle imkân sağlamış, Heyeti Temsiliye'sini seçmiş ve vazifesini bitirmiş, bitirirken de Sivas Kongresi'ni mülâhaza ederek ayrıca bir murahhaslar heyeti seçmemiştii.

Yeniden kongreyi toplayıp Sivas Kongresine iştirak edecek murahhasları kongreye mi seçtirmeliydi? Heyeti Temsiliye murahhas göndermeye salâhiyetli mi idi? Heyeti Temsiliye'nin doğrudan doğruya iştiraki gerekir mi idi? Bütün bütün bu hukukî sorular ortaya dökülürmüş ve hattâ münakaşa mevzuu ittihaz edilmişti.

Paşa :

— 29 Ağustosta behemehal yola çıkmalıyız.

Kararında musırdı. Arz ve izah ettiğim hukukî mevzu aramızda ve cemiyette bir hayli münakaşa edildikten sonra, yine Paşa herkesin tasvip ettiği bir formülü ortaya koydu.

— Nazariyattan vazgeçelim. Kaybedecek vaktimiz yoktur.

Diyerek kararını söyledi :

— Vilâyatı Şarkîye Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi'nin Sivas Kongresinde bütün şark vilâyetlerini temsil etmesi hem tabii, hem pratik olur. Esasen kongre bütün vilâyatı şarkîye namına yapılmış ve Heyeti Temsiliye bu kongrenin sine-sinden doğmuştur. Kongre ve cemiyet adına temsil sıfatını her yerde ve her şekilde haizdir.

Bu karar kat'iyet kesbetmekte, hakikaten tek pratik yol olduğu için, müşkülâta uğramadı ve Sivas kongresine şark vilâyetleri delegeşi olarak kimlerin iştirâk edeceği takarrür etti: Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Hoca Raif Efendi, Erzincan'da bulunan şeyh Fevzi Efendi ve Sivas'ta bulunan Bekir Sami Bey.

Ancak, Sivas'a gitmek için yalnız murahhasları tâyin etmiş bulunmak kâfi değildi. Üç şey lâzımdı :

- 1) Nakliye vasıtası,
- 2) Paşanın karargâhını nakil,
- 3) Delegelerin ve sivil karargâhın yol ve iâşe masraflarını karşılayacak para.

Bunun ikisi kolaydı. Zor olanı üçüncüsü idi. Yâni, para. Erzurum'a geldiği zaman Paşa'nın sekiz yüz lira kadar birikmiş parası vardı. Bizlerin de beş on kuruşumuz. Fakat meşhur şark sözüdür :

— Bu ısıya kar mı dayanır?

Derler. Bizim sivil karargâhın masraflarına da para dayandırmak kolay değildi. Filhakika en asgarî hayat şartlarına tâbi olarak ve askerî tabldottan yemek alarak geçiniyorduk. Buna rağmen, umumî masrafları ve ihtiyaçları karşılarken para, bütün ihtimamımıza rağmen suyunu çekmekteydi. Hem 800-1000 liranın ne hükmü olurdu ve kaç gün sürerdi?

Sivil karargâhımızın maruf tâbiri ile ayvazlığını ben yapıyordum. Paşa, para ile meşgul olmaktan hoşlanmazdı. Alışveriş etmeyi ve her türlü gelir ve giderle meşgul olmayı bana bırakmış, sekiz yüz lirasını da yine bana vermişti. Bunun içindir ki, para mevzuunda sıkıntılı vaziyette idik ve cepten yiyorduk. Paşa :

— Hazırlığımız tamamlandı mı, Ağustosun tam yirmi dokuzuncu günü hareket edebiliyor muyuz?

Dedikçe, âdeta beynim burğu ile delinircesine zonklıyor, gözlerim :

— Parrrrra!.

Diye kararıyordu. Paşanın azim ve cesaretini kırmamak için ona :

— Ne ile gideceğiz, para nerede?.

De diyemiyordum. Fakat, nihayet hakikat bir gün Paşa'nın da karşısına dikilmişti. Bu hâdisenin nasıl cereyan ettiğini aynen hâtıra defterimden nakletmeliyim:

25 Ağustos 1335

Bugün Hüsrev Beyle beraber, (Arjantin büyük elçisi Hüsrev Gerede) pederi Mehmet Ali Paşa'nın kabrini ziyarete gittik. Mahmet Ali Paşa Edirne'de İkinci Ordu Piyade Fırkası Kumandanı ve ferik rütbesini haiz bulunurken Erzurum'a nakledilmiş ve menfa hayatındayken Erzurum'da ölmüş, çok sevilen bir asker ve hürriyetsevermiş. Kendisine diğer maruf zevatın kabirleri yanında bir mezar yapılmış. Bu arada Kerebineli Bekir'in mezarını da ziyaret ettik.

Dönüşte belediyeye uğradım. Belediye reisi Zâkir Efendiye:

— Dostum, Paşa bizi sıkıştırıyor, yola çıkmamıza bir şey kalmadı. Ancak üç dört yaylı arabaya ihtiyacımız olacak. Bunları temin edebilir miyiz ve kaç lira ödememiz gerekir?

Diye sordum. Zâkir Efendi:

— Arabaları yüzer liraya pazarlık eder, göndertirim..

Dedi ve :

— Merak etmeyiniz. Bu hususta en küçük bir sıkıntı bahis mevzuu olamaz.

Diye teminat verdi. Tabii, teşekkür ettim ve hoşbeşten sonra kendisinden ayrıldım. Filhakika belediye reisi büyük bir dostluk ve yardım temin ediyor. Yüz liraya araba sudan ucuz. Araba bulmak da ayrıca bir nüfuz meselesi. Ancak, yüzer liradan dört yüz lirayı bulma büyük mesele. Düşüne düşünce evin yolunu tuttum.

Akşam yemeğinde Paşa, yine Sivas yolculuğuna bahsi intikal ettirerek sordu :

— Hazır mıyız?

Ve, düşündüklerini anlattı, ben de:

— Elimizde çürük çarık üç otomobil var. Karoserileri berbat. Körükleri yırtık pırtık. Güneşin zararı yok. Fakat, yağmur yağarsa fena. Lâmbaları da yok. Karpit yakacağız. Geceleri yola devam etmek mecburiyetinde kalırsak karpit de yanmaz. Burada karpit tedarik cebilmenin de imkânı yok.

— Çürük çarık, yırtık pırtık, lâmbalı lâmbasız gideceğiz. Ancak üç otomobil hepimizi ve eşyamızı nakle kâfi mi?.

Diye sordu.

— Tabii kâfi değil.

Cevabını verdim. Hemen taksimi yaptı :

— Rauf, Süreyya, Hüsrev, Raif Beylerle sen, Cevat Abbas ve Muzaffer otomobillere taksim oluruz. Şeyh Fevzi Efendi için de yer ayırır, kendisini Erzincan'dan alırız. Recep Zühtü, Hayati, Memduh ve diğer zabıt arkadaşlarla eşyalarımız da arkadan ve araba ile gelirlir.

— Güzel paşam. Ben de böyle düşünüyordum. Ancak, üç dört arabaya ihtiyacımız var. Bugün belediye reisi ile görüştüm. Ucuzca bize araba temin edecek. Fakat 400 lira kadar bir paraya ihtiyacımız olacak.

Dedim ve ilâve ettim :

— Tabii yol boyunca ve Sivas'ta da paraya ihtiyacımız olacak. Kasamızsa malûm!

Paşanın bu anda üzgün bir sima iktisap ettiğini gerçekten üzülerken hissettim. Kaşlarını çatarak ve dişlerini sıkarak gözlerini masanın üzerinde duran kahve fincanına dikti ve hafif bir sesle:

— Evet bir de para meselemiz var..

Diye söylendi. Onun bu ânını ve bu halini görüp te üzülmemenin imkânı yoktu. Bir millet mücadelesinin ve bir millet kurtuluşunun yolunda üniformasına ve kesesindeki sekiz yüz lirasına kadar maddî her şeyini kaybeden ve bütün, zekâ enerji ve mâna kudretini büyük ideale hasreden bir adamın artık hiç olmazsa para mevzuu ile ilgisi olmamalı; bin bir gaile içinde onu düşünmekten âzade bulunmalı idi.

Onun içindir ki, Paşa'nın :

— Evet.. bir de para meselemiz var..

Değişindeki ıztırabı hisseder etmez, onun daha çok üzülmesine, düşünmesine fırsat vermemek için :

— Paşam, siz bu mevzula meşgul olmayınız. Elbette bir tedbir düşüneceğiz.

Diyerek ve mevzuu değiştirmek kasdiyle ortaya manda mevzuunu attım :

— Paşam, Sivas'ta galiba manda meselesi bizi çok üzecek ve yoracak...

Dedim. Hakikaten Paşa'nın bam teline dokunmuşum. İdealist ve heyecanlı adam, birden yerinden fırladı ve :

— Ahmaklar, memleketi Amerikan mandasına, İngiliz himayesine terketmekle kurtulacak sanıyorlar. Kendi rahatlarını temin etmek için bütün bir vatani ve tarih boyunca devam edip gelen Türk istiklâlini feda ediyorlar!

Dedi. Odada gezinmeye başladı ve arkasından tabii her heyecan duyduğu anda olduğu gibi :

— Ali, bize kahve getir..

Diye seslendi.

Ve.. belki bir saate yakın bir zaman manda mevzuu ve İstanbul'daki cereyanın taraftarlığını yapanlar hakkındaki fikirlerini izah etti.

Hâtıra defterimden nakli burada keserek yine para mevzuunu mütemmim izahat ile birlikte nakletmeye devam edeyim.

Hayat, hakikaten süprizler, tesadüfler ve mucizelerle dolu. Paşa'ya para sıkıntımızı söylediğim günün ertesi idi. Kafamın içi tedbir aramakla meşguldü.

— Yabancı bir muhitteyiz. Geniş ölçüde misafirperverlik görüyoruz. Fakat, kimden borç istiyebiliriz ve neyi karşılık gösterebiliriz?.

Diye düşünüyordum. Satılacak, savulacak bir şeyimiz de yoktu. Benim bir altın saat kösteğim vardı, hattâ onu dahi nakte tahvil etmiştim.

İşte, ben bu düşünceler içindeyken Paşa'nın beni aradığını haber verdiler. Yanına gittim. Paşa, âdetâ sevinerek:

— Mazhar Müfit tamam, yol paramız var.

Dedi ve :

— Al sana bin lira..

Diyerek para destesini uzattı. Âmiyane tâbiri ile afalladım; fakat, bir hayli de geniş bir nefes aldım.

— Paşam, nasıl oldu bu?

Dedim. Parmağı ile dudaklarını kapayarak :

— Üzümünü ye, bağını sorma..

Dedi. Tabîî bir defa daha bu parayı nereden bulduğunu Paşa'ya sormadım. Ancak ve muhakkak ki içime ve zihnime ukde olmuştu.

Bir gün Sivas'ta yine para mevzuunu aramızda görüşürken:

— Paşam, Erzurum'daki bin lirayı nasıl bulmuştunuz; yoksa, hususî ve saklı paranız mı idi?

Dedim. Güldü :

— Tam.. Saklı para..

Diyerek, ilâve etti :

— Müdafaai hukuktaki arkadaşlarımızın yardımını oldu.

Ve yine.. hiçbir fazla bilgi katmadı. Yıllardan sonradır ki, bu paranın hem dedikodusu oldu, hem de ben Paşa'nın benden sakladığı hakikati öğrenmiş bulundum.

Dedikodu yapanlar :

— Paşa, Erzurum'da Kâzım Dirige, yol paramız yok, Sivas'a gidebilmemiz için bunu temin et.. demiş ve Kâzım Dirik de halktan para toplatmış..

Diyorlardı. Bu muhakkak ki, bir iftira idi ve Paşa'nın karakterini bilenler için inanılmasına imkân olmıyan âdî bir dedikodu. Nitekim de senelerden sonra hakikat bütün açıklığı ile gözönüne çıktı ve vaka aynı zamanda vatanseverlik yolunda Türk milletinin ne yüksek kabiliyet ve cevherler muhafaza ettiğinin bir misalini de gözönüne çıkardı.

Şimdi, bu paranın nasıl ve kim tarafından temin edilmiş olduğunu anlatayım :

Yıllardan sonra bir gündü. Ankara'da parti binası önünde Cevat Dursunoğlu'na rastladım. Henüz milletvekili olmamıştı. Maarif Vekâletindeydi. Erzurum'daki hayatımızı ve çalışmalarımızı andık. Kendisine :

— Erzurum'dan itibaren her şeyi hâtıratımda tesbit etmiş bulunuyorum. Ancak, biz Sivas'a hareket ederken Paşa'ya verilen 1000 liranın içyüzünü öğrenemedim..

Dedim, Cevat Dursunoğlu gülerek ve :

— Biz gönderdik..

Diyerek şu tafsilâtı verdi :

“— Ağustos sonlarına doğru siz Sivas'a hareket hazırlığında idiniz. Bizden, Mustafa Kemal Paşa ile en ziyade, malûmunuz ya Kâzım temas ederdi. Biz, bir gün gazeteci Necati'nin evinde idik. O sıra Kâzım da geldi. Arkadaşlar Mustafa Kemal Paşa hazırlıkta, fakat yol masrafına nizamname mucibince bizim, yâni Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yardımı lâzımdır, bu vazifemizdir dedi. Hakikaten Heyeti Temsiliye'nin masraflarını karşılamak, teşkilâta ait bir vazifeydi. Mevcudumuz ancak seksen lira kadardı. Halbuki bin lira kadar bir para temin etmek gerekti. Bizde ise bir şeyler yok. Muhacerette çoluk çocuğumuzun zinet eşyasına kadar ekmek parasına sarfetmiştik. Vaziyetimiz fena idi. Bizi en ziyade sıkan cihet, bidayette böyle bunalırsak, daha büyük işlerde ne yapacaktık? Allah razı olsun heyeti faale azâsından emekli binbaşı Süleyman Bey imdadımıza yetişti. Tasarruf ettiği dokuz yüz lirası varmış, bunu verdi. Biz de Kâzım ile Mustafa Kemal Paşa'ya yolladık. Maamafih benim (Millî Mücadelede Erzurum Kongresi) adı ile hazırladığım kitabımda bu hususta izahat vereceğim.”

Ve Cevat Dursunoğlu, hakikaten kitabında bu tafsilâtı verdi. Gerek Erzurum hemşehriliği, gerek para meselesini bu eserden

vatanseverliği, feragati nefis ve vatanperverliği gösterir bir levha olduğundan aynen iktibas ediyorum :

“Ağustosun yirmi beşi, Paşa şimdi, Çocuk Esirgeme Kurumunun bakımevi olan binada oturuyor. Kâzım, Necati ve ben o akşam Paşa'yı ziyarete girmiştik. Mutad kahvelerden sonra, tatlı sohbet başladı. Söz hep bundan sonra yapılacak işler üzerinde dolaşıyordu.Sıra Meclisi Meb'usanın bir an önce toplanarak iradei milliye'nin tecellisine geldi, Paşa kendisinin Erzurum'dan mebus seçilmek istediğini ve ilk ihtilâl adımını attığı bu tarihî şehri temsil etmek şerefini her yere tercih edeceğini anlattı.

Bu arada maskatresi olan Selaniği hatırlıyarak insanın doğduğu ve büyüdüğü yerin yabancılar eline geçmesindeki acıyı gözleri yaşarak tekrarladı. Yeni istilâdan kurtulmuş olan Erzurum'da bizler bu duyguyu çok iyi anlıyorduk. Bizleri de acı bir keder sardı. Kâzım, Erzurum'un geçmişte yetiştirdiği kahramanlar arasına, bir kahramanın daha girmesi şerefini bize vermesini ve bunun için de nüfusunu Erzurum'a nakle muvafakat buyurmasını rica etti. Paşa çok mütehassis oldu. Böyle bir teklifi kabul ettiğini, bir şeref bildiğini söyledi.

Sohbet başka vâdilere geçti ve gece yarısından epey sonra, Paşa'dan ayrıldık. 20 Ağustosta müdafaaî hukukta toplanarak aşağıdaki mektubu yazdık :

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;

“Bu memleketin tarihinde şehrimizin nasıl nurlu bir mevkii varsa, Erzurum tarihinde de zatı âlii vatanperverileri öyle bir mevkii mahsus ihraz eylemişlerdir. Hayat mücadelelerinde bu suretle mühim hâtıralara sahip bulunan Erzurum'un evlâdı meyânında ismi âlilerinin görülmesi bütün hemşehrilerce mucibi şeref ve mefharet addedileceğinden ve maskatresleri istilâ altında bulunduğundan burada tavattun ile hemşehriliğimizi kabul buyurmanızı temenni eyleriz.”

MÜDAFAAİ HUKUK HEYETİ

Paşa, bu talepten çok mütehassis ve memnun olduğunu ve buna cevap vererek muvafakat eylediğini söyledi, para meselesine gelince:

Tarih, ağustos ayının sonlarına doğru. Sivas kongresi eylül ayının dördüncü günü toplanacak. Paşa hareket hazırlı-

ğında. İçimizden Paşa ile en çok Kâzım temas ediyordu. Bir gün bir kaç arkadaş, Necati'nin evinde toplanmıştık. O gün Mustafa Kemal Paşa'nın yanından gelen Kâzım, arkadaşlara Paşa'nın yola çıkmasını sağlamak için bizim para temin etmek vazifemiz olduğunu hatırlattı. Zaten nizamnamede temsil heyetinin masraflarını karşılamak ödevini Müdafaai Hukuk teşkilâtına vermişti.

O zamanlar bunu Müdafaai Hukuktan başka bir yer yapmazdı. Halbuki o gün Müdafaai Hukuk'un elinde yalnız seksen lira kadar bir para vardı. O zamana kadar halktan toplayabildiğimiz yüz lirayı öbür vilâyetlerden kongreye gelmiş olan âzaların yerleştirilmesi, telgraf muhabereleleri gibi acele işlere harcamıştık. Hiç birimizde de para yoktu.

Hepimiz kut-lâyemut yaşayabiliyorduk. Paşa'ya hiç olmazsa bin lira kadar bir para temin etmeliydik. Nereden? Böyle mühim bir zamanda cemiyetin parasızlığını kimseye söyleyemezdik. Bu bizim için bir zaaf olurdu. İlk tedbir olarak hepimiz çoluk çocuğumuzun ziynet eşyasına baş vurmağı hatırladık. Kadınların gözyaşlarına bakmıyacaktık. Fakat bunların da boynunda, kolunda ne varsa hepsi muhacirlikte ekmek parası olarak sarfolunmuştu. Hepimizi bir düşünce aldı. Daha başlangıçta bu kadar küçük bir şey karşısında bunalırsak, büyük işi nasıl başaracaktık?

Heyeti faale âzasından emekli binbaşı Süleyman Bey, hızır gibi imdadımıza yetişti. Her mânasiyle kâmil bir insan olarak tanıdığımız Süleyman Bey nasıl çıkmazda olduğumuzu görerek:

— Çocuklar ben bu işin çaresini buldum. Benim tasarruf edilmiş dokuz yüz liram var. Ben altmış yaşını geçmiş bir adamım. Allahın rızasından, milletin selâmetinden başka bir dileğim yok. Ben bu parayı size veririm. Bu parayı verdiğimi ne Paşa ve ne de başka hiçbir kimse bilmeyecek. İleride Müdafaai Hukuk'un parası olursa verirsiniz. Olmazsa helâl olsun. Ben devletin verdiği tekaüt aylığı ile geçinir giderim' dedi.

Hepimizin gözleri yaşarmıştı. Bu adsız büyük adam, bizi o günkü en büyük kaygımızdan kurtarmıştı.

O gün Süleyman Bey parayı getirdi. Yüz lira kadar da aramızdan topharak, bin lira yaptık ve Kâzım delâletiyle Paşa'ya ulaştırdık. Kâzım dönüşte Paşa'nın çok memnun olduğunu sevi-

nerek anlattı. Bu görünüşte küçük, aslında çok büyük olan hâdiseyi, bugüne kadar yalnız birkaç kişi bilmekte idi.

Hâdisе tarihleştigi ve Süleyman Beyin vesiyetini saklamağa lüzum kalmadığı için bu birkaç satırı yazdım. Tanrı her ikisine de rahmet etsin.”

Gerek şahsıma ait hâtıra ve müşahedelerime, gerek Cevat Dursunoğlu'nun yıllarca sonra intişar ederek hakikati açıklayan bu eserinden yaptığım iktibasa dayanarak Mustafa Kemal Paşanın Sivas yolculuğuna hazırlığını, müdafaai hukukun nakdi yardımını, Sivas kongresine iştirâk edecek delegeler hakkındaki kararı ve Paşa'ya tevcih edilen Erzurum hemşehriliğini bu suretle nakil ve hikâye etmiş bulunuyorum.

Fakat, kısa günlere sıkışan hâdiseler, enerji ve dimağ yorgunluğunu israf haline sokan dâvalar bir türlü bitmiyordu. Halbuki, artık nakil vasıtalarımız hazır, paramız mevcut ve 29 ağustosta da Erzurum'dan Sivas'a hareketimiz mukarrer olduğuna göre, artık şöyle kalb rahatlığı ile yola çıkmamız gerekirdi değil mi?

Amma ne gezer?.

Sanki, para sıkıntısı hakkındaki üzüntüsünü Paşa'ya unutturmak için :

Manda Meselesinin Erzurum'daki Safhası ve Asabi Anlar..

“— Paşam bu manda meselesi bizi yoracak gibi görünüyor,, demem, bir hakikatin ifadesi oldu. Ben, müşkülâtın Sivas'ta çıkacağını ve bizi yoracağını umarken, çetinlik Erzurum'da iken başladı. Sivas'a hareket hazırlığımız tamamlanmak üzereydi. Karar katı idi. 29 Ağustos 1335 sabahı Erzurum'u tarihsel ve büyük millî dâvamıza kaynaklık eden aziz hâtıraları ile zihinlerimizde sindire sindire ve dimağlarımızı yeni bir hayat ufku istikametinde işlete işlete eterkedecektik.

Ayın yirmi yedisi olmuştu. Geceydi ve sofradaydık. Süreyya Bey, yemeğe biraz geç kalmıştı. Hattâ, Paşa'nın dikkatini çekti:

— Süreyya nerede?

Diyerek sordu. Hüsrev Bey :

— Demin Hayati Beyin yanındaydı Paşam.

Dedi. Ve.. biraz sonra Süreyya Bey geldi. Hayati de geldi. Hayati Beyin elinde bir telgraf vardı. Paşa'ya :

— Ali Fuat Paşa Hazretlerinin bir telgrafı Paşam.

Diyerek emirlerini bekledi. Paşa :

— Okuyunuz.. Hem yemeğinizi yer, hem dinleriz. Herhalde mühim bir şey olmalı ki, alıkoymadın?.

Dedi. Hayati Beyden önce Süreyya Bey :

— Mühim Paşam. Ben Hayati'nin yanındaydım. Yine manda meselesi. İş bütün bütün alevleniyor galiba!.

Dedi. Hayati Bey, telgrafı okudu. Ali Fuat Paşa İstanbul'dan kendisine yazılan uzun mektuplardan bildirilen noktai nazarların bir hülâsasını veriyor, metinlerin postaya verildiğini izahatına ilâve ediyor, fikir ve görüşlerini belirtiyor, manda meselesinin daha bâriz tesirler uyandırdığını ve orduya da bu temayülün telkin edilmek istendiğini tebarüz ettiriyordu.

Bu noktadan itibaren, izahatımı yine aynen hâtıra defterimden nakletmem ümid ederim ki daha iyi olacak.

28 Ağustos 1335

Dün gece yine sabahladık. Yatağıma girdiğim zaman, yanıbaşımızdaki mescidin tatlı sesli müezzini yanık yanık ezanı muhammediyi okuyordu.

Ruhumu yıkayan bu gür, tatlı, munis ses, ilâhî nağmesi ile dimağımdaki yorgunluğu da hafifletti. Çok yorulduk. Çünkü, bu manda denilen felâket ve âfet cereyanı hem Paşa'yı, hem de bizi çok yoruyor, çok üzüyor.

Erzurum kongresinin toplanmasına tekaddüm eden ve toplandığı günler içinde Paşa'yı tekrar tekrar meşgul eden ve üzen bu manda meselesi etrafındaki teklif ve cereyanlar, Bekir Sami Beyden, Halide Edip Hanımdan, Paşa'nın :

— Bizim çenginer..

Lâkabiyle andığı Kara Vasıf Beyden gelen teklif ve mektuplar, İstanbul'daki partilerin birleşik kararlarını bildiren matbu risaleler karşısında alınan hareket tavrından sonra, bu meselenin kapanacağını ve bertaraf olacağını sanıyorduk.

Yanılmışız. Bilâkis bu cereyanın gittikçe kuvvetlendiği ve yayıldığı dün gece Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşanın Ankara'dan gönderdiği telgraf raporundan daha vazıh bir surette anlaşıldı.

Hâdisenin geçmiş kısa günler içindeki ve dün geceki durumunu en vazıh şekli ile tesbit edebilmem için "manda meselesini"

bugüne kadar tekevün eden eşkâli ile üç safhaya tefrik ve kaydetmeliyim :

Birinci safha: Bekir Sami Beyin (o zaman Beyrut valii sabıkı, bilâhare milletvekili ve hariciye vekili) Amasya'dan gönderdiği telgraflarla kendisine Mustafa Kemal Paşa tarafından verilen cevaplar.

İkinci safha: İstanbul'daki durum ve Halide Edip Hanım'ın mektubu, partilerin ve "ricali siyasiyei Osmaniye" nin teşebbüs ve kararları.

Üçüncü safha: Mustafa Kemal Paşa'nın, Rauf Bey ve arkadaşları ile kongrenin ve Heyeti Temsiliye'nin ilk gününden bu âna kadar olan durumu, düşünceleri ve mukabil hareket tavrı.

Bütün bu safhaları iyice belirtebilmek ve vesikaları ile birlikte sıra ile tebarüz ettirebilmek için birinci safhadan ve Bekir Sami Beyin telgrafından başlayarak tesbit etmeliyim. Bekir Sami Beyden, Üçüncü Ordu Müfettişliği kanalı ile aldığımız telgraf suydu :

Erzurum'da 3 üncü Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Riyasetine

Asayişe müteaalik
gayet müstaceldir :

25 - 26 Temmuz 1335

Amasya

1 — Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur. Bugün 25 Temmuz 1335 akşamı Bekir Sami Beyefendi Amasya'ya muvasalat ettiler. Kendileriyle uzunca müddet teşerrüf ettim. Mustafa Kemal Paşa'ya ve Rauf Beyefendiye arzı ihtiramata ederler. Müşarünileyh âtideki mütaleasını arzetmekliğimi rica etmiştir.

2 — İstiklâl şayanı arzu ve tercihtir. Ancak istiklâli tâm talep ettiğimiz halde mülkün menatıkı müteaddideye taksimi, kat'î ve şüphesizdir. Şu halde iki, üç vilâyete münhasır kalacak istiklâle, tamamiyeti mülkiyemizi temin edecek mandaterlik elbette müreccaktır. Memaliki Osmaniye'nin cümlesine şâmil meşrutiyetimiz ve hariçte hakkı temsilimiz baki kalmak şartıyla bir müddeti muayyene için Amerika mandaterliğini talep etmeyi milletimiz için en nâfi bir şekli hal kabul ediyorum. Bu bapta

Amerika mümessili ile görüştüm. Bir kaç şahsın değil, bütün milletin sadasını Amerika'ya duyurmak lâzım geldiğini söyledi ve âtideki şerait dairesinde Vilson'a, senatoya ve Amerika kongresine müracaatta bulunulmasını dermeyan etti :

A — Âdil bir hükümetin tesisi,

B — Maarifi umumiyenin neşir ve tamimi,

C — Hürriyeti edyan ve mezahibin temini,

D — Muahedatı hafiyenin ilgası,

E — Umum Memaliki Osmaniye'ye şâmil olmak üzere Amerika hükümetinin mandaterliğimizi kabul eylesesi.

3 — Bundan başka, kongremizin intihap edeceği bir heyeti Amerika'ya bir zirhli ile irsal etmeği de mümessil deruhte etmiştir.

4 — Bekir Sami Bey, daha bir iki gün buralarda kalacağından her gün emir ve talimatın vasıta-i âcizanemle tebliğini ve hassaten Sıvas Kongresi'nin ne zaman içtima edeceğini ve kendilerinin yevmi mezkûre kadar nerede intizar eylemesi muvafık olacağını iş'ar buyurulmasını istirham eylemekte olduğu.

5 inci Kafkas Fırkası
Kumandan Vekili

ARİF

Bu telgrafı aldığımız zaman Erzurum Kongresi en hararetili bir safhasını yaşıyordu. Mustafa Kemal Paşa telgrafı okuyunca fevkalâde müteessir oldu. Öğle yemeğini müteakip karargâhımızın, yahut da evimizin küçük kabul salonunda kendisine arzedilen bu telgraf okunurken, Rauf Bey ve ben de salonda bulunuyorduk.

Salon, Paşa'nın ve benim birbirini takip eden sigaralarımızın dumanı içinde âdeta bulutlanmıştı.

Telgrafın okunmasını müteakip Paşa fevkalâde sinirlendi:

— Ne garip, Bekir Sami Bey de Amerikan mandasının kabulünü iltizam ve tavsiye etmekten başka çare bulamıyor.

Diyerek, ilâve etti:

— Ooh ne âlâ, mücadele yerine mandayı kabul edeceğiz ve rahata kavuşacağız!. Bu ne gaflet, ne körlük ve hattâ ne budalalık?. “İstanbul eazımı ricali” de bu fikirde. İçlerinden biri çıkıp da “Ya istiklâl, ya ölüm” diyemiyor.

Paşa çok hiddetli idi. Rauf Bey de sinirlenmişti :

— Hayret, en itimat ettiğimiz arkadaşlar bile yanılıyorlar! Diyordu. Rauf Bey de bu husustaki şedit ve aleyhtar fikirlerini söyledikten sonra, galiba sıkıntısından olacak ki:

— Paşam ben gidiyorum. Kâzım Karabekir ile görüşeceğim.

Diyerek yanımızdan ayrıldı. Fakat, Paşa'nın hiddeti geçmemiştir. Ağır ve hakaretâmiz konuşuyordu:

— Biz muvaffak olacağız. Buna şüphem yok. Acaba zafere kavuştuğumuz ve memleketi kurtardığımız zaman bu “eazımlıca siyasiyei Osmaniye” hiç olmazsa utanmak hissini duyabilecekler mi?. Bütün bu efendilerin, paşalar hazaratının, sadrazamının, padişahının isteği: Şahsî rahatlık ve emniyet temininden ibarettir. Ne milleti, ne vatani, ne istiklâli düşünüyorlar. Rahat yemek ve içmekten, huzur içinde ve mevkilerinde kalmaktan başka hiçbir emelleri yok!

Ben de Paşa ile tam fikir ve görüş beraberiydim. Bütün arkadaşlar da aynı kanaat ve fikirde mutabıktırlar. Paşa:

— Bu meseleyi kongrede de görüşmeliyiz. Ve Bekir Sami Beye hemen cevap vermeliyiz..

Diyerek kalktı, hep beraber sokağa çıktık. Fakat, Paşa'nın asabiyeti devam ediyordu. Paşa, aynı gün hakikaten kongrede ittifak halinde karar almak üzere manda mevzuunu bilvasıta görüşülmeye arzetmişti. Kongre ittifak halinde ve en samimî kanaat ve iman halinde devlet ve milletin tam istiklâlini talep ediyordu.

Kongreye bütün açıklığı ile Amerikan mandasından ve şartlarından bahsetmek elbette ki doğru olmazdı. Fakat, kongrenin umumî havasına kayıtsız ve şartsız istiklâl talebini hâkim kılmak esastı. Bu temin edilmişti.

Kongre resmen ve kongre heyetini teşkil eden muhterem âza ve hepimiz şahsen ve hususen istiklâli tam esasında ahdü peyman eylemiştik. Bunun aksi bahis mevzuu olamazdı. Bunun içindir ki, geceki toplantımızda Paşa :

— Bekir Sami Beye hem kongrenin havasını ve noktai nazarımızı belirten bir cevap vermeli, hem de kendisinden bu hususta geniş malûmat istemeliyiz.

Dedi. Bunun içindir ki, Bekir Sami Beye verilen cevap Paşa tarafından bu esasa göre hazırlandı. Bu telgrafın sureti de şudur:

Şifre
Acele ve zâtîdir.
Erzurum

Amasya'da Beşinci Fırka Kumandanlığına

1 — Elyevm Amasya'da bulunan valii esbak Bekir Sami Beyefendiye mahsustur.

Telgrafnamei âlilerinden pek müstefit olduk. Hali inikatta bulunan vilâyatı şarkıye kongresi hemen her tarafta memleketleri halkınca haizi tesir ve nüfuz ve sahibi kelâm tanınmış zevattan mürekkep bir heyeti muktedire halindedir. Bu kongrede şimdiki kadar evvelâ müzakeratta devlet ve milletin istiklâli tânımı, musırren müdafaa olunmaktadır. Binaenaleyh bizce de henüz şurut ve mahiyeti müphem bir Amerikan mandaterliğinden kongreye doğrudan doğruya bahsolunması pek mahzurlu olacağı cihetle zatı âlilerinin Dersaadette hali temasda bulunduğu zevat ile olan müzakereye istinaden zırdeki noktaların izahı ile bizleri serian tenvir buyurmanızı hassaten rica ederiz. Bundan evvel de re'sen Dersaadetten buna dair gelen malûmat meşkûk görüldüğü cihetle aynı esaslar dairesinde istizah kılındığı gibi 21 Temmuz 335 tarihinde Sivas'ta Refet Bey vasıtasıyla Dersaadetten gelen malûmatta aynı meşkûkiyet bulunduğu cihetle oradan da doğruca şurut ve izahat talep edilmiştir.

A — İstiklâli tâm talep edildiği halde mülkün menatıkı müteaddideye taksimi kat'î ve şüpheşizdir buyuruluyor. Bu kanaatin membaı nedir?

B — Tamamiyeti mülkiyeden maksat, mülkün tamamisi mi yoksa, hukuku hükümrani mi?

C — Memaliki Osmaniyenin cümlesine şâmil meşrutiyetimiz ve hariçte hakkı temsilimiz baki kalmak şartıyla mandaterlik talebini en nâfi bir şekil olarak kabul buyuruyorsunuz. Ancak mümessilin dermeyan ettiğini bildirdiğiniz mevad ile bu şekil birbirine mütenakız görünüyor. Çünkü meşrutiyetimiz baki kalınca, hükümet kuvvei teşriyenin itimadına mazhar ve mürakabesine tâbi bir heyetten ibaret olur ki, artık bu heyetin tesisinde Amerikanın dahlü tesiri olamaz. Şu halde ya meşrutiyet bakidir, âdil bir hükümetin tesisini Amerika'dan talebe mahal yoktur,

yahut âdil bir hükûmetin tesisi Amerikadan talep edilince meşrutiyetin bakası lâfızdan ibaret kalır.

D — Maarifi umumiyenin neşir ve tamiminden maksat nedir? Vehleten hatırımıza gelen, memleketin her tarafında Amerikan mekteplerinin tesisidir; çünkü daha şimdiden yalnız Sivas'ta yirmi beş kadar müessese ihdas etmişlerdir ki, yalnız bir tanesinde bin beş yüz tane kadar Ermeni talebe vardır. Binaenaleyh Maarifi Osmaniye ve İslâmiyenin neşir ve tamimi ile bu teşebbüsün sureti imtizacı nasıl olacaktır?

H — Hürriyeti edyan ve mezahibîn fıkrası da mühimdir. Patrikhaneler imtiyazatı mevcut iken bunun fark ve mânası nedir?

E — Mümessilin beşinci madde olarak bahsettiği umum me-maliki Osmaniye'nin hudutları nedir? Yâni kableharp olan hududumuz mudur? Eğer bu tâbir içinde Suriye ve Irak dahil ise, Anadolu halkının Arabistan namına, mandaterlik talebine hak ve salâhiyeti olabilir mi?

F — Hükümeti hazıranın siyaseti nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti? Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir mandaterlik takip ettiği görülüyor. Farkları nedir? Hükümet Amerika mandasını nasıl telâkki ediyor? Yâni buna mütemayil mi, müstağni mi? Amerikalılar neden Ermenistan mandaterliğini terkettiler? Amerikalılar mandayı almağa ne dereceye kadar mütemayil ve arzukeşirler?

2 — Sivas kongresinin inikadı, Erzurum kongresinin hitamına muallâktır. Bununla ayrıca iştigal edilmektedir. Zâtı sâmi-lerinin buna intizaren ya Tokat'ta yahut Amasya'da bulunmaları muvafıktır. Arzı hürmet eyleriz.

MUSTAFA KEMAL

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafı Bekir Sami Beye göndermek ve izahat istemekle beraber manda meselesi yalnız Bekir Sami Beyin tekliflerine inhisar etmiyordu.

İstanbul'dan gelen malûmatta Ahmed Rıza Bey, Ahmed İzzet Paşa, Cevat Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Reşat Hikmet, Câmi (Bozkurt), Reşit Sami Beyler ve Esat Paşa gibi bir çok zevatın da Kara Vasıf Bey de dahil olarak Amerikan mandaterlikğini talep etmenin ehveni şer olduğu kanaatinde bulun-

duklarını haber veriliyordu. Halide Edip Hanım'ın telgraf ve mektubu ile İstanbul'daki parti liderlerinin birleşerek manda talebi hakkındaki kararları da ayrıca manda cereyanının genişlik bulduğunu ve hızlanmak istidadını gösterdiğini ifade ediyordu. Hattâ :

— Sivas Kongresi'ni hemen açınız. Amerikan mandasını talep hakkında kat'î bir karar ittihaz ediniz. Bu fırsatı kaçırmayınız, sonu felâket olur.

Gibi bir tazyik havası da ayrıca Paşanın üzerinde estirilmek isteniyordu. Fakat, Paşa çok metindi. Sonuna kadar bu metanetini de muhafaza etmekten geriye kalmıyacağı açıkça görülüyor. Hepimiz de aynı kanaatteyiz. Parolamız muhakkak ki tek: "Ya istiklâl, ya ölüm." Bu şahısların değil, milletin umumî temayülünün ifadesidir. Durum bu safhadayken Bekir Sami Beyden beklenen cevap gelmişti. Bekir Sami Bey ilk telgrafındaki fikirleri tavzih ediyor ve Paşa'nın sorularına cevap veriyordu. Telgrafı aynen şuydu :

Asayişe müteallik

30. 7. 1335

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Riyasetine

I — Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur. Bekir Sami Beyden alınan cevap berveçhi âti arz olunur :

A — İstiklâli tâm talep edildiği halde mülkün menatıki adideye taksim ve birkaç mandaya tâbi tutulacağımız dörtler meclisince mukarrerdir. Binaenaleyh buna mâni olmak için bir mandayı talep etmek en muvafık olacağını beyan etmiştim.

B — Yalnız hukuku hükümet mevzuubahs, tamamii mülkümüzün muhafazası esastır.

C — Amerika'dan herhangi bir şekilde hükümet talep etmeyeceğiz. Amerika'ya âdil bir hükümet tesis edeceğimizi temin edeceğiz. Kanunu esasımız ahkâmı mer'î, hanedanı saltanatın her türlü hukuku hükümransı bâki ve mahfuz ve hariçte heyeti temsiliyemiz kemakân mevcut olmak şartlarıyla Amerika hükümetinin esbabı saadet ve inkişafımıza müzahir olmasını talep edeceğiz İstiyecimiz mandaterlik bu şekildedir.

D — Maarifi umumiyenin neşir ve tamiminden maksat, Amerika mekteplerinin köylerimize kadar girmesine müsaade değil, maarifi milliye ve islâmiyemizi neşir ve tamime sarfı ihtimam edeceğimize kendilerini temin ile beraber, müzaheretlerini taleptir. Mandaterliği Amerika misyonerlerine değil, Amerika hükümetine tevdi etmek istiyoruz.

E — Hürriyeti edyan ve mezahip esasen ahkâmı diniyemiz ve islâmiyemiz muktezasındandır. Amerika efkârı umumiyesi bu hakikate vâkıf olmadıkları için kendilerine bu teminatı vermek istiyoruz. Ve mümessilin bahsettiği hudut kablelharp mevcut olan hududumuzdur.

Suriye ve aksamı sairesi hakkında bizim mandaterlik talebine salâhiyetimiz olup olmaması kongrece halledilecek bir meseledir. Esasen Suriye ve Irak'ta Amerika heyetleri ârâyi umumiyeye müracaat ettiler. Suriye ve Filistin de mütstakil bir Arap hükümeti tesisini talep ile beraber Amerika mandaterliğini, diğerlerine tercih eylediklerini izhar ettiler.

F — Hükümeti hazıra henüz teşekkül ettiğinden siyaseti meçhuldür. Ancak evvelki hükümetlerin siyasetleri aciz ve kuvayı itilâfiyenin her bir emrine mümaşat idi. Tevfik Paşa Londra'ya gitmiyerek Ferit Paşa ile avdet etmiştir.

Amerika, Ermenistan hükümeti taayyün etmeden, dolaşan heyetlerinin raporlarına nazaran büyük bir Ermenistan teşekkülüne maddeten imkân mevcut olmadığı merkezindedir. Mandaterlik hakkında mufassal bir ariza posta ile takdim olunmak üzeredir.

2 — Şimdilik tarafınızdan vaki olacak tebliğata intizaren Tokat'ta bulunacağım. Amasya'da ve Tokat'ta ve kazalarda icap eden tebligat icra, iyi neticeler vereceğini ümit etmekteyim. Cümleliğe ihtiramatımı takdim ederim efendim.

Beşinci Fırka Kumandanı

ARİF

Bu şekilde kendi tasnifime göre, manda meselesinin birinci safhasını ve karşılıklı umumî havayı zannederim ki tesbit edebilmiş oluyorum.

İkinci safhayı da şöylece tesbit etmeliyim: "İstanbul'un mutlaka manda" haykırışı, telâş ve endişesi, Halide Hanım'ın mek-

tubu, dörtler meclisine atfedilen kararlarla Türkiye'nin muhtelif mıntıkalara taksimi ve birkaç ecnebi himayesine terk olunacağı şayiaları ve saire.

Bilhassa Bekir Sami Beyin ilk telgrafında :

“— İstiklâli tam talep edildiği halde mülkün menatıki adideye taksim ve birkaç mandaya tâbi tutulacağımız dörtler meclisince mukarrerdir.”

Deyişinin içyüzü hakkında İstanbul'dan hususî malûmat almıştık. Bu şaiyanın nasıl yayıldığı ve memleket havasını fesda düşüren unsurların nerelerden ve ne şekilde doğduğunu göstermek bakımından bu tafsilât ve izahatı İstanbul'dan aldığımız raporun bir suretini aynen kopya etmek suretiyle tesbit etmek isterim.

Rapor şudur :

“— İstanbul'da manda meselesi hakkındaki cereyan siyasi mahfillerde hakikaten süratli bir inkişaf bulmaktadır. Muhtelif ve maruf ricali siyasiye gibi muhtelif siyasî fırkalar da ittihat cderek Amerikan mandasını kabul etmeyi tercih ediyorlar.

Bu husustaki saik ve âmil, bilhassa Dörtler Konferansı mukarreratı hakkında ortaya çıkan şayialardır. Ancak bu şaiyanın esasını ve hakikatini öğrenmiş bulunuyorum.

Şayia şöyle çıkmıştır : Harbiye mektebinde fransızca muallimliği yapan ve Osmanlı devleti hizmetinde bulunan Mösyö Lâmber, Fransız Miralayı Mösyö Mojen'i seryaver hazreti şehriyârî Naci Beye takdim etmiştir (Naci Bey eski milletvekillerinden olup geçenlerde irtihal eden General Naci Eldenizdir). Bu takdim, sarayda ve Naci Beyin makamında olmuştur.

Görüşmeler esnasında Miralay Mojen, Naci Beye, Dörtler Konferansı'nda Türkiyenin müteaddit mıntakalara ayrılmasının ve yine her mıntakanın bir ecnebi devlet himayesine terkedilmesinin kararlaştığını söyleyerek şu teklifi yapmıştır :

— Eğer memleketin parçalanmasını istemiyorsanız, Fransız mandasının talep edilmesini Zatı Şahane'ye tavsiye ediniz. Bu takdirde Dörtler Konferansı'nın kararını infaz ve tatbik mahal kalmaz.

Naci Bey, böyle bir teklifi ne Zatı Şahane'ye, ne de vükelâdan herhangi birzine yapamayacağını; Türk milletinin böyle bir karara

razı olamayacağını kat'î bir lisanla Miralay Mojen'e bildirmiştir (Miralay Mojen, bilâhare Fransız askerî mümessili olarak Ankara'ya gelmiş, general olmuş ve uzun müddet Türk dostu olarak Ankara'da tanınmıştır).

Miralay Mojen'in ifşaatının ve Naci Beye telkin ettiği fikrin ne dereceye kadar ciddî ve hakikate tevafuk ettiğini bilemem. Fakat bunun mübalâğalı bir tarzda şayi olması siyasî mahfillerdeki endişeyi tezyit etmiş ve Amerikan mandasını ehveni şer sayanları daha çok harekete geçirmiştir.

Bunun içindir ki, İstanbul hükümeti, siyasî fırkaları, maruf şahsiyetler ve bilhassa Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut, Esat Paşalar gibi rical Câmî (Bozkurt), Rauf Ahmet, Reşat Hikmet, Reşit Sadi, Kara Vasıf Beyler ve Halide Edip Hanım bir müşareketi fikriye halinde bulunmakta ve Amerikan müzaharet ve mandasına kat'î ihtiyaç bulunduğu kanaatindedirler.

Dörtler Meclisi'nin böyle bir karar vermesi ihtimalden uzak değildir. Ancak böyle dahi olsa, "Son tepe, son kurşun"a kadar dövüşmek kararı Türk milletine ve Mustafa Kemal'e hâkim olduğuna göre, ona müzahir olmak, gevşememek gerekmez mi?.

Manda fikrine temayül etmek, Amerikan mandasını tercih eylemek, her şeyin başında Dörtler Konferansı'nın kararını infaz yolunda kolaylaştırmaya yarar.

Bu hakikati anlamayan İstanbul ricali ve siyasî fırkaları üstelik Mustafa Kemal üzerinde mânevî tazyik yapmakta ve bunaltıcı bir havayı her vasıttan faydalanarak yaymaktadırlar.

On İkinci Kolordu Kumandanı Salâhattin Beyin ve yine Yirminci Kolordu kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın İstanbul'dan aldıkları haberlere, matbu risalelere ait olarak gönderdikleri malûmat da hakikaten dikkati caliptir.

Manda meselesinin ikinci safhasını tamamlamak ve İstanbul'a hâkim havayı bütün vuzuhu ile canlandırmak için sadece Halide Edip Hanım'ın 10 Ağustos 1919 tarihini taşıyan mektubunu nakletmek kâfidir. Bu mektup aynen şudur:

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

“Muhterem efendim,

Memleketin siyasi vaziyeti en hâd bir devreye geldi. Kendimi ze bir istikamet tâyini için Türk milletinin zararını atıp müsbet bir vaziyet almak zamanı ise, geçmek üzere bulunuyor.

Haricî vaziyet, İstanbul'da şöyle görünüyor :

Fransa, İtalya, İngiltere Türkiye'de mandaterlik meselesini Amerika senatosuna resmen teklif etmiş olmakla beraber, bütün kuvvetlerini senatonun kabul etmemesi için sarfediyorlar. Taksimden hisse kaçırmak tabii işlerine gelmiyor.

Suriye'de hüsrana uğrayan Fransa, zararını Türkiye'de telâfi etmek istiyor. İtalya namuskâr bir emperyalist olduğundan muharebeye ancak Anadolu taksiminde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere Türkün vahdetini, asrileşmesini, hakikî bir istiklâl almasını, âti için bile olsa istemiyor. Yeni vesait ve fikirle tamamen asrî ve kavî bir Müslüman – Türk hükümeti başında hilâfet de olursa, İngiltere'nin Müslüman esirleri için bir suimisal teşkil eder. Türkiye'yi kül halinde İngiltere alabilse kafasını, kolunu koparır, birkaç senede sadık bir müstemleke haline koyar. Buna en başta bilhassa (klerikal sınıflar) memleketimizde çoktan taraftardır. Fakat bunu Fransa ile döğüşmeden yapabilmek kabil olamayacağından taraftar olamaz. Fakat Türkiye'yi vahdet halinde muhafaza zarurî görünürse, yâni taksim ancak büyük askerî fedakârlıklarla husule geleceğini anlarsa Lâtinleri sokmamak için Amerika fikrine zahîr ve taraftar olur. Nitekim İngiliz siyasi adamları arasında zaten bu fikre temayül mevcut. (Morison) gibi meşhur simalar Amerika'nın Türkiye'de umumi manda almasına taraftar oluyorlar.

Diğer bir sureti hal de, Türkiye'yi Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan belki de Trabzon'dan ve mutlak İstanbul'dan mahrum ettikten sonra, eski “kapitülâsyon” ları ve boğulmağa mahkûm dahilî hududu ile müstakil bırakmak.

Biz İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye hudutlarını şâmil olmak üzere muvakkat bir Amerika mandasını ehveni şer olarak görüyoruz. Sebeplerimiz şunlardır :

1 — Aramızda herhangi şerait altında Hıristiyan ekalliyetleri kalacaktır, bunlar hem Osmanlı tebeası hukukundan istifade edecekler, hem de hariçte bir Avrupa devletine dayanarak şuriş çıkaracaklar. Mütemadî müdahaleye sebebiyet verecekler, zaten surî olan istiklâlimizden ekalliyetler namına her sene parça parça kaybedeceğiz.

Muntazam bir hükümet ve asrî bir idare tesisi için patrikhanenin siyasi imtiyazları ekalliyetlerin kuvvetli devletler vasıtasıyla mütemadî tehdidi ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamayacaktır.

2 — Birbirini ifna eden, menfaat, hırsızlık veyahut sergüzeşt ve şöret namına yaşayanların hırsını tatmin eden hükümet nazariyesi yerine milletin refah ve inkişafını temin; halkı, köyleri, sıhhati ve zihniyeti ile asrî bir halk haline koyabilecek bir hükümet nazariyesine ve tatbikatına ihtiyacımız var. Bunda lâzım gelen para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Siyasi istikrazlar, siyasi esareti tezyit ediyor. Tarafgirlik, cehalet ve çok konuşmaktan başka müsbet bir netice veren yeni bir hayat yaratmıyoruz.

Bugünkü hükümet adamlarını, takdir etmese bile, halkı ve halk hükümeti tesisini münferit bilen Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idareye kadir asrî bir makine haline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. On beş yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi tahsili, zihniyeti ile hakikî istiklâli kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir.

3 — Haricî rekabetleri ve kuvvetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir zahir'e ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa haricinde ve Avrupa'dan kuvvetli bir elde bulabiliriz.

4 — Bugünkü emri vâkiler kalkmak ve süratle dâvamızı dünyaya karşı müdafaa edebilmek için lâzım gelen kuvveti haiz bir devletin müzaheretini istemek lâzımdır. İstilâcı Avrupanın binbir vesaiti ve mel'un siyasetine karşı böyle bir vekil sıfatıyla Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek şark meselesini de, Türk meselesini de âti için kendimiz halletmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı süratle istememiz lâzım gelen Amerika da tabii mahzursuz değildir. İzzeti nefsimizden epeyce fedakârlık

etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız bazılarınin düşündüğü gibi Amerika'nın resmî sıfatında dinî temayül ve tarafgirlik yoktur. Hıristiyanlara para verecek misyoner kadını Amerikası, Amerika'nın idarî makinesinde bir mevki tutmaz. Amerika'nın idare makinesi dinsiz ve milliyetsizdir. O çok ahenktar muhtelif cins ve mezhepte adamları çok imtizaçlı bir surette bir arada tutmanın usulünü biliyor.

Amerika şarkta mandaterliğe ve Avrupa'da gaile almağa taraftar değildir. Fakat onların izzeti nefis meselesi yaptıkları Avrupa'ya, usulleri ve idealleriyle faik bir millet olmak daiyesindedirler. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse, Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.

Resmî Amerika'nın mühim adamları arasında lehimize epeyce bir temayül husule geldi. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok mühim Amerikalılar, Türk dostu ve Türk propagandası olarak döndüler.

Bu cereyanı temsil eden resmî ve gayri resmî Amerika'nın fikri, hafî olarak şudur:

Türkiye'yi olduğu gibi, hiçbir parçaya ayırmamak, eski hudutları dahilinde vahdet içinde muhafaza etmek şartıyla umumî ve bir tek manda almak istiyorlar. Suriye, Amerika komisyonu orada iken, umumî bir kongre aktederek Amerika'yı istemiştir. Amerika'da Suriye'nin bu arzusu pek hararetle karşılanmıştır.

Resmî Amerika, bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan yapmağa mütemayil görünmüyor. Eğer manda alırlarsa, bütün milletleri müsavi şerait altında bir memleket evlâdı olarak telâkki edip alacaklarını, en mühim mehafilinden haber aldım.

Fakat Avrupa mutlak bir Ermenistan meselesi yapmak, -billhassa İngiltere- tavizat vermek istiyor, Amerika efkârı umumiyesinde Ermeni mazlumları namına bir oyun oynamağa çalışıyor. Avrupa korkusu, bizim mütefekkirleri düşündürüyor. Re şat Hikmet Bey gibi, Câmî Bey gibi hattâ vahdeti milliyeyi teşkil eden diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir sureti hal tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki harekâtı, dikkat ve muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükümet ve

İngilizler bunun, hıristiyanları öldürmek, ittihatçıları getirmek için bir hareket olduğunu Amerika'ya telkine elbirliğiyle çalışıyorlar.

Her an bu milli hareketi durdurmak için kuvvet sevki mutasavver, bunun için İngilizleri kandırmağa çalışıyorlar. Milli hareket süratle ve müsbet arzularla hemen meydana çıkarsa, [ve hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa] Amerika'da hemen zahîr bulacağını yine çok mühim mahafil temin ediyorlar.

Sivas Kongresi in'ikad edinceye kadar Amerika komisyonunu alıkoymağa çalışıyoruz; hattâ kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeğe de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, dâvamızda zahîr olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve izmihlâl korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyorum. Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir iki kişi belki kurtarabilir.

Sergüzeşt ve cidal devri artık geçmiştir. Atî inkişaf ve vahdet muharebesi açmağa mecburuz. Hududunda bu kadar çok evlâdı ölen zavallı memleketimizin fikir ve temeddün muharebesinde kaç tane şehidi var? Biz, Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından, yarının bânileri olmalarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle, sizin müştereken temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanıza intizar ediyoruz.

Hürmetlerimi gönderir, muvaffakiyetinize dua ederim. Milli dâvada caniyle ve başıyla çalışanlar arasında sade bir Türk askeri tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim."

HALİDE EDİP

Halide Edip Hanım'ın bu mektubunu kaydettikten sonra, İstanbul havasını ve mandacılarının zihniyetini izah etmek için herhangi bir diğer mektup, vesika ve risalenin neşrine lüzum kalmıyor. Çünkü, bu ikinci sahada, Mustafa Kemal'e gelen telgraf, mektup ve raporların had ve hesabı yoktur.

Bu suretle Erzurum'da manda mevzuuna hâkim olan sıkıntılarımızın ikinci safhasını da izah ve tesbit etmiş oluyorum.

Üçüncü safhaya, yâni dün geceye hâkim olan karşı his, fikir, kanaat safhalarımızı da şöyle tesbit edebilirim :

Sabaha kadar uyumamakta ve ezan vakti yatağa girmekte haksız değildik. Çünkü, gecemiz, pek heyecanlı geçti ve Mustafa Kemal Paşa en asabî teheyhüçleri ile manda meselesi üzerinde durdu.

Ali Fuat Paşa (Cebesoy) nın telgrafı ile açılan bu bahis hiç şüphe yok ki en kesin şekilde bu hususta fikirlerin belirmesini ve kat'î, değişmez kanaat hükmünü iktisap etmesini temin etti.

Yemekten sonra, gece toplantımıza Paşa'nın müsaade ve daveti ile Albayrak gazetesi sahibi Necati Bey de gelmişti. Yarnında sivil elbiseli, kısa boylu, sert çehreli, dik ve dinamik konuşan bir zat da vardı.

Konuşmalarımız ve bilhassa Paşa'nın fikir ve mütalâalarını açıklaması karşısında Necati Bey de çok asabiletşti, bilhassa Paşa'nın :

— Hele İstanbul'da mukarrerat, diye hazırlanan teklifin birinci maddesinde Vilâyatı Şarkıye'nin bazı aksamının Ermenilere terki hakkında kayıt da var.. demesi ve Hayati Beye :

— Bütün bu manda işlerine ait dosyayı getiriniz.

Emrini verip dosyadan bu vesikayı çıkarıp göstermesi üzerine Necati Bey ve beraberinde getirdiği arkadaşı yıldırımla vurulmuşa dönmüşlerdi. Bütün kanı başına ve yüzüne sıçrayan Necati Bey :

— Paşam, hepimiz, bütün Erzurumlular, şarklılar ölmeden, böyle bir şey tahakkuk ettirilemez. İstanbul efendileri bol keseden neyi, kime ihsan ediyorlar?.

Diyerek uzun uzun manda fikri aleyhinde bulundu ve bu hususta bütün havalı içinde şahsen çalışarak tenvirat ve ikazatta bulunacağını temin etti.

Paşa, bu gecenin tamamıyla manda meselesinin konuşulmasına tahsis edilmesinden faydalanarak Hayati Beye dosyadaki mektuplardan bir çoğunu tekrar tekrar ve bilhassa Vasif Bey'in, Halide Edip Hanım'ın mektuplarını, Ali Fuat Paşa ve Selâhattin Bey'den gelen telgrafları okuttu ve zaman zaman şu izahları yaptı :

—Ali Fuat Paşa'nın ve Salâhattin Bey'in görüşleri yerindedir. İstanbul bir Amerikan mandasıdır tutturmuş gidiyor. Bu olmalıyacaktır. Türkiye istiklâl bütünlüğüne sahip olacaktır. Bunu istemekte devam edeceğiz. Ben anladığıma göre, İstanbul'daki

zevat, bizi Amerika'da Vilson'a, Senato'ya, Kongreye müracaat ettirmek ve bütün Türk milleti namına istenen bir manda oyununa düşürmek istiyorlar. Bu oyuna gelmiyeceğiz.

Şu size okuttuğum telgraflara, mektuplara, tavsiyelere bakınız. Öyle bir manda istenecek veya verilecekmiş ki, hukuku hükümraniye, hariçte temsil hakkımıza, kültür istiklâlimize, vatan bütünlüğümüze dokunulmıyacakmış. Buna ve böylesine Amerikalılar değil, çocuklar bile güler. Her şeyin başında Amerikalılar kendilerine hiçbir menfaat temin etmeyen böyle bir mandayı niçin kabul etsinler? Amerikalılar bizim kara gözlerimize mi âşık olacaklar? Bu ne hayal ve ne gaflettir?

Paşa'nın asabiyeti bir an en üstün hiddet halini almıştı. Yerinden kalktı, parmağı ile İstanbul istikametini işaret ederek:

— Hayır paşalar hayır, hayır beyefendiler hayır, hayır hanım efendiler hayır, manda yok.. Ya istiklâl, ya ölüm var..

Diyerek devam etti :

— Mazhar Müfit, sen her şeyi not alıyorsun. Bütün bunları not et. Bir gün mukadder olur da hatıratını yazar ve neşredersen, millet, bu İstanbul paşaları, beyefendileri hazeratının ne kadar nâümit olduklarını, bu tesirle ne fikir ve ne mütalâalara saplanıp kaldıklarını okusun, anlasın !

Paşayı, hiçbir içtimada, hiç bir toplantıda, hiçbir gece konuşmasında bu kadar heyecanlı, bu derece asabî görmemiştim. O, devam ediyordu:

— Amerikan mandası diye çırpınanlar, düşman işgali altında bulunan sınırları ve zaafı ile bu millete ve bize inanmayanlardır. Bizim hayal ve macera peşinde koştuğumuzu sananlardır. Eğer, bunlar Anadolu'nun ve Türk milletinin hakikî hissiyatını bilseler, bizim mesaimizin hedefini kavrayabilseler, Erzurum Kongresi'nin mukarreratının nasıl bir vicdanî millî mahsulü olduğunu takdir edebilseler, bu sakim fikirlerinden dolayı hicap duyarlar. Bunlar, ümitsizlik ve bozgunluk içinde realitelerden uzak olarak yaşayan ve ne yapacaklarını, ne yapılmakta olduğunu bilmiyen insanlardır.

Kongre, hissiyatını vuzuhla belirtmiştir. Heyeti Temsiliye kararını vermiştir. İradei milliye şuur ve istikametini bulmuştur. Dâvamız yürümektedir ve yürüyecektir. Muvaffak olmamak için hiçbir sebep yoktur. Hiçbir menfî kararı tanımiyacağız.

Hakimiyeti milliye esasını ve meclisi millî kararını ifade-lendirmeyen hiçbir anlaşmayı, hiçbir taahhüdü kabul etmiyecek ve tanımayacağız.

Paşa'nın halkın, Kongre'nin, Heyeti Temsiliye'nin ve bütün Türk milletinin düşünce, ruh, fikir, karar ve kanaatine tercüman olan bütün bu hitabe ve mülâhazalarından sonra, geniş bir nefes aldığımı, rahatlık duyduğumu, ileriye endişesiz baktığımı huzur ve ferahlıkla tesbit edebilirim.

Tek ve değişmez parola şudur: "Tek tepe, tek kurşun kalıncaya kadar mücadele, yahut da: Ya istiklâl, ya ölüm!"

29. Ağustos. 1335

Paşa hazretlerinin emir ve plânlarına uygun olarak bu sabah Erzurum'dan ayrıldık. Zaten, daha da gecikemezdik. Sivas büyük kongresini teşkil eden murahhasların hemen hepsi gelmiş bulunuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, hemen her gün üstüste gelen telgraflarla Sivas'a davet ediliyordu.

Erzurumdan
Sivas'a

Ne gariptir ki, bir ara şaşırın ve yanlıya uğrar gibi olan Vali Reşit Paşa ile eski mebus Rasim Bey de şimdi Paşa'ya hararetle müştak olanlar arasında bulunuyorlar.

Fransız binbaşısı Mösyö Brüno'nun savurduğu tehditler ve politik blöfler karşısında eğer Mustafa Kemal'in azimli, cesaretli ve sadece doğruyu ve ileriye gören hareket tavrı, irşat ve ikazları olmasaydı, hiç şüphe yok ki ne Sivas Kongresi toplanabilecek, ne de biz bugün Erzurum'dan ayrılmış olacaktık.

Erzurum'dan, bu daima kahraman, daima hudutsuz vatan-sever şehir halkından ayrılışımız cidden heyecan verici ve heyecan verici olduğu kadar da şahsen ruhumda hüznün yaratıcı oldu.

Program mucibince üç otomobil ve üç atlı arabadan müteşekkil bir seyahat kafilesi halinde yola çıktık.

Otomobillerimiz hemen hemen hurda sayılacak haldeydi. Fakat, başka çare yoktu. Eski, emektar, yorulmuş ve bir çok harplerden çıkmış olmalarına rağmen bu arabalar Mustafa Kemal Paşa'yı ve arkadaşlarını Sivas büyük kongresine ulaştırmak hizmetini de göreceklerdi.

Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ve hoca Raif Efendi birinci otomobildeydiler.

Süreyya (Yiğit), Hüsrev (Gerede) Beylerle ben ikinci otomobildeydik. Refik (Saydam), Cevat Abbas, Muzaffer ve Yüzbaşı Osman (General Osman Tufan merhum) üçüncü arabadaydılar.

Hayati Beyin emri altında da diğer arkadaşlar arabalara taksim olunmuşlardı. Birer küçük valizden başka bütün eşyamız, muhaberat dosyaları ve her şey de “ağırlıklar” hesabıyla arabadaydılar.

Erzurum halkı büyük, heyecanlı, ümitli tezahürlerle ve:

— Allah muvaffak etsin..

— Hayırlı olsun!.

Nidalariyle Mustafa Kemal Paşa'yı şehrin dışına kadar teşyi ettiler. Bu teşyideki hararet ve vatanseverliğin en kuvvetli tezahürlerini canlandıran coşkunluk ne kadar teşci edici, ise, muhakak ki aynı nisbette de hüznün verici idi. Çünkü, hür yaşamak, müstakil yaşamak azmini muhafaza eden bir millet, bütün his ve arzusu ile ümidini Mustafa Kemal'in ileri mesaisine ve kederine bağlamış olarak ihtimaller ve ezici, boğucu darbeler içinde çırpınıyor, boynuna geçirilmek istenen mağlûbiyet ve istiklâlsizlik kemendinden kurtulmak için yaşlı ve yaşlı gözünü Mustafa Kemal'in yolu arkasından “Sivas” a çevirmiş bulunuyordu.

Teşyimiz sırasında bu intibai, bu muhakemeyi edinmenin imkânı yoktu. Doğrusu da buydu. Zira, Erzurum ve bütün şark vilâyetlerimiz halkı, kendi hisselerine düşeni yapmışlardı.

Erzurum Kongresi'nin kararlarını millet bütünlüğü halinde kararlar ifadesine sokmak, Sivas Kongresi'nin tarihî talihine ve neticesine bağlıydı. Bunun içindir ki, binlerce Erzurumlu'nun yollara dökülerek Mustafa Kemal Paşa'yı teşyi etmesinde ve Sivas kongresinin ilk akislerine bütün ümitlerini bağlamasında içli, haklı ve meraklı bir mefkûre ve ruh alâkası vardı.

İçimizden ve aramızdan yalnız bir arkadaş eksikti. Kâzım Bey. (General Kâzım Dirik). O da, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile birlikte askerlikten istifa etmemiş olduğu için Erzurum kalesi kumandanlığına tayin edilmişti. Belki de, günün lüzum ve şartları içinde Paşa, Kâzım Beyin orduda kalmasını tasvip etmişti.

Erzurum'dan on onbeş kilometre uzaklaştıktan sonra gayri iradî ve gayri ihtiyarî kendi kendime, Enderunî Hafız Hüsnü Efendinin :

Sabâ tarafı vefadan peyam yok mu?

Şarkısını söylemeye başladım. Çok hassas, dokunulsa ağlayacak kadar hisliydim. Bu bir teessür, bir inkisar, herhangi şekilde vuzuh belirtmeyen bir hassasiyetti. Bilerek, isteyerek, benimsiyerek süngü taarruzuna kalkan bir erin koşuş ve ilerleyiş hamlesi sırasındaki ruhî hassasiyeti nasıl bir şuuraltı müphemiyet ve donukluk ifade ederse, benim hassasiyetim de öyle bir müphemiyet ve donukluk ve hattâ meçhuliyet arz ediyordu.

Önümüzde ve Paşa'nın üstün iradesi ve deha ışığı altında yeni ve engin bir savaş ufku açılmıştı.

Erzurum'dan sonra yeni bir irade, yeni bir madde ve mâna hamlesi ile büyük vatan savaşına atılacak, Erzurum'da kurulan büyük temele bina edilecek eserin ikinci safhasındaki çalışmalara katılacaktık.

Sesimi biraz yükseltmiş olacağım ki, öndeki arabadan Mustafa Kemal Paşa arkaya bakarak eli ile :

— Daha yüksek sesle !..

Diyerek işaret veriyordu. Ve.. bu işaret üzerinedir ki, yine gayri iradî, gayri ihtiyarî olarak dilimin ucuna :

Ey gaziler yol göründü..

Tarihî şarkısı geldi ve ben bu şarkıya başlayınca insiyakî bir sirayetle hemen bütün otomobillerdeki arkadaşlar da bana katıldılar ve hep bir ağızdan bu şarkıyı okuduk ve söyledik. Arızasız öğle vaktini bulduk. Her kilometreyi arızasız katettikçe âdeta sevinç duyuyor ve :

— Otomobillerimiz bu vaziyette bizi Sivas'a selâmetle ulaştırabilecekler.

Ümidini muhafaza ediyorduk. Bir pınar başında mola verdik. Paşa :

— Hemen yemeğimizi yiyelim vakit kaybetmeksizin yine yola devam edelim.

Dedi. Çünkü 4 eylülde kongrenin açılması kararlaştırılmış olduğuna nazaran, yolculugumuz muayyen bir programla tayin

ve tesbit edilmişti. Hareket ve molalarda o programa uymak zorundaydık.

Ancak Paşa'nın :

— Yemeğimizi yiyelim..

Deyişinde sonraki vaziyetimizin biraz acıklı olduğunu da tebarüz ettirmeliyim. Yemek deyince, bilhassa Anadolu'daki kara yolculuklarında gün görmüş insanlar için yemek : Tavuk, hindi, soğuk et, su böreği, köfte ve saire gibi şeylerden düzülen nevaledir.

Hepimiz de bu çeşit nevalelerle yolculuk etmiş insanlardık. Fakat, bu defa nevaemiz : Peynir, zeytin ve kuru ekmekten ibaret bir azıktı.

Su başında rastladığımız köylüler de torbalarından birkaç baş kuru soğan ikram ettiler. Fakat, Paşa başta olmak üzere hepimiz en büyük bir lokantada pişirilmiş veya ziyafette tertiplenmiş yemeklerden ve İstanbul tabiri ile: "Et'amei nefisei lezize"den daha mükemmel ve daha iştihali olarak zevkle kuru soğanı, peyniri, zeytini ekmeğimize katık ederek ve pınarın buz gibi suyunu içerek karnımızı doyurduk.

Zevk ve neşe ile tekrar yola düzıldük. Seyahatimiz rahat devam ediyordu. Süreyya (Yiğit) arabada bize Trablusgarp hâtıralarını anlatıyor ve Rumeli'de Mustafa Kemal Paşa'yı nasıl tanıdığını ve nasıl birden büyük bir sempati ve hayranlıkla (Erkânı harp Kolağası Mustafa Kemal Beye) bağlandığını hikâye ediyor ve şöyle diyordu :

“— Bir erkânı harbiye heyeti, kaymakamı bulunduğum kaza merkezine geldi. Kafile reisi olan Paşa, usulen beni ziyaret etti. Ben de kendilerine iadeyi ziyaret ettim. Akşama buldukları otelin lokantasına beni yemeğe davet ettiler. Memnunlukla gittim. Yemekte mütemadiyen konuşan, olgun ve ileri fikir ve görüşleri ile sofraya hâkim olan enerjik, dinamik, kumral bir Erkânı harp Kolağası vardı. Önce dikkatimi, sonra sevgimi, daha sonra hayranlığımı ve bağlılığımı kendisine çekti.

Ruhî bir cazibe ile bu genç Erkânı harbe birden bağlanıvermiştim. Bu, Mustafa Kemal'di. İşte orada başlayan bağlılık ve hayranlığımladır ki Paşa ile aramda âdeta bir kader beraberliği de yarattı ve kendimi bütün varlığımla ona bağladım.”

Konuşa konuşa ikinci vaktini bulmuştuk. Fakat, hava birden bozdu, birdenbire sıkı yağmur başladı. Otomobillerin körükleri (tente) parça parça idi. Bir hayli ıslanmışdık. Paşa'nın otomobili de aynı vaziyetteydi. Ve Paşa da yağmur altında gidiyordu.

Hüsrev Beyin (Gerede) nükteli sözleri yağmur altındaki seyahatimizi kolaylaştırıyordu.

Erzurum'da seyrettiğimiz bir hususî oyunda birkaç defa Mazurya bataklığının ismi geçmişti. Hüsrev ve ben bir ağız alışkanlığı ile sıkıntılı vaziyetlerde âdetâ bir parola halinde birbirimize :

— Mazurya..

Demeyi itiyat edinmiştik. Hüsrev, etine kadar geçen yağmurun baskısı altında olacak ki :

— Mazurya!.

Dedi. Gülüştük. Süreyya'ya (Yiğit) bunun mânasını anlattık. Fakat şükür ki, geceyi geçireceğimiz köye girmiştik.

Köylüler bizi canla başla ve büyük bir sevgi ile karşıladılar. Mustafa Kemal'in adı ve şahsiyeti köyde büyük bir ün salmış bulunuyordu. Köyün iki yer odasından ibaret bulunan en büyük evini Paşa'ya tahsis ve diğer arkadaşları da diğer evlere taksim ettiler. Kurunduk, ısındık ve akşam yemeğimizi yedik.

Ben de, Paşa'ya tahsis olunan evdeydim. Paşa, odanın birindeydi, ben ve Muzaffer Bey de diğer odadaydık. Ancak, bize yapılan yataкта uyuyamadık. Dört iskemle tedarik ettik. Birine oturarak diğerine ayaklarımızı uzatarak uyumayı iki arkadaş kararlaştırdık. Tam dalacağımız ve birazcık uyku kestireceğimiz bir sırada Paşa :

— Muzaffer, Muzaffer..

Diye seslendi. Muzaffer hemen Paşa'nın yanına gitti. Biraz sonra gelerek :

— Paşa biraz rahatsız. Ateşi var. Ne yapalım ?

Dedi.

— Hemen doktor Refik Bey'i çağırtaım.

Dedim ve doktorun kaldığı eve bir adam saldım ve Paşa'nın yanına gittim, Paşa :

— Refik Beyi rahatsız etmeyin. Doktorluk bir şeyim yok.

Diyordu. Buna rağmen, Refik Bey'i getirdik. Muayenesini yaptı :

— Ateş 37,5. Bir şey değil. Biraz üşütmüş.

Dedi, bir iki aspirin verdi, bir de sıcak çay içirtti :

— Geçmiş olsun paşam.. Sabaha arslan gibi olursun.

Diyerek gitti. Ve giderken de kulağımıza fısladı :

— Paşa'nın üzerine biraz kalın bir şeyler örtün ve terletmeye gayret edin.

30 Ağustos 1335

Gece geçirdiği hafif rahatsızlığa rağmen, Paşa hepimizden erken kalktı. Hemen yola çıktık. Akşam Erzincan'a vasil olmamız program iktizasındandı. Fakat, yollar çok bozuktu ve arabalarımız sık ısk arıza yapıyordu. Paşa, öğle üzeri :

— Hiç bir yerde mola vermiyelim..

Diyerek emretti.

— Zaten peynir, ekmeğ, zeytin yiyecek değil miyiz? Arabalarda yenilsin!

Ancak, bu sayededir ki, arabaların arızaları yüzünden kaybettiğimiz zamanı telâfi ettik. Hattâ, hiçbir yerde ve herhangi bir şartla yolda tevakkuf etmemek için Paşa'nın emri vardı.

Buna rağmen Erzincan'a yakın bir su başında tevakkuf etmeye mecbur olduk. Zira, Erzincan mutasarrıfı ve ahzıasker kalemi reisi ile sair zevat, Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini ve heyeti karşılamaya gelmişlerdi.

Bu su gazlı bir suydu. Belki de tahlili yapılmamış olduğu için ismi ve hususiyetleri memlekete meçhul en nefis bir maden suyu idi. Belki de "Kisarna" dan "Afyonkarahisar"dan daha faydalı olan bu sudan bir hayli içtik ve başında bir müddet mola verdik.

Paşa, mutasarrıftan ve kalem reisinden vaziyeti, halkın düşüncelerini sordu. İzahat aldı. Sonra, hep beraber yola düzüldük ve akşam karanlığı basmadan Erzincan'a girdik.

Kalem reisi bize yatacak yer hazırlamıştı. Mutasarrıf da belediyede bir akşam yemeği verdi.

Gece yarısına kadar yemekte oturuldu. Paşa, sofrada bulunanlara millî mücadelenin gayesi ve vatanı kurtarmanın çareleri hakkında uzun izahat verdi. Aynı zamanda Sivas'a da telgrafla

bazı talimat yazdırdı. Mutasarrıfın ziyafetinde bulunan ve ekseriyetini Erzincan eşrafı teşkil eden dâvetliler büyük bir inan ve imanla bir anda Paşa'ya bağlanmışlardı.

— Paşam, son damla kanımızı senin yolunda ve milletin kurtuluşu uğrunda akıtacağız..

Diyor, üstüste teminat veriyorlardı. Paşa, bu tezahürden fevkalâde memnundu. Bunun içindir ki, sabahleyin erkenden yola çıkmak yerine halk ile temas etmeyi ve şehri dolaşmayı tercih etti. Ziyafet sofrasında Erzincan'lıların verdiği teminat sanki bir parola halinde ve bir anda bütün şehre yayılmıştı. Paşa, kiminle temas ediyorsa, ondan :

— Vatan için canımızı fedaya hazırız.

Cevabını alıyordu. Paşa'nın cesareti artıyor, millî şuur ve inanın bu galip beraberliği hepimizin mâneviyatını yükseltiyor ve Türk milletinin istiklâl aşkının ve vatan sevgisinin ne ölçüde hesaba sığmaz bir azamet olduğunu belirtiyordu. Bu intibalar içinde, öğleden bir saat önce, mutasarrıfa, kalem reisine, belediye reisine ve şehir halkına veda ederek büyük millî tezahürat arasında vatan ve millet uğruna son damla kanını akıtmaya hazır bu kahramanlar diyarından ayrıldık.

Erzincan'dan ayrılalı bir saat kadar olmuştu ve Erzincan boğazına girmek üzereydik. Bu sırada uzaktan bir takım işaretler verildiğini dürbünle görüyorduk. İşaret verenlere biraz daha yaklaştığımız zaman bunların jandarma zabıt ve neferleri olduğunu gördük. Kendilerine iyice yaklaştığımız zaman :

— Durunuz..

Dediler. Durduk. Koşa koşa Paşa'nın otomobiline giden jandarma zabıtının telâşlı telâşlı bir şeyler anlattığını ve eli ile boğazı, etraftaki yalçın dağları gösterdiğini müşahede ediyorduk. Merak ettik. Arabadan inerek, Paşa'nın yanına gittik.

Jandarma zabıtının söylediği kısaca şuydu :

— Müsellâh Dersim'li çeteler boğazı kapattılar. Boğazı geçmek imkânsızdır. Merkezden kuvvet istedim. Kuvvet gelir gelmez hemen eşkıya üzerine hücum edip boğazı açacağım. Ancak bundan sonradır ki kafilenin emniyetle boğazı geçmesi mümkün olabilir.

Vaziyet mühimdi ve hattâ tedhişkârdı. Paşa, çatılan kaşlarının altından güneş gibi süzülen gözleriyle jandarma zabıtının

izahatını sükûnetle dinledikten sonra, otomobilden indi ve zabite sordu :

— Eşkîyanın miktarı hakkında malûmatınız var mı?

Zabit :

— Kat'î malûmatım yok..

Cevabını verdi. Müteakiben Paşa'nın sualleri ve zabitin cevapları şöylece devam etti :

— Eşkîya boğazın neresinde mevzi almış?

— Usulleridir. Boğazın içine girmeye müsaade ederler. Kafilenin sonu geldiği zaman yolun iki tarafını birden kapatırlar.

— Yâni biz boğaza gireceğiz, çıkmadan yolumuzun kapatıldığını ve arkamızın kesildiğini göreceğiz, öyle mi?

— Evet..

— Fakat, ne eşkıyanın miktarı, ne de nerede pusu kurduğu hakkında sahih malûmatınız yok.

— Müşahadeye müstenid malûmatımız yok. İstihbaratımızı arzettim.

— Merkezden ne kadar kuvvet istediniz?

— Bir tabur istedim. Bir iki bölük de gelse olur!

— Gönderdiğiniz haber kaç saatte merkeze vasıl olacak ve takviye kıt'ası kaç saatte buraya gelebilecek

— Kıt'a hemen yola çıkarılırsa yarın burada olur.

— Boğazı temizlemeniz ne kadar sürer?

— ?.. ?..

Jandarma zabiti boğazın temizlenebileceğinden bile şüpheli görünüyordu. Söyledikleri belki doğru, belki yanlış, belki mübalâğalıydı. Fakat, herhalde tahminden ileriye geçmiyordu ve jandarma ile müsellâh Dersim eşkıyası arasında yakın bir temas yapılmış değildi. Paşa bir saniye düşündükten sonra, bize döndü :

— Arkadaşlar, bu izahat ve telkine nazaran, Erzincan'a dönmemiz, eşkıyanın temizlenmesi ve boğazın açılması için günlerce beklememiz lâzım geldiği anlaşılıyor..

Diyerek, mütalâatına devam etti :

— Biliyorsunuz ki işimiz acele. Sivas kongresine gününde yetişmek mecburiyetindeyiz. Yol programımızı değiştiremeyeceğimiz gibi, Kongre'nin açılmasını da geciktiremeyiz. Gecikmemiz, bilhassa yollarda eşkıya var, diye gecikmemiz Kongre'yi felce

uğrattır ve çığ halinde büyültülerek şayialarla Sivas'ta siyasi bir panik olur. Ben, her ne pahasına olursa olsun vaktinde Sivas'ta bulunmak icap ettiği kanaatindeyim.

Her ne olursa olsun, her türlü tehlikeyi göze alarak yolu muza devam etmeliyiz.

Paşa sözlerinin bu noktasında sesinin tonunu biraz daha yükselterek ve heyecanlandırarak :

Otomobilin birinde hafif mitralyözlerimiz var. Osman Bey (O zaman yüzbaşıydı. Generalken öldü. Osman Tufan merhum) ve birkaç arkadaş mitralyözleri ateşe hazır bulundurarak önden ilerlesin. Bizim arabalar da kendisini takip etsin. Etraftan gelecek ateşlere ehemmiyet vermiyerek otomobillerimiz bütün süratleriyle ilerlerler. Fakat önümüze eşkıya çıkar ve yol kapatılmış olursa o zaman da hemen otomobillerden atlıyarak ve derhal birer mevzi edinerek mukabil ateşe başlarız.

Müsademe sonunda ya yolu açmaya muvaffak oluruz, yahut da ölürüz. Ancak, tavsiyem şudur ki, böyle bir hal vukuunda aramızda yaralanan ve ölenler bulunursa onlarla asla meşgul olmayacağız. Sağ kalanlar için, tek kişi dahi olsa, hedefi Sivas'a ulaşmak teşkil edecektir.

Dedi ve gözlerimizin içine bakarak:

— Benim kararım bu, sizler de kabul ediyor musunuz ?

Diye sordu. İstisnasız :

— Tabii Paşam..

Dedik. Arabalara atladık. Paşa jandarma zabıtine de şu emri verdi :

— Biz gidiyoruz. Allaha ısmarladık. İsterseniz siz de boğaza doğru mevcut kuvvetinizle ilerleyiniz. Biz bir müsademeye tutuşsak, belki bizi takviye edebilirsiniz.

Mesele yoktu. Hepimiz millî davanın yolunda hayatımızı feda etmeye hazırдық ve Mustafa Kemal'in emrindeydik. Müsterih ve soğukkanlıydık. Boğaza yaklaştıkça, hiç birimizde en küçük bir heyecan bile yoktu. Belki de o sıralarda Dersim'de bulunan Mamuretülaziz (Elâzığ) valisi ve Ferit Paşa hükümetinin yardakçısı Galib'in bu yolda hainane bir tertibi vardı.

Yolu kapatmak, bizi öldürtmek, Sivas Kongresi'ni akamete uğrattır ve hükümeti merkeziyeye vatanın yok olması pahasına yaranmak isteyebilirdi!

Belki de şişirme bir yalandı ve jandarma zabitanın kulağına kadar ulaştırılmış bir ürkütücü balondu. Her ne hal ise, ürkmüyor, korkmuyor, hedefe ulaşmanın yolunda koşuyorduk.

Yanımızda Erzincan'dan aldığımız Heyeti Temsiliye âzası Şeyh Fevzi Efendi de vardı. Uzun boylu, kır serpmiş uzun sakallı, keskin bakışlı bir zat olan Şeyh Efendi, benim ve Süreyya'nın bindiğimiz otomobildeydi.

Çok düşünüyor, az konuşuyordu. Nakşî tarikatı şeyh efendilerine mahsus kavuk ve libası ile seyahat ediyordu. Az konuşmasına rağmen daima nükteli cümleler tertip ediyor ve mümkün olduğu kadar ârifane ve mutasavvıfane bir üslûp kullanıyordu. Bilhassa daima :

— Fakiriniz.

Diye söze başlaması ve fevkalâde mütevazı oluşu hakkında hemen bir hissi hürmet tevlit ediyordu. Jandarma subayının telâşlı ihbar ve mütalâaları, Mustafa Kemal Paşa'nın azim ve irade taşıyan heyecanlı kararı karşısında Fevzi Efendi de bihakkin metanet gösteriyor ve :

— Dersim eşkiyasının taarruzu ile emri hakka vüsul, şüphesiz mertebeli şehadeti ihraz olur. Biz bir gazayi hak, bir gazayi vatan ve millet uğruna yola çıkmış bulunuyoruz.

Diyor, mâneviyatımızı takviye ediyor, boğazı geçerken sükûnla tesbihini çekerek harekât halinde bulunan dudaklarından kendi kendisine dualar ettiği anlaşılıyordu.

Fakat, Allaha bin şükür ki, hiç bir ârızaya uğramaksızın bir kaç saatlik heyecanlı bir seyahat sonunda çoktan boğazı geride bırakmıştık.

Fakat, bu, Paşa'nın arkadaşlarını bir defa daha ve bizim de karşılıklı olarak yine Paşa'yı ölüm tehlikesi karşısında yakından tanımamız için bir esaslı tecrübe olmuştu.

Paşa, hiçbir engel karşısında yılmayan bir iradenin ve arkadaşları da kayıtsız ve şartsız ona bağlılığın ve inanın sahibi bulunuyorlardı!

Gece konakladığımız köy evinde Paşa bu noktaya bilhassa temas ederek :

— Arkadaşlar hepimize ayrı ayrı teşekkür ederim. Ölümü göze alarak benden ayrılmadınız. Millî kurtuluş yolunda gösterdiğiniz bu feragatı nefisten dolayı hepimizi tebrik ederim.

Diyerek, ilâve etti :

— Millî dâva ancak bu inan, bu irade ve azimle tahakkuk ettirilecektir. Yaşamayı ve muzaffer olması gereken naçiz şahıslarımız değil, millî kurtuluşu temin edecek olan fikirlerdir.

1 Eylül 1335

Yarın Sivas'a muvasalatımız mukarrer. Yolculuğumuz ârızasız devam ediyor. Şeyh Fevzi Efendi ile tatlı, zevkli bir seyahat arkadaşlığı yapıyoruz.

Gün geçtikçe kendisini daha çok seviyorum. Bana Nakşibendîlik hakkında uzun uzun izahat verdi. Gerçekten ârif, fâzil ve mutasavvıf bir zat.

Nakşibendîlik hakkındaki izahatını da dinlemek arzusu benden gelmiş olduğu için yakın bir alâka duydum. Karşılıklı fikirler teati ettik Memnun oldu.

Benden sordu :

— Siz de herhangi bir tarikate mensup musunuz?

Gülerek :

— Evet.

Diyerek ilâve ettim :

— “Tariki istikamet” dedim!.

O da gülerek :

— Evlât fakir de “tariki istikamet” dendir.

Diyerek şöyle dedi :

— Hakikatte her tarikin başı ve sonu odur. İstikamet. Dünyada istikamet, âhirette istikamet.

Bunun üzerine, aramızda bahsin konuşulması bir hayli hararetlendi ve “müstakimun” âyeti celilesinin nüzulünde peygamberi zışanımızın ne gibi mütalâalarda bulunduğuna intikal etti. Fakat, neticede karşılıklı fikir mutabakatına vasil olduk.

3 Eylül 1335

Şairin dediği gibi :

Biz ne tizi refat, ne de âheste revan olduk. Fakat, gününde hepimiz sağ ve salim olarak 2 eylül akşamı grupla beraber Sivas'a ulaştık. Sivas'a beş kilometre bir mesafede çadırlar kurulmuş ve hemen hemen bütün Sivas ahalisi Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamaya çıkmıştı.

Biz, bu kalabalığı bir kilometre uzaktan görüyorduk. Şeyh Fevzi Efendiye, hep tasavvuftan, tarikatten bahsedecek değildim ya lâtime olsun diye :

— Efendi Hazretleri, bu kalabalığı pek beğenmedim. Bizi tevkif için olmasın ?

Dedim. Şeyh Fevzi Efendi Hazretleri :

— Lâtime lâtime olmak gerek evlât..

Dedikten sonra ilâve etti :

— Fakiriniz çok mesudum. Bu kalabalık bir nişanei sürurdur. Halk tezahüratla Paşamızı beklemektedir. Bu kadar kalabalıkla, meydanı dolduran atlar, arabalar, çadırlar, bavul ve zurnalarla Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tevkif değil, ancak istikbal olunabilir. Bunu fâli hayır addettim. İnşallahü tealâ bütün işlerimizde muvaffakiyet rehberimiz olacaktır.

Hakikaten bu bir fâli hayırdı. Sanki, bütün Sivas oraya dökülmüştü. Ve millî iştiağın bütün coşkunuğu ile Mustafa Kemal Paşa'yı bekliyordu. Arabalarımız kalabalığın bulunduğu sahaya girince halk birdenbire Mustafa Kemal Paşa'nın otomobilinin etrafını sardı. Neşe çılgınlığı içinde halk bağıyordu.

— Hoş geldiniz, safa geldiniz.

Herkes birbiri ile müsabaka eder gibi Paşa'nın otomobilene koşuyor, elini öpüyor ve sıkıyordu.

Bu arada İstanbul'dan gelen bazı arkadaşlarla Bekir Sami (eski hariciye vekili merhum) Beyi de görüyorduk. Paşa imkân nisbetinde halkın gösterdiği coşkun tezahürata mukabele etmeye çalıştı. Nihayet yine alkış tufanı arasında yola düzeldük. Hep beraber grub vaktinde Sivas şehrine girdik,.

Sivas halkı geçtiğimiz cadde üzerine iki taraflı yığılmıştı. Alkışlarla ve :

— Hoş geldin Paşa..

Nidalariyle ve içten kopup gelen bir bağlılık ve inanla Paşa karşılanıyordu. Otomobillerimiz, ikametimize ve Kongre'ye tahsis edilen Sultanî (şimdi, lise) binasına kadar aynı coşkunlukla uğurlandı. Vali Reşit Paşa mektebin kapısında idi. Paşa'yı burada karşıladı ve:

— Hoş geldiniz.

Diyerek ayrıldı. Tahsis edilen odalara yerleştikten ve biraz istirahat ettikten sonra, yemekte toplandık.

Mustafa Kemal Paşa valinin bu hareket tavrına bir “mim” koymuştu. Yemeğe gelmeden :

— Diplomat vali. Şehir dışında bizi karşılasa işine elvermiyecek. Mektep kapısına gelmese bizi gücendiecek, ne yapсын?.

Diyor ve.. ilâve ediyor :

— Haksız değil. Henüz bizim mi, İstanbul'un mu ağır basacağımızı kestiremiyor.

Yemekten sonra bizbize kaldığımız zamanda da yine bu bahsi açtı :

— Müteredit olmasına rağmen, Reşit Paşa'nın daha çok bize taraftar olduğunu hissediyorum.

Dedi. Paşa'yı temin ettim :

— Reşit Paşa'yı Rumelinden ve yakından tanıyorum. İttihad ve Terakkinin faaliyete geçmesi sırasında kendisi *Serez* mutasarrıfı idi. Sultan Abdülhamide ilk telgrafı o çekmiştir. Bizden ayrılacağını ummam.

Dedim. Paşa da :

— Bakalım, göreceğiz.

Demekle iktifa etti. Paşa, yemekten bir ara Reşit Paşa'ya sordu :

— Mösyö Brüno nerede? Bizi tevkif için tertibat almakla mı, yoksa Sivas'ı istilâ ve işgal için ordu celbi ile mi meşgul?.

Reşit Paşa, herhalde biraz üzülerek :

— Malatya'ya doğru firar ile meşgul.

Diyerek cevabını tamamladı :

— Erzurum'dan hareketinizi işittikten sonra, jandarmayı teftiş edeceğini söyleyerek Malatya'ya gitti.

Mustafa Kemal Paşa tılsımlı gözlerini Erzurum arkadaşlarının gözlerinde gezdirerek :

— Binbaşı Brüno, belki bir gün Sivas'a gelmek için bizden müsaade dahi istemeyi düşünecektir. Ve hattâ bizden olduğunu iddia ve isbata çalışacaktır.

Dedi. Bu, Paşa tarafından belki Brüno için, belki: “Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla..” kabilinden söylenmiş bir sözdü!

Hepimiz yorgun olduğumuz için geceyi yarılar yarılamaz yattık. “Mektebi Sultanî” binasındaki yerlerimiz şöyle ayrılmıştı :

Kapıdan içeriye girince solda ve baştaki oda, bizim emniyet müdürlüğümüzü yapan Ahmet Rasim merhumun oğlu Mazlum'a ayrılmıştı. İsmi daima hayırla yadettiğim ve edeceğim Mazlum, emir ve inzibat noktasından muhakkak ki eşsiz bir zat. Ve kuş uçurtmaz bir emniyetçi.

Onun dikkat, tedbir ve uyanıklığı sayesinde ki hiçbir suikastı aklımıza getirmeksizin Paşa'nın huzur ve emniyetini temin edebiliyoruz. Hizmeti büyüktür ve hiçbir zaman unutulmamak mevkiindedir.

Yine sol taraf koridorunu takip eden ve merdivenlerin ilerisinde bulunan büyük oda, yemek salonumuz olarak hazırlanmıştı. Yemek masası ve sair teferruat hemen Erzurum'dakinin aynı idi. Diğer odalar da müstahdemine, kiler ve saireye tahsis olunmuştu.

Büyük, iki taraflı tahta merdivenden yukarıya çıkılınca sağ taraftaki birinci oda da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ikamet için hazırlanmıştı.

Bu odanın mefruşatı da iyi idi. Güzel bir yatak odası takımı, ayrıca koltuk ve sandalyeler konulmuştu. Yanındaki büyük salon Kongre'ye tahsis edilmişti ve kürsü hazırlandığı gibi, âza için mektep sıralarından gayri sandalyeler de dizilmişti.

Kongre salonunu takip eden oda da Rauf Beye (Rauf Orbay) için hazırlanmıştı. Merdivenin solunda ve köşedeki büyük dershane de Paşa'nın maiyet memurlarına tefrik edilmişti.

Bir mektep koğuşu gibi ve fakat muntazam şekilde hazırlanan bu odadaki karyolalar da Hayati, Recep Zühtü, Muzaffer, Mühendis Ruhi, Nizamettin (O zaman kaza kaymakamlığından müstafî; şimdi Hatay umumî müfettişliğinden açıkta) Beyler yatacaklardı.

Bu odanın yakınında büyücek bir oda da İbrahim Süreyya Beyle (Süreyya Yiğit, Kocaeli milletvekili) bana ayrılmıştı. Merdivenin karşısındaki oda da Hüsrev (Arjantin büyük elçisi Hüsrev Gerede) ve doktor Refik (Saydam merhum) beyler için hazırlanmıştı.

Hüsrev Bey heyetin kâtipliğini üzerine almış olduğu için, bu oda aynı zamanda büro hizmetini de ifa edecekti.

Refik Bey, çok titiz ve intizamı sever olduğu için yemeğe inmeden daha küçük sandıklar içinde bulunan sıhhi malzemesini

ve âlâtı tıbbiyesini karyolasının yanına dizmiş ve üzerine de bir etiket iliştiirmişti :

— El ile dokunulmaz.

Yemekten dönerken bütün binayı ve odaları gezdiğim için Refik Bey'in bu çâlâklığına, intizamına, hayat şartlarına süratle adapte oluşuna doğrusu bir kere daha takdirle şahit oldum.

Hulâsa, Sivas'ta karşılaşımızdan, gördüğümüz derin muhabbet ve iyi kabulden, tahsis edilen binadan ve mefruşattan en küçük bir şikâyet hakkımız olamaz. Siyasî şansımız da böyle giderse istikbale büyük ümitlerle bakmamak ve bağlanmamak için hiçbir sebep kalmıyor.

4 Eylül 1335

Öğle vakti..

Bugün saat ikide büyük Sivas Kongresi açılacak. İlk gece, yâni, Sivas'a muvasalatımız tarihi olan 2 Eylülü 3 Eylülle bağlayan gece, yeni odamızda uyuyarak bütün yorgunluğumuzu çıkarmış olacağız ki, dün sabah erkenden çarşıya ve Sivas'ı gezmeye çıktım. Bu sabah da bu gezmelerime ve halk ile temaslarıma devam ettim. Sivas'ta çok elektirikli bir hava var. Bu elektirikli havayı yapan üç vaziyettir :

1) Hürriyet ve İtilâfın ve İstanbul'daki çeşitli muhalefetin entrikaları ve İstanbul hükümetinin propagandası.

2) Millî mukavemet ruh ve fikrinin halk ekseriyetine hâkim oluşu ve Sivas Kongresi'ne millî iradenin tecellisi yolunda büyük bir inanla bağlanılması.

3) İstanbul'dan gelen bazı delegelerin bütün kurtuluş çare ve tedbirlerini ecnebi himayesinde ve manda fikrinde aramaları ve bu hususta telkinlere başlamış olmaları.

Bununla beraber, Sivas yaylasının öz evlâtları istisnasız millî iradenin akışı istikametinde his ve fikirlerini belirtmiş bulunuyorlar.

Hemen temas ettiğim bütün yerliler en kuvvetli bir inan ve iman hissiyle millî mücadele ruh ve şuuruna bağlı bulunuyorlar. Bilhassa Şekercizade İsmail Efendi isminde bir zatla tanıştım. Beni dükkânına götürdü. Beraber kahve içtik. Dükkânda daha bir çok Sivas'lı tanınmış kimseler vardı. İsmail Efendi beni, fikirlerimi, ileri durum hakkındaki düşüncelerimizi iskandil

ederken ben de onun his, düşünce ve fikirlerinde Sivas halkının düşünceleri hakkında bir sondaj yapmış oldum.

Gerek İsmail Efendiyi, gerek dükkânındaki bütün Sivaslıları fevkalâde hamiyetli, vatansever, millî dâvaya ve mücadele azmine inanmış ve hazır buldum.

İsmail Efendi :

“— Günlerdir, Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini bekliyorduk. Erzurum'dan hareketleri ve yolda buldukları duyulunca, halk meserrete garkoldu. Hele ayın ikisinde burada bulunacakları belli olunca, halkın meserretine, cüşu hurûşuna pâyân yoktu. Tabîî gördünüz: Atı olan atı ile, faytonu olan faytonu ile, yaylısı olan yaylısı ile ve ayağına güvenen ayağı ile kendisini Kılavuzun tepesine attı. Çarşındaki dükkânlar kapandı, herkes yollara döktü. Sıvav'ta yapılan bu muazzam istikbal Kemal Paşa'nın şahsında millî mücadeleye ne muazzam ölçüde bağlandıklarını göstermeye yeter bir tezahürdür.

Dedi, Kâmil Efendi ismindeki bir başka tacir de şunları ilâve etti :

— Müftü Abdür-rauf Efendi, Kolordu Kumandanı Salâhattin ve eski Sivas mebusu Rasim Beyler de Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini ve heyeti karşılamak, misafir etmek hususunda büyük gayret sarfettiler. Filhakika Hürriyet ve İtilâfçılar: 'Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüsleri bir İttihad ve Terakki manevrasından ibarettir.'

Diyerek halkın fikirlerini çelmek hususunda ellerinden gelebilen gayreti gösterdiler. Muvaffak olamadılar. Hattâ Emîri Paşa Hürriyet ve İtilâftan uzaklaşarak Paşa'nın istikbaline şitap etti ve Bekir Sami Beyin telkin ve talimatından ayrılmadı.

(Emîri Paşa, bilâhare tamamiyle Mustafa Kemal Paşa'ya iltihak etmiş, Sivas'taki Hürriyet ve İtilâf Fırkası binasındaki levhayı indirtmiş ve birinci Büyük Millet Meclisi'ne mebus seçilerek mecliste idare âmirliği etmişti).

Görüyorsunuz ki, bazı istisnalar dışında Sivas halkı Mustafa Kemal Paşa'nın emrindedir ve millî mücadele azmindedir.”

Yerlilerle yaptığım bu temaslardan sonra, kongre delegelerinden birçoğu ile tanıştım ve bilhassa dost ve arkadaşlarımla buluştum.

Bekir Sami Bey, Ali Fuat Paşa (Cebesoy) nın pederi İsmail Fazıl Paşa, Câmi, Kara Vasıf, Hakkı Behiç Beyler (Hakkı Behiç Sivas Heyeti Temsiliye âzalığı yapmıştır, geçen yıllarda rahmeti hakka intikal etmiştir.) le de görüşüm. Umumiyetle halk ne kadar sakin, şuurlu ve millî mücadele ruhuna bağlı ise, bilhassa İstanbul'dan gelen delegeler arasında "manda" fikrinden dolayı daha şimdiden bir bozgun havası estiği seziliyor.

Bunlar, âdeta kurtuluşun ve her şeyin "manda" ile temin edilebileceği fikrine iman etmiş halde görünüyorlar. Hürriyet ve İtilâfçılardan, İstanbul hükümetinin menfî propagandalarına körükörüne bağlananlardan zaten bir hayır beklemeye lüzum yok. Delegeler arasında grup grup bazı gizli içtimalar yapıldığı da anlaşılıyor. Havayı elektrikleştiren şeyler de zaten bu gibi haller.

Sonradan bir arkadaştan Şekercizade İsmail Efendi'nin kongre âzasından yirmiye yakın zatı bizzat misafir etmekte bulunduğunu öğrendim.

Bu, delegeler arasındaki veya İstanbul'dan gelenler içindeki fikir teşettütlerine rağmen asıl halkın ruh ve iradesini belirtmek bakımından müstesna bir işarettir.

Yine İsmail Efendi'nin dükkânında çok dikkate şayan bir ifşaya sâmi oldum.

Jandarma tabur kumandanı Ali Şefik Bey, karakol kumandanı İbrahim Bey'e şu emri vermiş :

— Mustafa Kemal Paşa iki eylülde Sivas'ta bulunacak. Sivas'tan Hafik'e kadar yollarda emniyet tedbirleri alınız.

İbrahim Bey, tabur kumandanına bir espri hududunu geçmemek üzere şu cevabı vermiş :

— Mustafa Kemal Paşa'nın ölü veya diri olarak ele geçirilmesi hakkında dosyamızda bir emir varken yollarda nasıl emniyet tedbiri alabiliriz?

Kumandan gülerek şu cevabı vermiş :

— O emir, dosyada uyuya dursun. Paşa'nın sağ, salim, sıhhatle Sivas'a teşrifi lâzımdır ve millî selâmet bundadır.

Haleti ruhiye, halka, ordu mensuplarına, jandarmaya, memurlara hâkim şuur bu olduktan sonra neticeye emniyet ve ümitle bakmamak için hiçbir sebep kalmıyor.

Herhalde, kongrenin de öğleden sonra bu şuur ve bu hisle açılacağına ve neticeye bu inan ve imanın hâkim olacağına şüphem yok.

V

SIVAS KONGRESİ

Kongre gününde, yâni Mustafa Kemal'in tâyin ettiği ve her türlü engeli yenerek Sivas'a ulaştığı günün akabinde toplandı. Millî tarihin büyük Türk rönesansı, ihtilâl ve kurtuluş kongresi. Diye anacağı Sivas Kongre'si gelecekteki her 4 eylül günü bir millî bayram günü olarak kutlansa yeridir. 4 eylül 1335 (1919) hakikaten Türk tarihinde başlı başına bir dönüm noktası olmuş; millî ihtilâl, savaş, kurtuluş, inkılâp, cumhuriyet devrini getiren hamlenin vatan bütünlüğü adına temelini Sivas Kongresi teşkil etmiştir.

Mustafa Kemal'i Niçin Kongre Başkanı Yapmak İstemiyorlardı

Mustafa Kemal Paşay'ı coşkun tezahürlerle karşılayan ve bağrına basan Sivas halkı saat on üçten itibaren mektebi sultanîye giden yolları doldurmuştu.

Kongre binası ittihaz edilen mektebi sultanî (şimdiki lise) nin önü mahşer halindeydi. Günün perşembe oluşu da ayrıca bir uğur sayılıyor, namazdan çıkan, çarşıdaki dükkânını kapayan, daireden ayrılan, işini gücünü bırakan herkes sel halinde bu mahşere katılıyordu.

Kongre delegeleri de birer birer gelerek binaya giriyorlardı.

Kongrenin açılması için tâyin edilen saat 14 tü. Eski ifadesi ile badezzeval saat iki. Açılış saatine beş dakika kala, Mustafa Kemal Paşa da kongre mahallini şereffendirmişlerdi.

Paşa'ya ben ve Hüsrev Sami Bey (eski Kars milletvekili merhum) refakat ediyorduk. Kongre salonundan içeriye girerken Rauf (Orbay) Bey'le Paşa arasında saniyelerle ölçülebilen bir konuşma oldu. Aramızda bir iki metrelik bir mesafe vardı. Rauf Bey'in ne söylediğini işitememiştım. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı kısa ve sertti :

— Bekir Sami Bey'in evinde verdiğiniz kararı bana tebliğ ediyorsunuz, öyle mi?

Diyordu. Paşa, Rauf Bey'in vereceği cevabı beklemeksizin, asabî adımlarla salondan içeriye girmişti. Merak ettim :

— Bekir Sami Bey'in evindeki içtima nedir?

Neye karar vermiş olabilirler?.

Paşa bize hiç böyle bir şeyden bahsetmemişti.

Kafamın içini birden saran bütün bu istifhamlara cevap arayarak salonun gerisinde ve solunda oturan Hüsrev Sami Bey'in yanına oturdum. Kulağına fısıldım :

— Nedir bu mesele?

— Hangi mesele?

— Paşa'nın Rauf Bey'e kapıdan girerken verdiği cevabı işitmedin mi?

Hüsrev Sami merhum :

— Ha anladım.. Riyaset meselesi..

Diyerek ilâve etti:

— Paşa'nın kongreye reis seçilmesini istemiyorlar. Mamafih, şimdi bu bahsi bırakarak kongreyi takip edelim. Sonra, sana anlatırım!

Hayret içindeydim. Erzurum'da olduğu gibi burada da bir reislik meselesi ortaya atılmıştı. Paşa'nın şahsından mı, hareket tavrından mı, görüş ve düşüncülerinden mi, siyasî şahsiyetinden mi, neden çekiniyorlar ve niçin onu reis seçmemek hususunda menfî bir faaliyet göstermeyi tercih ediyorlardı? Ben, kafamın içindeki bu istifhamları çözmeye çalışırken, Mustafa Kemal Paşa da kongreyi açmış ve nutkunu söylemeye başlamış bulunuyordu.

Tarihî bir önem muhafaza ve bir vesika teşkil eden bu nutku aynen kaydetmeliyim :

“— Muhterem efendiler,

Vatan ve milletin halâsını istihdaf eden sevaiki mücbire, sizleri bunca meşakı mevani karşısında Sivas'ta topladı. Celadetperver azmimizi tebrik ve beyanı hoş âmedî eylemekle bahtiyarlığımı arz ederim

Efendiler,

Muhterem heyetiniz, rehakâr müzakeratına girişmeden evvel bazı maruzatta bulunmama müsaadenizi rica ederim. Malûm-

dur ki milliyetler esasına müstenit vaidler üzerine otuz teşrinsani otuz dört tarihinde (1918) düveli itilâfiye ile mütareke aktedildi. Milletimiz âdilâne bir sulha nail olacağını ümit etti. Halbuki mütarekename ahkâmı, vatan ve milletimiz aleyhinde her gün bir suretle suiistimal ve taarruz ve icbar suretiyle tatbik edildi. Düveli itilafiyeden kuvvet alan memleketimizdeki anasırı hıristiyanıye, milletimizin haysiyetini kesrü ihlâl mahiyetinde çılgınca harekâta koyuldu. Garbî Anadolu'da, islâmın harimi ismetine dahil olan Yunan zalimleri, düveli itilâfiyenin enzarı tesamühü karşısında canavarca fecayı ika etti.

Şarkta Ermeniler, Kızıl Irmağa kadar tevessü hazırlıklarına ve şimdiden hudutlarımıza kadar dayanan katliâm siyasetine başladı. Karadeniz sahillerimizde Pontus kırallığı hayalinin tahakkukuna bile çalışıldı. Adana, Ayıntap, Maraş ve Konya havalisine kadar Antalya işgal ve Trakya da işgal mintakasına ithal edildi.

Payıtahtı saltanat ve makarrı hilâfetin ise hükümdar saraylarına kadar boğucu bir tarzda işgali suretiyle, kalbgâhı devlette, ecnebi inhisar ve tahakkümü teessüs etti ve bütün bu hakşiken tasaddilere karşı hükümeti merkeziye, ihtimal ki tarihte bir misli daha görülmemiş surette, tahammül etti. Ve daima zayıf ve âciz bir mevkiye kaldı.

İşte bu ahval, milletimizi şedit bir intibaha sevketti. Artık milletimiz, pek güzel anladı ki, düveli itilâfiye, bu vatanda mukaddesat ve mukadderatına sahip bir kudret ve iradei milliye mevcut olmadığı zehabı bâtilına kapıldı. Ve bu zehap yüzünden cansız bir vatan, kanunsuz bir millet nelere müstahak ise bimehaba onların tatbikatına koyuldu. Buna karşı tevekkül ve teslimiyetin inkırazı tam faciasında başka bir netice vermiyeceği kanaati teyyüt etti.

Efendiler,

Milletimizin, sizler gibi münevveran ve hamiyetperveranı, manzarının elemli karanlıklarından naümit olmadılar. Çünkü onlar bilirler ki tarih, bir milletin varlığını, hakkını hiçbir zaman inkâr edemez. Çünkü onlar, kuvvetli bir iman ile kanidirler ki, bir nikabı bâtil arkasından, vatan ve milletimiz aleyhinde verilen hükümler, ortaya sürülen kanaatler muhakkak iflâsa mahkûmdur.

Efendiler,

İtilâf devletlerinin haksızlıkları ve hükümeti merkeziyenin zaaf ve aczi karşısında milletimiz mevcudiyetini isbat ve fiilî tecavüzlere karşı namus ve istiklâlini, bilfiil müdafaa hükmünü vermekte muztar kaldı. Matlup olduğu veçhile; şarkta harbi zailin her türlü meşakkat ve elemelerini görmüş ve bilhassa Ermenilerin vahşet ve zulümlerine sahne olmuş matemzede hudut vilâyetlerimiz namus ve istiklâli millîyi kurtarmak maksadiyle Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetleri teşkil eylediler. Şarktan ve cenuptan tehlike hisseden, Diyarbakır vilâyetimizde de Müdafaa-i Vatan Cemiyeti teşekkül etti.

Garpta Yunanlıların tecavüzü ihtimaline karşı teşekkül eden Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti, Yunanlıların sevgili topraklarımıza ayak basması üzerine ilhakı fiilen redde kıyam etti.

Trakya'da, Kilikya'da ve her tarafta millî cemiyetler teşekkül etti. Hulâsa garptan ve şarktan yükselen sadayı millet, Anadolu'nun en hücre köşesinde makes buldu. Binaenaleyh millî cemiyetler, düşmanların esaret boyunduruğuna girmemek kasdiyle millî vicdanın azim ve iradesinden doğmuş yegâne teşkilât oldu. Bu sayede asırlardanberi müstakil yaşayan milletimiz, mevcudiyetini âleme göstermeğe başladı.

Efendiler,

Milletçe çarei halâsın ancak kendi ruhundan ve kendi taazzuvundan doğacağı kanaati tahakkuk edince, bâriz tehlikeler karşısında bulunan şarkî Anadolu vilâyâtı "Erzurum Kongresi"ni davet etti. Bu sırada idi ki, cereyan eden muhaberat ve saik olan hâdisat ve zarurat ile de halâsı umumî vatani istihdaf eyleyen Sivas Kongresi, bugün heyeti muhteremenizin vücuda getirdiği umumî kongre, 21 haziran 335 tarihinde kargir olmuştur.

Efendiler;

Burada azîm teessüflerle heyeti âliyenize arzedeceğim ki, memleketin ve milletin mukaddesatını teminde aciz ve meskenetten başka bir kudret gösterememiş olan hükümeti merkeziye, sadayı milleti boğmak, revabıtı müşterekei milliyeyi kırmak ve şu suretle milleti, daima mağlûp göstermek gibi ancak düşmanlarımızın hesabı menfaatine kaydolunan, harekâtı mezbuhaneye ve mütehalifede, bütün celâdetini takındı. Bu hal tarihi

millimizde bittabi hükümeti merkeziye hesabına pek şaibedar bir fasıldır.

Teşekkür olunur ki efendiler, millet ve kudreti milliyenin tamamen müzahiri olan namuskâr ordumuz, hükümeti merkeziyeyi ikaz suretiyle zararlar takim edilmiştir. Maahaza suitesirler bazı mertebe teehhuratı bâdi olmuştur.

Hatırlarda olacaktır ki, Sivas Umumî Kongresi'ne teşrifleri için yirmi iki haziranda vukubulan davetnamede Erzurum Kongresi'nden bahsedilerek on temmuz, in'ikad için esas itibar edilmişti. Garbî Anadolu murahhaslarının bu zamana kadar Sivas'a vasıl olabilecekleri tahmin olunarak, Erzurum Kongre Heyeti'nin de Sivas'ta umumî içtimaa dahil olabileceğine imkân tasavvur edimişti. Halbuki Sivas Kongresi'nin inikadı ancak bugün müyeser oldu. Aradan bir ayı mütecaviz zaman geçti. Bu uzun müddet zarfında Erzurum Kongre'si Heyeti'nin intizar etmesinden ise zaten malûm ve müşterek olan makasadı asliye ve nikatı esasiye üzerinde icrayı müzakerat ve ittihazı mukarrerat eylemesi münasip görüldü ve sonra da murahhasların mahalli intihaplarına avdetleriyle, mukarreratın fiilen tatbikatına başlamaları tercih edildi. Fakat kongre heyeti umumiyesi ve binaenaleyh Şarkî Anadolu namına Sivas Kongresi'nde hazır bulunmak üzere Heyeti Temsiliye'den, bir heyetin tevkiline karar verildi.

Erzurum Kongresi'nin beyanname ve nizamnamesi muhteviyatından başka hafî kalmış hiçbir karar yoktur. Yalnız sadrazam Ferit Paşa'nın Paris seyahatinden avdetinde, Anadolu'da şüriş olduğuna dair vukubulan bir tamimi Kongre'ce büyük teessüflerle okunmuş ve muhalifi hakikat ve menafii memleket ve millete muzir bu gafilâne tebliğin derhal tekzibi şiddetle kendisinden talep edilmiştir. Bir de intihabı mebusanın tesrii talep olunmuştur. Erzurum Kongresi yalnız şarkî Anadolu murahhaslarından teşekkül etmiş bulunduğu için salâhiyetini bu daire dahiline hasretmek mecburiyetini nazarı dikkatte tutmuştur. Ancak Garbî Anadolu ve Rumeli murahhaslarının iştirakiyle tecelli edebilecek âm ve şamil salahiyetin istimalini heyeti muhteremenizin huzuriyle meşrut ve mukayyet gördü. Hattâ bu sebepledir ki, Şarkî Anadolu'daki millî cemiyetlerin birleşmesinden hasil olan kitleye, ünvan verirken, Şarkî Anadolu kaydı kondu. Alelittak, "Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti" yahut "Anadolu ve Rumeli Müda-

faai Hukuk Cemiyeti" ünvanı umumîsi istimal edilmek ve bütün milletin hukuku namına kendi kendine salâhiyet vermek doğru olamazdı. Bu takdirde İstanbul'da vukubulduğu gibi, beş on kişinin bir araya gelerek bütün milletin sahibi salâhiyet vekilleri imiş gibi indî, ve sahibi aslî olan milletle alâkasız, bir teşebbüs mahiyetinde olabilirdi.

Bununla beraber efendiler, Erzurum Kongresi bütün memleketin ve milletin ittihat ve ittifak noktasında Şarkî Anadolu vilâyetlerince vilâyatı saire ile her noktai nazardan iştirâki mesai temini emeli kat'îdir, üssülesasını kabul eylemiştir. Bittabi huzuru âlinizle münakit işbu Sivas Umumî Kongremizde vatanımızın yekpare, milletimizin yekvücut olduğu, lüzumu gibi ifade ve isbat edecek esasat vazolunur.

Efendiler, Millet Meclisinin toplanması için ötedenberi gösterilen âmalı millîye karşısında hükümeti merkeziyenin bida-yettenberi aldığı ihmalkâr ve bilâhare mütemerridane ve kanunu esasiye külliye mugayir etvarı, son günlerde cereyanı millî tesiratiyle mümaşatkâr bir vaziyete girmiştir. İntihabata emir verildiği malûmunuzdur. Bunun tahakkukunu inşallah azim ve celâdetiniz vücuda getirecektir. Ancak buna tekaddüm eden safhai vekayide müteaddit veya münferit ecnebi mandaterlikleri gibi doğrudan doğruya hayat ve istiklâlimizle alâkadar bir mesele mevzuu bahsolmaktadır.

Meclisi millînin henüz toplanmamış olduğu bir sırada mahsur ve istiklâlini zayi etmiş olan hükümeti merkeziyenin, münferit ve gayri meşru bir kararı ve yahut âmalı millîyeye muhalif bazı tekâlifî hariciyeye inkıyat ve serfûru etmiş gibi emri vâkilerin ihtimali zuhuratına karşı, Erzurum ve Sivas kongrelerinin ruhu millîyi temsilen ve birbirini takiben içtimaı muhakkak bir fâli hayır ve selâmettir.

Maruzatım hitam bulurken, vatan ve milletin fevzî halâsı gayesine merbut olan heyetimizin muvaffak bilhayır olması temenniyatını barigâhı ilâhîye refeylerim."

Mustafa Kemal Paşa'nın vakur, tannan, kâh şedit, kâh müteheyyiç, kâh asabî bir sesle irat ettiği bu açış nutkundan sonra daha önceden tesbit edilmiş olan ruznameye geçilecekti.

Bu ruznamede şu maddeler vardı :

- 1 — Riyaset Divanı intihabı,
- 2 — Erzurum Kongresi nizamname ve beyannamesinin Sivas Kongresi'nce tadilen kabulünün teklifi ve müzakereye arzolanması,
- 3 — Kongre delegelerinden yirmi beş zatın hazırladığı muhtıranın münakaşa ve müzakeresi,
- 4 — Âzanın teklif ve temennileri.

Riyaset makamını muvakkaten işgal eden ve açış nutkunu irad eden Mustafa Kemal Paşa bu ruznâmeyle uyararak kongrenin mesâisine istikamet vermek istedi. İlk olarak İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuad Cebesoy'un pederi) söz aldı. Uzun izahatı neticesinde hulâsaten şu teklifi yapıyordu :

— Kongreye temelli reis seçmek doğru değildir. Riyaset vazifesi münavebe ile yapılmalı, birer gün veya birer celse reislik yapacak şahsiyetler temsil ettikleri mahallerin ve kendi adlarının ilk harfleri nazara alınarak hurufu heca sırasıyla seçilmelidir.

Riyaset mevkiinde oturan Mustafa Kemal Paşa'nın yüzünde sinirliliğini belirten asabî çizgiler yayılıyordu. Hiddetli zamanlarına mahsus bakışları ile gözlerini İsmail Fazıl Paşa'nın ve salonu dolduran delegelerin gözlerinde bir an içinde dolaştırarak :

— Paşam, bu teklifinize hâkim olan mucip sebebi iyice anlayamadım. Zannediyorum ki kongre delegelerinin ekseriyeti de öyle..

Dedi. İsmail Fazıl Paşa cevap verdi :

— Kongrenin mesâisine şahsiyet karıştırmamak, arkadaşlar arasında müsavat temin etmek gayesini güdüyorum.

Mustafa Kemal Paşa'nın yüzünde hayret ifadelendiren bir tebessümün yayıldığı gözden kaçmıyordu. Kurşun gibi ağır, zehir gibi acı ve fakat kısa bir iki cümle ile İsmail Fazıl Paşa'ya şu cevabı verdi :

— Paşa Hazretleri şahsiyattan, müsavattan bahsediyorlar. Fakat, ne yazık ki, daha dün İstanbul'dan gelen en yakın arkadaşlarım vaziyete gayrı vâkıf ve şahıslarına karşı pek ziyade hürmetkâr olduğum bir ihtiyarı tavsit ederek bilfiil şahsiyat yapıyorlar. Bununla beraber, İsmail Fazıl Paşa Hazretleri'nin takdime vasıta olduğu teklifi kongrenin reyine arz ediyorum..

Dedi ve hemen kongrenin reyine müracaat etti. Kongre bu teklifi ekseriyetle reddetti. Bunun üzerine Riyaset Divanının ve Reisin seçilmesine geçildi. Gizli oyla yapılan intihap sonunda üç muhalif reye karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre'ye Reis seçilmiş olduğu anlaşıldı ve Paşa alkışlar arasında temelli olarak Riyaset mevkiini işgal ederek gündemin diğer maddelerine geçti. Ancak, gündemin müzakeresine başlanırken bazı teklifler yapılmıştı. Bunların arasında en ziyade tartışma konusu olanları :

1 — Padişaha Kongre adına bir arize sunulması.

2 — Kongre'nin lâalettayın bir partinin politik faaliyeti eseri olmadığının ve bilhassa "İttihat ve Terakki" ile hiç bir alâkası bulunmadığının yeminle teyit edilmesi.

Teklifleri idi. Bilhassa yemin mevzuu üzerinde şiddetli ve çetin münakaşalar oldu. Zira, İstanbul hükümeti ve işgal kuvvetleri memleket içinde devamlı surette yaptıkları menfî propagandalarla millî mücadele ve mukavemetin ittihatçılığı diriltmek hareketinden ve İttihat ve Terakkinin eseri olmaktan ibaret olduğunu vatandaşın zihninde yer ettirmek istiyorlardı. Ali Kemal "Peyam" gazetesinde bilhassa bu fikri şiddetle telkin etmeğe çalıştığı gibi, Sabah, Alemdar, Serbesti, Aydede vesaire gibi gazetelerde aynı propagandayı körüklüyorlardı. Bunun içindir ki âzadan bir kısmı haklı olarak :

— Sivas Kongresinin hiç bir parti fikrine dayanmaksızın sırf vatanseverler birliği olarak toplandığını ve tek gayesinin Türk vatanını kurtarmak olduğunu halka anlatmalıyız.

Fikrini müdafaa ve yemin teklif ediyorlardı. Hemen hemen kongrenin ilk üç gününe bu ve Padişah'a arize takdimi meselesi hakim olmuştu. Nitekim, kongre için tesbit edilen ruznamenin müzakeresine ancak dördüncü gün başlanabilmişti. İttihatçılık ve yemin bahsi üzerinde en çok duran ve konuşan hatiplerden biri de Denizli delegesi Küçük Ağazade Necip Ali Bey'di.

— Biz ne ittihatçı, ne itilâfcıyız. Ne şu, ne öteki fırkanın elemanlarıyız. Böyle dahi olsak bu sekaf altında yalnız "vatanı kurtarma" gayreti milliyesi ile hemfikir olarak toplanmış insanlarız. Vatan kurtuluncaya kadar her türlü particilik fikrinden ve telâkkisinden uzak ve birbirimize omuz vermiş olarak yalnız istihlâsı memleket ve millet için çalışacağız ve bütün vatan-

daşları aralarındaki her türlü siyasî ihtilâfı durdurarak yalnız bu büyük ve millî gaye üzerinde hedef istikametinde buluşturup birleştireceğiz.

Diyor ve âzanın çoğunluğu kendisini destekliyordu. Nihayet uzun ve çetin, sürekli münakaşalardan sonra maksadı belirten ve gaye üzerinde halisiyeti sağlayan bir yemin formülü tesbit edildi.

Kongrenin kabul ettiği yemin formülü şuydu:

“— Saadet ve selâmeti vatan ve milletten başka hiçbir maksadı şahsî takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki cemiyetinin ihyasına çalışmıyacağıma, mevcut fruku siyasiyeden hiçbirinin emeli siyasiyesine hâdim olmayacağıma vallahi billâhi..”

Kongre'nin
Kabul Ettiği
Yemin ve
İttihatçılık

Bu formülün kabulü ve âzanın yemini muhakkak ki Kongre'ye bir rahatlık ve huzur sağladı. Çünkü, Kongre'ye gelen murahaslar arasında çeşitli partilere mensup olanlar vardı ve bunlar maksat yolunda bu yeminle vuzuh ve emniyete kavuşmuş olarak kendilerini tatmin edilmiş görüyor ve mesailerinin istikametini:

— Yalnız vatan için..

Diye târif edebiliyorlardı. Bu bakımdan yemin hem Kongre delegelerini bir istikamette ve bir fikirde derlemek, hem de hariçteki propaganda ve telkinleri önlemek yolunda faydalı ve tatmin-kâr olmuştu.

Ben, şahsen bu yeminin : “İttihat ve Terakki Cemiyetinin ihyasına çalışmıyacağıma” dair olan fıkrasına muarızdım. Çünkü vaktinde İttihat ve Terakki'ye ve her fırsatta, her sahada onun menfaatine çalışacağıma yemin etmişim. Bu andımdan nükül etmeye sebep görmüyor :

— Halihazır vaziyeti ve bu vaziyetin icaplarını kavriyorum. Elbette ki, mesaimizin hedefi memleketi, milleti kurtarmak ve vatani tam istiklâline kavuşturmak olacaktır. Böyle bir gaye uğrunda savaşırken İttihat ve Terakki'yi ihya gayretini ayrıca sarfetmeyeceğimiz tabiidir. Bu anlayış ve takdir içinde bulunurken ayrıca bir tavzih yapmaya ve yemin etmeye ne lüzum var?

Diyordum. Bu fikir ve mütalâamda da gerçekten musir ve sabittim. Bunun içindir ki arkadaşlarımın:

— Nihayet bu bir formaliteden ibarettir. Sürüden ayrılmak doğru olmaz.

Diyen ısrarlı tavsiyelerine rağmen yemin etmemiştim ve Kongre'de bu hareketim tek istisnayı teşkil etmişti.

Filhakika bu çok tehlikeli bir hareket tavrı idi. Fakat, kendimce inat ve ısrarımda haklıydım.

— Madem ki karar verdim. Yalnız vatanın ve milletin kuruluşu yolunda çalışacağım ve İttihat ve Terakki ile herhangi bir münasebet muhafaza etmeyeceğim. Niçin ayrıca bir yemin ile bunu teyit edeyim. Yemin vicdanıma, irademe, söz ve kararıma karşı ancak itimatsızlığın bir nevi ifadesi olur.

Diyorum. Arkadaşlarım ve Kongre delegeleri samimiyetinden herhalde şüphe etmediler ki bu müstesna ısrarım karşısında beni Kongre'den atmaya kalkışmadılar. Bununla beraber, Hüsrev Sami Bey merhum, yıllar boyunca bu hareketimi unutmuyarak Eyüp Sabri Bey'e her vesile ile Büyük Millet Meclisinde :

— Bu İttihatçı değil, inatçıdır.

Der ve ilâve ederdi:

— İnatçılığı yüzünden Kongre'den çıkarılacaktı amma, masumiyet ve samimiyeti ittihatçılığımıza galip görülmüştü!

Kongre'nin üç gününü ruzname dışında meşgul eden “yemin” ve saire gibi mevzuların şiddetli münakaşası ve müzakerelerin uzaması karşısında Paşa'ya :

— Henüz ruznamenin müzakeresine giremedik. Hele nizamnamenin müzakeresinde hazırlıksız çıkarsak Kongre aylarca sürebilir. Bu itibarla bir hazırlık yapmamız, gereken tadilâtı hazırlamamız yerinde olur.

Teklifinde bulundum. Paşa, bu teklifimi esas itibariyle tasvip etti. Bunun üzerine yirmi beş otuz kadar âza arkadaş kendi aramızda toplanarak nizamname tedilâtını hazırlamayı düşündük.

Esas itibariyle Erzurum Kongresi'nin hazırlanmış bulunduğu nizamnamenin bütün Türk vatanını temsilen tâdil edilmesini düşünüyor ve pratik buluyorduk. Zira, Erzurum Kongresi'nce hazırlanan nizamname sadece Vilâyatı Şarkıye'ye mahsustu. Bunu bütün vilâyetlere şamil olarak değiştirmek kolaydı. Kongre'nin ikinci ve üçüncü geceleri birinci katta, emniyet müdürümüz, Mazlum Bey'in odasının yanındaki boş odada toplanan yirmi beş otuz kişilik hususî arkadaş grubu bu tadilâtı tesbit etmiştik.

Arkadaş grubuna ben reislik ediyor ve en kestirme yoldan müzakereyi intaç etmiş bulunuyordum. Ancak, bu sayededir ki,

kongrenin dördüncü günü, nizamname ve beyannamenin müzakere ve intacını sağlayabilmiş, vakit ziyandan kurtulabilmiştik. Ancak, nizamnamenin Heyeti Temsiliye'ye taallük eden maddeyle ona ek olan madde ve Heyeti Temsiliye'ye verilecek salâhiyetin derece ve şumulü bir hayli zorlu münakaşalara sebebiyet vermişti. Buna rağmen, bir günde nizamname tadilâtı kabul edilmiş ve kongrenin tasvibiyle bütün teşkilâta kongre heyeti adına tamim olunmuştu.

Erzurum kongresince kabul edilen nizamnameyi evvelce aynen yazdığım için bu tadilâtı da Sivas Kongresi beyanname ve nizamnamesi halinde aynen neşretmekliğim gerekir.

Erzurum'da 8. 10. 1335 tarihi ile Türk basma evinde tabedilip her tarafa gönderilen bu nizamname hakkındaki tâdil de kongre heyetince şöylece tebliğ edilmişti :

“4 Eylül 1335 tarihinde Sivas'ta inikat eden Umumî Kongre'nin, mukaddema Erzurum Kongresi tarafından neşredilen matbu nizamnamede icra ettiği tadilâtı berveçhi zîr tebliğ ediyoruz. Eldeki nizamnamelerin bu yolda tashihi tavsiye olunur :

Tadilât :

Evvelâ nizamnamenin başlangıcı olan “Şarkî Anadolu'nun ittifakı tâmiyle, 10 - 23 temmuz sene 1335 tarihinde Erzurum'da akdolunan ilk kongrenin mukarreratıdır” kısmı “Anadolu ve Rumeli'nin ittifakı tâmiyle 4 eylül 1335 tarihinde Sivas'ta akdolunan mukarreratıdır” şeklinde tashih görmüştür.

Birinci maddedeki, “Vilâyatı Şarkîye ve Trabzon vilâyeti ve Canik sancağı gayri kabili infikâk ve camiai Osmaniyenin birer rüknü olmak üzere bir kül teşkil eder. Trabzon vilâyeti ve Canik sancağıyla Vilâyatı Şarkîye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarıbekir, Mamuretülaziz, Van, Bitlis ve bu meyandaki elviyei müstakile hiç bir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ayrılmak imkânı tasavvur edilemiyen bir kül olup saadet ve felâkette iştirâki tâmı kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz ederler. Bu mıntıkada” şu kısım tamamen kaldırılarak yerine “Devleti Osmaniye ile Düveli İtilâfiye arasında münakit mütarekenamenin imza olunduğu 30. Teşrinievvel. 1334 tarihindeki hudut dahilinde kalan ve her noktasında,

ekseriyeti islâmlar teşkil eden aksamı memaliki Osmaniye yekdiğerinden ve camiai Osmaniyeden gayri kabili tecezzi ve infikâk bir küldür. Bâlâda tasrih edilen memalikimizde yaşayan bilcümle anasırı islâmiye yekdiğerine karşı hürmeti müteakabile ve hissi fedakârî ile meşhun ve vaziyeti ırkiye ve içtimaiye şeraiti muhitiyelerine riayetkâr öz kardeşirler.”

(Not : — Bendeki kongrede tashih edilmiş nizamnamenin şu birinci maddesindeki “bâlâda tasrih edilen memalikimizde yaşayan” cümlesi her nasılsa 8. 10. 35 tarihinde Sivas matbaasında basılan nizamnamede yoktur. Bunun sehven unutulmuş olması melhuzdur.)

İkinci madde Erzurum'daki kabul edilen “her türlü işgal ve müdahaleyi Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf olarak telâkki edeceğimizden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.”

Bu maddenin Sivas Kongresi'nde kabul olunan şekli “her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâtın reddi hususunda müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.”

Yine bu maddede “vatanımızda ötedenberi birlikte yaşadığımız bilcümle anasırı hıristiyanienin kavanini Devleti Aliyei Osmaniye ile müeyyet hukuku müktesebelerine tamamen riayetkârız” kısmı da “vatanımızda ötedenberi birlikte yaşadığımız bilcümle anasırı hıristiyanienin müeyyet hukuku tâbiyetlerine tamamen riayetkârız” şekline ifrağ edilmiştir. Ve maddenin aksamı sairesi aynen kabul olunmuştur.

Üçüncü madde — Erzurum'dakinde saltanat ve hilâfeti islâmiye ve Osmaniye ve saltanatı Osmanienin cümlesiyle bir de münferiden kelimesi yerine müttehiden denilmiştir. Ve vilâyatı saire ile müttehiden temini iştirak mümkün olamadığı takdirde Anadolu şark vilâyetlerince münferiden ve yine Şarkî Anadolu vilâyetlerince vilâyatı saire ile her noktai nazardan iştiraki mesaiyi temin eylemek emeli kat'idir ve görülemediği takdirde dahi esas maksat mahfuzdur. Yâni bir kül teşkil eden, Şarkî Anadolu vilâyetlerince müttehiden gayei mukaddesenin istihsali için teşebbüsata devam edilecektir. Kısımları kâmilen maddeden çıkarılmış ve üçüncü madde şu şekli almıştır :

Madde : 3 — Hükümeti Osmaniye'nin tehlikei inhilâlîne karşı Hilâfeti İslâmiye ve Osmaniye, ve Saltanatı Osmaniye'nin bekası esas maksadı teşkil ettiği cihetle müttehidten müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.

Gayei mukaddesenin temini için ancak hasbelvaz'îye bu mesaimize bilfiil iştirake imkân bulunamıyan yâni tahtı işgalde bulunup iradelerini istimal ve serbest izhar edemiyen mahallerdeki dindaşlarımızı serdolunan şeraiti mücbirenin zevaline kadar mazur göreceğiz.

Dördüncü madde: — Bu maddede tadilât pek azdır. Buraları yerine memleketimizin herhangi bir cüzünü ve Anadolu yerine vatanımızın kelimeleri ilâve edilmiş ve musarrah olan Şarkî Anadolu'da cümlesi tayyedilmiş ve madde şu şekilde tesbit edilmiştir:

Madde : 4 — Hükümeti Osmaniye bir tazyiki düvelî karşısında mülkümüzün herhangi bir cüzünü terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idarî, siyasi, askerî vaziyetlerin tâyin ve tesbiti:

Hükümeti Osmaniye bir tazyiki düvelî karşısında (Allah göstermesin) vatani umumînin izmihlâli namına bir mukaddeme demek olan buraları terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu takdirde, yâni vatanımızın Hükümeti Osmaniye'ye ve makamı hilâfete merbutiyeti, muahedat imza edilmek ve Düvelî İtilâfiye'ye muhtıra ve notalar ita olunmak suretiyle veya kanaat bahş olacak vesaike sairei siyasiye ile terk ve ihmal olunduğu tahakkuk eylediği halde, Hilâfeti Mukaddeseye ve Saltanatı Osmaniye'ye olan merbutiyetimizi muhafaza ve temin etmek ve vatanımızı Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere derhal bir idarei muvakkate teşekkül edecektir. Ve hâlen mevcut olan teşkilât ve kavanini mevzuai Devleti Aliyei Osmaniye dairesinde tedviri umura devam edilecektir. Ve bilcümle mülkî ve askerî rüesa ve memurini devlet işbu idarei muvakkateye tâbi olacaktır.

İdarei muvakkate tekmil ecnebi devletlerine işbu vaziyeti cedideyi usulen ve resmen iblâğ edecektir. Mevzuu bahsolan idarei muvakkate teşkilâtı milliyemizin vücade getirdiği kongrece intihap olunacak heyettir.

Tasavvur edilen hal, kongrenin münakit bulunmadığı bir zamanda vukua geldiği takdirde, Heyeti Temsiliye işbu intihap

vazifesini muvakkaten deruhte ederek mavakadan derhal vilâyatı haberdar edecek ve hemen kongreyi içtimaa davet eyliyecektir.

Beşinci maddede “muhaceretin Vilâyâtı Şarkiye dahilinde olmak üzere” cümlesi tayyedilerek maddenin şekli şöyle olmuştur :

Madde : 5 — Heyeti Temsiliye tarafından heyeti merkeziler vasıtasıyla tebligat icra edilmedikçe muhaceret memnurdur. Heyeti Temsiliye muhaceretin tarzı icrasını ve mahallini ihzar ve tesbit edecektir.

Heyeti Temsiliye dışarı taarruz olması ihtimali olan mahalleri şimdiden nazarı dikkate alacaktır. Ve bu taarruzların mahiyet ve vüsatini teemmül edecektir.

Buna nazaran icap eden ahalinin sıyaneti hayatları için mesken, iaşe ve saire noktai nazarından mahallî heyeti idarelerin tetkikatına müsteniden bir plân yapacaktır.

Bu plân ve bunun sureti icrası mahallî heyeti idarelerince şimdiden malûm olacaktır. Zamanı icrası tehlikenin tahakkuku halinde bildirilecektir. Ancak esbabı muhtelifeden dolayı, anı mutasavver mahalline vakit ve zamaniyle tebliğ edilemediği takdirde mahallî heyeti idareler, vakanın hudusiyle plânın tatbiki lüzumuna kanaati tâmmе hasıl ederse mesuliyeti üzerine alarak tatbik etmekle beraber, Heyeti Temsiliye'yi haberdar eyliyecektir.

Mesele gayet mühim ve nazik ve her türlü tedabire rağmen şayanı arzu olmıyan, ahvali perişaniyi mucip olabileceğinden, son derece iltizamı dikkat ve ihtiyat olunmalıdır.

Ahalinin bulunduğu yerden nakli suretiyle imkânı tahaffuz bulunamadığı takdirde ahaliyi yerinden oynatmamak şayanı tercih olacağından bu takdirde dahi mucibi zarar olmıyacak tarzı hareket iltizam ve aynı zamanda gayri muntazam kuvvetlerin mahalli tecavüzüne karşı tedabir ittihaz eylemek sureti kabul edilecektir.

Altıncı maddede yalnız “yedi vilâyetin” yerine “eczayi mülkümüzün” kelimesi ilâve olunmuştur.

Madde : 6 — Eczayi mülkümüzün nasıl yekdiğerinden gayri münfek bir kül teşkil ettiğini ve buradaki hukuku islâmiye istikrar ve şumulünün hiçbir suretle kabili izale olmadığını efkârı umumiyei cihana karşı izhar ve iblâğ etmek kongrelerin

hitamiyle beraber teşkilâtı milliyemizdeki gaye ve kongrelerin inikadındaki maksat ve millî harekâtımıza dair kongrece takarrür eden hususat; hulâsa milletimizin âmâl ve metalibatı vicdaniyesi gayet sarîh ve kat'î bir beyanname ile millete ve hükümeti merkeziyeye ve ecnebilere iblâğ olunacaktır.

Bundan başka, maksat ve millî teşkilâtımızı neşir ve tamim ve her tarafça hüsnü tefhim ve telkin hususunda âzayi cemiyet-ten her biri ve bittabi bilcümle heyeti idare ve Heyeti Temsiliye mükellef ve muvazzaftır.

Bu bapta mümkün olan her türlü vesait istimal olunacaktır. Elyevm gazete çıkmakta olan ve gazete çıkartmak vesaiti mevcut olan veya bu vesaitin imkânı tedariki bulunan bilcümle merakizde ekallî bir gazeteyi o mahallin heyeti idaresi tahtı himayesine alacaktır. Kongrece ittihaz edilmiş ve vicdanı millîye mutabık olan mukarrerat ve esasat aleyhinde kavlen, fiilen, kalemen herhangi bir şahıs veya kuvvet tarafından suitefsirat ve telkinatta bulunulduğu takdirde, harekâtı vakıa bütün mânasiyle millet ve vatana hiyanet ve cinayet telâkki edilecektir.

Madde : 7 — Teşkilâtımızın bu tasavvuratı sahai imkâna çıkarabilecek bir hale ifrağı.

1 — CEMİYETİN ÜNVANI

Bu maddede tashih, Anadolu kelimesinden sonra bir de Rumeli kelimesinin ilâve edilmesinden ibarettir :

Vatanımızın maruz kaldığı hâdisat ve vekayi ile ve tamamen aynı maksatla vicdanı millîden doğmuş cemiyetlerin ittihat ve ittifakıyla hasıl olmuş olan kitlei umumiyeye “Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti” ünvanıyla tevsim kılınmıştır. İşbu millî cemiyet her türlü fırka cereyanlarından ârîdir.

2 — MAKSAT

Bunda da makam kelimesinin yanına bir muallâ ve saltanatın kelimesinin yanına da istiklâli millînin kelimeleri ilâve edilerek kabul olunmuştur.

Osmanlı vatanının tamamıyeti ve makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın ve istiklâli millînin masuniyetini temin zımında kuvayi milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmaktır.

3 — TEŞKİLÂT

1 — Bu teşkilât maddesi ile yedinci maddenin zeyli, kongrede epeyce bir müzakereyi mucip olmuş ise de, neticede büyük bir tay veya ilâve yapılmıyarak, hemen aynen kabul edilmiş gibidir.

A — Bilûmum İslâm vatandaşlar millî cemiyetin âzayı tabiîsindedir.

B — Teşkilât her biri aledderecat yekdiğerine merbut olmak üzere köy ve mahallâttan başlayarak, nahiye, kaza, ve mülhak livalarda Heyeti İdare'ler ve müstakil livalarla vilâyetlerde Heyeti Temsiliye vardır.

C — Köy heyeti idaresi, köyde ve mahallâtta mukim, köy ve mahalle halkından müntehap lâakal üç âzadan terekkün eder. İçlerinden biri bilintihap reis olur. Vazifesi, köylüyü ve mahalle halkını tehlikeye karşı muhafaza ve irşat etmek ve mafevk heyetten alacağı talimatı tefhim ve ilân ve ahkâmını tatbik ettirmektir. Köy ve mahalle halkının ahvali hakkındaki düşüncelerinden mafevk heyeti haberdar eylemektir.

2 — Nahiye heyeti idaresi, nahiyeyi teşkil eden köyler heyeti idarelerince, müntehap lâakal üç âzadan terekkün eder. İçlerinden biri bilintihap reis olur. Vazifesi, bütün köylerdeki cereyanı millîyi tevhit etmek ve tehlike karşısında anları müheyya bulundurmak ve mafevk heyetten alacağı talimatı tebliğ ve ahkâmını temin eylemektir.

3 — Kaza heyeti idaresi, merkeze merbut mahalle ve köy ve nevahi heyeti idareleri tarafından müntehap lâakal beş âzadan terekkün eder. İçlerinden bir reis ve bir kâtip intihap olunur. Vazifesi, kaza dahilinde cereyanı millîyi tevhit etmek ve ahalîyi tehlike karşısında müheyya bulundurmak hususunda köy ve nahiye heyeti idarelerinin vazifelerini hüsnü ifa ve her köy ve mahallenin ve kendisine mülhak nevahinin cesametine ve icabatı mevkiyyesine, göre bekçi teşkilâtını takip ve icra ettirmek, ve mafevk heyeti idareden, ahzü telâkki edeceği talimat dairesinde cemiyetin her türlü âmal ve mekasadının husulünü temin ve teshil eylemektir. Bu teşkilâtı aynen tatbik mümkün olmayan yerlerde mahallinin şerait ve icabatına muvafık bir tarzda icra olunur. Ve en yakın heyeti idareyle kesbi irtibat eder.

4 — Liva heyeti idaresi, livaya mülhak kazalar ile merkezi livaya merbut kura ve mahallât ve nevahi heyetleri tarafından müntehap lâakal yedi âzadan tereküp eder. İçlerinden bir reis, bir kâtip intihap olunur. Ancak liva merkezinde ayrıca kaza teşkilâtı yapılmıyacak ve vazifesi bu heyet tarafından görülecektir.

Bu son fıkra kongrede hayli münakaşayı mucip oldu. Mesele şuydu: Liva merkezlerinde ayrıca kaza teşkilâtı lâzım mıdır? değil midir? Lüzumuna kail olmayanlar, teşkilât derecesinin artırılması herhangi bir meselenin şundan şuna ve buna havalesi suretiyle işin uzamasını mucip olacağından, şimdilik yalnız liva heyeti idaresinin, merkez kaza işleriyle meşgul olarak, işin daha pratik ve serî cereyanını temin etmesi mütaleası, ekseriyetin reyini kazandı ve o suretle merkez kaza teşkilâtından sarfı nazar olundu.

Vazifesi, cemiyetin nizamnameye mutabık olarak teşkilâtını taazzuv ettirmek ve bilhassa bekçi teşkilâtına ehemmiyeti nisbetinde atfı dikkat ettirmek, liva ve mülhakatı dahilinde her türlü fırkacılık hissiyatından azade olan makasıdı cemiyetin tamamen tefhimi esbap ve tedabirini ihzar ve bu maksadı nezihe ve milliyeye mâni olabilecek her türlü teşebbüsâtı derhal akim bırakmak ve bu hususat için lüzum görülecek mukabil vesait müracaat eylemek ve mafevk heyeti merkeziye ile sıkı bir temas ve irtibatla bulunarak oradan ahzedeceği talimat dairesinde hareket eylemektir.

Teahhuru cemiyetin mekasıdı esasiyesine, memleket ve milletimizin hayat ve menafiine müzir ve tehlikeli olabilecek fevkalâde mühim ve müstacel ahvalde liva heyeti idaresi doğrudan doğruya Heyeti Temsiliye'ye müracaat eder ve mensup olduğu vilâyet heyeti merkeziyesine de malûmat ita eder. Heyeti Temsiliye livaya vereceği cevaptan vilâyet heyeti merkeziyesini de haberdar eder.

5 — Müstakil liva ve vilâyet heyeti merkeziyesi, nevahi, kaza ve liva heyeti idareleri tarafından müntehap on âzadan tereküp eder. İçlerinden biri bilintihap reis olur. Bu heyet aynı zamanda merkez kazasının heyeti idaresi makamına da kaimdir.

Vazifesi, vilâyet dahilinde mevcut bilcümle heyeti idarelerin vezaifi mevdualarını hüsnü ifa eylemelerini temin ve Heyeti

Temsiliye ile icra edeceği muhaberat netayicinden ve oradan alacağı talimat ve malûmattan icap edenleri derhal haberdar eder.

Teşkilâtı milliyeye ait hususâtı bilâ terahi takip ve netayicinden Heyeti Temsiliye'ye malûmat ita eyler. Tehiri cemiyetin mekasıdı esasiyesine ve memleketin ve milletimizin hayat ve menafiine muzir ve tehlikeli olabilecek fevkalâde mühim ve müstacel ahvalde karar ve tedbir ittihaz ve icrasiyle hemen Heyeti Temsiliye'ye malûmat ita eder.

Vilâyet hududu haricinde ve fakat cemiyetin muhiti dahilinde vuku ve hudusuna muttali olabileceği ahval ve hâdisâtı fevkalâde de hem mahallini hem de Heyeti Temsiliye'yi derhal haberdar eder. Ahvali fevkalâdede lüzum görürse fevkalâde olarak vilâyet kongresini içtimaa davet eder. Heyeti merkeziye kongreye karşı bir senelik muamelât ve hesabatından mesuldür.

6 — Vilâyet kongresi.

A — Maksadı milliyete etrafında daha âm ve şâmil bir surette anlaşmak ve tedabiri lâzimeyi ittihaz eylemek üzere senede bir defa mart, nisan, mayıs ayları zarfında vilâyet merkezlerinde bir kongre aktedilecektir.

Vilâyet kongresi namiyle tevsim edilecek olan işbu kongre kaza ve liva heyeti idarelerinden müntehap ikişer âzanın iştirakiyle in'ikat eder. Vazifesi vilâyet dahilinde bir senelik mesaii milliyeye ve netayicini tetkik ve karara raptiyle umumî kongreye ait rapor ihzar ve cemiyetin vilâyete ait hususî bütçesini tayin ve tesbit eyler ve Heyeti Temsiliye'ye ait masrafı ifraz ve irsal eyler.

4 — UMUMÎ KONGRE

B — Umumî kongre senede bir defa 10 — 13 Temmuzda in'ikat eyler. Mahalli in'ikat Heyeti Temsiliye ile vilâyet heyeti merkeziyelerinin bilmuhabere kararlaştıracağı mahaldir. Umumî kongre kaza, liva heyeti idareleriyle müstakil liva ve vilâyat heyeti merkeziyelerince müntehap birer âzadan teşekkül eder.

Millet ve memleketin mukadderatı hakkında her türlü müzakerat icra ve mukarrerat ittihaz eyler.

Heyeti Temsiliye'nin bir senelik icraat ve teşebbüsâtını tetkik ve neticesine göre hüküm ve kararını ita eder. Ve Heyeti

Temsiliye'yi ipka veya Tecdiden intihap ve Heyeti Temsiliye'nin bütçesini tayin ve kabul eder.

Heyeti Temsiliye âzaları kongre müzakeratında iradı kelâma salâhiyettar olup itayı reye mezun değillerdir.

5 — HEYETİ TEMSİLİYE

7 — Heyeti Temsiliye atideki maddei müzeyyilede mezkûr olduğu veçhile kongre tarafından müntehap, evsafı lâzimeyi haiz asgarî dokuz azamî on altı âzadan terekküp eder. İçlerinden biri reis olup, bir de heyeti tahririyesi vardır. Merkezî ahval ve hâdisata göre en münasip göreceği mahalde mevcut (Erzurum kongresinde buradaki şarkî Anadolu vilâyetlerinde cümlesi tayyedilmiştir) teşkilâtı milliyemizin esbabı beka ve devamını temin ve bu hususta lâzım gelen tedabiri ilzar ve bilcümle heyeti müteşekkileyi bir noktada cem ve tevhit ve temsil ederek teşkilâtı mezkûre beynindeki ahenk ve irtibatı tesis ve bu suretle âmal ve mekasıdı milliyenin sürat ve suhuleti husulünü temin eder.

Heyeti Temsiliye nizamnamenin mevadı esasiyesinde musarah olan maksadı kat'î millînin bir noktasını bile ihmal etmemek şartıyla vatanın tamamîyetini ve milletimizin istiklâlîni temin hususunda her türlü tedabiri ve mukarreratı siyasiye ve icraiye ittihaza mezundur. Ancak mukadderatı memleket ve millet hakkında mühim ve esaslı mesailde kat'î karar ittihazından evvel heyeti merkezîyelerin reyini istihsal eder.

Mukadderatı memleket ve milleti katiyyen tayin ve tesbit edecek vaziyetler için dahi son ve kat'î kararı kongre müzakeresi ile ita edebilir.

Ahvali fevkalâde zuhurunda Heyeti Temsiliye umumî kongreyi fevkalâde olarak içtimaa davet eder, Heyeti Temsiliye umumî kongreye karşı bütün bir senelik muamelât ve hesabatından mesuldür.

“Yedinci maddeye zeyildir”

Heyeti Temsiliye âzaları berveçhiâti intihap olunur :

Heyeti Temsiliye, Anadolu ve Rumeli (Erzurum kongresindeki şarkî Anadolu vilâyatı cümlesi tayyedilmiştir) Vilâyatı ve elviyei müstakilesinin kongrede hazır bulunan murahhasları

tarafından mensup oldukları vilâyet ve elviyei müstakile namına kongre dahilinden veya hariçten fakat mensup oldukları mahalli bihakkin temsil edecek zevattan, vilâyetler namına intihap olunacak asgarî bir, azamî iki ve müstakil livalar namına birer mümessilden teşekkül eder.

İşbu mümessiller mensup oldukları vilâyet ve müstakil livanın kongrede hazır bulunan murahhasları tarafından nisabın iki misline müsavi irae olunacak namzetler meyanından nisabı kadar kongre heyeti umumiyesine tefrik ve intihap olunur. Ve her vilâyet ve müstakil liva namlarına haizi ekseriyet olanlar Hehyeti Temsiliye âzalığı sıfatını ihraz ederler.

Murahhasları kongreye yetişememiş olan vilâyet ve elviye namına Heyeti Temsiliye meyanına intihabı icap eden âzalığa veyahut Kongrenin mün'akit olmadığı bir zamanda her hangi bir sebepten dolayı inhilâl eden âzalıklara intihap olunacak zevat Heyeti Temsiliye ile ait olduğu heyeti merkeziyeler arasında bilmuhabere takarrür ettirilir. Bu takdirde icap eden âzayı heyeti merkeziyeler heyeti idareler ile bilistişare namzet olarak nisabın iki mislini bilintihap Heyeti Temsiliye'ye bildirir. Ve heyetçe tercih olunan zat mümessil sıfatını ihraz eder.

Heyeti Temsiliye vatanın heyeti umumiyesini temsil eder.

8 — Heyeti temsiliye, heyeti merkeziyeler ve idareler mesaili mühimmede salâhiyettar gördüğü zevatı âzasından ad ile istişarede tesbit olunan esasat ve salâhiyet dairesinde serbesttir.

9 — Heyeti idare ve merkeziyeler bu nizamname ile tayin ve azledebilir.

10 — Cemiyetin varidatı istiklâlin kader ve menziletini takdir buyuran her ferdin ibraz ve izhar eyliyeceği muaveneti nakdiyeden ibarettir.

11 — İradei milliyeyi hâkim kılmaktaki âmalı cemiyet, ancak millet meclisinin toplanarak, hukuku teşriye ve mürakabesine tamamen ve emniyet ve serbestisi ile bilfiil sahip olmasıyla tahakkuk edeceğinden bu emniyet millet meclisinin teyidi üzerine cemiyetin alacağı vaziyeti âtiye kongre kararıyla taayyün eder.”

İşte Erzurum'da kongrece takarrür eden mevadî esasiye, Sivas Kongresi'nde cüzî bir tay veya ilâve suretiyle yukarıda aynen yazdığım şekilde takarrür etmiştir.

Şurasını da söyleyeyim ki, Heyeti Temsiliye âzaları cemiyetin varidatından maaş, tahsisat ve tazminat vesair namlar ile on para dahi almamışlardır. Hattâ Ankara'dayken Denizli'den bana üç yüz ve Bursa'dan iki bin kûsûr lira da mümessil namına gelmişken bu paralar Heyeti Temsiliye kasasına konularak heyetin umumî masrafına, yâni iâşe ve odun, kömür gibi masarifatına sarfedilmiştir. Yoksa hiç bir âza, şahsı için, ne para istemiş ve ne de verilmiştir.

Kongrenin nizamname ve beyannameyi kabul ve tasvibinden sonra, cemiyetimiz artık “Vilâyatı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” olmaktan çıkmış “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” olmuştu.

**Kongrenin
Dördüncü
Gecesi v
Mustafa
Kemal**

Gaye tekti: Millî ihtilâle dayanarak Türk vatanını ve Türk millî birliğini kurtarmak, korumak ve tarihin emri vaki halinde gözönüne çıkardığı köleliği ve inkısam tehlikesini önlemek.

Bu ana temel ve ruh içinde muhakkak ki Erzurum Heyeti Temsiliyesi'ne ilâve olunan yeni altı âzası ile vücut bulan “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi” yepyeni bir enerji ile çalışacak, vatanşümul bir şekilde millî gayreti seferber eyliyecek, vatani ve milleti kurtarmak yolunda her türlü imkâna başvuracaktı. Bilhassa kongre: Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik gibi inkısam fikir, teşebbüs ve hareketlerinin red ve tenkili hususunda azamî hassasiyet muhafaza ediyor ve bu görünüşü milletin müşterek vicdanının aksi sadası halinde kongrede belirtmiş bulunuyordu.

Bu arada: ‘İdarei muvakkate teşkili’ bahsi de kongrenin üzerinde ciddiyet, titizlik ve uzun tartışmalarla durduğu meselelerden biri olmuştu. Millî tarihe “dördüncü madde meselesi” diye intikal edeceğine şüphe etmediğim bu bahis: “Hükümeti Osmaniyenin bir tazyiki düvelî karşısında şark vilâyetlerinin herhangi bir parçasını terk ve ihmal etmek ızdırarında bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idarî, siyasî; askerî vaziyetlerin tayin ve tesbiti” yâni ‘idarei muvakkate teşkili’ meselesini derpiş eden dördüncü maddenin münakaşası idi. Kongre âzasından bir kısmı vehim, hattâ telâş ve endişe içindeydi.

— Devleti Aliyei Osmaniyeyi bertaraf edip yeni ve muvakkat bir devlet mi kurulmak isteniyor?.

Deniyor ve bu konunun uzak yakın tehlikeleri hesaplanıyor, leh ve aleyhte birçok fikir ve mütalealar ileriye sürülmüş bulunuyordu.

Kongreyi saatlerce meşgul eden ve vehimle şahlanan bünyeleri uzun uzun konuşuran bu madde filhakika en sonunda: “Şark vilâyetlerinin herhangi bir parçası” yerine, “mülkümüzün herhangi bir cüz’ü terk ve ihmal” şekline çevrilerek daha şamil ve vazih bir şekilde tadil olunarak kabul edildi ve idarei muvakkate teşkilinin ancak bu şarta muallâk olduğu, anlamıyanlara yüz bin kere anlatılarak vehimler yatıştırıldı!

Bu uzun, yorucu, hararetli münakaşa saatlerinden sonra Mustafa Kemal Paşa akşam yemeğinden sonra beni ve Hüsrev Sami’yi odasına çağırtmıştı.

Sivas’a geldiğimizden beri ilk defa Paşa’nın nezdinde Erzurum’un hararetli, müheyyiç gecelerini andıran bir gece hayatı yaşıyorduk. Bu gece hakkındaki hâtıratımı aynen defterimden nakletmeliyim :

8. Eylül 1919

Kongre devam ediyor. Çok enteresan ve mücadeleli. Dördüncü günün gecesi ben ve Hüsrev Sami, Paşa’nın yanında Erzurum gecelerini andıran bir şekilde sabahladık. Paşa, Süreyya (Süreyya Yiğit) Bey’i de çağırtmıştı. Fakat, emirber Ali:

— Paşam Süreyya Bey hasta yatıyor!.

Haberini getirince :

— Git, doktor Refik Bey’i haberdar et. Süreyya Bey’le meşgul olsun.

Dedi. Biraz sonra, Refik Bey geldi:

— Paşam, Süreyya Bey’i gördüm. Bir şeysi yok. Biraz üşümüş ve nezle olmuş.

Dedi. Paşa, rahat etti, arkadaşlarına karşı çok şefik ve rahîm bir hali var ki, yalnız bu alâkalı şefkat ve rahmi dahi bir insanı ebediyyen kendisine bağlamaya kâfi geliyor.

Paşa, doktor Refik (Saydam) Bey’den müsterih edici haberi aldıktan sonra, Hüsrev Sami’ye :

— Eh, anlat bakalım şu bizim riyaset meselesinin iç yüzünü?

Diyerek birdenbire kongrenin ilk günü Rauf Bey'in kulağına fısladığı, cevabını sertçe aldığı konuya, yâni İsmail Fazıl Paşa'nın açık ve reddolunan teklifine döndü.

Bu konunun ortaya çıkması benim için de çok enteresan oldu. Çünkü, o gün zihnimi kurcalayan istifhamlar bugün kendiliğinden çözülecek ve cevabını bulacaktı.

Hüsrev Sami Bey:

— Paşam vaziyeti olduğu gibi ve bütün çıplaklığı ile gördünüz. Halbuki, bana inanmamış ve belki de beni arkadaşları arasına nifak sokmaya çalışan bir politika bazirgânı sanmıştınız?

Diyerek devam etti :

— Bekir Sami Bey'in evinde yapılan içtimada sizi reis seçtirmemek üzere karar vermişlerdi. Fakat, muvaffak olamadılar.

Paşa :

— Sebebi bence aşikâr.

Diyerek mütalealarını şu şekilde ileriye sürdü:

— Anlaşıyor ki, bu arkadaşlar, kendi aralarında "manda" fikrini kabul etmiş bulunuyorlar. Beni reis seçtirmemeye gayret sarfctmelerinin ve politik taktiklere sapmalarının tek izahı: Kendilerinden bir reise mandayı el çabukluğuna getirip kongre kararına bağlatmak.. arzusundan ibarettir. Amma, hakikaten sayanı hayret ve teessüf bir manevra..

Paşa, bu bahis hakkındaki mütaleasını bu noktada keserek:

— Nizamnamenin bu şekilde ve muvaffakiyetle kongrenin tasvibinden geçmesi çok iyi oldu..

— Ancak, 'idarei muvakkate' şekli bazı arkadaşları beyhude vehimlere sürükledi.

Lüzumsuz, haksız, yersiz vehim ve endişeler..

Paşa, bu mevzu üzerinde her halde bir hayli dolu idi ki, üzerinde durdu.

— Yarın, İstanbul hükümeti mülkümüzden bir parçayı düşmanlarımıza terke razı olur veya bu ıztıarda kalırsa ne olacak?. Böyle bir vakıayı biz sükût ve tasdik ile mi karşılayacağız?. Elbet ve elbette ki, böyle bir karara karşı koyacağız. Bu karşı koymamıza isterlerse isyan adını versinler. Biz muhakkak ki, derakap bir idarei muvakkate, daha doğrusu ve açıkçası hükü-

met kuracağız ve millî âmali tahakkuk ettirme yolunda azimle mesaiye devam edeceğiz.

Paşa, bu bahis üzerindeki mütalealarını beyan ederken zaman zaman asabileşiyordu :

— Sorarım sizlere arkadaşlar, yapılacak bir başka şey var mıdır? dedi. Ve yine bu sorunun cevabını bizzat kendisi verdi:

— Yoktur. Sadece temenni edelim ki, bizi böyle bir harekete sevkedecek emrivakilere, toprak terki gibi ihtilâflara padişah ve İstanbul hükümeti meydan vermesin. Hem, bu kararımızın bir fayda ve tesiri daha olabilir: İstanbul hükümeti bizim bir yeni hükümet kuracağımız tehdidini daima kulağında ve gözü önünde bulundurarak arazi terkine yanaşmaz.

Hüsrev Sami gülerek :

— Paşam bu sizin düşünceniz; İstanbul hükümeti biraz taziyk görünce her şeyi yapar. Şark vilâyetlerini de, Garbı da Şimali de, her tarafı terk eder.

Dedi, ben de Hüsrev Samiyi teyit ettim :

— Hüsrev Sami doğru söylüyor paşam. Daha ben Bitlis'te vali iken Damat Ferit arazi terki ihtimali karşısında efkârı umı-miyeyi hazırlamamı bana emretmiş ve benden de şiddetli bir red cevabı almıştı.

Bu da kabinenin ve Padişah'ın niyetini ve sıkışık vaziyette ne yapabileceğini gösterir canlı bir delildir.

Paşa, bir saniye düşündükten sonra.

— Hele birer kahve içelim..

Dedi. Dr. Refik Bey müsaade istiyerek ayrıldı. Kahvelerimizi içtik, sigaralarımızı tazeledik. Paşa ayağa kalktı ve oda içinde bir aşağı bir yukarı bir kaç defa gezindikten sonra :

— Yahu idarei muvakkate şöyle dursun, yeniden bir hükümet kuralım... Diyen arkadaşlar var...

Diyerek yerine oturdu ve izahatına devam etti :

— Bu gün kongrenin tatili sırasında salonda geziniyor ve arkadaşlarla bir ayak divanı yapıyorduk.. Bir aralık Denizli murahhası Necip Ali ile Afyon murahhası Sıtkı Bey yanıma geldiler ve bana bir kâğıt verdiler. Göz ucu ile kâğıdı okudum ve hemen kendilerini bir tarafa çekerek hususî surette düşün-

celerimi söyledim. Onlar, idarei muvakkate teşkili maddesinin münakaşası münasebetiyle doğrudan doğruya bir hükümet kuralım... teklifinde bulunuyorlardı. Kendilerine, düşündüklerinin şimdi zamansız olduğunu ve hattâ münakaşa bile edilemeyeceğini ihtar ettim. Biz, memleketin kanunlarına, idare ve rejim sistemlerine müdahale niyeti güden bir teşekkül değiliz. Gayemiz sadece vatan ve milleti kurtarmaktan ibarettir. Müstakil bir vatan istiyoruz. Kanunları değiştirecek, gerekiyorsa memlekte yeni bir nizam verecek, hükümet şeklini değiştirecek olan müessese millî meclis olacaktır. Biz, yani, Sivas Kongresi Meclisi Mebusan değiliz dedim...

Hüsrev Sami Bey Paşa'nın sözünü keserek:

— Ben bu kanaatte değilim Paşam. İstanbul hükümeti ve padişahlık müessesesi tefessüh etmiş midedir. Derhal bir yeni hükümet kurmak, ona isim ve şekil vermek lâzımdır.

Dedi. Ben de :

— Hanedandan ve İstanbul hükümetinden hiç bir şey beklememeliyiz. Ancak yeni bir rejim, yeni bir enerji bizi maksada ulaştırır... dedim. Paşa, gülerek ve sükûnla:

— Gale yana lüzum yok arkadaşlar...

Dedikten sonra ilâve etti :

— Bir işi zamansız yapmak o işi akamete uğratmak olur. Fikirlerinize muhalif değilim. Sadece zamansız olduğu kanaatindeyim... Her şey sırasında ve zamanında yapılmalıdır. Şimdi ifrata gitmeksizin yarın kongrede görüşülecek olan 'Manda' meselesi üzerinde duralım..

— Gerçekten de yarın Manda meselesi görüşülecek Paşam... Diyerek fikrimi tek cümle ile söyledim.

— Bunlar, Manda meselesini imkânı yok, kongreden muvafık bir kararla çıkartamazlar! Paşa :

— Dur bakalım. O kadar nikbin olma; bir az da endişe payı bırakmak yerinde olur. İstanbul'dan gelen arkadaşların çoğu çarei necatin Manda'yı kabulde olduğu fikrini murahhaslar arasında yaymaya büyük bir gayret sarfediyorlar.

Diyerek devam etti :

— Erzurum'dan beri daima bu bahisle meşgulüz. Her şey bize gösteriyor ve anlatıyor ki, İstanbul'daki ricali devlet ve

eazımı siyasiyat vatanın kurtuluşunu tek ümit halinde 'Amerikan Mandası' fikrini kabule bağlı görüyorlar. Çünkü, bunlar bizim hedef ve gayelerimizden, Türk milletinin uyanışından, millî irade ve temayülün inkişaf istikametlerinden tamamiyle habersiz bulunuyorlar. Onlar bizi üç beş adamın bir araya gelip hayal peşinden koşması kabilinden kimseler farzediyorlar. Ve gafletlerinin derecesini bir türlü ölçemiyorlar. Düveli itilâfiye'nin baskısı ve hıyanet şebekelerinin propagandası altında belki de şaşırılmış ve bunalmış bulunuyorlar. Şimdilik bunlara 'biçareler' demekten başka yapacağımız bir şey yoktur.

Paşa, birden sözünü keserek, Hüsrev Sami Bey'e hitap etti :

— Bu hususta zatâliniz ne düşünüyorsunuz?. Mazhar Müfid'in Erzurum'dan bu yana bu mevzudaki düşüncesi bence malûmdur.

Hüsrev Sami hiç tereddütsüz şu cevabı verdi :

— Paşam, maalesef Erzurum'da yanınızda değildim. Size burada iltihak edebilmek fırsatını ve şerefini kazandım. Ancak sizi temin ederim ki, ben şahsen Manda denilen şeyin vatanın istiklâlî tâminini muhil olduğuna kaniim, Bu itibarla Manda fikrine asla taraftar olamam. Parola hepimiz için birdir: Ya istiklâl, ya ölüm.

Paşa, Hüsrev Sami Bey'in bu cevabından pek ziyade memnun oldu ve :

— Doğrudur. Manda, tam istiklâlimizi muhildir. Biz tam müstakil bir vatan istiyoruz...

Diyerek, tekrar bana hitap etti ve :

— Mazhar Müfit Bey, bir az da kendi işlerimizden konuşalım.

Diye sordu :

— Yemek meselesi nasıl gidiyor. Bizimle beraber burada yemek yiyen murahhas arkadaşlarımız var. Malî takatimiz buna kâfi gelebilecek mi?..

— Malî takatimiz malûm paşam. Bizimle beraber yemek yiyenler kendi hisselerine düşen parayı verecekler. Bu işi Eskişehir murahhası Hüseyin Bey deruhte etti.

Cevabını vererek ilâve ettim :

— Hesap, kitap, söz, nazariye yerinde amma, tahsilât ağır gidiyor. Hüseyin Bey, ben kimsede bir metelik bırakmam diyorum.

amma, bizde dayanacak ve veresiyeyi bekliyecek kuvvet yok. Bir de bu doktor Refik Bey'le halimiz nice olacak bilmem'?.

Yemeği bulduğuna şükretmiyor da bir de kalori noksanından bahsediyor!

Paşa kahkahalarla gülerek :

— Demek doktor, daha çok kalori istiyor!

Dedi.

— Hem de ne isteyiş paşam, feryat halî.

Diyerek devam ettim :

— Maamafih, kendisine yorgan bu, ayağını ona göre uzat, dedim.

Yine hep birlikte gülüştük. Sabah yaklaşıyordu :

— Paşa müsaadenizle...

Ricası ile yanından ayrıldık. Muhakkak ki, Paşa'nın zihninde bu gece tekâsüf halinde yer tutan şey yarınki kongre ve manda mevzuu idi. Hüsrev Sami Bey'in bu husustaki kat'î kanaatini öğrenmiş olması da ayrıca kendisini memnun etmiş bulunuyordu. Nitekim :

— Güle güle...

Diye elimizi sıkarken Hüsrev'e :

— Manda hakkındaki kat'î düşünceniz beni memnun etti. Biliyorsunuz ki, kongreyi açış nutku ile ben de millet muvacehesinde bu husustaki peşin fikrimi kısaca ifadelendirmiş bulunuyorum. Mandaya taraftar olmadığımı tebarüz ettirirken bundan bir tek cümle ile bahsettim: “Hayat ve istiklâlimizle alâkadar bir mesele” işaretiyle manda hakkındaki tefsir ve telâkkimi açıklamış oldum.

Dedi.

8 Eylül 1919 - 1335

Kongre bugün yâni beşinci gün, en kritik, en heyecanlı günlerinden birini yaşadı. ‘Manda’ meselesinin ve bu hususta hazırlanıp kongre'ye sunulan muhtıranın müzakeresi oldu.

Kongre'ye vemużakere safhalarına geçmeden önce, öğleden evvel Rauf (Orbay) Bey'in odasında yapılan toplantıdan bahsetmeliyim. Sabahleyin odamdan çıkmak üzereyken Rauf Bey'in hizmetçisi gelerek :

**Manda
Meselesi
Görüşülüyor**

— Beyler Rauf Bey'in odasında toplandılar. Sizi de bekliyorlar.

Dedi. Kongre içtimaından önce Rauf Bey'in nezdinde hususî bir arkadaş ve hazırlık meclisi toplandığını sanıyordum. Tabii, hemen gittim. Rauf Bey'in yanında Denizli murahhasları Necip Ali (Küçük ağa), Yusuf Bey (Büyükağa); Niğde murahhası Hüsrev Sami Beyler vardı.

Rauf Bey kapıdan içeriye girdiğimi görünce, lâtife halinde ve yüksek sesle :

— Gel yahu nerede kaldın, bak senin Denizli'liler de manda taraftarı.

Dedi. Benim cevap vermeme vakit bırakmadan Rauf Bey'in bu lâtifesine Necip Ali :

— Affedersin beyefendi, biz Denizli'den Sivas'a manda almak ve dilenmek için gelmedik.

Dedi ve Halit Bey de Necip Ali'yi takiben :

— Rauf Bey, böyle şakalara bile tahammül edecek adamlar değiliz..

Diye âdeta bağırdı. Bununla beraber, şaka ile başlayan manda mevzuu bir an içinde ciddiyetle konuşulan bir mesele halini alıverdi. Hüsrev Sami, Yusuf beyler bilhassa manda aleyhinde kongrede konuşuyorlarmış gibi uzun, hararetle, kesin fikirlerle konuştular. Tabii; ben de, konuşanlardan geriye kalmadım. Odada dört beş arkadaş olmamıza rağmen çok şayanı dikkat bir siyaset meclisi kurulmuş gibiydi. Bilhassa Rauf Bey hakkında:

— Mandaya taraftar.

Diye bir şaya son gün içinde ortaya yayılıvermişti. Hatipleri Rauf Bey'e karşı coşturan bir esaslı sebep de hiç şüphe yok ki buydu.

Ben, şahsen Erzurum'dan itibaren Rauf Bey'in mandalehinde bulunduğu bir kere dahi şahit ve sami olmamıştım. Anlaşılyordu ki, son kertede taraftar bulmak üzere mandacılar propaganda yapıyorlardı. Rauf Bey'in de bu propaganda kulağına ulaşmış olmalıydı ki, herhalde politik bir kasıtle mevzua temas etmişti ve bu teması hiç de fena olmadı ve esaslı bir tavzihe fırsat verdi. Kanaat, görüş ve fikrimi sağladı.

Rauf Bey, münakaşaların sonunda çok ciddî bir tavırla:

— Arkadaşlar manda, manda diyenler bilmelidirler ki, manda muhilli istiklâl bir netice üzerinde durmak ise bizim işimiz olamaz. Biz, tam istiklâlciyiz ve tam müstakil bir Türkiye istiyoruz.

Dedi. Bu anda da yemek zili çalıyordu. Hep beraber alt kata yemek salonuna indik.

Kongre'ye gecikmemek için yemeği acele yedik. Hepimiz heyecanlı idik ve kongre'de manda mevzuunun ne tarzda görüşüleceğini ve müzakerelerin nasıl bir inkişaf seyri kaydedeceğini merak ediyorduk.

Yemeği takiben biraz da Mustafa Kemal Paşa'nın odasında kalarak kongre salonuna geçtik.

Kongre tam vaktinde, yâni saat on dörtte açıldı. Mustafa Kemal Paşa riyaset makamını işgal etti ve celseyi açtığını bildirdi. Hemen birçok hatipler söz istediler, Paşa :

— Muhterem arkadaşlarım, kimseye söz vermeden önce, yüksek heyetinizi haberdar etmek istediğim ehemmiyetli bir mesele vardır.

Manda mevzuu hakkındaki muhtıranın müzakeresine geçilmezden önce bu meseleyi arz etmek isterim.

Diyerek devam etti :

— Malûmu âlileri, bir Mister Bravn'dan bahsedilmektedir. Mister Bravn'ın manda meselesi hakkında temaslar yapmak ve kat'î netice almak üzere Sivas'a kadar geldiği katiyet ve ciddiyetle söylenmiş olduğu gibi, yüksek heyetinize sunulan muhtırada da Mister Bravn'dan ve 50 bin kişilik bir amele ordusu getireceğinden, bu husustaki resmî ifadelerinden bahs olunmaktadır.

Vâki olan müracaat ve talebi üzerine Mister Bravn'ı kabul ettim ve kendisiyle uzun uzun konuştum. Amerikalı bir gazeteci olan Mister Bravn bana :

— Hiçbir resmî sıfat ve memuriyetim yoktur. Tamamiyle hususî ve şahsî mahiyette olarak sizinle görüşüyorum.

Dedi. Kendisiyle manda mevzuu üzerinde de görüştüm. Mister Bravn Amerika'nın mandaterlik gibi bir vaziyet ve vasfı asla

kabul etmiyeceğini, buna kendisinin de taraftar olmadığını, hürriyet ve demokrasi memleketi olan Amerika'nın bir milleti nasıl esir halinde tutabileceğinin düşünülebildiğini bana esefleriyle nakletti. Hattâ şöyle söyledi :

— Manda kelimesine Amerikalılar ve Amerika gibi ben dahi tamamıyla yabancıyım. Manda'nın tam bir tarifini dahi yapmaya muktedir olmadığımın emin olabilirsiniz.

Arkadaşlarım, vaziyet böyle olduğuna ve muhtırada da Mister Bravn ve mandadan bahsedildiğine göre, hâdiseyi etüd etmeğiniz için celseye on dakikalık bir ara veriyorum.

Paşa bu tebliğini takiben hemen kürsüden inerek odasına gitti. Tabii biz de birlikte odaya girdik. Paşa :

— Mister Bravn hakkında yapılan propagandanın yanlışlığını tebarüz ettirmek için kongreyi keyfiyetten haberdar ettim. Bu hakikat üzerinde manda isteyen muhtıra sahipleri de bir an düşünsünler. On dakikalık ara, bu düşünmeyi temine kâfidir.

Dedi ve bizden sordu :

— Kongre âzası ile temas ettiniz mi? Ekseriyetin fikri nedir?

Hüsrev Sami, hemen atıldı :

— İstanbul'dan gelenler müstesna, Anadolu delegelerinin ekseriyeti mandanın şiddetle aleyhinde bulunuyorlar.

Paşa, bir endişesini tekrarladı :

— Fakat, İstanbul'dan gelen ve mandaya taraftar olan delegeler parlak sözlerle ve hitabet yolu ile Anadolu murahhasları üzerinde müsbet tesir hasil edemezler mi?

Hüsrev Sami cevap verdi :

— Peki amma paşam, yalnız onlar söyleyecek değil a.. Biz de konuşacağız.

Ve ben de :

— Şimdi üç beş arkadaş salona dağılır ve murahhaslarla görüşürüz paşam..

Dedim, Paşa memnun olarak :

— Öyle ise on dakika doldu. Celseyi açalım..

Diyerek emretti :

— Çingirak çalınsın.

On dakikalık fasıladan sonra, celse açılmıştı. İlk sözü Vasıf (Kara Vasıf) Bey almıştı. Kürsüye gelerek konuşmaya başladı.

Vasıf Bey, uzun beyanatında, mandayı kabulden başka çare olmadığını söyledi. Ve bunu isbat için de Halide Edip hanımın evvelce aynen yazdığı mektubundaki mütaleatını hemen hemen tekrarladı.

Âzadan bir zat :

— İstanbul'dan mandayı mı bize hediye getirdiniz?.

Diye bağırdı.

Kara Vasıf Bey, söylediklerinin kabul edileceğine emin bir tavırla kürsüden indi. Sonra İsmail Hâmi Bey kürsüye geldi. Bu zat da mandaya taraftar, hattâ en hararetli taraftar.

Manda kabul edilmezse her şeyin başında mâlen iflâs edeceğimizi, varidatımızın masrafımıza gayri kâfi olduğunu, velhasıl varlığımızın muhafazası için mandadan başka çare olmadığını, İstanbul'da İzzet Paşa ile diğer ricali kiramın aynı fikirde olduklarından uzun uzadıya bahsetti.

Hele Kara Vasıf Bey, yerinde otururken :

— Hemen mandayı esas itibariyle kabul edelim de şartını sonra görüşürüz.

Tarzındaki beyanatının kongrece hemen, kabul edileceğinden emin bir tavır arz ediyordu.

Âzadan Macit Bey de söz aldı. Ve dedi ki :

— Heyeti umumiyece asıl müzakere edilecek mesele şudur : Bundan sonra biz yalnız yaşyamıyacak mıyız? Mutlaka bir devletin mandasına mı muhtacız? Eğer bu ihtiyaçta isek, bu mandayı ne şekilde anlayacağız, mandaterle ne esaslar üzerinde görüşeceğiz; mandater kim olacak? Önce bunları görüşelim.

Mustafa Kemal Paşa, bu sözler üzerine riyaset mevkiinden söze karıştı ve :

“— Bu raporda iki noktai nazar tezahür ediyor : Birincisi devletin dahilî ve haricî istiklâlinden vazgeçmemesidir. İkincisi, devlet ve milletin haricin tazyikatı musırranesine karşı bir muavenet ve müzaheret ihtiyacında bulunup bulunmamasıdır. Asıl tereddüdü mucip nokta budur.

Müsaade buyurulursa bunun teemmülü için teklifi, encümene verelim. Sonra müzakere ederiz. Çünkü dahilî ve haricî istiklâlimizi kaybetmek istemiyoruz.

Dedi, fakat Paşa'nın bu sözü biter bitmez hemen Bekir Sami Bey söz aldı :

“— Deruhte ettiğimiz vazife çok ağır ve çok mühimdir. Beyhude vakit geçirmiyelim. Beyhude münakaşaya mahal yoktur. Boş geçirecek bir dakikamız yoktur. Muhtıramızı hemen müzakere ile serian bir karar ittihaz edelim.

Dedi ve ondan sonra İsmail Paşa da :

Hemen karar verelim. Teklifi encümene havale ile vakit geçirmiyelim.

Sözleriyle, Paşa'nın teklifini reddettirmek istedi.

İsmail Fazıl Paşa :

— Mandayı mı kabul edeceğiz. İstiklâli mi? Mesele budur. Ben de Bekir Sami Bey'in fikrine iştirak ediyorum. Hemen müzakereye geçelim. Böyle mühim bir meselenin encümene gitmesi ve sonra yine burada müzakere edilmesiyle iş uzar. Müzakere-mizi heyeti umumiyede yapalım ve karar verelim.

Diyerek de bir hükme varıyordu.

İsmail Fazıl Paşa'dan sonra da İsmail Hami Bey söz aldı ve kürsüye gelerek; İsmail Fazıl Paşa hazretleriyle, Bekir Sami Bey efendinin mütalea ve fikirlerine iştirak ettiğini ve herhalde bir müzaherete muhtaç olduğumuzu söyledi ve :

— Bunun en iptidaî delili, varidatımızın, ancak borcumuzun faizine tekabül ettiğiidir.

Diyerek, mandanın kabulü lâzım geleceğini anlattı. Mandacıların birbirini takip eden bu nutukları, istiklâl taraftarlarının canını sıkmağa başladı.

Hoca Raif Efendi, artık tahammül edemiyerek söz istedi. Ve manda aleyhinde söyledi :

— Bizim hedef ve gayemiz, istiklâli tâm olup, yoksa şu veya bu devletin himayesi altına girmek gibi muhilli istiklâl olan ve manda denilen ve bazıları tarafından isimi değiştirilerek müzaheret namı verilen, her ne olursa olsun istiklâlimize dokunan şeyler değildir.

Diyerek uzun ve sert izahatta bulundu.

Bunu takiben yine mandacılar, birbiri arkasına kürsüye geldiler. Evvelâ İsmail Fazıl Paşa hoca Raif Efendi'ye cevap ve-

rerek mandanın istiklâli kaybetmek demek olmadığından bahisle manda lehinde uzun uzun konuştu.

Ondan sonra Bekir Sami Bey işe biraz da politika karıştırarak İsmail Fazıl Paşa'nın mütaleasına tamamen iştirak ettiğini söyledi ve Kırım muharebesinden bahisle galip çıktığımız Kırım muharebesinden sonra Paris'te kongrenin bize tahmil ettiği şeraiti malûme ile takdim edilen muhtıradaki şerait mukayese edilirse evvelkinin daha ziyade muhilli istiklâl olduğunu ve bugün kabul edilecek mandanın galip sıfatıyla iştirak ettiğimiz Paris kongresindeki şartlardan daha ehven bulunduğunu anlattı.

Bekir Sami Bey'den sonra muhtıra sahiplerinden Hâmi Bey de yine söz alarak malûm mütaleatını teyiden ve hoca Raif Efendi'ye cevaben manda lehinde idarei kelâm etti.

Bundan sonra Refet Bey (Refet Paşa) kürsüye geldi. Beyanâtı uzundu. Ben ancak hulâsasını zaptedebildim. Refet Paşa, tez olarak şunu söylüyordu :

“Manda istiklâli ihlâl etmiyeceği muhakkak iken, arkadaşlarımızdan bazıları, müstakil mi kalacağız, yoksa mandayı mı kabul edeceğiz, tarzında mütalealar dermeyan ediyorlar. Şu halde evveleminde mandanın ne olduğu anlaşılmalıdır. Ve bundan evvel efkârı gıcıklayan muhtırada bu tâbirin ne suretle telâkki edildiğini anlamak lâzımdır.

İsmail Fazıl Paşa Hazretleri, istiklâli muhafaza şartıyla manda diyorlar. Hâmi Bey tarafından yazılan muhtırada ise mandanın tarifine ait ayrı bir görüş var. Bu rapora göre, işin muhakemesi için evvelâ bir noktayı anlamak istiyorum. Bu muhtıra müzakereye vazedildi mi? Edilmedi mi?

Refet Bey'in bu suali bomba gibi tesir etmiş olacak ki, İsmail Fazıl Paşa :

— Muhtırayı üçümüz de geri alıyoruz. Çünkü sui tefehhümü mucip oluyor.

Dedi, bu üçüzler muhtırada imza sahibi olan İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami Bey, İsmail Hâmi Bey'di. Bunun üzerine riayaset mevkiinde bulunan Mustafa Kemal Paşa da :

— Muhtıra istirdat olunmuştur.

Dedi.

Fakat, muhtıranın, sahipleri tarafından istirdat olunmasına rağmen kürsüde bulunan Refet Bey (Refet Paşa) bir saate yakın

beyanatına devam etti. Refet Bey'in bu uzun mütaleasının hulâsası şuydu :

Refet Bey Amerika mandasını İngiliz mandasına tercih ediyor. Çünkü Amerika mandası sakın milletlerin, vicdanlarına riayetkârdır. Mesele para meselesi değildir.

Manda ile istiklâl birbirine mâni şeyler değildir. Şu kadar ki, kuvvetli olmak lâzımdır. Kuvvetli olmazsak o zaman manda altında eziliriz. Ancak o takdirde manda muhilli istiklâl olur. Biz haricî ve dahilî istiklâli tam istiyoruz. Bunu kendi kendimize yapabilecek miyiz? Ve bizi kendi başımıza bırakacaklar mı?

Şurası muhakkaktır ki, bugün İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan Türkiye'yi taksim etmek istiyorlar. Bunun için bir devletin kefaleti altında sulh aktecek olsaydık, ileride müsait şerait altında bulununca hemen döner, faydamızı temin ederiz. Aksi vaziyette büsbütün zararlı olmaz mıyız?

Amerika kefaletini kabul mecburiyetindeyiz. Bu sırada beş yüz milyon borcu, harap bir memleketi, pek münbit olmayan bir toprağı, on on beş milyon varidatı olan bir kavim için, müzaheretini hariciye olmadan yaşamak imkânı olamaz. Böyle bir muaveneti hariciye ile terakki edemezsek, âtide ihtimaldir ki Yunanistan'ın bile taarruzuna karşı kendimizi müdafaa edemeyiz.

Hulâsa: Amerika mandası her şeyden evvel müzahir ve kefil bulmak için lâzımdır."

Refet Bey'in (General Refet Bele) bu nutku mandacıları tekrar teşçi etti. Yine birbiri arkası sıra söz istediler. Fakat murahhasların üzerinde istiklâli tam fikrine mugayir, bir tesir uyandırmamaları için Reis Paşa da, tetik davranarak celseyi on dakika istirahat için tatil etti.

Salondan çıkınca koridorlarda hususî münakaşalar başladı. İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami Bey, Paşa'nın yanına gitmişlerdi.

Diğer âzalar da küme küme bu manda meselesi üzerinde münakaşalarda bulunuyorlardı.

Bir kısım âza, Mustafa Kemal Paşa'nın odasına giderek, görüşüyor ve Paşa'nın fikir ve mütaleasını soruyorlardı. Ben de odada kapının yanında ayakta duruyor, fedakâr ve cesur arkadaşımız İbrahim Süreyya Bey de (Kocaeli mebusu) yanımda, bu manda meselesine sinirlenerek, Paşa'yı dikkatle dinliyorduk.

Paşa saatine baktı :

— Vakit gelmiş, çingirak çalınsın !. .

Dedi. Saat on sekize yakın salonda toplandık. Artık, manda aleyhinde söz söylemek zamanı gelmişti.

Evvelâ Bursa murahhası Ahmet Nuri Bey kürsüye gelerek âteşin bir lisanla mandanın aleyhinde bulundu ve bilhassa :

— Kendimizi bütün bütün âciz ve meskenet içinde kalmış görerek, bizi kurtarın diye şuna buna yalvarmak gibi bir zillete bu millet tahammül edemez. Ya ölürüz ya istiklâli tâm sahibi oluruz..

Dedi ve ayrıca teknik noktai nazardan mandayı tahlil ve lehinde söylenen sözleri uzun uzadıya reddetti.

Fakat Hâmi Bey söz alarak, Nuri Bey'in bu uzun beyanatına, yine pek uzun bir cevapla mukabele etti. İstanbul'da İzzet Paşa ile görüştüğünü, mandaya muhtaç olduğumuzu, siyasi fırkaların noktai nazarlarını anlamak için dolaşan ve ahiren İstanbul'a gelen Amerika tahkikat heyeti âzasının İzzet Paşa'yı ziyaret ederek Anadolu'daki teşkilâtı milliyenin Türk milletini temsil ettiğine kani olduklarını ve İzzet Paşa'yı da bu işin müteşebbisi bildiklerini, eğer Sivas ve Erzurum Kongreleri Amerikan mandasını talep ederlerse, Amerika'nın da Osmanlı mandasını kabul edeceğini söylemiş olduklarını ve İzzet Paşa'nın da artık bu milletin harbe kudreti kalmadığından her halde böyle bir çareye tevessül lâzım geldiğinden bahsederek ve Erzurum'da iken bunları Rauf Beye şifre ile bildirdiğini söyledi ve :

“— Mandanın cisminden ziyade isminden tevahhuş ve itiraz edenlerin telâşları beyhudedir. Kelimenin ehemmiyeti yoktur. Manda altına girdik demiyelim de devleti ebed müddet olduk diyelim.”

Dediler. Bu son cümle, ortalığı sinirlendirdi. Hüsrev Sami Bey, oturduğu yerden bağırdı ve :

“— Bizim bu mesaiden maksadımız kendimizi müdafaa ile milleti ebed müddet olduğumuzu isbattır.”

Dedi.

Hâmi Bey buna cevap vermekteyken, Kara Vasıf Bey de söz aldı ve celsenin nihayetine kadar söyledi.

Mandanın en hararetli taraftarı olan Kara Vasıf Bey, yeni birşey söylemiyordu. Hemen hemen bütün mandacıların fikir ve mütalealarını hulâsa ediyordu. Her halde garip ve samimî kanaati şuydu :

— Bizi düveli itilâfiye müstakil bir devlet olarak tanısa dahi, biz müzaherete muhtacız.

Kara Vasıf Bey, bunun içindir ki, “manda” kelimesini “müzaheret” le ifade ediyor ve mandayı bu mânada kullandığını tebarüz ettiriyordu.

Saat yirmiyeye kadar Vasıf Bey beyanatını sürdürdü. En son söz olarak da :

— İngiltere’yi kendimize düşman, Amerika’yı ehveni şer sayıyorum.

Dedi ve şu teklifi yaptı :

— Manda.. Cemiyeti Akvam nizamnamesine dahil bir keyfiyettir. Amerikalılar da mandadan korkmamaklığımızı söylemektedirler. İstanbul’daki Amerika mümessiline bir mektup yazarak Amerika’ya gizlice bir heyet gönderebilmek ve müzakarelere girişmek üzere emrimize bir torpito tahsis edilmesini isteyebiliriz.

Bu teklifini yaparak kürsüden inen Kara Vasıf Bey, hal ve tavırlarıyla :

— Hâlâ ne duruyorsunuz, mandayı kabul ettik.. Desenize.. Der gibi bir ifade belirtiyordu. Fakat, reis Paşa :

— Vakit çok gecikti. Yarın saat ikide toplanılmak üzere celseyi tatil ediyorum.

Diyerek içtimaa nihayet verdi. Kongrenin gündüzü ne kadar heyecanlı, tezdalı, dalgalı ve çatışmalı ise, gecesi de farksızdı. Yemekten sonra, grup grup âzalar kendi aralarında hâlâ manda meselesini konuşuyorlar ve Refet Bey’i tenkit ederek :

“— İsmail Fazıl Paşa, muhtırayı geriye aldığı beyan ettikten sonra Refet Bey’in kürsüden inmesi doğru olurdu. Ve bu fırsatla da manda meselesi kendiliğinden akamete uğramış bulunurdu.” Diyorlardı.

Manda taraftarları ise hususî grup sohbetlerinde :

“— Refet Bey, samimî kanaat ve görüşünü ifade etti. Doğru ve haklı düşünüyor. Manda meselesinin müzaheret anlayışı içinde

müzakeresine devarında fayda vardır.” Mütalaâsında bulunuyorlardı.

Paşanın yanı da bu gece müstesna halde doluydu. Odada hemen hiç oturacak yer kalmamıştı. Murahhasların çoğunun ve bilhassa Denizli murahhasları Necip Ali, Yusuf Bey'lerle Şeyh Hacı Fevzi Efendi'nin, Hikmet, Osman Nuri, Ahmet Nuri¹ Bey'lerin lise binasında delegelere ayrılan koğuştta ikametleri ve mevzuun harareti Paşa'nın odasında toplananların sayısını çoğaltmıştı.

Paşa'nın odasında toplanmış bulunanlar daha çok “manda”nın da “müzaheret” in de aleyhinde olanlardı. Paşa da en çok bir noktaya takılıyor :

“— İstanbul'dan gelen arkadaşlarımız hâlâ bu manda mevzuunda nasıl ısrar edebiliyor ve bunun “muhilli istiklâl” olmadığına inanıp inandırmaya çalışıyorlar?”

Diyor, haklı bir teessür duyuyordu. Ve.. şöyle söylüyordu :

“— İstanbul'dakiler ve buradakiler nevmid ve hasta insanlardır. Ecnebi işgal tazyiki altında cesaret ve ümitlerini kaybetmiş olmanın verdiği teessürle ve marazî bir haleti ruhiye içinde hareket ediyorlar. Bunun başka türlü izahı yoktur.

Bir milletin istiklâl hakkını aramasından ve bu yolda gerekiyorsa son damla kanını akıtmasından daha tabii ne tasavvur edilebilir? Şerefsiz, istiklâlsiz, esir bir millet çocukları olarak yaşamak yerine, efendice ve kahramanca ölmek elbette ki şayanı tercihtir. Bunu anlayamamak ne garip mantıktır?”

Murahhaslar da konuşuyor, manda fikrinin şiddetle aleyhinde bulunuyor, tam istiklâl ve bütünlüğüne sahip olmayan bir Türkiye'nin yaşamasının imkânsız olduğunu ifadelendiriyorlardı.

Hele, Hikmet isminde askerî tıbbiye talebesi ve Sivas kongresinde askerî tıp talebesi delegesi olan bir genç, İstanbul efendi ve paşalarına vatanseverlikte, memleketçilikte, milliyetçilikte rehber ve örnek olacak ölçüde doğru düşüncenin, millî inan, heyecan ve imanın sahibi bulunuyordu.

¹ Ahmet Nuri Bey Mektebi Mülkiye mezunlarından ve Bursa'da bir Kaza Kaymakamı idi. Bilâhare mutasarrıf olmuş ve vefat etmiştir. Sıhhatli, iyi söz söyler ve düşünür bir vatandaştı.

Bu genç de Paşa'nın odasında idi. Sanki birdenbire ateş ve heyecan kesilmiş olarak, yüksek sesle :

“— Paşam, murahhası bulunduğum tıbbiyeliler beni buraya istiklâl dâvamızı başarmak yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem.. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle red ve takbih ederiz. Farzı muhal, manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i 'vatan kurtarıcısı değil, vatan batırıcısı' olarak adlandırır ve tel'in ederiz.”

Diye bağırdı. Bu gencin yürekte kopup gelen bu sözleri karşısında hazırunun bir çoğunun gözleri yaşarmıştı. Mustafa Kemal Paşa da müteheyyiç olmuştu. Heyecanlı bir sesle :

— Arkadaşlar gençliğe bakın, Türk millî bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin.

Dedi, sonra Hikmet Bey'e dönerek :

— Evlât, müsterih ol. Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz, ekaliyette kalsak dahi mandayı kabul etmiyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez : Ya istiklâl, ya ölüm.

Tıbbiyeli genç, hemen yerinden fırladı :

— Var ol paşam....

Diyerek Mustafa Kemal'in elini öptü. Kongrede Türk münevver gençliğinin olduğu kadar daima ileri ve inkılâpçı fikirlere alemdarlık etmiş olan Tıbbiyenin de mümessili olan ve askerî üniformasıyla kongreye iştirâk eden bu biricik gencin de Mustafa Kemal alnından öptü :

— Gençler, vatanın bütün ümit ve istikbali size, genç nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır.

Dedi¹.

Ve mecliste hazır bulunan bütün murahhaslar da aynı hararetle paşayı teyid ettiler :

— Paşam, müsterih ol. Başka türlü olamaz. Yarın kongrede katî neticeyi alacak, mandayı reddedeceğiz.

¹ Mustafa Kemal Paşa yıllardan sonra Ankara'da : “— Acaba bizim Sivas Kongresindeki biricik ateşli genç tıbbiyelimiz nerede?.” Diye sormuştu. Hikmet'i mebus yapmak istiyordu. Bulunamadı, ölmüş.. dendi. Halbuki, geçen sene hayatta olduğunu, albay rütbesini ihraz etmiş bulunarak bir askerî hastahanenin başhekimliğinde bulunduğun memnuniyetle öğrendim.

Vakit, gece yarısını geçiyordu. Bu hız ve heyecan içinde dağıldık, odalarımıza çekildik.

10 Eylül 1919

Kongre bugün manda meselesini hamdolsun bertaraf etti. Rahat, geniş bir nefes alabildim. Mustafa Kemal Paşa da çok memnun ve neşeli.

Kongrede Rauf Bey de konuştu. Zaptedebildiğim ifadesini notlarımaya geçiriyorum : Rauf Bey, bu beyanatı ile kendisine “mandacı” diyenlere ve Mustafa Kemal ile arasını açmak isteyenlere iyice bir şamar vurdu.

Erzurum'dan beri Rauf Bey'in manda istediğini işae edenler bu netice karşısında umarım ki hicap hissedeceklerdir.

Rauf Bey'in beyanatının hulâsası şudur :

“— Efendiler manda, manda diyorsunuz amma, bunun muhilli istiklâl olduğunu düşünmüyor musunuz? Gerçi müzaherete muhtacız. Fakat ben bu müzaheret kelimesini manda mukabili olarak kullanmıyorum. Kendi mânasıyla müzaheret. Zira, bir tehlike karşındayız. İngiliz matbuatından anlaşılıyor ki, konferans kararı mucibince, Kızıl Irmağın şark tarafı Ermenistan addedilerek Amerika himayesine veriliyor. Kızıl Irmağın garbindaki kısım da mahreci Antalya, olmak üzere Türkiyeyi teşkil ediyor.

Bu kısmın şimali İtalya, cenubu da Fransız ve İngiliz himaye ve idarelerine bırakılıyor. İşte bu tehlikeye karşı memleketimize en bitaraf vaziyette bulunan Amerika'nın müzaheretini kabule mecburuz. Ancak Amerika müzaheretinden maksadını, katiyyen Amerika mandası değildir. Beyannamenin yedinci maddesinde zikrolunan müzaherettir. Bu madde “milletimiz asrî gayeleri tebcil, fennî, sınaî, iktisadî hali ve ihtiyacımızı takdir eder.” Demektedir. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamıyeti mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılıyoruz.

Bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da âcilen tekarrürü selâmeti beşer ve sükûnu âlem namına ahassı âmâli milliyemizdir.

Müzaheretten kasdım bu madde dahilindeki müzaheret ve muavenettir. Ayrıca: Amerika'da senelerdenberi aleyhimizde yapılmakta olan menfî propagandaların tevhit ettiği cereyanı efkârı tashih için her şeyden evvel Amerika kongresinden memleketimizi tetkik edecek ve hakikati görecek bir heyeti dâvet etmeyi de karar altına almanızı teklif ediyorum.”

Rauf Bey'in ancak hulâsasının hulâsasını kaydettiğim bu beyanatı kongredeki ağır, gergin havayı dağıttığı gibi, mandacıları da hem püskürttü, hem de “ziyaret ve tetkik heyeti celbi” vesilesiyle tatmin etti.

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'in teklifini oya koydu ve teklif ittifakla kabul edildi.

Bu suretle hem manda talebi gömülüyor, hem müzaheretten maksadın ne olduğu iyice tavazzuh ediyor, hem de Türk memleketini, milletini; güttüğü davayı yakından tetkik edecek bir Amerikan kongre heyetinin memleketimize dâveti hakikatleri ve hakları belirtmek bakımından canlı bir karar teşkil eyliyordu.

Muhakkak ki, bugünkü neticeyi almakta Rauf Bey'in büyük himmet ve rolü oldu.

Bence, yanlış ve hatalı da düşünmüyor.

Hem düşüncelerinin “manda” ile hiçbir ilgisi yok. O, toprak ve istiklâl bütünlüğüne sahip bir Türkiye'ye iktisadî, fennî, sınaî ve ziraî kalkınma sağlayacak bir dostluk müzaheretini arıyor ve Amerika'yı da bu bakımdan tercihli bir vaziyette görüyor. Aynı zamanda, çeşitli propagandalarla Amerikan efkârı umumiyesinin Türkiyeyi ve Türk milletini yanlış tanıdığını ifadelendirerek bunun tashihi için Amerikan kongresi âzasından bir grupun memleketimizi ziyaret etmesini ve tetkikler de bulunmasını istiyor.

Hakikat bu ve böyle iken, Rauf Bey'in manda'cı olduğunu, manda isteğini nereden çıkardılar ve bu şayiayı nasıl yaydılar? Rauf Bey, uzaktan ve yakından “manda” tezini kabul etmiş olsaydı, bunu hariçte tercümanlar arayarak Mustafa Kemal Paşa'ya Heyeti Temsiliye'ye arz etmezdi. Erzurum'dan bu yana Rauf Bey, manda lehinde bir tek kelime sarfetmiş değildi.

Sarfeylemek istemiş olsaydı, bu medenî cesarete fazlasıyla sahipti. Aynı zamanda Heyeti Temsiliye'de her şey en ciddî, en münakaşalı ve en çetin şekliyle ve tam hürriyet ve fikir istiklâlî için-

de konuşulur ve herkes fikirlerinin kudsiyetini ekalliyette kalsa dahi masum ve muhterem tutarken Rauf Bey'in kulis politikacılığı yapmasına neden ihtiyaç olsun?. Hiç şüphe yok ki, Rauf Bey'e "mandacı"lık izafe edenler, onun gıyabında kendi propagandaları bakımından faydalanmak isteyenler ve Mustafa Kemal'le arasındaki münasebetleri zedelemeye çalışanlardır.

13 Eylül 1335 - 1919

Kongre 11 eylül perşembe (1335 - 1919) günü sona erdi. Muvaffakiyet büyük ve Türk millî tarihi bakımından gerçek bir dönüm merhalesidir. Türk vatanının kurtuluşu, tam istiklâli, kalkınması ve ileriliği istikametinde bu kongre bir temel hizmetini görmektedir.

Bu temele ve millî iradenin umumî tecellisine dayanılarak bundan öteye çalışılacaktır.

Bütün millî kuvvetleri birleştirmek, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin umdelerini tahakkuk ettirmek ve milletin ileri varlığını hür, müstakil, yenilmez bir Türkiye halinde sağlamak kongrenin tek rehberi olduğu gibi, Heyeti Temsiliye'sine de yüklediği ağır ve nazik vazifedir.

Kongrenin hitamı münasebetiyle neşredilen 11 Eylül perşembe günlü beyannameden başka 12 eylül cuma günü de bütün Sivas ahalisinin davetiyle açık bir celse yapıldı.

Bu açık celse, büyük millî ve vatanî tezahürata vesile oldu. Muhtelif nutuklar irad edildi, temenniler yapıldı ve kongrenin seçtiği Heyeti Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa tebrik edildi.

Millî tarih, muhakkak ki, Sivas kongresine: Birleştirici, yapıcı ve Türk millî ihtilâl ve kurtuluş savaşını bina edici bir temel kongre gözü ile bakacaktır.

Kongrece Heyeti Temsiliye'ye, seçilenler şunlar oldular: Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf, Bekir Sami, Hoca Raif, Şeyh Fevzi, Mazhar Müfit, Hakkı Behiç, Hüsrev Sami, Kara Vasıf, Ömer Muhtar ve Niğdeli Mustafa Bey'ler.

Heyeti Temsiliye'nin ağır ve devamlı bir vazife deruhte ettiğine ve bütün memleket halkına ve tarihe karşı büyük bir mesuliyet yüklendiğine şüphe yok.

Bu arada Sivas kongresine iştirak eden delegelerin de hatırımında olanlarının isimlerini kaydetmeliyim :

Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, İsmail Fazıl Paşa, İsmail Hâmi Bey (İstanbul); Mehmet Şükrü Bey (Afyonkarahisar), Bekir Sami Bey (Tokat); Refet Bey (Canik, general Bele), Kara Vasıf Bey (İstanbul); Necip Ali Bey (Denizli); Yusuf Başağazade (Denizli); Hoca Raif Efendi (Erzurum); Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan); Ahmet Nuri Bey (Bursa); Halil İbrahim Efendi Sipahizade (Eskişehir); Bayraktarzade Hüseyin Bey, Hüseyin Sami Bey (Eskişehir); Macit Bey (Alaşehir), Mazhar Müfit Bey (Hakkâri); Gerizade Salih Sıtkı Bey (Afyonkarahisar); Zeki Bey (Kastamonu), Boşnakzade Süleyman Bey (Canik); Mehmet Tevfik Bey (Çorum); Abdürrahman Bey (Çorum); Dellâlzade Hacı Osman Efendi (Nevşehir); Halit Bey (Bor), İbrahim Süreyya Yiğit Bey (Saruhan); Mustafa Bey (Niğde), Hakkı Behiç Bey (Denizli); Hikmet Bey (Tıbbiye talebesi ve murahhas.)

Heyeti Temsiliye'nin İlk İctimai ve Yahim Haberler

Heyeti Temsiliye kongrenin umumî ve açık celsesini takiben ilk içtimasını yaptı. Heyeti Temsiliye'yi Mustafa Kemal Paşa kendi odasında toplamıştı.

12 eylül 1919 akşamına rastlayan bu toplantıda Rauf (Orbay), Kara Vasıf, Bekir Sami, İbrahim Süreyya “Yiğit” Bey’ler de bulunuyorlardı. Paşa :

— Filhakika kongre bitti. Fakat Meclisi Mebusan intihabatının tesrii, Meclisi Mebusan’ın mahalli içtimasının tesbiti, Ali Galip meselesi ve bazı valilerin vaziyeti gibi bizi birinci plânda karar ve tedbir almaya sevkeden bazı mevzular var ki, bunların hal ve intacı bize düşüyor. Kongreyi tasvibinizi almadan bu bahislerle alâkadar ve meşgul etmeyi yerinde bulmadım.

Diyerek söze başladı ve:

— Kongrede sınırları germemek ve dokuz eylülünden beri muhtelif kanallardan gelen haberler hakkında teenniye muhafaza etmek lâzımdı. Şimdi, Eskişehir, Afyonkarahisar ve civarındaki İngiliz kuvvetlerinin arttırılmakta olduğunu, general Milen’in Konya’ya geldiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

Ayrıca Konya valisi Cemal, Ankara valisi Muhittin, Kastamonu valisi Ali Rıza Bey ve Paşa’ların bize karşı hareket ve tavırları değişmiş bulunuyor.

Bilhassa Mamuretülaziz valisi Ali Galib'in harekâtını daha çok ehemmiyetli buluyorum.

Bunun içindir ki, kongrenin sona ermiş bulunmasına rağmen delegelerin hemen dağılmamalarını rica ettim. Eğer bütün bu vaziyetler etrafında kongrenin daha geniş malûmat edinmesini ve kongreden karar almayı lüzumlu buluyorsanız lütfen reylerinizi izhar ediniz., dedi

Ve.. bu bahisler hakkında kendisinde biriken malûmatı etrafiyle Heyeti Temsiliye'ye arz ve izah etti. Müzakere neticesinde keyfiyetin kongreye arzı takarrür etti ve bu karara dayanılarak Paşa kongreye etrafıca izahatta bulundu.

Paşanın bu izahatı hulâsaten şuydu :

“— Sivas'a Ali Galip isminde bir vali tayin edilmiş. Bu valinin Trabzon veya Harput (Elâziz) valisi Ali Galip Bey'lerden hangisinin olduğunu henüz bilmiyoruz. Eskişehir, Afyonkarahisar, Ankara, Konya, Kastamonu valileri de Millî Mücadele kuvvetlerine ve bize karşı muhalefetlerini arttırmış ve bir hayli şiddetlendirmiş bulunuyorlar. Bunlardan ayrı olarak Mister Noel isminde bir İngiliz binbaşısı refakatinde Bedirhanilerden Kâmuran, Celâdet ve Cemil Beylerle on beş kadar atlı bulunduğu halde Malatya'ya gelmiş, Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil Bey tarafından istikbal edilmişlerdir. Harput (Elâziz) Valisi Ali Galip de postayı vuran eşkıyayı takip bahanesiyle aynı zamanda Malatya'ya gelmiştir. Harput Valisinin Malatya ve Elâziz'deki aşiret reislerini nezdine davet etmesi, asker toplamaya kalkışması bize karşı bir suikastin hazırlandığını göstermektedir. Ali Galip Bey'in ayrıca bir “Kürdistan!” teşkili hakkında gayret sarfettiği de tesbit edilmiştir. Bu aşiret reislerini avlamak için bir maske olabileceği gibi, ciddî bir teşebbüs ve niyetin de ifadesi olabilir. Şahsen mesuliyeti deruhte ederek kongreniz ve Heyeti Temsiliye namına bu “erbabı fesad” ın tenkili için askerî tedbirlere tevessül ettim. Yarın Harput'tan bir müfrezei askeriye Malatya'ya müteveccihen yola çıkacağı gibi, Ordu kumandanlığınca Ali Galib'in tevkifi hakkında da gereken tedbirlerin ittihazına başlanmıştır. Diğer muhalefetlerini arttıran valilere karşı seri ve şedit tedbirler ittihaz etmesini Ali Fuad Paşa Hazretlerinden rica ettim. Ali Fuad Paşa mıntakalara ümerayı askeriye-yeden vali ve kumandanlar tayin eylemekte ve bunlara millet

namına her nevi salâhiyeti vermektedir. Kongreniz bu husustaki kararları ile bizi harekâtımızda ve ileri mesâimizde daha çok destekliyecektir.,,

Kongre Paşanın izahatını dikkatle dinleyip etrafiyle münakaşa ettikten sonra her hususta alınan tedbirlerde mutabık olduğunu belirtti, Ali Fuat Paşa'ya verilen salâhiyeti tasvip etti ve hattâ daha çok şedit hareket edilmesini tavsiye ederek mesâisine fiilen nihayet verdi.

Meğer Kimin
"Zâdei Mâri-
feti" İmiş!

Erzurum'da mesâimizden bahsederken bizi ve Mustafa Kemal Paşa'yı bir hayli sinirlendiren, üzen lüzumsuz bir terör teşkilâtının ortaya çıkmış olmasına işaret etmiş ve bu teşkilâtın "Karakol Cemiyeti" adı ile çalışmaya başladığını, fakat, bir muamma halinde gizli kaldığını tebarüz ettirmiştim.

Başkumandanı, Erkânı Harbiye Umumiye Reisi, ordusu ve bir hükümet teşkil edecek memur kadrosu mevcut olduğunu ve zamanında ölüm saçarak meydana çıkacağını ilân eden bu cemiyetin ortalığı bir hayli karıştırmasına rağmen kimler tarafından kurulduğunu öğrenememekliğimiz hakikaten bizler için bir hususî üzüntü mevzuu olmakta devam ediyordu.

Meğer, bu eser Kara Vasıf Beyin "zâdei mârifet"i imiş!

Kara Vasıf Bey Paşa ile manda meselesini münakaşa ederken bahis gele gele "Karakol Cemiyeti" ne dayandı. Paşa merakla:

— Kimdir bu Karakol Cemiyetini kuranlar?

Diye sorunca Kara Vasıf Bey:

— Benim..

Deyivermesin mi? Hayret içinde kaldık. Paşa :

— Pekâlâ, Başkumandanınız, Erkânı Harbiye Reisiniz kim?

Diye sorunca da :

— Hepsi siz..

Diyerek ilâve etti :

— Her şeyi hazırlayan, nizamnameyi teksir eden, her tarafa gönderen bendim. Maksadım, bir terör ve tedhiş uyandırarak zaafa duçar olanları silkindirmeyi temin eylemekten ibaretti..

Bir kördüğümü çözmüş oluyorduk amma, Paşa Milli Mücadele kuvvetlerini ve taraftarlarını şaşırtan bu teşebbüsü asla affetmiş bulunmuyordu!

Sivas kongresinin son beş günü içinde bir yandan manda meselesi Mustafa Kemal Paşa'nın ve manda aleyhdarlarının sınırlarını bozar ve yorarken, bir yandan da Mustafa Kemal Paşa'yı şahsan ve hattâ en yakınlarına bile haber vermeksizin bizzat iştilal ettiği "Ali Galip" meselesinin ayrıca ve ehemmiyetle yordduğu bilâhare bütün vuzuhu ile anlaşıldı.

Ali Galib'in
Tenkili ve
Mustafa
Kemal

Paşa, Sivas kongresine, kendisine, Millî Mücadeleye ve memleketin kurtuluşu aleyhine İstanbul hükümetinin hazırladığı bu suikasti haber alır almaz kongreyi, bizleri telâşa düşürmemek, ilk tedbirleri şahsen almak, kongreyi selâmet ve sükûnet halinde yürütmek ve neticelendirmek yolunu tercih etmiş ve Heyeti Temsiliye'nin seçilip ilk içtimasını yapmasına kadar bu husustaki bütün faaliyetini mahrem tutmuştur. Heyeti Temsiliye ve kongrenin hâdiseye ittıla kesbetmesi hemen hemen ilk tedbirlerin müessir netice vermesi zamanına rastlamıştır. Büyük enerji, seri karar, yorulmaz tahammül isteyen safhalar esas itibariyle Mustafa Kemal Paşa'yı şahsan meşgul etmiştir. Bu da, Mustafa Kemal'in ne ölçüde muazzam bir adam ve millî tarihin seyri içinde sel halinde bir enerjiyi akıtmaya nasıl muktedir olduğunu gösteren misallerden biridir.

Hâdisenin Heyeti Temsiliye'ye intikal etmesine kadar cereyan eden bu enteresan safhasını bizzat Paşanın bize naklettiği tafsilât ve izahat olarak ve vesika suretlerine dayanarak, şu şekilde ifade edebilirim :

Biz daha Erzurum'dayken 3 Temmuz 1335 tarihi ile On Üçüncü Kolordu Kumandanlığına ve bu kolordunun Erkânı Harbiye Reisi Halit Bey'le Samsun mutasarrıfına Celâdet ve Kâmuran Âli isminde iki zatın doğu vilâyetlerinde bir şuriş çıkarmak, Kürtlük cereyanı uyandırmak gayesiyle ve külliyetli miktarda ecnebi parasını hâmil olarak İstanbul'dan hareket ettikleri bildirilmiş ve bunların tarassut altına alınması ve icabında derdest edilmeleri tebliğ edilmişti.

Aradan bir hayli zaman geçtikten sonra, Sivas kongresinin tam ikinci günü On Üçüncü Kolordu Kumandanı Bedirhanî Celâdet ve Kâmuran ile Diyarıbekir'li Cemil paşazade Ekrem ismindeki zatların beraberlerinde ecnebi bir zabıt ve müsellâh sivil atlılar olduğu halde Malatya'ya geldiklerini, mutasarrıf ve belediye reisi tarafından istikbal edildiklerini bildirdi.

Yine On Üçüncü Kolordu Kumandanı Malatya'daki süvari alayı mevcudunun az olması hasebiyle bunları tevkife cesaret edemediğini ve tevkifleri hakkında İstanbul'a müracaat edilerek talimat ve kuvvet istendiğini haber veriyordu.

Kâzım Karabekir Paşa da ecnebi zabitanın Kürt, Türk ve Ermeni nüfusu hakkında tetkikat yapmak gayesiyle ve İstanbul hükümetinin müsaadesiyle kendi mıntakasında dolaşmaya başladığını bildiriyordu.

Merkezi Diyarbakir'de olan On Üçüncü Kolordu Kumandanının bu telgrafı dikkatimi celbetti. Malatya'ya geldiği bildirilen müsellâh sivil süvari miktarı neydi ki alayın kuvvetiyle bunlara dokunulmaya cesaret edilemiyordu? Niçin İstanbul'dan talimat istemeye lüzum görülüyordu?

Bu tereddütlü ve bana gayri samimî bir ifade arzeden noktayı kafamda halle çalışırken Üçüncü Ordu Müfettiş Vekili ve On Beşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Sivas'ta Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey'e aynı mesele hakkında 6.9.1335 tarihi ile yazdığı şifre telgraf geldi. Bu telgraf şuydu:

“— Bedirhan ailesinden Celâdet ve Kâmuran ile Diyarbakir'li Cemil Paşa ailesinden ve firarilerden Ekrem namında üç şahıs silâhlı Kürtler muhafazasında ve vaktiyle Diyarbakir vilâyetinde aleyhimize propagandalar yapan İngiliz binbaşı Noel refakatinde olarak, Elbistan, Varga üzerinden Malatya'ya geldiler. Mutasarrıfla, belediye reisi tarafından istikbal edildikleri ve binbaşı Noel'in, Türk, Kürt, Ermeni nüfusunu tetkik etmek üzere hükümeti merkeziyenin müsaadesiyle dolaştıklarını söylediği, fakat yedinde vesika olmadığı Malatya'daki süvari alayının mevcudunun azlığı dolayısıyla bunların derdestine cesaret edemediği, maahaza bunların derhal tevkifi için İstanbul'a müracaat edildiği, On Üçüncü Kolordudan bildirilmiştir.

Bu adamların ne maksat ve ne vazife için nereleri gezecekleri hakkındaki malûmatı, Harput valisinden sordum.”

KÂZIM KARABEKİR

Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey 7.9.1335 tarihli ve “zata mahsus dakika tehiri gayri caizdir” işaretli şifre telgrafı ile ve direktifimizle şu telgrafı Diyarbakir'de On Üçüncü Kolordu Erkânı Harbiye Riyasetine çekti :

“Memleket için pek muzır harekât icrasiyle meşgul oldukları tahakkuk eden vali Galip Bey’le Malatya mutasarrıfı Bedirhanî Halil, Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Beylerle refakatlerinde bulunan İngiliz binbaşısının behemehal tevkif ve Sivas’a sevk edilmeleri için bizzat On Beşinci Alay Kumandanı İlyas Bey’in emrinde altmış kadar atlı ve ester süvarinin en geç olarak 9. 9. 1335 de Harput’tan Malatya’ya hareketi icap etmiş ve tesrihan lımasla doğruca mezkûr alay kumandanlığına da tebligat yapılmıştır.

Bu müfrezenin sürati hareketinin teminini ehemmiyetle rica ederim. Berayi muavenet yarın Sivas’tan otomobil ile bazı zabitan dahi gönderilecek ve müfreze için vesaiti nakliye tedarikinde ihtiyar edilecek masraf da buraca tesviye edilecektir.

On Beşinci Alay’a verilecek emir suretinin âcilen iş’arını ayrıca rica ederim. Bu hususlara kumandanınızın muvafakati olmasa bile icrası elzemdir.”

On Üçüncü Kolordu Erkânı Harbiye Reisi Halit Bey’e bu tarzda tebligat yapmamızın sebebi, Diyarıbekir’de bulunan On Üçüncü Kolordu Kumandanının uyandırdığı tereddüt idi.

Nitekim Erkânı Harbiye Reisi Halit Bey, verdiği cevapta, “Tevkif hakkındaki arzuya muttali oldum, bu bapta kumandan beyin emir vereceğini zannetmiyorum. Çünkü, havassı askeriyelerine tamamen vâkıfım. Tarafımdan vuku bulacak tebligatı ise, icrada tamamen tereddüt ederler. Bu bapta İstanbul ile muhabere edeyiz.

Bu hale göre icrai icabı menuhu reyî âlileridir”

Diyordu. Ve.. yine 15 inci alay kumandanı İlyas Bey de Üçüncü Kolordu Kumandanının emrine verdiği cevapta :

“13 üncü kolordudan aldığım emir üzerine hareketimi tehir ettim. Kolordunun muvafakati olmadan, hareket etmeğim münasip olmayacağından, hareket emrinin kolordudan tebligatine delâlet buyurulması”

Hususunu bildiriyordu.

Anlaşıyordu ki, Diyarıbekir’deki kolordu kumandanı zaaf gösteriyor, verilen ve ittihaz edilen emir ve kararların icrasında taallül ediyordu.

Kumandanın değiştirilmesi ve emri kumandanın elinden alınması zarurî bir keyfiyet oluyordu.

Fakat bir tecrübe daha gerekiyordu. Sükûnetle Halit Beye, bizzat şu tebliği yaptım :

“— Zevatı malûmenin habaseti sabittir, hükümeti merkeziye, bu habasette müşterektir. Oradan emir beklemek, düşmana fırsat, vermektir. Bu bapta tebligatımız veçhile hiç kimseyi tereddüde sevketmiyecek surette derhal emir vermek, vakit geçirmemek lâzımdır.

Kolordu kumandanının tereddüt edeceğine ihtimal veriyorsanız, zatı âliniz tarafından Elâziz ve Malatya'daki alay kumandanlarına vâki tebligatımızın aynen icrasını bildiriniz. Lüzumu hakikî varsa kumandayı münasip gördüğünüz fırka kumandanlarından birisi deruhte etsin. Teenni zamanı geçmiştir. İcraat ve cevabınıza muntazırız kardeşim.”

Mesele nazikti ve hakikaten dikkat ve basiret gösterilecek bir meseleydi. Zira başta vali Ali Galip ve Bedirhanîlerden olan mutasarrıf Halil ve yine Bedirhanîlerden Kâmuran, Celâdet, Cemil Paşa zade Ekrem ve İngiliz binbaşısı Noel aşiretleri ve vatandaşları tahrik suretiyle, ortalığı altüst edebilirlerdi.

Alaylar, fırkalar esaslı bir kuvvet çıkarmaktan âcizdi ve nihayet bir alay elli altmış neferden ibaret bir kuvvetti.

Şu halde işi tevessüüne meydan vermeden bastırmak lâzımdı. Ne çare ki Diyarbekir'deki kolordu kumandanı, arzularımıza rağmen zaaf gösteriyor, valiyi ve saireyi tevkiften çekiniyor ve zamanın nezaketinden bahisle şimdilik tevkiflerinin doğru olmayacağı mütaleasını muhafaza ediyor ve hususî surette talimat verdiğimiz alay kumandanlarını dahi icraattan alıkoyuyordu. Alay kumandanı İlyas Bey'in: “Hareket hazırlığım ikmal edilmiştir. Fakat kolordu hareketimin tehirini emrediyor. Kolordunun muvafakati olmadan hareketim münasip olamaz, hareket emrimin kolordudan tebliğine delâlet buyurulmasını sabırsızlıkla bekliyorum” demesi, bâriz bir surette bunu gösteriyordu. Bu ihbarla, meseleyi halledebilmek için ya Diyarbekir'deki kolordu kumandanını değiştirmek, yahut da yola getirmek gerekiyordu. Tekrar alay kumandanı İlyas Bey'e :

“Zevatı malûmenin habaseti tahakkuk etmiştir. İstanbul hükümeti de bunların habasetinde müşterektir. Kolordu kumandanının bu hususta istizah etmesi ve cevap beklemesi hatıra gele-

bilir. Meselenin hallini sizden bekliyoruz ve cevabınıza muntazırız. Malatya'daki icraatınızı müteakip icap ederse, Sivas'ta bize iltihak edersiniz” tarzında bir şifre yazdım.

Malatya'da süvari On İkinci Alay Kumandanı Cemal Bey de vardı. Onu da makine başına çağırttım, hâdise hakkında malûmat istedim.

Kâmuran, Ekrem, Noel ve valinin beraberinde ancak on beş müsellâh vüsari olduğu anlaşıldı. Alayın kuvveti de meğer bu kadarmış ve bu cihetle tevkiflerine imkân yokmuş. Hayret ettim ve bu mütaleayı doğru bulmadım.

Malatya'daki süvari ve topçu alayları zabitanının bu işe kâfi geleceği aşikârdı. Cevabın menfiliği ancak Cemal Bey'in ve ona hâkim tesirlerin menfiliğini anlatıyordu ve hele, alay kumandanının : “Valiyi de beraber mi tevkif edeceğiz?” sualine “evet” diye cevap verişim, onu büsbütün ürküttü. Ben ise vali beyle binbaşı Noel ve arkadaşları Kâmuran, Celâdet ve Ekrem'in hemen bu gece tevkif edilerek Sivas'a gönderilmelerini ve bunun elzem olduğunu, Sivas ve Harput'tan da kuvvet yetiştirileceğini söylüyordum.

Cemal Bey: “Kuvvetim kâfi değildir” demekte ısrar etti ve esasen bunların tevkifleri hakkında On Üçüncü Kolordu Kumandanıyla muhabere cereyan ettiğini, neticede, vaziyetin nezaketi hasebiyle şimdilik tevkifleri muvafık olamayacağı emrinin alındığını da ilâve etti.

Bunun üzerine ben de bu zata daha başka bir şey söylene-miyeceğine kanaat hasıl ederek sadece: “O halde kendilerini tahtı tarassutta buldurunuz. Kolordudan emir gelecektir, şayet bir tarafa giderlerse istikameti hareketlerini derhal bildiriniz” dedim.

On Üçüncü Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'in mütereddit, zayıf hareketi ve ilhamları yüzünden ne kolordu erkânı harbiye reisi Halit Bey'den, ne de alay kumandanı İlyas ve Cemal Beylerden fayda geliyordu.

Fakat bu zevatı harekete getirmekten başka çare yoktu. Mânevî bir baskı yapmak ve bu baskıyı maddî hareketlerle de desteklemek gerekiyordu.

Paşa, Recep Zühtü'yü Malatya'ya gönderdiği gibi, bir yandan Cevdet ve Halit Beylere şifre ile ısrarlı talimat vermeye ve ikaz-

lar yapmaya devam ederken bir taraftan da On Beşinci ve Üçüncü Kolordulardan Harput ve Malatya istikametine bazı kitaları kaydırmak icap ediyordu.

Bu harekete başlandı ve başlandığından da On üçüncü Kolordu haberdar edildi ve bu hareket derhal tesirini gösterdi ve gerek Cevdet Bey, gerek Halit Bey Harput'taki alay kumandanı İlyas Beye Malatya'ya süratle inmesi için emir verildiğini bildirdiler.”

Bundan öteye cereyan eden safahat hâdisenin Heyeti Temsilîye'ye intikal eden ve Mustafa Kemal Paşa ile müşterek mesaiyi sağlayan safhalarıdır.

Fakat, Mustafa Kemal Paşa, dâvayı kendi tedbirleriyle halletmiş ve olmuş bitmiş şekli ile Heyeti Temsilîye'ye getirmişti.

Mamuretülaziz, Harput valisi Ali Galip ve hempaları tevkif edilmemişler, fakat muzır faaliyetlerinden menedilmişlerdi.

Tevkif edilmemelerinde ise, ya bir anlayış buhranı, ya bir sabotaj âmil ve müessir olmuştu. Çünkü, Ali Galip, mutasarrıf Halil Rami ve arkadaşları kaçtıkları gece, Malatya hükümet konağında toplu bir halde bulunuyorlarmış.

Dokuzuncu Alay Kumandanı bunları hükümet konağında sarıp basarak tevkif edeceği yerde mutasarrıfın evini sarıyor ve âdeta :

— Sizi tevkif edeceğiz, kaçın kurtulun..

Demek istiyor. Bu hususta On üçüncü Kolordu Kumandanı'ndan ve alay kumandanlarından gelen telgraflardaki tafsilât okunurken Mustafa Kemal Paşa öfkeyle :

— Hükümet konağında müçtemi olan hainleri basmak varken, mutasarrıfın evini abluka etmek, muhabereyi kesiyoruz, diye telefon hattını koparmak ve mutasarrıfın karısına hükümet konağına haber gönderip vaziyetten kocasını haberdar etmek fırsatını kazandırmak, onlara kaçınız demekten ve müsamaha göstermekten başka bir şey değildir.

Beş on silâhlı ile dövüşmekten çekinmek, hem de Harput'tan İlyas Beyin müfrezesiyle Malatya'ya gelmesinden sonra çekinmek ve hainlerin firarını teshil etmek ve herhangi bir müsademenin büyük bir mesele çıkacağını vehmeylemek dürüst bir mantığın ve görüşün ifadesi olamaz.

Diyor, ilâve ediyordu :

— Hele firarilerin İlyas Bey'in kuvvetlerinin Harput'tan hareket ettiğini öğrendiklerini kaydetmeleri, ne garip şeydir. Telgrafhane alay kumandanı Cemal Bey'in emri ve mürakabesi altındayken Ali Galip ve arkadaşları Harput'tan nasıl haber alabilirler?.

Paşa, bu telgraflarda :

“Firarilerin kuvvet toplanarak Malatya'yı basmalarının muhtemel olduğu hakkındaki rivayetlerden” bahsedilmesini de hidetle karşılıyor :

— O halde, avuçlarının içinde bulunan hain ve suikastçıları niçin kaçırdılar?

Diyordu. Fakat, hâdisenin seyri inkişaf ettikçe, İstanbul hükümetiyle vali Ali Galip arasında teati edilen gizli telgraf muhabereleleri ele geçtikçe, Ali Galip hâdisesinin büyük ve vahim ehemmiyeti kat kat anlaşılıyor ve Ali Galip'in İstanbul hükümetinin tertibi ile Mustafa Kemal Paşa'yı ve millî mücadele ruhunu kökünden temizlemeye memur edildiği bütün vesikalarıyla gözönüne çıkıyordu.

İşin gerek bu safhasını ve gerek firar safhasını takip eden devrelerini en iyi şekilde anlatmış olmak için bu husustaki telgrafları sırasıyla kaydetmek yerinde olur. Ancak telgraflara geçmeden iki noktayı işaret etmeliyim: Vali Ali Galip ve mutasarrıf Halil Rami Bedirhanî kaçtıkları anda pek sıkıya gelmiş ve şaşkınlığa uğramış olacaklar ki, Malatya Mal sandığından bir senet mukabili aldıkları 6.000 lirayı da beraberlerinde götürmemişler ve kasanın önündeki masa üzerinde bırakmışlardır.

Bu senette :

“Mustafa Kemal Paşa ve âvanesinin tenkili masrafına karşılık olmak üzere olbaptaki emre tevfikân altı bin lira alınmıştır” denilmekte ve vali Ali Galip, mutasarrıf Halil Rami imzası bulunmaktadır.

Recep Zühtü'nün Malatya'ya gönderilmesi hakkında da Paşa şöyle derdi :

— İlyas Bey 250 ester süvari ve iki mitralyözle Harput'tan Malatya'ya gitti. Cemal Bey'in alayı da Malatya'daydı. Fakat hainler kaçtı. Yolda otomobil bozulmayıp ta Recep Zühtü oraya

vaktinde gidebilseydi, valiyi de hepsini de toparlar getirirdi. Neyse ki, büyük bir belâyı büyük bir musibetin vukuuna fırsat bırakmaksızın atlatmış olduk.”

Ali Galib'e
Verilen Sui-
kast Vazifesi

Şimdi Ali Galib'in firarını ve müteakip hâdiselerini sıra ile tarihî vesikalardan, Paşa'nın izahlarından ve Heyeti Temsiliye müzakereleri notlarından okuyalım :

I — Harput'tan (Elâziz) Malatya'ya vasıl olan 15 inci Alay Kumandanı İlyas Bey'in telgrafı:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1 — 10/9/1335, saat ikide bilâ vukuat Malatya'ya muvasalat olunmuştur.

2 — Zevat-ı malûmenin kâffesi maalesef Kâhta istikametinde firar ettikleri, tafsilâtın müteakiben arzedileceği maruzdur.

Alay 15 K.

İLYAS

II — Malatya'da süvari Alay Kumandanı Cemal Bey'den gelen telgraf :

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

1 — Harput valisi ile Malatya mutasarrıfı ve İngiliz binbaşısı ve hempaları olan malûm eşhas, Alay Onbeş'in Elâziz'den hareketini ve kendilerinin tevkif edileceklerini haber alır almaz, bugün alessabah firar etmişlerdir.

Bunların Kâhta'daki Bedirağa nezdine gittikleri ve oradan tedarik edecekleri efrad ile burayı basmağa gelecekleri mervidir.

2 — Bunların ve Bedirağa aşiretinin fenalığa cüret ettikleri takdirde takibat icrası hakkında kolordudan emir alınmış ve izleri takip edilmekte ve netice ayrıca arzedilecektir.

3 — Alay Onbeş kumandanı maiyetindeki kuvvetle bugün saat ikiden sonrada, Malatya'ya geldikleri maruzdur.

Süvari alay 15 K.

Binbaşı

CEMAL

Heyeti Temsiliye bu telgraf üzerine Malatya'nın basılması ihtimali karşısında alınacak tedabiri etrafiyle görüşüyordu.

Kürtlerin İstiklâl daiyesiyle bir şüriş meydana getirememeleri için askerlikçe lâzım gelen tedabirin ittihazı Paşa'ya bırakıldı.

Paşa, ertesi gece alınan tedabiri askeriyeyi anlattı. Not defterimde bu hususta Paşa'nın beyanatı olarak şunlar yazılıdır:

“— İlyas Bey'e firarilerin derdesti, kürtlük cereyanına meydan verilmemesi, jandarma kumandanı Tevfik Bey tarafından Malatya mutasarrıflığı vazifesinin rüyet edilmesi; namuslu ve hamiyetli bir zatın Harput valiliğini işgal etmesi ve Malatya ve Harput'ta kuvayi hükümeti ele alarak vatan ve millet aleyhinde bir harekete meydan verilmemesi.

Firarilere uyanların hemen imha edileceğinin tamimi ve bize tehlike iras edecek ecnebi askerine de mukabele olunacağına nazarı dikkate alınması hususlarını bildirdim.

Firarilerin aşairden bir takım vatandaşları toplayabilmeleri ve belki de o civarlarda bulunan ecnebi kuvvetlerinden de istifadeyi düşünmeleri ihtimali karşısında ayrıca askerî takviye tedbirleri de aldım.

Sivas'tan bir ester süvari kıta Malatya'ya sevkolunacak ve Üçüncü Ordu kuvvetleri mümkün olduğu derece cenuba kaydırılacaktır.

On Üçüncü Kolordu, firarileri derdeste ve menfî hareketlerine meydan vermemeye çalışacak, Mamahatun'daki süvari alayı da Harput istikametine hareket edecektir.

Üçüncü, On Üçüncü, On beşinci Kolordu Kumandanları herhangi bir hareket takdirinde müştereken kuvvetlerini harekete getireceklerdir.”

Paşanın bu izahatını gece saat ikiye kadar devam eden Heyeti Temsiliye müzakeresinde tasvip ettik. Çekilen telgrafların suretleri de şunlardır :

Şifre - acele

Diyarbakir'de 13 üncü Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi
Halit Beyefendi'ye

1 — Malatya vaziyeti malûmu âlileridir. Hainlerin takip ve derdesti hakkında kolordunuzdan emir verilmiş olduğu pek musiptir. Üçüncü Ordu Aziziye'deki iki bölüklü süvari alayına

en kısa yoldan caddeye çıkarak, Malatya'ya yürümek emrini verdi.

On beşinci Kolorduya Mamahatun'daki süvari alayını Harput'a sevketmesini yazdık. Malûmunuz veçhile Sivas'tan ayrıca bir ester süvari müfrezesi evvelisi akşam Malatya istikametine tahrik olundu.

2 — Dahiliye Nazırı ile Harput valisinin elde edilen şifreli muhaberatından Ali Galip Bey'le hempalarının kuvayi mühimme toplanarak Sivas üzlerine yürümek gibi bir hiyaneti vataniyeye teşebbüs etmek istedikleri tahakkuk eylediğinden maruz kuvvetlerin yetişmesiyle intizara lüzum kalmadı, eşirrayı mumaileyhiminin serian takip ve derdestleri ve kürtlük cereyanına müsait zemin husulüne mahal bırakılmaması için kolordunuzca her türlü tedabire tevessül edilmesi pek mühimdir.

Tedabiri müttehize sayesinde mezkûr mıntakada başgösteren Kürtlük cereyanının tamamen akamete uğrayacağı bedihîdir.

3 — Firar eden vali ve mutasarrıf yerine şayanı emin ve itimad ashabı namustan iki zatın sürati tâyini pek lâzımdır. Her taraftan Malatya'daki jandarma kumandanı da muvafık görülmekte ise de Diyarbekir mektupçusuna itimad olunmamaktadır.

Herhalde bu iki mevkie kürtlük cereyanını kökünden sökecek millî birlik uğrunda vâkıfane, cansiperane çalışacak zevatın serian tâyini pek lâzımdır.

Vaziyeti ahireye nazaran bu meselede hükümeti merkeziyenin istihsali rey ve muvafakati bittabi mevzuu bahsolamaz. Bu baptaki mütaleanıza ve ittihaz kılınacak tertibatın iş'arına muntazırız.

Erzurum'da 15 inci Ordu Kumandanlığına

Harput valisi Ali Galip Bey'le Malatya mutasarrıfı ve İngiliz binbaşı Mister Noel ve hempaları askerin Harput'tan Malatya'ya hareketini duyunca Kâhta istikametine firar etmişlerdir.

Bunların o civarda Bedirağa nezdine giderek efradı cem ile mukabil harekâta kıyam eyliyecekleri ve ihtimal ki Maraş'ta İngiliz kuvvetlerinden de istiane edecekleri tahakkuk eylemiştir.

13 üncü Kolordu takiplerine emir vermiş ve Üçüncü Kolordu da mümkün olduğu kadar kuvvetlerini cenuba doğru indirmiştir.

Vaziyetin tamamen millet lehine olarak temini ve bu hainlere kıpırdanacak bir fırsat verilmemesi için azamî tesirin gösterilmesi lüzumu tabii bulunduğundan Mamahatun'daki süvari alayının Harput istikametine tahrikinin tarafımızdan tensip edilmekte olduğunu arzederiz.”

Bütün bu faaliyetler cereyan ederken Onbeşinci Alay Kumandanı İlyas Bey yine bir telgraf ile firarilerin bir gece Raka'da kaldıklarını ve ertesi geceyi de yine Raka'ya yakın bir aşiret nezdinde geçireceklerini bildiriyor, ve bunların aşiretleri iğfal ve ikna ederek millî mücadele ve kongre aleyhine ayaklandırmaya çalışacaklarını haber veriyordu.

Bunların faaliyet ve plânları hakkında tamamiyle aydınlanmış bulunuyorduk. Çünkü, İstanbul hükümetinde Dahiliye Nazırı Mehmet Ali ve Harbiye Nazırı Süleyman Şefik imzası ile vali Ali Galib'e gönderilen şifre telgrafın suretlerini ele geçirmiş bulunuyorduk.

16 — 17 Eylül gecesi saat iki buçuğa kadar Heyeti Temsiliye halinde ve iki buçuktan sabaha kadar da Mustafa Kemal Paşanın hususî arkadaşları sıfatıyla devam eden görüşmelerimizde bütün bu vesikalar incelenmiş, üzerlerinde görüşülmüştü.

Paşa, sabahlara kadar oturmayı ve öğleye doğru kısa bir uyku ile iktifa ederek uyanmayı itiyat edinmişti.

Filhakika biz, bu itiyada uyamıyor; çok rahatsız oluyor, hattâ bitâp düşüyorduk. Fakat, Mustafa Kemal ile yaşayabilmek, çalışabilmek için bu çaresizliğe katlanmak birinci şarttı.

İstanbul hükümetinin geniş tertibini ve İngiliz binbaşısı Noelin bu geniş suikast tertibatından faydalanarak ortaya çıkacak teşevvüsten istifade ile bir Kürt isyanı ve Kürdistan istiklâli çıkarmasını istihdaf eden hareketini bütün vuzuhiyle tebarüz ettirmek için Mustafa Kemal Paşa'nın büyük nutkunda münderic bulunmalarına rağmen, bazı vesikaları burada da aynen nakletmek gerekmektedir.

O gece, yâni 16 — 17 Eylül...

Bunların faaliyet ve plânları Paşa ile yapılan Heyeti Temsiliye toplantısında okuduğumuz telgraflardan en mühimmi ve en mel'unanesi şuydu :

Elaziz Valisi Ali Galip Beyefendiye

Bizzat hallolunacaktır.

8 Eylül 1335 No. 2 :

Arz olunmuştur. İradei seniyesi bugün sâdır olacaktır. Binaenaleyh kesbi katiyet etmiştir. Talimat şudur : Malûmunuz olduğu veçhile Erzurum'da kongre namı altında birkaç kişi toplanarak bir takım kararlar ittihaz ettiler. Ne toplananların, ne de ittihaz ettikleri kararların esası, ehemmiyeti vardır.

Fakat bu haller, memleketçe bazı kıylü kali mucip oluyor, Avrupa'ya ise pek mübalâğa ile aksettirilmekte oluyor. Binaen alâ zalik pek fena sui tesirat hasıl etmekte oluyor.

Ortada şayanı ehemmiyet hiçbir kuvvet, hiçbir vak'a olmadığı halde, mücerret bu mübalâğat ve sui tesirattan endişeye düşen İngilizlerin ahiren Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları istidlâl olunuyor.

Hükümetin, umum sırasında tarafımıza da icra ettiği tebliğatı malûmeye mugayir hareketine devam etmekte olursa çıkarılacak ecnebi kuvvetlerin Sivas'a ve oradan daha ilerliyerek birçok mahalleri işgal etmeleri ihtimali baid değildir. Bu ise memleketin menafiine bittabi münafidir.

Erzurum'da toplanan eşhası malûmenin kariben Sivas'ta içtima ederek, yine bir kongre akdetmek istemekte oldukları muhaberati vakiadan anlaşılıyor.

Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiç birşey çıkmıyacağı hükümetçe malûmdur. Fakat bunları Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir.

İşte bunun için bunların orada toplanmasına meydan vermemek icap ediyor. Bunun için de evvel beevvel, Sivas'ta hükümetin itimadı tâmmına mazhar ve selâmeti memlekete muvafık olan, tebliğatı harfiyyen icraya âzim vali bulundurmak lâzım gelmektedir.

Zatı vâlâlarını, anın için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sivas'ta kongre akdetmek istemekte olan birkaç kişiye mümaneat etmek o kadar güç birşey değilse de, erkân ve ümera ve zabitan ve askerinin bazıları da bunlarla hemfikir olduğu anlaşılmasına nazaran hükümetin ittihaz edeceği tedabiri ellerinden geldiği kadar tas'ip ve eşhası malûmeyi mümkün olduğu kadar iltizam edecek-

leri nazarı dikkate alınarak şayanı itimat bir iki yüz kişinin refakatinizde bulunması, temini muvaffakiyet için münasip görülmektedir.

Binaberin evvelce yazdığım veçhile oralardaki Kürtlerden itimad edilen yüz, yüz elli kadar süvariye birlikle alarak ve niçin oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeyerek Sivas'a hiç kimsenin intizar etmediği bir zamanda bilvusul vali ve kumandanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarma ve askeri miktarları cüz'î olmakla beraber hüsnü idare edecek olursanız karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı cihetle derhal tesisi nüfuz ederek içtima meydan vermemiş olacak ve orada bulunanlar varsa hemen derdest edip mahfuzen İstanbul'a gönderebileceğiniz derkârdır.

Bu suretle ihraz olunacak nüfuz ve iktidarı hükümet, dahilde sergüzeştçüyaneye harekette bulunanları yıldırarak, bu gibi harekâtı gayri maraziyenin vukuuna mâni olacağı gibi, hariçte de pek ziyade hüsnü tesir ederek ecnebilerin asker çıkarmak ve oraları işgal etmek hususlarındaki tasavvurlardan sarfı nazar etmeleri için hükümetçe bir mümsiki kaviye müracaat ve teşebbüs teşkil edecektir. Zaten Sivas muteberanı ahalisinden bazılarından mev-sükan tahkik olduğu veçhile ahali, bu politikacıların tahrikâtından para toplamak için vâki olan tazyikatından pek ziyade müteneffir ve bunların men'i için hükümete her suretle müzahereteye hazırdır.

Orada jandarmaya derhal yazılacak istenildiği kadar efrad bulunacağı ve buna müteneffizan tarafından sureti mahsusada muavenet olunacağı ihbar edilmektedir.

Bu suretle miktarı kâfi ve hükümete kaviyyen merbut bir jandarma teşkil edildikten sonra, birlikte götürüleceğiniz süvarileri tatyiben yerlerine iade ederiz. İşte yapılacak tedabir bundan ibarettir. Bunun kemali sühuletle ve muvaffakiyetle tatbiki mücerret derececi nihayette iltizamı mektumiyete vabestedir.

Sivas'a memuriyetinizden hattâ o cihetlere gideceğinizden efradı ailenizden en emin olduğunuz hiç kimseye bile bahsetmeyiniz ve Sivas'a girinceye kadar maksadı yanınızdakilere bile sezdirmeyiniz.

Bu, muvaffakiyetin üssülesasıdır. Bu cihetle şimdilik herhalde ailenizi orada bırakarak etraftaki aşairi teftiş için beş on

gün duracağınızı efradı ailenize ve sairelerine bilifade hemen hareketle bir gün evvel Sivas'a bağteten vasıl olmağa gayret eylemelisiniz. Oraya vüsulünüzde âtîde münderiç telgrafname icap edenlere bittebliğ vali ve kumandanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız.

Bir taraftan da makine başında nezarete iş'arı keyfiyet eylemelisiniz. Bu suretle vaziyet malûm olur olmaz size yine makine başında tarafımdan icabı hale göre tebligatı lâzime icra olunacaktır.

Bu suretle işe başladıktan sonra ne vakit münasip görürseniz, ailenizi ve eşyanızı Sivas'a celbedebilirsiniz. Şu kadar ki eylevm orada bulunan Reşit Paşa'nın valilikten azlolunduğunu, yerine diğerinin gönderileceği her nasılsa şayi olarak müşarün-ileyh tarafından nezarete müracaat edildiğinden ve isimleri malûmunuz olan kimselerin Sivas'ta kariben birleşmek istedikleri iş'aratı vakiyadan anlaşıldığından beyhude bir dakika geçirilmeyerek bir an evvel hareket ve bir saat evvel muvasalata gayret etmeniz de maslahaten ehem ve elzemdir.

Şu esabap ve mülâhazata göre ne vakit hareket ve ne kadar müddette muvasalat edebileceğinizin iş'arı muktazidir.

Sivas'ta ibraz edeceğiniz telgrafname şudur: Zatı âlilerinin Sivas vali ve kumandanlığına tayinleri meclisi vükelâ kararıyle bilistizan şerefsadır olan iradei seniyei hazreti padişahî iktizasından olduğundan hemen hareketle bu telgrafnameyi Sivas'taki memurini mülkiye ve askeiyeden icap edenlere bilirae, vali ve kumandanlığı deruhte ederek, ifayı vazifeye mübaşeret ve hemen iş'arı keyfiyet etmeleri tebliğ olunur.

3. 9. 1335

Harbiye Nazırı
SÜLEYMAN ŞEFİK

Dahiliye Nazırı
ÂDİL

Ali Galip sevinç içinde ve habaset hükümetine yaranmak gayreti peşinde hemen faaliyete geçiyor, fakat para lâzım. Dahiliye Nezaretine çektiği şifre ile, eşkıyanın, yâni Mustafa Kemal ve bizlerin takibine kâfi kuvvetle çıkacağını ve talimat dairesinde gerek müsademe ve tenkilde ve gerek işleri başarmakta muhakkak muvaffak olacağını bildiriyor. Ancak bütün bu işler için sarfi gereken parayı nereden temin edeceğini soruyor.

Dahiliye Nazırı, jandarma tahsisatına mahsuben mal sandığından temin edilmesini bildiriyor ve daha üstüste birkaç telgrafla da Ali Galib'i hemen Sivas'a yürümesi, valilik ve kumandanlığı bir an önce ele alması, Mustafa Kemal ve avanesini derdest etmesini tebliğ ediyor.

Filhakika, Ali Galip tesbit ve teşebbüs sahasında ve Mal sandığı kasasından 6000 lira çekmekte muvaffak oluyor. Amma, tafsilâtını yukarıda da izah ettiğim gibi Mustafa Kemal'in enerjik ve vaktindeki tedbirleri karşısında hem kaçıyor, hem de Mal sandığından aldığı parayı bile cebine indirmeye fırsat bulamıyor.

Heyeti Temsiliye'de bütün bu telgrafların okunmasından ve gereken kararların alınması müzakere edildikten sonra, Rauf Bey ve arkadaşlar odalarına çekilmişlerdi. Ben de ayrılmak üzereydim. Paşa Hüsrev Sami Bey'le bana :

— Birer kahve içeriz de öyle gidersiniz.

Diyordu. Bu:

— Sabahlıyacaksınız..

Demenin müjdesiydi. Kaldık. Emirber Ali'ye emretti :

— Ali bize birer şekerli kahve yap.

Ali :

— Paşam, şeker yok. Sade yapayım mı?

Deyince, Paşa, gülerek yüzüme baktı :

— Canım Mazhar Müfit niçin şeker aldırılmıyorsun?

Dedi, ben de gülerek

— Yarın inşallah aldırırım..

Dedim ve ilâve ettim :

— Hele şimdi sade içelim..

Emirber Ali sade kahveleri pişirmek üzere odadan çıktıktan sonra, Paşa, mahzun mahzun gözlerini gözlerimde dolaştırarak :

— Farkındayım. Yine züğürtledik..

Dedi.

— Evet paşam. Hem züğürtledik, hem de mevcut paramız şeker almaya müsait değil. Şeker çok pahalı.

Cevabını verdim. Paşa :

— Bu para işine bir çare bulmalıyız.

Diye mırıldanırken, Hüsrev Sami hemen atıldı:

— Paşam ne diye düşünüyoruz? Yarın Osmanlı Bankasından, Rejiden ve sair ecnebi müesseseler ve bankalardan istikraz yapalım.

Bana da teklif pek cazip gelmiş olmalı ki:

— Gayet muvafık. Hem de pek kolay.

Dedim. Mustafa Kemal birden kaşlarını çattı :

— Katıyyen olmaz. Buna müsaade edemem.

Diyerek gayet sert bir sesle devam etti :

— Zaten İstanbul bize Celâli diyor. Bir de bankaları ve ecnebi müesseseleri soyuyorlar, diye aleyhimizde bin türlü eracif neşredilmesine fırsat veremeyiz..

Hüsrev Sami de, ben de :

— Eşkiya demesinler, Celâli demesinler, bunların hepsi güzel. Fakat aç mı kalacağız?

Diye sorduk. Paşa :

— Aç maç, nasıl kalırsak..

Diyerek bahsi kesti ve :

— Konuşacağımız, düşüneceğimiz daha çok mühim şeyler var.

Dedi. Bu sırada yine alay kumandanı İlyas Bey'den bir yıldırım şifre geldi. Hemen açılan bu şifresinde İlyas Bey :

“Ali Galip, Halil Rami hempaları Raka civarında bin kadar aşiretliyi toplamışlardı. Fakat, ittihaz ettiğimiz tedbirler ve heyeti nâsiha vasıtasıyla süratle yaptırdığımız telkinler sayesinde aşiret mensuplarını dağıtmaya muvaffak olduk.

Firariler bu vaziyet üzerine, birşey yapmaya muvaffak olamayacaklarını ve elimize geçmek üzere bulduklarını kavırarak Kâhte tarikıyla Urfa istikametinde kaçmışlar ve oradan da Haleb'e geçmişlerdir.

İngiliz binbaşı Noel de saçmakta olduğu fesat tohumundan bir netice alamamış olarak Elbistan'a gitmiştir.

Son dakikada vali Ali Galip'ten bir teklif almış bulunuyorum. Ali Galip bu teklifinde kendisine dokunulmaması şartıyla her türlü siyasî faaliyetten vazgeçeceğini, ailesi efradını alarak memleket içinde istediği istikamete serbestçe gitmesine müsaade edilmesini istiyor.”

Diyor ve talimat beklediğini bildiriyordu. Ali Galip, demek daha Haleb'e varmadan bu plânı hazırlamış ve Malatya'daki emin bir adamına bu talimatı bırakmıştı.

Talimatı dahilinde hareket eden adam da alay kumandanına teklifi yapmıştı. Müspet cevap aldığı takdirde kendisine bildirecek ve Ali Galib'in şahsî emniyetini teminata bağlamış olacaktı.

Paşa :

— Asla böyle bir şey olamaz.. Belki de, Ali Galip bu teklifi ile yeni bir plân ve yeni bir tuzak kurmak peşindedir..

Diyerek, emretti :

— Derhal, kendisine red cevabı vermesini, temastan kaçınmasını, telgrafhanelerin sıkıca kontrol altında tutulmasını, mutasarrıf vekili Tevfik Beyin hükümet kuvvet ve nüfuzunu azamî surette hâkim kılmaya gayret etmesini, aşiret reisi Bedir ağa ile Geven aşireti rüesasını ve harekâtı hainaneye muhalif olan diğer rüesayı hüsnü idare etmek gerektiğini İlyas Beye bildiriniz..

Bu mevzu ve umumiyetle doğu cenup illerinde dolaşmak isteyen İngiliz ve ecnebî zabitlerinin tahrikât ve kargaşalık çıkartmak gayretleri üzerindeki konuşmalarımız bu gece de sabahlamamızı temin etmişti. Fakat, geceler bitiyor, hâdiseler bitmiyordu. Bir iki gün sonra, İlyas Beyden, On Üçüncü Kolordudan, cenup ve cenup doğu mıntakalarından gelen haberler bu havâlîde tahrikâtın gittikçe artmakta olduğunu, Mister Pil adında bir İngiliz miralayının da Malatya'ya geldiğini, Harput ve Diyarbakir mıntakalarındaki eşraf, rüesa ve memurini mülkiye ve askeriye ile temaslar yaptığını ve daha bazı İngiliz subaylarının muhtelif istikametlerde seyahatler yapmakta bulduklarını bildiriyordu. Hattâ İlyas Bey bir telgrafında :

“Kolonel Pil vali Galip Bey'in avdetine müsaade edilmesini istiyor ve geniş temaslar peşinde koşuyor.”

Diyor, Kürdistan kurulması lehinde propagandalar yapıldığını, aşiretlerin isyana teşvik edildiğini bildiriyordu.

Cenup doğu illerimizde başlayan geniş tahrikât Ali Galip suikastinin muvaffak olamamasına rağmen devam ediyor, İstanbul hükümetinin bu hususta ecnebilerle ve İngilizlerle teşriki mesaisi ve müsamahası muhtelif vesilelerle sabit oluyordu. Heyeti Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa için en ciddî şekilde mütale-

**İstanbul'la
Teması Kes-
mek, Yeni Bir
Hükümet
İsteme Kararı**

ası gereken vaziyet buydu. Hüseyin Rauf (Orbay) da Mustafa Kemal'in gece çalışmalarına bu ehemmiyetle iştirâk ediyor, Heyeti Temsiliye gece ve gündüz devamlı şekilde toplanıyordu. Heyeti Temsiliye kararı ile en önce İlyas Bey'e :

Kolonel "Pil"e memleket içinde dolaşmasının, eşraf, aşiret reisleri, memur ve askerlerle temasının doğru olmayacağını kat'i ve askerce tebliğ edilmesini, Haleb'e dönmesinin tesri edilmesini, Ali Galib'in hiyaneti vataniye suçu ile müttehem bulunduğunu ve derdest edildiği takdirde mahkemeye verileceğini söylemesini..

Bildirdik. Diğer askerî birliklere ve bütün teşkilâta da Kürtlük propagandası ve ecnebi parası ile bir kısım vatandaşlarımızı ayaklandırmaya gayret edenler hakkında âzamî dikkat gösterilmesini, faaliyetlerinin menedilmesini, vesikasız dolaşan ecnebi subaylarının seyahatten alıkonmalarını, memleket ve vatan aleyhinde propaganda yapılmasına hiçbir veçhile müsamaha edilmesini bildirdik.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye'de :

— Bu işi topyekûn halletmenin çaresini bulmamız lâzım geliyor..

Diyerek şu tavsiyeyi yaptı :

— Enerji ve kuvvetlerimizi dağıtmak israf olur. Hücumu ve bütün taleplerimizi bir noktaya teksif etmek gerekiyor. Hükümetin hiyaneti, memleketi karıştırmak istediği, bir Kürdistan teşkiline dahi müsamaha gösterdiği ve millî mücadele ruhunu öldürmek hususunda her tertibi aldığı sabit olduğuna göre, bizim bütün talep ve dilekelerimizi Padişaha tevcih ve hücumumuzu da Ferit Paşa hükümeti aleyhine teksif etmemiz herhalde faydasız olmayacaktır. Padişahın Ferit Paşa ile birlik olduğuna ve her hareketi tasvip eylediğine şüphe yoktur. Fakat, biz, bundan mütegafile davranarak; Ferit Paşa sizi iğfal ediyor, hakikatleri ve vâkıaları sizden saklıyor, milletin hakikî hissiyatına ve taleplerine vukuf peyda ettiğiniz zaman sizi aldatanları tecziye edeceğinizden emin bulunuyoruz.. Taktiğini kullanmak yoluna girmeliyiz. Bunun için de re'sen Padişah ile muhabereye çalışmalıyız.

Heyeti Temsiliye Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifini uzun uzun münakaşa ve tetkik etti. Prensip itibariyle muvafık buldu. Heyeti Temsiliye'nin kararına göre :

— Herşey Padişaha anlatılacak, yeni bir hükümet teşkili istenecek, yeni hükümet kuruluncaya kadar Anadolu ile İstanbul arasında resmî muhabere kat'olunacak, ordu ile milletin davada müşterek bulunduğu ifade edilecek, millî dâvada ordunun beraberliği ordu ve kolordu kumandanlarının Padişaha çekecekleri müşterek bir telgrafla tebarüz ettirilecek ve Sadrazam Ferit Paşa'dan da; kumandanlar Padişaha telgrafla maruzatta bulunacaklarından buna mâni olmaması istenecek..

Telgraf suretleri de hazırlanmıştı. Yine İstanbul'la Anadolu arasında muhaberenin kat'ı takdirinde hususî ve ticarî muhaberat kontrol altında serbest kalacak, bütün sivil ve askeri teşkilât için salâhiyetli merci Sivas kongresi Heyeti Temsiliye'si olacak ve İstanbul'da millî arzu ve iradeye uygun bir kabine kuruluncaya kadar vaziyet bu şekilde devam edecekti.

Bu bir hükümeti muvakkate kurmak değildi. Fakat, umumî idareyi vahdet halinde tutabilmek için geçici bir zaruret ve tedbirdi.

Heyeti Temsiliye bütün bu kararları aldıktan sonra tatbiki sahada gereken tertipleri ve talimatı tesbit etmek ve her şeyin başında İstanbul'la muhaberenin kesilebilmesini temin için her tarafın muvafakat ve beraberliğini temin eylemek lâzımdı.

Bu, kolay olacak mıydı? Bilhassa Mustafa Kemal Paşa da dahil olduğu halde hepimizi inceden inceye düşündüren nokta buydu.

Hüsrev Sami ve ben telgraf merkezlerinin muhabereyi bilâ itiraz ve topyekûn kesmeye muvafakat edeceklerini pek zannetmiyorduk, itirazlar yükseleceğini düşünüyorduk, efkârı umumiyyede :

— Sivas'ta Heyeti Temsiliye hükümet kurdu, bu ne hal?

Diye menfî propagandalara geniş ölçüde imkân ve fırsat kazandırılacağını endişeyle tahmin ediyorduk. Ancak, Mustafa Kemal Paşa, yepyeni ve taptaze bir görüş zaviyesinden hayata baktığı ve teşebbüslerinde hiçbir engel tanımadığı ve tasavvur eylemediği için, memleketin içtimaî ve siyasî çehresini birden değiştirecek ve asırlık telâkki ve itiyatları kökünden sarsacak böyle bir hareket yolunda da asla muvaffakiyet şansından ümidini kesmiyordu. Hattâ, İstanbul ile muhaberenin katedilmesinin bir zaruret hükmünü alması takdirinde ne yapılacağını tesbit

eden talimatı bile hususî istimzaçları beklemeden bütün vilâyetlere, kumandanlara, müstakil mutasarrıflıklara ve ilgili teşkilâta tamim etmişti. Heyeti Temsiliye'de bu emri vâkii hoş görmiyenler oldu :

— En evvel temayülü yoklamak, rey istemek gerekirdi. Bu istifsar ve istimzacı yapmadan talimatı tebliğ etmek doğru olmamıştır.

Tarzındaki tenkitlerle Mustafa Kemal Paşa'yı tasvip etmeyenler bulundu ve :

— Bu talimatı kabul etmeyen kumandan, vali ve telgraf merkezleri olabileceğini de hesaba katmanız gerekirdi.

Dendi. Mustafa Kemal Paşa, bu tenkitlerin hiç birisine büyük bir kıymet vermiyor :

— Yapılacak başka bir şey yoktur. Vaziyet bu safhaya dökülmüştür. Ferit Paşa hareket tavrında muannit ve musır. Bu kabine resikârda kaldıkça bizim gayemize vasıl olmamıza inkân yoktur. Korkmayınız. Hayat ve hâdiseler bize ramolacak, milletin iradesi tecelli edecektir.

Diyor, ilâve ediyordu :

— Esasen talimat Heyeti Temsiliye'nin tatbik emrini vermesiyle fiil haline inkılâp edecektir. Tatbikte taallül ve itiraz gösterenleri ise ikna eylemek vazifemizdir. Esasen talimatın başında birkaç satırlık bir mukaddeme ile istediğiniz istifsar ve istimzaç da yapılmıştır.

Mevzuubahs talimat şuydu :

“Kongrece ittihazı tasavvur edilen tedabiri havi suret, berveçhiâti maruzdur. Bu baptaki noktai nazar ve mütaleai âlîleri alındıktan sonra heyeti umumiyece tezekkür olunarak mevkuî tatbika konacaktır. 15. 9. 1335 zevaline kadar iş'arına muntazırız efendim.

— Âmalî milliyeyi bir sureti hainanede tevil ve tefsir ile teşebbusat ve harekâtı milliyemizi gayri meşru olmak üzere ilân eden ve makamı saltanat ve hilâfete karşı sadakatı ebediyesini bütün vesaiti meşrua ve kanuniye ile teyide müsareat ettiğimiz halde padişah ile millet arasında bir seddi hail teşkil eden ve ahaliyi yekdiğeri aleyhine teslih ve mukateleye sevk ve tahrik eyleyen hükümeti merkeziye ile kat'ı münasebat ıztırarında kalan

umumî kongre heyeti, berveçhizîr mukarreratı zatı âlilerine tebliği vazife addeyleyler :

1 — Namı namîi hazreti padişahîye olarak kavanini mevzua dairesinde umur ve muamelâtı devlet kemakân tedvir ve tem-
şite devam olunacaktır. Bilâtefriki cinsü mezhep ahalinin can,
mal ve ırzı ve her türlü hukuku tahtı teminde bulundurulaca-
ktır.

2 — Memurini hükümetin vazifei mevdualarını milletin
âmalı meşruasına tevfikân icra eylemeleri tabîîdir. Maahaza ifayı
vazifeden istinkâf eyleyenlerin mazeretleri istifa makamında ka-
bul olunarak yerlerine münasipleri tevkil olunacaktır.

3 — Esnayi vazifede âmal ve cereyanı millî hilâfında hare-
ketleri tezahür ve tahakkuk edeceklerin selâmeti din ve millet
namına bir sureti şedidede tecziyeleri kat'îdir.

4 — Memurini müstafiye ve ahaliden her kim olursa olsun,
mukarreratı milliyeye muhalif harekât ve telkinatı mefsedetkâ-
ranede bulunanlar dahi şediden duçarı mücazat olacaklardır.

5 — Mülkü milletin selâmet ve saadeti adlü hakkaniyet,
dahili memlekette emnü asayişin teminiyle kabildir. Bu bapta
icap eden her türlü tedabirin ittihazı kolordu kumandanlarıyla
vali ve müstakil mutasarrıflıklardan muntazırdır.

6 — Milletin maruzatı zatı şahaneye arz ve iblâğa muvaffak
olunup ta emnü itimadı milliyi haiz bir hükümeti meşruanın
teşekkülüne kadar mercüi muhaberat Sivas'ta Umumî Kongre
Heyeti Temsiliye'si olacaktır.

7 — İşbu mukarrerat bilcümle teşkilâtı milliyeye merakizine
tevdî ve ilân olunacaktır.

MUSTAFA KEMAL

Ayrıca sadrazama ve padişaha çekilmek üzere hazırlanan
ve kumandanlara da gönderilen telgraf suretleri şunlardı :

Sadrazam Ferit Paşaya

Vatan ve milletin hukuk ve mukaddesatını payimal ve zatı
hazreti padişahînin şeref ve haysiyeti mülûkânelerini ihlâl ile
teşebbüsât ve harekâtı gafilâneniz tahakkuk etmiştir.

Milletin padişahımızdan başka hiç birinize emniyeti kal-
mamıştır. Bu sebeple hal ve istirhamlarını ancak zatı mülûkâ-
neye arzetmek ıztırarındadırlar.

Heyetiniz gayri meşru harekâtın netayici vahîmesinden korkarak millet ile padişah arasında hâil oluyor. Bu bapta ki temerrüdünüz daha bir saat devam ederse, millet artık kendisini her türlü harekât ve icraatında serbest telâkkide mazur görecektir. Ve bütün vatanın heyeti gayri meşruanız ile sureti kat'iyede, alâka ve irtibatını katedecektir. Bu, son ihtarımızdır. Bundan sonra milletin alacağı vaziyet burada bulunan cerebi zabitanı marifetiyle itilâf mümessillerine dahi mufassalan bildirilecektir."

UMUMİ KONGRE HEYETİ

Başkumandanı akdesimiz, şevketlû, mehabetlû padişahımızın atabei ulyayı mülûkânelerine,

"Şevketpenah efendimiz,

Bugün vesai ki sahihai resmiye ile sabit ve kemali tessürle her tarafa şayi oldu ki, Dahiliye Nazırı Âdil Bey ve Harbiye Nazırı hafî bir plân tahtında Elâziz valisi Ali Galip Bey'i bazı din ve vatan haini casuslarla beraber öteden beriden bir kısım müsellâh Kürtleri toplayarak çeteler teşkil ve riyaset ettirmek ve bunlara Sivas'ta in'ikat eyleyen ve her türlü mânasiyle milli ve meşru ve bundan dolayı da orduyu hümayunlarının emniyet ve müzaheretine mazhar olan kongreyi bilmuharebe bastırmak suretiyle beynelislâm sefki dimaa tasaddi olunması ve ayrıca memaliki mahrusai şahanenin gayri münfek bir parçası ve makamı akdesi saltanat ve hilâfeti seniyelerine lâyezal bir hissi rabita ile merbut olan Kürdistanı gûya ayaklandırmak suretiyle vatani parçalamak gibi mahza düşmanlara hâs bir plânın tatbikini külliyetli para mukabilinde taahhüt etmiş oldukları, tamamiyle tezahür etmiştir.

Şifreli muhaberatı elde etmek ve bu caniyane harekâta, takip ve tefahhus etmek suretiyle muttali olan civar kolorduların sevkettiği muhtelit kuvayı askeriye Galip Bey haininin riyasetindeki çeteyi Malatya'da tazyik etmiş ve Malatya'dan hâsiren firara icbar eylemiştir. Takiplerine şiddetle devam olunuyor. Lehül-hamd işbu mel'ânet belâst vaktinden evvel keşfedilmiş ve tedabiri kat'iyeye ittihaz olunmuştur.

Beynelislâm sefki dimaa ve memlekette iğtişâş ihdasiyle felâketler intacına çalışan bu zümrei ihanet takibat neticesinde

kanunun ve şeriatı garrayı ahmediyenin pençesi icraatına tevdi olunacaklardır.

Düşman parasiyle ve vatansızlık hissiyle tertip olunan bu ihanete muttali olan Elâziz ahali islâmiyesi pek derin bir nefret ve galeyan izhariyle casusların bilfiil takibine de koyulmuşlar ise de adaletin tatbik olunacağı vadiyle sükûna irca olunmuştur.

Şevketpenah efendimiz;

Devleti aliyei Osmaniyelerinin ve hanedanı celilüşşanımızın altı buçuk asırlık tarihi mübarekinde ve hassaten hayat ve me-mat ile çırpınılan şu tarihî devirde devlet ve milletin kalbgâhına tevcih olunmuş bu kadar hainane bir misale tesadüf edilemez.

Zatı akdesi hümayunlarına kemali tâzim ve ubudiyetle merbut olan bütün milleti necibeleriyle orduyu hümayunları vatan ve milletin ve zatı akdesi hilâfetpenahîlerinin halâsi mes'udu gibi bir gayei mukaddese etrafında toplanmış oldukları bir sırada düşman tarafından satın alınmış bir zümrei ihanetin asakiri şahaneleriyle müsademeyi ve beynelislâm sefki dimarı mucip suikastlar tertip ve Dahiliye ve Harbiye Nazırları tarafından tebliğ ve tatbik ettiren hükümeti merkeziden derhal itimat ve emniyeti nezettirmiştir.

Ayrıca hakanı celilüşşanımızla milletin arasında haili muzir olmak cürmü de tarihen affedilmez bir cinayettir. Umum milletin meşru olan âmalini bir araya gelen kuvvetini inkâr ve tevil edip de bunu İttihatçı manevrası göstermek ve zatı akdesi hilâfetpenahîlerinden ketmi hakikat eylemek kadar azîm bir günah ve mes'uliyet olamaz.

Sevgili padişahımız, umum milletin kudreti müşterekesi, siyasi tesirlerden külliyyen âzade ve münezzehdir. Orduyu hümayunları ise bilkülliye siyasi cereyanlardan münezzeh ve ancak umum vatan ve milletin ve zatı akdesi hümayunlarının masuniyetine ahdü azmeylemiş olan millete müzahirdir. Binaenaleyh âmalı meşruai milliyeye istinat edecek, dinine, vatan ve milletine merbut ve zatı akdesi hümayunlarına, makamı muallâyî saltanat ve hilâfete bihakkin tâzimekâr namuslu zevattan mürekkep ve meşrutiyete tamamıyla sadık bir heyeti cedidei hükümetin teşkili ile, milleti necibelerinin ve orduyu hümayunlarının tatminini ve bunu müteakip vatan ve milletine ihanet etmekte olan

casus şebekesi hakkında tahkikat ve icraatı seriai âdilânelerinin icrasını ve bu surette bir heyeti âdilei hükümet teessüsüne kadar merkezi hükümetle bir veçhile muhabere ve münasabette bulunmamağa karar vermiş olan milletten ordunun ayrılmıyacağı, zatı vâkaya muttali ve mahalline mücavir olan kolordular kumandanı hâkîpâyî şahanelerine arza mecbur olduk. Olbapta ve katibei ahvalde emrû ferman şevketlü padişahımız efendimiz hazretlerindir.”

Padişaha bu telgrafın çekilmesinin önlenmemesi için, Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım, Onüçüncü Kolordu kumandan vekili Cevdet, Yirminci Kolordu Kumandan vekili Mahmut, Erkânı Harbiye Reisi Ömer Halis ve Onbirinci Fırka Kumandanı Mümtaz ve Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Paşa ve Beyler tarafından sadrazama ayrıca şiddetli telgraflar çekilmesi de tertiplendi.

Bu vaziyette Heyeti Temsiliye'nin karar ve plânı tekemmül etmişti. Bütün arzettiğim tafsilâta nazaran bu plân sırasıyla şuydu:

A — Sadrazam Ferit Paşa'ya çekilecek telgraf,

B — Sadrazam Ferit Paşa'ya çekilecek telgrafa engel olması hususunda kumandanlara çektirilecek diğer telgraf,

C — Padişaha çekilecek telgraf.

D — Muhaberenin kat'ı hususundaki talimatın tatbiki,

E — Heyeti Temsiliye'nin salâhiyetli merci olarak bir hükümeti muvakkate şeklinde vazifeye devamı.

Etraftan gelecek itirazları beklemeksizin emri vakii de nazara alarak Heyeti Temsiliye'ce bu sıra dahilinde tatbikata geçtik, İstanbul telgraf başmüdürlüğüne de bir tebliğ yaptık ve gerek sadrazama, gerek telgraf başmüdürüne bu tebliğimizde :

“Eğer bir saat zarfında mabeyin-i hümayun telgraf hattı emrimize ve Anadolu'dan maruzatta bulunacak kumandanlara açılmazsa, Anadolu'nun İstanbul'la telgraf muhaberatı katolunacak ve Kongre Heyeti Temsiliyesi'nin iş'aratı müstesna, hiçbir telgrafın alınmasına ve verilmesine müsaade edilmeyecektir.”

Dedik. Maalesef Damat Ferit arzu ve emrimize inkıyat etmedi. Mühlet de bitti ve Damat Ferid'in bu taannüdü karşısında biz de İstanbul'la muhabereyi kesip talimatı aynen tatbike koyulduk.

Bu fiilî vaziyet bir taraftan devam ederken, bir taraftan da hareket hattımız ve tebliğ ettiğimiz talimat münasebetiyle etrafımızdan itirazlar gelmeye başlamıştı.

Bu itirazları en başta On Üçüncü Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Bey ve Trabzon delegelerinin tesiri altında da kısmen Kâzım Karabekir Paşa ve bazı kumandanların yaptıkları gibi, Trabzon heyeti merkeziyesi ve delegelerinin muhalefeti pek şedit ve hattâ tahrik âmizdi.

İşin hazin ve garip tarafı şuydu ki, Trabzon'dan ateş püskürtürcesine itiraz kıyameti koparan, heyeti merkeziyeyi ve hattâ Kâzım Karabekir Paşa'yı da tesiri altında bırakan Servet Bey'di.

Bu Servet Bey ki, arkadaşları İzzet ve Zeki Beyler gibi Erzurum kongresi dağılır dağılmaz bir kere daha göze görünmeyen bir zattı.

Erzurum müdafaai hukuk cemiyetinin Heyeti Temsiliye âzalığine seçilmesine rağmen, heyet içtimainâna bir kere iştirak etmediği gibi, Sivas kongresine de gelmemişti. Şimdi yalnız itiraz, hücum ve tenkit sesi geliyor, Trabzon Müdafaai Hukuk heyeti merkeziyesini de peşinde sürükleyordu.

Kâzım Karabekir Paşa da bu tesir altında kalarak ve Servet Bey'in mümessiliğini yaptığı fikirleri terviç ederek "fikri aslı" de beraberlik ifade ediyor ve bazı hususlarda fikir ve mütalealarını serdediyordu.

Servet Bey'e ve temsil ettiği fikre aynen iştirak eden Trabzon heyeti merkeziyesine göre :

A — Erzurum kongresi doğu Anadolu'yu temsil eden bir teşekküldür.

B — Sivas kongresi memleketin heyeti umumiyyetini temsil eylemektedir.

C — Sivas kongresi ve Heyeti Temsiliye'si Erzurum teşekkülünü bertaraf edemez. Erzurum Heyeti Temsiliyesi'nden olup Sivas Heyeti Temsiliyesi'ne seçilenler istifa etmelidir.

D — Sivas Heyeti Temsiliyesi'nin sâlâhiyet ve merciiyet bakımından vaziyeti ayrıca şayanı teemmül olup bu hususta şimdiden isticale mahal yoktur.

Kâzım Karabekir Paşa da bu fikirlerin tesiri altında olarak 25.9.1335 tarihli bir telgrafname ile Heyeti Temsiliye'ye düşün-

düklerini bildiriyor ve aynı zamanda İstanbul'la münasebeti kat' ve Padişah'a çekilmek istenen telgraf hakkındaki fikrini bildirmiş oluyordu.

Paşa'nın o zaman fevkalâde alâka uyandıran bu telgrafı Atatürk'ün nutkuna da geçmiştir.

Tarihî ehemmiyeti ve hâtıratımın bir bütün halinde bütün vekayii ihtiva etmesi bakımından bu telgraf suretini aynen kaydediyorum:

SIVAS'TA UMUMÎ KONGRE HEYETİ TEMSİLİYESİ'NE

“Servet ve İzzet Beylerin kongre sualine karşı aynen muttaî olduğum cevaplarına mukabil kendilerine yazdığım mütaleat aynen berveçhi âtidir. Aynı zamanda 14. 9. 1335 tarihli şifreli telgrafnamei âlilerinin cevabı olduğunu arzeylerim.”

K. 15 Kumandanı
KÂZIM KARABEKİR

SURET

A — Sivas kongresinin istifsarına cevaben Trabzon heyetinden Servet, İzzet ve Zeki Beylerin vermek istedikleri cevabı okudum, pek yakından tanıdığım bu zevata itimat ve hürmetim fevkalâdedir. Mumaileyhimin mütaleatına saik olan fikri aslîyi anlıyorum ve taraftarım. Yalnız teferruat hakkındaki nıkatı nazarım berveçhi âtidir :

B — Nizamnamenin mevzuu bahsolan dördüncü maddesinde yalnız bir tazyıkı haricî karşısında terk ve ihmal şıkkı nazarı dikkate alınmıştır. Filhakika vekayii ahirede bu maddenin dâl olabileceği bir terk ve ihmal keyfiyeti yoksa da haricin teşvik ve teşciyle Dahiliye ve Harbiye Nazırları tarafından tertip ve Ali Galib'e tebliğ edilmiş olan ve suretleri size de yazılan bir ihanet var ki, bu defa nizamnamenin esnayı tanziminde derpiş edilebilen ihtimalâtın fevkinde ve seri ve kat'î tedbirleri âmirdir.

C — Erzurum kongresi şarkî Anadolu vilâyatının muhafazai hukuku için toplanmış ve kararını şarkî Anadolu vilâyatı namına vermişti.

Sivas'ta in'ikad eden kongre ise, umumî milleti temsil eden bir kongredir ki bu kongrenin ayrıca bir Heyeti Temsiliyesi ve vaziyeti hazıraya göre kararları olması bir emri tabiidir ve mantıkîdir.

Sivas'taki umumî millî kongre ve Heyeti Temsiliye'si Şarkî Anadolu vilâyatı Heyeti Temsiliyesi'ni ilga etmiş olmuyor ve bu Heyeti Temsiliye bittabi her an mevcuttur. Yalnız bu Heyeti Temsiliye'den olup da elyevm Sivas kongresi Heyeti Temsiliye'sine dahil olmuş bulunanlar varsa bunların şarkî Anadolu Vilâyatı Heyeti Temsiliyesin'den istifa etmelerini talep etmek doğru olabilir. O zaman Sivas kongresi, umumî milletin menafiini ve şarkî Anadolu Heyeti Temsiliyesi de münhasıran şarkî Anadolu vilâyatının hukuk ve menafiini muhafaza ve müdafaa kudretinde bulunmuş olurlar. Ve umumî kongrenin hükümeti merkeziye ile kat'ı alâka etmesini ve makamâtı resmiyeyi kat'ı muhaberaye davet eylemesini zarurî bulurum.

Çünkü hükümeti merkeziye içinde milleti yekdiğeriyle kıtâle, hem de eşhası resmiye delâletiyle teşvik eden Dahiliye ve Harbiye Nazırları var ki, makamâtı mülkiye ve askeriye artık bu nazırlarla bittabi muhabere edemezler. Sadrazama gelince, bu da bu iki hain nazırı hâlâ mevkilerinde tutmakla bu nazırların mürevvici efkârı ve âmalı olduğunu isbat etmekle beraber, milletin ve kolorduların halife ve padişahımız efendimiz hazretleriyle vuku bulan maruzatında musırren mâni olmaktadır. Binaenaleyh hükümeti merkeziyenin bu ihaneti hakkında şevketmeap efendimizin ve umumun nazarı dikkati ve hak ve kuvvetini öğrenmek merakını celp için dahilin merkezle muhabereyi katetmesinden başka çare kalmamıştır. Esasen kat'ı münasebete ve münasebet tâbiri de doğru değildir. Hükümet milletin emniyet ve itimadını kaybetmiş olduğu için kanunu esasi mucibince bizatihi sâkit ve madumdur.

Bundan başka pek mühim sebeple de yapılmış olan bir işe ademi iştirâk şimdiye kadar pek samimî bir surette muhafaza edilen valii vilâyat ile muhafaza edileceği muhakkak olan vahdeti idareyi ihlâl eder. Yalnız, kongre tarafından yazılan maddeler hakkında beyanı mütalea edilmesi ve evvelce yapılmış olan ıztırarî için tasvip olunması fikrindeyim.

D — Kongrenin altıncı maddesinde teklif ettiği merciyet ve salâhiyet keyfiyeti meselenin ruhu esasîyesini teşkil etmektedir ki, bu mebhastede şimdiden isticâl edilmemesi hususunda tamamen hemfikirim.

Umumî kongre şayanı itimat bir hükümet re'sikâra gelinceye kadar ancak bir istişarî mahiyet ve kudretini muhafaza eyler. Ve kongre Heyeti Temsiliyesi'nin teklifatından birden beşe kadar olan maddelerine gelince, bunların mahiyetleri itibariyle kongrece değil sorulmasını, hattâ beyanname halinde veya bir temenni şeklinde bile neşrini fazla görürüm. Çünkü bu maddeler zaten yapılmakta ve ortada bu maddeleri yazdıracak bir vak'a görülmemekte olduğu gibi, tazammun ettikleri esasat da kavanini mevzua mevadından başka bir şey değildir.

Dediğim gibi, reyi sorulması icap eden yalnız altıncı maddedir ki bu baktaki fikrim de yukarıda yazılmıştır.

Hükümeti merkeziyenin teşebbüs ettiği ihanetkârane hareket anasır arasında ihtilâf ve fecayi hudusunu ve binnetice memleketin işgal ve inkısamını tevlit edecek mahiyettedir. Sivas kongresinin bu vak'a karşısında ittihaz ettiği tedabir ve milletin kongre mukarreratına tamamen iştirâk ve müzaheretî suretiyle bir mevcudiyeti milliye gösterilmesi sayesinde ki hükümeti merkeziyenin tertip ettiği plân akamete uğratılmış ve memleketin işgaline bâdî olacak hâlât bertaraf edilmiştir. Hattâ bilhassa bu mesele için 13. 9. 1335 de Malatya'ya gelen İngiliz miralayı Belişra ile beraber bulunan binbaşı Noel'in hareket ve teşvikatından İngiliz hükümetinin malûmatı olmadığını ve geri aldirılacağını söylemiş ve milletin azim ve kararı karşısında meseleyi bu suretle tevil ve tamir mecburiyetinde kalmıştır.

Keyfiyetin zatı şahaneye arz ve ismaî meselesine gelince, bunun için bir heyeti mahsusanın İstanbul'a gönderilmesi, gidecekler için muhataralı ve mekasıdın bu suretle temini de imkân-sızdır. Bu husus başka bir suretle temin edilmelidir.

2 — Dahiliye ve Harbiye Nazırlarının müşterek imzasını havi vesika hükümeti merkeziyenin nasıl bir ihanet plânı tertip etmiş olduğunu tamamen göstermektedir.

Bu vesaikı Trabzon heyeti merkeziyesi görmemiş ise bir suretinin verilmesi ve bunun üzerine yazılacak cevapta tadilât yapıp yapılmadığının ve yapıldı ise muaddel suretinin iş'arı.”

KÂZIM KARABEKİR

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafı heyette okundu. Benim şahsî mütaleama göre, Paşa mukarreratımıza ve mühim kısmına iştirâk etmekte idi. Ancak vilâyatı şarkıye Heyeti Temsiliyesi ile Sivas umumî kongre Heyeti Temsiliyesinin ayrı ayrı ve iki heyet halinde bulunduğu anlayışı işde vahdet ve birlik husulüne mânîdi.

Ben, bu cihetleri şayanı tezekkür ve mütalea gördüm. Heyetçe cereyan eden müzakere uzun ve enteresan oldu. Her şeyin başında, biz İzzet ve Servet Beylerden değil, Trabzon heyeti merkeziyesinden mütaleasını istemiştik. Beylerin şahsî mütalealarına ihtiyacımız yoktu. Saniyen nizamnamenin dördüncü maddesi bir idarei muvakkate teşkili şeraitini göstermekteydi. Halbuki bizim maksadımız, idarei muvakkate teşkili değil, itti-haz edilmiş ve edilecek tedabir hakkında mütalea sormaktan ibaretti.

Esas maksat ve tedabir, Padişah'a doğruca beyanı hale yol bulmak ve Ferit Paşa kabinesinin malûm olan ihanetine mebni sukutiyle yerine meşru bir kabine getirmek hususunu istirahat maksadına mebni idi. Salisen, Sivas kongresi umumî bir kongre olup, umum Anadolu ve Rumeli namına millet bütünlüğünü temsil ediyordu. Aynı zamanda Sivas kongresinde, Erzurum kongresi mukarrerat ve teşkilâtı hemen aynen kabul edilmiş ve yapılan ilâveler teşmilden ibaret bulunmuştu.

Bu cihetle vilâyatı şarkıye Müdafaai Hukuk cemiyeti ünvanı Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti ünvanı altında umuma şamil ve tevsian birleştirilmişti.

Nizamnamenin üçüncü maddesi bunu göstermiyordu. Bu hususta Sivas'ta hükümete verilen arzuhal ve saire de bu nam ile bir cemiyetin teşekkül etmiş bulunduğunu tasrih etmiş bulunuyordu.

Sivas umumî kongresi de Erzurum'un şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına intihap ettiği Heyeti Temsiliye'ye beyanı itimat ile Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemi-

yetini fiilen birleştirmiş bulunuyordu. Bu vaziyette iki Heyeti Temsiliye'nin vücudunu istemek millî enerjiji dağıtmaktan ibaret olurdu.

Erzurum Heyeti Temsiliyesinden olan beş zat ki, Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Bekir Sami Bey, hoca Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler, Sivas kongresince seçilen diğer âzalarla dokuza iblâğ edilmişlerdi ve büyük bir mesuliyet altında işe başlamış bulunuyorlardı.

Samsun livası da nizamname mucibince mümessil olarak Refet "General Refet Bele" ve Süleyman Beyleri namzet göstermiş ve seçilmişlerdi.

Erzurum kongresince Heyeti Temsiliye âzalığine seçilen İzzet ve Servet Beyler ise ne Sivas'a gelmişler, ne Heyeti Temsiliye'ye iştirâk eylemişler, ne de vâki istifsara rağmen Sivas kongresi hakkında müsbet menfî fikir ve mütalea beyan eylemişlerdi.

Erzurum Heyeti Temsiliyesinden Sivas kongresinde hazır bulunan beş zatın dışında altı zatın heyete seçilmesi keyfiyeti ise bir tavrile vâki olmuştu ve bu hususta kongre riyasetine verilen tavrile ve imza sahiplerinin adı şuydu :

Kongre riyaseti aliyesine

"Miralay Vasıf Bey (Karahisar), Hüsrev Sami Bey (Eskişehir), Hakkı Behiç Bey (Bursa), Ömer Mümtaz Bey (Ankara), Mazhar Müfit Bey (Denizli ve Aydın), Ratip zade Mustafa Efendi (Niğde).

Bâlâ'da isimleri muharrer zevatı muhteremenin Heyeti Temsiliye'ye mümessil olarak intihabını arz ederiz.

11 Eylül 1335

Bu dahi Şükrü, bu dahi Hüseyin, Eskişehir Halil İbrahim, bu dahi Salih, Karahisar'ı sahip Mehmet Şükrü, Bor Halit Hâmi, Niğde Mustafa, Bu dahi okunamadı, bu dahi Necip Ali, Denizli Yusuf, Yozgat Bahri, Samsun Süleyman; Alaşehir Naci, Bursa Asaf; Nevşehir Osman".

Heyeti Temsiliye'de vâki olan uzun müzakereler sonunda Kâzım Karabekir Paşa'ya, Trabzon heyeti merkeziyesine ayrı ayrı cevaplar verildi.

Heyeti Temsiliye'nin hukukî durumu ve Erzurum kongresi karşısındaki vaziyeti hakkındaki müsbet izahatımız yanında bilhassa altıncı maddeye dayanarak yaptığımız teklifimizdeki maksadı bir kere daha etraflıca anlattık ve :

— Bir hükümeti muvakkate teşkil edecek değiliz. Maksadımız, Ferit Paşa kabinesini iktidardan uzaklaştırmayı temin eylemekten ve Padişah tarafından bu tebeddül yapılmıncaya kadar İstanbul'la resmî muhabereleleri katetmekten ibarettir.

Vilâyet ve teşekküllerimizi vaziyetten safha safha haberdar edebilmek için de bir "mercii muhaberat" göstermek lüzumu aşikârdır. Bu muhabere mercii ise, ancak Sivas'taki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliye'si olabilirdi.

Bunu düşündük ve bunun için de gereken tebligatı yapmış bulunduk. Henüz muvakkat hükümet tesisi bahis mevzuu değildir. Fakat, hâdiseler belki bu lüzumu da gözönüne çıkarabilir.

Dedik. Kâzım Karabekir Paşa'ya Trabzon Müdafaa-i Hukuk heyeti merkeziyesine verdiğimiz bu cevaplar arasında ayrıca İzzet ve Servet Beylere iş'aratta bulunmaya lüzum görmedik.

Ancak, buna rağmen Trabzon heyeti merkeziyesi ve vatanseverleri adına şuraya buraya mütemadiyen menfi mahiyette telgraflar çekiliyor, Heyeti Temsiliye'nin saatları beyhude yere işgal ediliyor, fuzulî muhaberat ile telgraf hatları meşgul tutuluyordu.

Sonradan anlaşıldı ki, bu telgrafları çekenlerin çoğu fesatçılardır ve mevhum, uydurma imzalarla ortalığı karıştırmaktadırlar. Hakikatte Trabzon'daki münevverler ve vatanseverler bizden ayrı düşünmüyorlardı ve bize müzaheretlerini isbat için de Damat Ferit Paşa'ya sert bir telgraf çekmiş bulunuyorlardı.

1 Teşrinievvel 1335 tarihini taşıyan bu telgrafın sureti ve altındaki imza sahipleri şunlardır :

Dersaadette Sadrazam Ferit Paşa Hazretlerine

Bugüne kadar Anadolu'dan yükselen feryadı milliyi Trabzon kendisine mahsus vekar ve sekinetiyle tetkik ve takip etti. Memleketin bu vaziyete fazla tahammülü yoktur. Muhabbeti vataniyeniz varsa artık terki mevki ediniz, Paşa Hazretleri.

Belediye reisi	âza	âza	âza	âza	âza
Hüseyin	Hüsnü	M. Salih	M. Avni	Ahmet	Şefik
	âza		âza		
	Mehmet		Temel		

13 üncü Kol-
ordu Komuta-
nının Olum-
suz Davranışı

Padişahı, Damat Ferit aleyhine tahrik edebilmek, millet ve vatansever bir kabinenin kurulabilmesini sağlamak için, İstanbul'la muhaberenin kat'ı hususunda en ziyade menfi hareket tavrını Diyarbekir'deki 13 üncü Kolordu Kumandan Vekili Cevdet Bey belirtmiş bulunuyordu.

Elâziz valisi Ali Galip ve hempalarının tenkili hususunda da Mustafa Kemal Paşa'yı bir hayli yormuş bulunan bu zat, pek ziyade şayanı hayret bir menfilik muhafaza ediyordu. Uzun telgrafında ezcümle şöyle diyordu :

“ Millî itimadı haiz bir hükümetin teşekkülüne kadar hükümeti merkeziye ile muhaberatın kat'edilmesi ve mercii muhaberatın Sivas Heyeti Temsiliyesi olarak kabul edilmesi mahzurludur. Herşeyin başında böyle bir hareket hilâfet müessesesine karşı isyan telâkki edilir. Çünkü, kumanda ettiğim bölgelerde millî vahdet ve kuvayi milliyeye taraftarlıkta fikir beraberliği yoktur. Malatya hâdisesi bu hususta kuvvetli bir misal ve delil sayılmak gerekir. İngiliz para ve propagandası bu bölgede âzamî faaldir. Kürt gençleri bu tesir altında olduğu gibi mukabil koruyucu teşkilât da yoktur. Müdafaai Hukuk Cemiyeti de henüz bu havalide teşekkül etmiş değildir. Halk hakikî maksaddan habersizdir. Hele buradaki Kürt, Arap, Türk aşiretleri Hilâfet siyaseti ile elde tutulduklarına nazaran, Hilâfet müessesesine karşı bir isyan halinin ne derece sarsıntılara sebebiyet vereceği aşikârdır.

Esasen, Erzurum kongresi mukarreratının dördüncü maddesi ancak bir tazyıkı düvelî karşısında ve hükümetin düşmana terk ve ihmal ettiği teyyüt eden bölgeler hakkında milletin kanaati ile ve şeraiti mukarrere dahilinde bir hükümeti muvakkate teşkilini emreder. Hükümeti muvakkate teşkili ve muhaberatın kat'ı takdirinde Anadolu'daki zabitan ve efradın mâneviyatı da bozulacak, maaş çıkmıyacak, mahallî varidat tediyelere kifayet etmiyecek, ticaret âlemi ve bankalar faaliyetten kalacak, belki de İngilizler hükümeti merkeziyenin muvafakati ile aleyhimize vâsi mikyasta bir işgal hareketine tevessül edeceklerdir. Heyeti Temsiliye'nin İngilizlerle yeni bir harbe girişmeyi düşünüp düşünmediğini de öğrenmek isterim.”

Cevdet Beyin Malatya hâdisesinden başlayarak devam edip giden menfî ve mütereddit hareket tavrı karşısında bu cevabı

da ayrıca bir tetkik ve endişe mevzuumuz olmuştu. Heyeti Temsiliye'de vaziyet ötedenberi vâki hâdiselerin rü'yet zaviyesi de hâkim kılınarak incelendi. Neticede fırka kumandanı Kenan Beyin (General Kenan) Kolordu Kumandanı sıfatiyle tanınmasına ve Heyeti Temsiliye namına doğrudan doğruya kendisi ile muhabere edilmesine ve teşebbüsün elden bırakılmamasına karar verildi. Kenan Bey, ötedenberi hakikaten her veçhile şâyânı itimat, vatansever, millî gaye ve ideale tamamiyle sahip bir asker olduğunu isbat etmiş ve her hususta millî mücadele ülküsünü belirtmişti. Kolordu Erkânıharp Reisi Halit Bey de aynı vasıfları câmidi. Ali Galip ve arkadaşlarının Malatya'da tevkif edilmeleri bahsinde Halit Beyin bize istediğimiz ölçüde yardım edemesinin tek sebebi de hiç şüphesiz Cevdet Beyin menfî hâleti ruhiyesi idi ki, Halit Bey bir telgrafında bu menfiliği :

“— Kumandanın havassı askeriyelerine tamamen vakıfım..”

Demekle gözönüne çıkarmıştı. Bu birkaç menfiliğe ve itiraz vak'asına rağmen Erzincan ve Kemah en başta ve ilk anda gelmek üzere hemen bütün Anadolu merkezleri esas itibariyle Mustafa Kemal Paşa'nın emrivaki halinde yayınladığı teklife müzahirdiler.

Bu müzaheret ve tasvipten aldığımız kuvvettedir ki İstanbul'la muhabereyi kesmiş bulunuyor ve vaziyetin gelişmesini bekliyoruz. Padişaha, ecnebi mümessillerine, İstanbul matbuatına, İstanbul Şehreminine de ayrı ayrı telgraflar, muhtıralar, beyannameler gönderilmişti. Tahmin ediyorduk ki, Padişah, milletin bu kesin temayülünü nazara alacak ve Damat Ferit Paşa'yı Sadrazamlıktan uzaklaştıracak. Fakat, ne yazık ki, 12 Eylül 1335 de başlanan bu harekete karşı 20 Eylül 1335 de Padişah ve Damat Paşa karşı bir taarruzla mukabele ediyorlardı. Damat Ferid'in bir tamimi ile neşrolunan Padişah beyannamesinde aynen şöyle deniyordu :

“Bugünlerde Anadolu'da serzedei zuhur olan ahval ve harekâtın safahatı mahallerinden vürut eden telgrafnamelerden vâsılı sem'i ittılalımız olmuştur. Bu hali esef iştilal İzmir işgali ile anı takip eden vakayii fecianın ve Anadolu Vilâyatı Şarkıye mukadderatı hakkında işaa edilen rivayatın efkârı ahalide hasıl eylediği tesirat neticesi olup vukuat ve şayıatı mezkûreden bil-

Padişah Vahideddin Beyannamesi

cümle efradı ahalimizle beraber kalbimizde husule gelen tesirat pek amik, hukuku devlet ve milletin sıyaneti emrinde sarfı mahasalı gayret etmek, cümlemiz için pek tabîi ise de bu ânı mühimde hükümet ve millete terettüp eden vazife, teşebbüsâtı makulei siyasiye ve ittihadı ârayı umumiye ile muhafazai hukuka çalışmaktan ibarettir.

Hükümetimizin takip ettiği siyaset neticesinde İzmir fecayii Avrupa düvel ve mileli mütemeddinesinin nazarı dikkat ve meveddetini celp ile mahalline bir heyeti mahsusa izam ve bîtarafane tahkikata iptidar olunarak enzarı medeniyette hakkımız tezahür etmekte bulunduğu ve Anadolu vilâyatı şarkıyesine dair olan rivayat ve şayiata karşı da hükümetçe her türlü teşebbüsattan hâlî kalınmayıp zaten vahdeti milliyemizi ihlâl edecek hiçbir karar ve teklif olmadığı halde dahili memalikte âsayiş ve inzibatı sektedar ve nüfuzu hükümeti haleldar eyliyecek her gûna hareket ve efradı millet beyninde tefrika ve şikakı müeddi olacak her türlü teşebbüsât, devletimizin menafii esasiye ve hayatiyesiyle kabili telif değildir. Bazı kimseler tarafından memleketin vaziyeti hususiyesi tebdil ve gûya ahali ile hükümet arasında muhalefet vücudü ilân edilerek hakkımızda Avrupa. efkârı umumiyesinin tağlit kılınması menafii âliyei memleketi külliye rahnedar edeceği gibi, bilvücuş şayanı esef olan bu hal, şeraiti kanuniye daire-sinde bir an evvel icrasını arzu eylediğimiz intihabatı da duçarı teahhür ederek sulhün tekarrüp etmekte bulunduğu bir sırada vücudü lâbüd olan heyeti mebusanın içtimasını tâvik ve bu yüzden hükümetin müşkülâtını tezyit eyliyecektir. Bugün umum efradı milletimden intizarım, hal ve mevkiin nezaketini bittakdir muhafazai sükûn ve itidal ve ahkâmı kavanine ve emri hükümete tamamii ittibâ ile memleketin intizam ve asayişini muhil hareketten içtinap eylemek ve bu suretle kariben sulh müzakeresine dâvet olunacak Osmanlı murahhasları konferansı müvacehesinde milletle hemâhenk olarak isbatı vücut edebilmektir. Altı buçuk asırdan beri Avrupa müvazenesinde bir âmili mühim olan devletimizin vahdet ve tamamiyetini ve milleti Osmaniyenin mevkii haysiyetini temin edecek bir sulha kariben nailiyetimizi eltafı suphaniyeden ümit etmekteyim. Düveli muazzamanın hissiyatı nasafetkâraneleri ve hakikaten gittikçe nüfuz etmekte olan Avrupa ve Amerika efkârı umumiyesinin itidal

perverliği de bu ümidimi tevsik eylemektedir. Hükümetin her türlü müşkülâtı dahiliyeden masun kalarak takviye ve memleketimizin her tarafında ahkâmı kavanine harfiyyen riayetle sınıfu tebaamızın mahfuziyeti hukuku ahası âmalimiz olup heyeti hükümetimizin de bu bapta âmalî hümayunumuzu tamamiyle rehberi hareket ittihaz edeceğine eminim. Şu efkâr ve âmalî hâlisânemizin memalîkimizin her cihetine neşrû tamimi ile sadakat ve hamiyetlerinden mutmain olduğum bilcümle efradı milletimin sem'î itilâına isalini irade ederim.

24. Zilhicce. 337

20. Eylül. 335

MEHMET VAHİDETTİN

Mabeyni hümayunu mülûkâne başkâtibi Ali Fuat Beyefendi tarafından bugün Babîâlîde senaverlerine tevdi ve tamimen devaire ve elviyeye tebliğ kılınmış olan beyannamei hümayunun sureti münifesi bâlâyâ dercolunmakla vilâyeti celilelerince dahi nevahi ve kuraya kadar neşrû ilânı ile ahkâmı celilesinin ber mantuku fermanı hümayunu şâhane bilcümle sınıf ve efradı ahaliye tefhim ve ilânı.

20. Eylül. 1335

Sadrazan

DAMAT FERİT

Sadrazam Damat Ferit haininin âdeta koltuk kabartarak ve: — Görüyorsunuz ya, başvurduğunuz Padişah kapısında da size ekmeç yok..

Der gibi bir tamim ile bütün köylere kadar neşredilmek kaydıyla ilân ettiği Padişah beyannamesinden sonra vaziyetin gerginliği tekrar gözönüne çıkmış bulunuyordu. Heyeti Temsiliye geceli gündüzlü müzakerelerini sürdürüyor, bir yandan Anadolu içinde millî vahdeti sağlayacak tedbirleri alıyor, bir taraftan da Padişah'a ve Damad'a karşı alınacak müessir tedbirlerin neler olabileceğini müzakere ediyordu. Filhakika, İstanbul'la muhaberenin kesik olması sayesinde Damat Hazretleri muradına nail olamamış, Padişah beyannamesini köylere kadar yaymak imkân ve fırsatını bulamamıştı. Bununla beraber bir kısım merkezler beyannamenin münderecatına muttali olmuşlardı. Kâzım Kara-

Karşılıklı Mücadele Tekrar Alevleniyor

bekir Paşa'nın da iş'ar ve mütaleası munzam olarak Heyeti Temsiliye şu karara vasıl oldu :

— Her merkezden Padişah'a telgraf göndermek, beyannamesinin reddini istemek ve Heyeti Temsiliye namına Padişah'a verilecek cevabın bütün Türkiye'de neşrini temin etmek. Ayrıca İstanbul halkına, ecnebi mümessillere beyanname ve muhtıralar göndermek.

Padişaha gönderdiğimiz cevabî telgrafın sureti şuydu :

HAKİPAYİ MAÂLİ İHTİVAY HAZRETİ
HİLÂFETPENAHİYE

Şevketpenah Efendimiz;

Kullarınızı hâkipayı hümayunlarına tekrar arzihal ve hakikate saik olan sebep, heyeti hazırai vükelânın ketmi hakayikle Zâtı Şehinşahilerine arz ve ilâm ettiği veçhile bir emeli nâmeşru değil, milletin metalibi muhikkasıdır. Mükerrer istirhamatımızın, kabinenin desti hiyanetiyle süddei seniyelerine arzına mümanaat edilmesi, memleketin ve tebaai sadıkai hümayunlarının zararına telâfi nâpezir bir hesap kayıt ve teşkil ediyor.

Bir kere Ferit Paşa'nın müzeyyel mütaleatiyle vilâyata tebliğ edilen beyannamei hümayunları muhteviyatından dahi pek bâriz anlaşılıyor ki, milletin âmal ve makasıtı meşruası ve kabinenin irtikâp edip fiilen ve vesaik ile sabit harekâtı hainaneleri zatı akdesi hümayunlarından mektum tutulmuştur. Ferit Paşa'nın zatı şevketsimatı şehriyarîlerine muhalifi hakikat maruzatta bulunmak suretiyle millet ve vatana karşı irtikâp eylemekte olduğu ihaneti taz'iften çekinmediği de kemali teessürle görünmektedir.

Tarihin hiçbir sahifei ihanetine makis olamayacak bir hiyanetle ahaliyi yekdiğeri aleyhine iğva ve milleti ihtirasatı ecnebiyeye feda eden bu kabinenin arzuyu millî hilâfında olarak mevkiinde kalması, pek büyük felâketler celp ve ihzar etmektedir.

Bütün cihan mülkü hümayunlarında sükûn ve asayişin müterakkibi iken, vilâyetlere çekilen telgrafnamelerle bir taraftan aşayiri mutiayı efradı ahali üzerine teşvik ile beraber memaliki şahanenizin hercümercî içinde ve muhtacı muavenet olduğunu resmen beyan ederek müdahalei ecnebiyeyi davet eyleyen, diğer cihetten vilâyatı şarkıyede vâsi bir Ermenistan teşkiline

ve Toros silsilesinin cenubunda kâin yerleri terke âmade bulunduğunu ifade ile dahilî ve haricî düşmanlarımızın âmalini terviç ve tatmin etmek isteyen bir kabinenin mevkiî iktidarda kalmasını zat ve mülkü hümayunlarımızın düşmanlarından başka kimse arzu etmez.

Paris sulh konferansının, mebuslarımızın intihabından ve meclisin in'ikadından evvel Türkiye hakkında ittihazı karara başlaması muhtemeldir.

Milletin itimadına müstenit olmadığı düveli itilâfiyece de malûm bulunan Ferit Paşa kabinesinin bu suretle re'si idarede kalması murahhaslarımızın konferansa davet ve kabul edilme-mesi, kabulü halinde de evvelce olduğu gibi bu defa da tard ve iade ile aleyhimizdeki hükmün tebliğiyle iktifa olunmasını istilzam edecektir ki, bunun neticesi olarak zuhuru tabii olan felâketin milleti büsbütün duçarı yeis edeceğini Zatı Şahaneleri pek iyi takdir buyurlar. Binaenaleyh memleketi sıyaneten Ferit Paşa kabinesinin hemen iskatiyle itimadı umumiyeye mazhar zevattan mürekkep bir kabinenin teşkiline müsaadei şehinşahilerini bütün millet namına niyaz ve istirham ederiz. Olbapta ve katıbeî ahvalde emrû ferman hazreti tacdarı âzamilerindir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaaî
Hukuk Cemiyeti

HEYETİ TEMSİLİYESİ

Bu telgraf aynen ordu kumandanlarına ve vilâyat heyeti merkezilerine ve livalar heyeti merkezilerine de malûmat olmak üzere yazılmıştı. Ayrıca elçiliklere yazdığımız muhtıranın sureti de şuydu :

“Sekiz ay evvel feshedilmiş olan meclisi millimizin kanunu esasî mucibince nihayet dört ay zarfında yeniden içtimâî lâzım geldiği halde, mütarekenin akdindenberi teaküp eden hükümetler, intihabatın icrasında taallül etmiş ve bu suretle meclisi millî hâlâ içtima edememiştir.

Bu sebeple bilhassa hükümeti haziranın takip etmekte olduğu siyaseti dahiliye şekli idaremizi mutlakıyetten tefrik edilmez bir hale getirmiştir. Bu vaziyet üzerine harekâtiyle icraatında hiçbir fikri meşrutiyet kalmıyan Ferit Paşa kabinesi, nefreti

umumiye karşısında zulüm ve şiddetle pâyidar olabilmek siyasetine sülûk ederek kendi aleyhinde bulunan millî vahdeti ihlâl için anasırı islâmiyeyi yekdiğeriyle kıtale sevk etmek istemişse de bu teşebbüse ait vesaik milletin eline geçerek memleketin emniyeti umumiyesi haleldar olmaktan kurtulmuştur.

Bunun üzerine millet, vaziyeti zatı hazreti padişahîye arz ile itimadı umumiyeye müstenit bir kabine teşkilini istirham etmek istemişse de, hükümeti hazıra milletle padişahın temasına da mâni olmuş ve bu suretle millet için, bir hükümeti meşrua teşekkül edinceye kadar heyeti hazırai vükelâ ile kat'ı münasebetten başka çare kalmamıştır. Çünkü, böyle bir tedbire tevessül edilmediği takdirde Ferit Paşa kabinesinin teşvikatiyle Anadolu asayişinin haleldar olacağı muhakkaktı. İstanbul'da itimadı millîye müstenit bir kabine teşekkül edinceye kadar devam edecek olan bu vaziyetin meşruiyeti ve bilhassa hükümeti metbuaları noktai nazarınca da lüzumunu varestei izah eddederiz. Çünkü hükümeti hazıranın Versay konferansına gönderdiği heyeti muhassasınca sırf âmali milliyeyi temsil eden bir hükümet tarafından gönderilmiş olmadığından dolayı bir ehli hibre telâkki edilmiştir. Binaenaleyh sulhun takarrürü de ancak millete müstenit bir Osmanlı kabinesi teşekkül etmekle kabil olabilir.

Bu suretle gerek milletimizin ve gerekse Avrupa ve Amerika menafii âliyesinin icabatı âtiyesine tevafuk etmekte olan vaziyeti hazırai milliyemizin muhilli asayiş hiçbir fikre müstenit olmadığını ve emniyeti umumiyeyi ihlâl edecek hiçbir hâdise zuhur etmeyeceğini ve bütün mânasiyle muslihane bir hattı hareket takip edileceğini Sivas'ta mün'akit umum Anadolu ve Rumeli murahaslarından müteşekkil umumî kongre sureti kat'iyede tekeffül ve temin ederek kesbi fahr ile cihana adalet vâdeden düveli muazzamanın müzaheretini mâneviyelerinden emin olduğunu da ayrıca arzeder.

Sivas'ta Mün'akit

UMUMÎ KONGRE HEYETİ

İstanbul şehremaneti vasıtasıyla İstanbul ahalisine ve matbuata hitaben yazılan pek mufassal beyannamede de şu cihetler tasrih edilmişti :

1 — Ferit Paşa'nın ihaneti hem millet hem de padişahı aldattığı, Paris'ten avdetinde konferansa verdiği notaların mündercatını tahrifen terceme ile, gerek Padişah'a gerekse ahaliye arzedererek hiyanetini gizlemeğe çalıştığı, fakat Avrupa matbuatı bu notaların aslını neşredince, sadrazamın bu tahrif cinayetinin ve desisesinin meydana çıktığı.

2 — Harekâtı milliyeyi ittihatçı manevrası ve şahsî ihtiraslar addederek tenkilini emretmiş ve Padişah'ın son beyannamesinde Anadolu harekâtının esbabı milliyeden mütevellit ve meşru olduğunu ilân ettiği halde, sadrazam Paris'te çıkan Tan gazetesiyile bunun İttihatçı tahrikâtı olduğunu ve yakında mahvü izale edileceğini neşretmiş ve artık hükümetin millet aleyhinde bulunduğu sabit olmuştur.

3 — Milletın Padişah'a çektiği ve çekmek istediği telgrafları mabeyni hümayuna verdirmiyerek zapt ile gizlemekte olduğu,

4 — Bunlardan başka Sivas'ta toplanan umum Anadolu ve Rumeli kongresi âzasını ölü ve diri derdest ettirmek için Harput valisi Ali Galip isminde bir zata Kürt aşiretlerini teşvik ve tahrik ile maiyetine alarak Sivas üzerine yürümesini emrediyor.

Hükümetin bu suretle vâki olan muhaberatı elde edildiğinden millet arasında kan dökülmeksizin, Ali Galip ile Malatya mutasarrıfı Halil ve arkadaşları Kâmuran ve Ekrem ve İngiliz binbaşısı Noel firara mecbur edilmiş ve işte İstanbul hükümetinin bu zulmüne ve vatansızlığına ve devleti inkıraza sürüklemekte olduğuna kani olan Anadolu halkı, bu hale nihayet vermek için İstanbul hükümeti ile münasebat ve muhaberatı kesmiş, İstanbul hükümetinin devleti inkıraza götüren bu idarei zalımanesini gören Anadolu artık hukuku meşruamızın müdafaası için vazifesini görmeğe başlamış ve âtideki mevadî İstanbul ahalisinin nazarı ıtılâına arza bir kere daha karar vermiştir :

A — Harekâtı milliyeye müttehî ve müttefik ve muntazam teşkilâta malik olarak, Anadolu umum vilâyatını ihtiva ettiği,

B — Cihan efkârı umumiyesinin ve resmî mehafilin milletimizin hakkı hayata malik olduğunu ve hiçbir zaman esir olmayacağını anlamış ve bu cihetle tamamiyle bitaraf ve hattâ harekâtı milliyeye karşı hayırhah olacağını temin ettiği,

C — Anadolu'daki anasını gayri müslime de hukuklarının emniyet içinde olduğunu görerek âmalı milliyenin meşruiyetine kani oldukları,

D — Anadolu'da ikamet ve seyahat eden tekmil ecnebilerin aynı kanaatle mensup oldukları devletleri tenvir ettikleri.

E — Gayri meşru Ferit Paşa kabinesinin bu memlekette hiçbir istinatgâhı olmadığı artık bütün cihan muvacehesinde sabit olduğu,

F — İstanbul'un da teşkilâtı milliye merkezleri ihdas ederek halkın Anadolu harekâtı milliyesine iltihak etmesi ve Ferit Paşa kabinesinin artık çekilmeye davet edilmesi.

İstanbul süfera ve mümessillerine verilen muhtıranın suretleri de İngiliz mümessili siyasiyesine, Amerika mümessili siyasiyesine, Fransa mümessili siyasiyesine, İtalya mümessili siyasiyesine; Sırbistan mümessili siyasiyesine, Felemenk, İsveç, Danimarka, İspanya sefaretlerine tevdi edilmişti. Ve karşılıklı mücadelemiz hızlanmıştı.

Bütün bu çetin işler arasında bir de imza meselesi vardı. Heyeti Temsiliye adına salâhiyetli imza kim olacaktı?

Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'dan, şahsına mahsus olarak gelen bir telgrafı heyette okudu ve bu şahsına ait olduğundan verdiği cevabı da yine malûmat kabilinden kaydiyle heyete okudu.

Kâzım Karabekir Paşa haksız değildi. Zaten, bu imza meselesi daha önce de Heyeti Temsiliye'de müzakere edilmiş ve heyetin sıfatı bir komite olmayıp hükümete resmen müracaatla müsaadei resmiesi istihsal edilmiş kanunî ve meşru bir cemiyet mümessillerinden müteşekkil olmasından dolayı mukarrerat ve tebligatın bir zat tarafından imzalanması zarurî görülmüştü.

Fakat, kongre kararlarında ve Heyeti Temsiliye'ye mahsus maddede bu cihet hakkında bir kayıt olmadığı gibi, Heyeti Temsiliye'nin reisi olacağı da zikir ve beyan edilmediğinden, münavebe ile imza konulması da muvafık görülmemiştir.

Kâzım Karabekir Paşa'nın iş'arı üzerine tekrar, Mustafa Kemal Paşa meselenin müzakeresini heyete teklif etti. Mukarrerat ve mukarrerata bir zatın imza koyması, fakat bunda reis vasfının kullanılmıyarak :

— Heyeti Temsiliye adına..

Ve yahut da :

— Heyeti Temsiliye kararı ile ...

İbaresinin zikredilmesi ve ancak bu şarta uygun olarak “Mustafa Kemal” imzasının kullanılmasına karar verildi.

Karşılıklı mücadele azıştıkça Ferit Paşa'nın millî mücadeleyi boğmak, kuvayi milliyeyi dağıtmak, İstanbul iktidarının hiyanet ve mel'anet sembolü olan otoritesini vatan ve halk üzerinde hâkim kılmak niyet ve azmi de kızışıyordu.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını ölü veya diri yakalamak, millî mücahitleri dağıtmak emir ve plânını akamete uğratan Elâziz Valisi Ali Galip tecrübesinden onra, Ferit Paşa Ankara Valisi Muhittin Paşa'yı da böyle bir denemeye memur etmişti.

Muhittin Paşa vilâyet bölgesinde devir ve teftiş yapmak maksadıyla seyahate çıkacak, maiyetindeki kalabalık jandarma müfrezesi ile Sivas'ı basacak ve Mustafa Kemal ile birlikte hepimizi ölü veya diri yakalıyacaktı!

Bu maksatla da Çorum'a kadar gelmişti. Vaziyeti öğrenir öğrenmez, Heyeti Temsiliye namına Ankara'da kolordu kumandanı bulunan Ali Fuat Paşa'ya (Cebesoy) tebligatta bulunuldu ve Muhittin Paşa'nın tevkifi ile Sivas'a gönderilmesi rica edildi. Aynı zamanda Keskin'de bulunan kuvayi milliye reislerinden Keskinli Rıza Bey'e de aynı ricada bulunuldu.

Emir ve ricamız infaz edilerek Muhittin Paşa kuvayi milliye müfrezeleri tarafından tevkif olundu, maiyetindeki jandarma alay kumandanı da bu tevkifi kolaylaştırdı ve Paşa Sivas'a getirildi. Paşa'ya bulunduğumuz binanın üst katında bir oda tahsis ettik ve kendisini Heyeti Temsiliye namına isticvap eylemeye karar verdik. Ertesi sabah erkenden Muhittin Paşa, maruzatı olduğundan bahisle odasına gelmeğimizi rica ediyordu.

Gittim, Paşa'yı odasında pek endişeli gördüm. Muhittin Paşa, Muhittin Bey'ken, Edirne vilâyetinde o zaman Kırkkilise dediğimiz sancağa tâbi Vize kaymakamı idi ve kendisi de Mektebi Mülkiye mezunlarından olduğunu söylerdi. Fakat bizden evvel olduğundan, mektepten kendisini tanıımıyordum,

**Ferit Paşa'nı
Valileri Mill
İrade Huzu-
runda**

Ben de o sırada Edirne vilâyet merkezine tâbi Havza kaymakamı idim.

Vali ve müşir Arif Paşa, bir meselenin tahkiki için beni Vize'ye göndermiş ve orada Muhittin Paşa ile tanışmış, çok gayretli ve faal bir kaymakam olduğunu görerek hakkındaki şikâyetinde garaza müstenit olduğu sabit olduğundan, vilâyete takdim ettiğim tahkikat evrakında, hakikate tercüman olarak tamamen lehinde bulunmuştum.

Mazisini iyi bildiğim bu zata, nasıl olup ta mücadelei mi-liye aleyhinde bulunduğunu sordum. Not defterimde bu muhavereyi aynen şöyle kaydetmişim :

Ben — Paşa, sizi Vize'de, çok hamiyetli, gayretli, faal bir zat olarak görmüştüm. Şimdi bu hal ne?

Muhittin Paşa — Ben Vize'den sonra Beypazarı kaymakamlığına gittim. Sonra mutasarrıf oldum. Rize mutasarrıflığında ve nihayet Kırkkilise mutasarrıflığında bulundum. Benim bildiğiniz eski hamiyet ve gayretime zerre kadar halel gelmemiştir. Teveccüh eseriniz olan o ahval yine bende mevcuttur.

Ben — Pek iyi amma, şimdi bize karşı bu hareket sizden memul edilir miydi?

Muhittin Paşa — Bu bir içtihat hatası, daha doğrusu, sizin hedef ve gayenizin ne kadar büyük ve mukaddes olduğunu bilmemekliğimden ileri gelmiştir. Fakat şimdi anladım ki, hükümeti merkeziye hakikaten hainane hareket etmiş ve bizleri de iğfal eylemiştir. Sizden bir ricam var. Ben size karşı şu dakikadan itibaren kalben ve bütün mevcudiyetimle merbutum. Zira şimdi, sizin ne iş görmekte olduğunuzu ve göreceğinizi anlayabildim.

Hakikaten Paşa derviş mizaç bir zat olup, bu ifadesi hiçbir zaman can korkusundan gelen bir riya eseri değildi. Paşa, muhakkak ki, bizim, mukaddes olan gayemizi Sivas'a gelinceye kadar etrafiyle bilmiyordu. Ertesi gün Heyeti Temsiliye kongre salonunda toplandı ve Muhittin Paşa heyet huzuruna getirildi.

Mustafa Kemal Paşa, kendisinden sualler sordu. Sual ve cevaplar aşağı yukarı benimle olan mülâkata müşabihti. Paşa epeyce ter döktü ve hakkında karar verilmek üzere odasına gönderildi.

Ben bildiklerimi söyledim. Heyetçe de bir fenalık yapacağına ihtimal verilmedi. Fakat bu zatı Sivas'ta ne yapacaktık? Nihayet İstanbul'a gitmesine müsaade edilmesine ve İstanbul'da aleyhimizde düşmanlarla birleşmeyeceği hakkında kendisinden namus sözü istenmesine karar verildi.

Bu karar kendisine tebliğ edilince namusu üzerine söz verdi ve yemin etti.

Muhittin Paşa ağlayarak, heyetin adaletinden bahsederek teşekkürlerle Sivas'tan ayrıldı ve İstanbul'a azimeti teshil edildi.

Hakikaten Paşa, İstanbul'da, bize verdiği sözü tuttu. Bence iyi bir zattı ve zaten âdeta ben de sözünü tutacağına kefil olmuşum. Beni de utandırmadı.

Fakat bunun aksine de tesadüf ettik. Meselâ Ali Galib'in tavsiyesiyle Dersim mutasarrıflığına tayin edilen ve Sivas'tan geçerken alikonulan Osman Nuri, Niğde mutasarrıfı Behçet Beyler sözlerinde durmadılar. Osman Nuri Bey'i de az çok Babîâlî'den tanırdım. Onunla da görüşüm. Onun da Muhittin Paşa gibi İstanbul'a iadesine çalıştım, heyetten karar aldım. Fakat bu zat, beni mahcup etti. İstanbul'dan sonra Bolu mutasarrıflığına gelmiş ve Bolu isyanında aleyhimize epeyce rol oynamıştır. Hattâ Mustafa Kemal Paşa, Bolu isyanı sırasında :

— Senin kefalet ettiğin zatı gördün mü? Ben bu zatın Sivas'ta kalmasını istemiş ve İstanbul'a bırakmıyalım demiştim. Halbuki siz onu himaye etmişsiniz. .

Diye defaatle beni haklı olarak muaheze etmiştir.

Millî mücadeleye muhalefeti sabit olan Niğde mutasarrıfı Behçet Bey'le, Niğde muhasebecisi ve emniyet başkomiserinin de mahfuzen Sivas'a gönderilmeleri hakkında fırka kumandanlığına 16 eylülde emir verilmişti. Bunlar da Sivas'a getirildiler.

İkametgâhımızın alt katında bir odaya misafir edildiler. Bir hafta kadar kaldılar. Heyeti Temsiliye'ce isticvap edildiler. Hiyanetleri sabitti.

Muhasebeci ile başkomiserin azli ile iktifa edildi. Mutasarrıf Behçet Bey de verdiği namus sözü ve ettiği yemin üzerine İstanbul'a gönderildi. Fakat, Behçet de İstanbul'a gider gitmez söz ve yeminini bozdu, Sabah gazetesiyile Mustafa Kemal ve kuvayı milliyeciler aleyhinde hatırlar ve hayale gelmez hezeyanlar yazdı durdu. Meğerse hakikî bir mücadele düşmanı imiş.

Evvelce de arzettiğim gibi, biz teşkilâtı milliyenin her tarafta tamim ve inkişafına çalışırken, İstanbul hükümetinin emeline hâdim ve yârânı olan bazı mülkiye memurları bizi âdeta tehdide kalkışarak bir takım telgraflar da çekiyorlardı.

Bu kabilden olarak Urfa mutasarrıfı Ali Rıza isminde bir zat, hareketimizin İngiliz hükümetince bir taarruz şeklinde telâkki edildiğini ve umum memaliki Osmaniyenin işgali askerî altına alınacağını ve Osmanlı hükümetine nihayet verileceğini Urfa'daki temasları neticesi olarak hissettiğini, binaenaleyh kabine ile itilâf husulünün vatanın saadet ve selâmeti noktasından lâzım olduğunu ve buna intizar ettiğini telgrafla bize bildiriyordu.

Heyette okunan bu telgraf hayretimizi celbetti.

Bu zatın, hâdisat ve ahvalden ne kadar bîhaber ve İstanbul hükümetinin elinde bir âlet olduğu anlaşılıyordu.

Hakikatten gafil olan bu mutasarrıfı, yeniden tenvir etmeyi daha münasip bulduk.

Yola gelmezse onun da emsali gibi muamele göreceği tabii idi.

Cevabî telgrafımız, herhalde maksadı temine yaramış olmalıydı ki bir defa daha ses ve sadası işitilmez oldu.

Zihniyeti ve İstanbul hükümetinin tutumunu belirtmek bakımından mutasarrıfın telgrafı ile kendisine verilen cevapları aynen nakletmekte fayda vardır.

Mutasarrıf Bey'in telgrafı şuydu :

Sivas Kongresi Riyaseti aliyesine

“Heyeti Temsiliye'nin ve kongrenin harekâtı İngiliz hükümetince doğrudan doğruya düveli itilâfiyeye karşı taarruz şeklinde telâkki olunmaktadır. Ve bu halin temadisine Türk hükümetinin ihdas eylediği bir vaziyet mânası verilerek umum Osmanlı kıt'ası düveli itilâfiyeye işgali askerî altına alınmak ve Türk hükümetine hitam verilmek gibi bir gayaye sevkedeceğini buradaki temas neticesi olarak hissedilmekte olduğundan vaziyeti hazıra saadeti milleti imha edecek bir şekilden tevakkisini istilzam edecek bir surette kabine ile itilâf husulü vatan ve milletin selâmeti noktasından intizar ve istirham olunur.”

18. 9. 335

Urfa Mutasarrıfı

ALİ RIZA

Vaziyeti haziranın saadeti milleti imha mı, yoksa saadeti milleti ihya mı edeceğini takdirden âciz olan bu zata Heyeti Temsiliye adına verdiğimiz cevabın metni de şudur :

Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Beyefendiye

İkaz maksadı hayırhahanesiyle keşide buyurulan 18.9.335 tarihli telgrafnamei âlileri heyetimizce nazarı dikkate alındı ve berveçhiati nıkatın zatı âlilerine iblâğı tensip edildi :

1 — Heyeti Temsiliye'nin ve Sivas'ta mün'akit umumî kongrenin mukarrerat ve icraatı hiçbir veçhile düveli itilâfiyeye karşı taarruz şeklinde olmadığı, kongrenin cihana ilân edilen beyannamesi muhteviyatından mütezahir olduktan başka, bu husus fiiliyat ile de sabittir. Bu sübutu zaman ile bütün vuzuhiyle tebeyyün edecektir. Binaenaleyh, İngiliz hükümetinin zahip olduğunu zannettiğiniz telâkkide fahiş ve azîm hata vardır. Zatı âlinize bu yolda telkinatta bulunanlar oradaki İngiliz kuvvei işgalıyesi mensubininden ise, onların da zehabındaki butlanı izale etmek sizin için bir vazifei milliye ve vicdaniyedir.

Burada ve her yerde bulunan İngiliz ve sair düveli itilâfiye mümessilleri hakikati hali tamamen takdir ve milletin teşebbüsâtı meşruasındaki hak ve isabeti, teslim etmişlerdir.

2 — Milletimizin hakkı meşruunu talep zımında aldığı vaziyet sebebiyle düveli itilâfiyenin umum Osmanlı vatanını işgali askerî altına almağa kalkışmaları varidi hâtır bile değildir. Çünkü milletimiz, itilâf devletlerinden adlû hakka mugayir hareketâta değil, bu yolda şimdiye kadar hükümeti merkeziyenin aciz ve meskenetinden dolayı yapılmış olan hakşikenane muamelelâtan sarfı nazar etmelerine intizar eder.

3 — Milletın, menafii âliyei vataniyeyi pâyimal eden ve hukuku meşruai milliyeyi hainane ve canıyane teşebbüsât ve tedabiri leimeye fiilen kalkışmasıyle kanunu esasımız mucibince bizatihi mâdum olan Ferit Paşa kabinesiyle anlaşmasını tavsiye etmeniz vaziyeti hakikiyeye henüz ademi ıtılâınıza atfolunmaktadır. Bu sebeple zatı âlinizi ve Urfa ahaliı muhteremesini tenvir maksadiyle bu telgrafa zeyil olarak icap eden malûmat ve izahat ve talimat ita olunacaktır.

4 — Zatı âlileri gibi erbabı hamiyetin vazifesi, âmal ve iradei milliye dairesinde milletin umurunu tedvir eylemektir. Makamı muallâyi hilâfet ve saltanata olan merbutiyeti sadakatkâranemiz ancak bu suretle tecelli edecektir. Binaenaleyh Ferit Paşa kabinesine itimat caiz olmadığına dair ora ahaliî necibesinin vuku bulacak müracaatı suretinin berayi malûmat inbası Heyeti Temsiliye kararıyla tebliğ olunur.

19.9.335

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk
Cemiyeti temsiliyesi namına

MUSTAFA KEMAL

Damat Ferit hükümetinin muannit ısrarı, zayıf karakterli veya partizan hisli idare âmirleri üzerindeki baskı ve tahriki devam ediyordu.

Filhakika, Elâziz Valisi Ali Galib'in baskın plânından sonra, en önemli durumu arzeden Ankara Valisi Muhittin Paşa'nın Çorum'daki hazırlığını da önlemiş, tenkil ordusu kumandanı olarak değil, millî irade karşısında bir mahkûm olarak Sivas'a getirilmesini temin etmiştik.

Niğde, Dersim, Urfa mutasarrıflarının menfi hareketleri de izale edilmişti. Fakat, buna rağmen müfrit derecede Damat Feritçi ve İtilâfçı valilerin mevcut olduğu ve İstanbul hükümetine bağlılık gösterdikleri fiilen müşahede ediliyordu.

Bu meyanda Trabzon, Kastamonu, Konya valileri de başta gelen idare âmirlerindendi. Halkın, ordunun sağduyusuna ve millî iradenin tecellisine karşı koyan, memleketi bir müstemleke halinde galip devletlere teslim etmekten çekinmeyen İstanbul hükümetine şüursuz ve vukufsuz şekilde âletlik eden bu valilerle uğraşmak, onların tehlikelerini bertaraf eylemek muhakkak ki, pek kolay değildi. Nihayet onlar :

— Biz meşru ve müesses devletin mümessilleriyiz.

Diyor, halkı :

— Heyeti Temsiliye ne demek? Bunlar, padişah ve hükümet nazarında birer âsi ve şaki olmaktan başka hukukî vaziyete sahip olamıyan insanlardır. Hükümetin aciz ve zaafından, memleket içindeki sarsıntı ve dağınlıktan istifade ederek meydanı

kendilerine boş buluyorlar. Meşru hükümet otoritesi ve kanun elbette haklarından gelecek, kendilerine suçlarının cezasını öde-tecektir.”

Diye mütemadiyen aleyhimize tahrik ediyor, her türlü bal-talamaya ve sabotaja devam ediyorlardı.

En ziyade ve en başta Trabzon vaziyeti mühimdi; ve Mus-tafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasında birçok hu-susî muhabere ve pazarlıklara da zemin teşkil ediyordu.

Trabzon meselesi içinde başlı başına gaile teşkil eden bir de Halit Bey (bilâhare Büyük Millet Meclisinde Ali Çetinkaya ile vukua gelen hâdise münasebetiyle yaralanıp ölen Halit Paşa) meselesi vardı.

Hemen hemen Heyeti Temsiliye dahi 16 eylülünden itibaren geceli gündüzlü hep bu meselelerle, yâni Trabzon, Kastamonu, Konya valilerinin ve Halit Bey'in vaziyetiyle meşguldü.

Trabzon halkının safiyet ve masumiyetini, geniş ölçüdeki vatanseverliğini kötüye kullanmak ve şerre âlet etmek isteyen mahdut yerlilerin başına vali Ali Galip geçmişti.

Trabzon'un asil ve vatansever halkının hiç malûmatı ol-maksızın İstanbul hükümetine sadakat ve millî mücadele kuvvet-lerine ve Heyeti Temsiliye'ye karşı da muhalefet arzeden hare-ketleri hep Galip Bey ve faaliyetine âlet ettiği beş on kişilik menfiler komitesi idare ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Trabzon'daki masum ve vatancıl havayı bozmak istidadını arttırıp azdıran bu komiteyi dağıtmak ve başsız bırakmak için vali Galip Bey'in tevkifini düşünmüştü. Bu tevkifi kim yapacaktı? Yarbey Halit Bey Trabzon'daydı ve Nemrut Mustafa'nın, İngilizlerin Ermeni meselesi bahanesinden dolayı şiddetli takiplerine maruz bulunduğu için Trabzon Fırka Kumandanlığını fiilen kabul etmemiş olarak âdeta ihtifa halinde orada yaşamaktaydı. Halit Bey'in cesur olduğu nisbette çok asabî ve atılgan bir tabiata sahip olduğunu bilen Mustafa Kemal Paşa:

— Halit Bey'i fırka (tümen) kumandanı olmaktan daha ziyade Trabzon ve havalisi Kuvayi Millîye Kumandanı ünvanıyla Trabzon'da bulundurmak muvafık olacaktır. .

Mütaleası ile Halit Bey'e bu vazife yetkisini ve ünvanını verdi. Halit Bey'in Heyeti Temsiliye karşısındaki durumu ve vazife-si bu suretle tavazzuh ettikten sonra da Mustafa Kemal Paşa:

Trabzon Vali-si Galip Beyin Tevkifi ve Ha-lit Bey Mese-lesi

— Vali Galip Bey'i tevkif ediniz. .

Emrini Halit Bey'e verdi. Halit Bey emri alır almaz hükümet konağına giderek Trabzon ve havalisi Kuvayi Milliye Kumandanı sıfatıyla Vali Galip Bey'i tevkif ve Trabzon'dan teb'id eylemişti. Dersim Valisi Ali Galip'ten sonra hıyanet kuvvet ve müesseselerinin emrinde çalışan ve Trabzon merkezini fesada boğmak isteyen Trabzon Valisi Galip de bu şekilde bertaraf edilmişti. Fakat, Trabzon'daki tümenin komutanlığını resmî ve fiilî şekilde halletmek de gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa için bu kumandanlığı fiilen Halit Bey'e tevdi eylemek hem Halit Bey'i tatmin etmek ve hizmetini takdirle karşılamak bakımından, hem de müstakbel durumlar hesabından faydalı görülüyordu. Fakat, bu nokta üzerinde Kâzım Karabekir Paşa ile anlaşamıyorlardı. Filhakika bu mevzu Heyeti Temsiliye'nin resmen ve fiilen meşgul olduğu bir konu değildi. Mustafa Kemal ve Kâzım Karabekir Paşalar arasındaki muhaberat tamamiyle hususî ve şahsî şekilde devam ediyor ve Mustafa Kemal Paşa bizi, yâni, Heyeti Temsiliye'yi bu muhaberattan hususî ve ihtiyarî şekilde haberdar ediyordu. Sadece Kâzım Karabekir Paşa'nın 20 Eylül tarihli telgrafnamesi Heyeti Temsiliye'ye hitaben yazılmıştı ve Kâzım Karabekir Paşa, Halit Bey'in hemen hemen üç sebeple fırka kumandanlığına tayin edilmesinin mahzurlu olacağını bildiriyordu. Bu üç mahzuru şu şekilde ifadelendirmek doğru olur :

1 — Halit Bey'in ateşli ve asabî mizacı;

2 — İngilizler tarafından "Ardahan ve Ahıska" Ermeni Kıtali mes'uliyeti iddiası ile Halit Bey'in aranması;

3 — Trabzon'daki hâleti ruhiyeyi ve siyasî cereyanları nazara alarak daha politik bir hüviyet sahibi zatın kumandanlığa getirilmesinin daha muvafık olacağı.

Kâzım Karabekir Paşa şark havalisini emir ve kumandasında bulundurduğundan ve mahallî cereyanları daha yakından ve sahih bilgi ile takip ettiğinden dolayı geniş takdir hakkının kendisine bırakılmasını Heyeti Temsiliye'ce uygun bulmuştuk. Maksudumuz, haşin ve kırıcı icraata meydanı boş bırakmak değil, âmali milliyeyi selâmet ve kiyasetle takip eyleyecek, halkı irşat edecek, menfî cereyanları karşılayıp durduracak emin ve dürüst bir kumandanın Trabzon'da bulunmasını temin edebilmekten

ibaretti. Bunun içindir ki, 22 Eylül 1335 tarihli telgrafında Mustafa Kemal Paşa bu noktai nazarı Kâzım Karabekir Paşa'ya uzun bir telgrafla bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında bilhassa :

“Arzunuz hilâfında bir karar ittihazı esasen bizce de şâ-yanı arzu değildir.”

Noktasını tebarüz ettiriyor ve Trabzon'daki haleti ruhiye buhranının ıslahı, menfî cereyanların izalesi ve millî teşkilâtın kuvvetlendirilmesi hususunda kendisinden büyük hizmet beklediğini bildiriyordu. Kâzım Karabekir Paşa 27 Eylül 1335 tarihli telgrafı ile bu husustaki noktai nazarını, aldığı tedbiri ve takip ettiği politikayı bildirdi. Karabekir bu telgrafında Trabzon'daki cereyanları yakından takip ettiğini, millî teşkilâtı beslemek için halkın irşat edildiğini, fikren ve ruhan tam bir itminan ve kanaatle millî ülküye katılan halk çoğunluğuna rağmen menfî vaziyet muhafazasında ve tahrikâta ısrar ve inat gösterenler bulunursa bu gibilerin müstahak oldukları muameleye maruz bırakılacaklarını ve kumanda ettiği bölgelerde esas itibariyle bu prensipi takip eylemekte bulunduğunu bildiriyordu. Fırka kumandanlığı için de ifade ettiği hattı hareket şuydu : Trabzon'da umumî vaziyet düzelinceye kadar fırka kumandanlığını vekâleten dokuzuncu fırka kumandanı Rüştü Bey ifa edecektir. Rüştü Bey erkânı harbiyesi ile birlikte Trabzon'a gönderilmiştir. Karargâhını “Cevizlik” de kurmuştur. Kendisini yakinen tanırım. Dürüst, çalışkan, necip bir zattır. Metaneti ahlâkiyesi mükemmeldir. Halit Bey hakkındaki takdirlerim de karakter bakımından aynı olmakla beraber Rüştü Bey ihtiyat, basiret ve sükûn vasıfları ile Halit Bey'den farklıdır. Halit Bey harp zamanının ve cephenin aradığı kumandandır. Halbuki, bugün Trabzon'da sükûnla ve asla asabî ve haşin tedbirlere gitmeden icraatta bulunmak gerektir. Halit Bey'in İngilizler tarafından şiddetle aranması ve bizden istenmesi de üçüncü fırka kumandanlığını re'sen kendisine vermekliğimize esaslı bir engel teşkil etmiştir. Hâlen muhtefi bir hayat yaşayan Halit Bey'i fırka kumandanlığına getirmek pek tabîi olarak İngilizlerin haklı asabiyetine sebebiyet verecektir. Mümkün olduğu nisbette İngilizlerle açık husumetlerden içtinap etmenin ise bu sırada faydalı olacağına inanıyorum.

Geniş bir hulâsasını kaydettiğim bu telgraf gerçekten calibi nazarı dikkatti. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa şahsan şu cevabı gönderdi :

Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

29. 9. 335

Şifre

Zata mahsustur:

27. 9. 935 tarihli şifre telgrafnamei âlileri bugün akşam vasıl oldu. Trabzon vilâyeti efkârı umumiyesi hakkında tamamen buraca da tenevvür edilmiştir. Trabzon merkezi müstesna olmak üzere bütün kaza ve livaları ile muhabere edilmektedir. Merkezdeki hal dahi valinin tevkif ve teb'idinden sonra zail olmuştur. Rüştü Bey'in üçüncü fırka kumandanlığı vekâleti ile Trabzon'a gönderilmesinde varidi hatırım olan nıkatı arz edeyim: Evvelâ valiyi tevkif eden Halit Bey'dir. Birkaç gün sonra Rüştü Bey'in bu suretle gönderilmesi Halit Bey'in hareketini oradaki bedhahana karşı tenkit gibi olabilir. Saniyen Halit Bey mühim vaziyetlerde fırkasının başına geçmeğe müterakkip iken bugün geçirmekte olduğumuz mühim ve tarihî âvânda diğer bir zatın yerine geldiğini görmekten müteessir olabilir. Binaenaleyh bu tertipten sarfı nazar buyurularak Rüştü Bey'in sureti münasebete vazifesi başında ipkasını samimiyetimize binaen ve tamamen hususî olarak rica ederim. Maahaza, kolordunuzun tertibat ve hususatı askeriyesine hiç bir veçhile müdahale hatırımdan geçmediği için en nihayet hususiyeti askeriyede arzu ve tensibiniz veçhile hareket tabiidir kardeşim efendim."

MUSTAFA KEMAL

Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasında geçen bu muhaberatın saiki aşıkardı. Her ikisi de herşeyin başında bir noktada birleşiyorlardı: Trabzonun emniyeti ve millî mücadele azminde bütünlüğü. Bu istikamette fırka ve mevki kumandanlığının rolü büyüktü. Mustafa Kemal Paşa, kopyesini aynen kaydettiğim bu hususî telgrafı ile Halit Bey'in şahsında ne fayda mülâhaza ettiğini tebarüz ettiriyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın mülâhazalarını da daha önce geniş hulâsasını kaydett-

tiğim telgraf ifadelendiriyordu. Görüş ihtilâfı sadece kumandanın mahallî şart ve hususiyetlere göre şahsından geliyordu. Bilâhare yine bu hususî ve karşılıklı muhabereleden bir noktayı daha öğrenmiştik. Kâzım Karabekir Paşa, Vali Galip Bey'in tevkif ve teb'idinden daha önce Halit Bey'in fırka kumandanlığı ve Trabzon mintakası ahvali hakkında noktai nazarını sormuş. Halit Bey verdiği cevapta fırka kumandanlığı vekâletini ifa eden Atıf Bey'in zayıf bir şahsiyet olduğunu belirterek aşağı yukarı şu mealde izahta bulunmuş:

— Ardahan ve Ahıska Ermeni ve Gürcü meseleleri dolayısıyla şahsım hakkında İngilizlerin ve Harbiye Nezaretinin devam ettirdiği takibat karşısında benim fırka kumandanlığını fiilen deruhde etmemekliğim yolundaki çekingenlik siyaseti devam edecekse, fırka kumandanlığına muktedir bir zatın vekâlet etmesi münasip olacaktır. Mevki kumandanlığının fırka kumandan vekili Atıf Bey'e karşı aldığı sert ve aykırı hareket tavrı da Atıf Bey'in şahsî aczinden tevellüt etmektedir. Fiiliyatı müstelzim fevkalâde ahval olmadıkça hakkımdaki içtinap siyasetinin devamı müddetince benim kuvayi milliye kumandanı adı altında ve gayri resmî bir şekilde faaliyetime devam etmekliğim daha muvafık olur.

Kâzım Karabekir Paşa, Halit Bey'in bu izahatına ve Mustafa Kemal Paşa'ya telgrafında bildirdiği şahsî düşüncelerine de dayanarak dokuzuncu fırka kumandanı Rüştü Bey'i erkânı harbiyesiyle birlikte Trabzon'daki üçüncü fırka kumandanlığı vekâletine göndermiştir. Bu tâyin ve Rüştü Bey'in ifayı vazifeye başlaması anlarında da Halit Bey'in valiyi tevkif ve teb'it etmesi hâdisesi vukua gelmiştir.

Kâzım Karabekir Paşa'nın yine Mustafa Kemal Paşa'ya vâki bir hususî telgrafında hulâsa ettiği vaziyet şuydu :

— Halit Bey'in kuvayi milliye kumandanı olarak tanınması ve o şekilde ifayı vazife eylemesi daha muvafık olacaktır. Esasen valiyi de bu sıfatla tevkif etmiştir. Tevkif hâdisesi vukua gelirken Rüştü Bey fırka kumandanı vekâletini ifaya başlamıştı.

Halit Bey'in kuvayi milliye kumandanı etiketini muhafaza eylemesi ve valiyi de bu sıfatla tevkif eylemesi halk üzerinde daha müessir bir intiba uyandırmıştır.

Esasen, fırka kumandanı vekâletine tâyin yapılırken de Halit Bey'in noktai nazarı istimzaç olunmuş ve tavsiyeleri görüşümüz de ve tatbikatta nazara alınmıştır.

Bütün bu sebepler ve Kâzım Karabekir Paşa'nın ileriye sürdüğü noktai nazar karşısında da Mustafa Kemal Paşa :

“Halit Bey hakkındaki maruzatım izzeti nefsinin cerihadar edilmemesi noktai nazarından ibaretti. Vaziyeti ahirede kendi mütaleası da munzam olduğuna göre, tamamen mütaleatı âlilerine iştirâk ederim.”

Demişti. Paşa, hususî mahiyette bu muhaberelerin safahatından Heyeti Temsiliye'yi haberdar ederken yalnız telgraf suretlerini okumakla iktifa etmiyor, bu baptaki düşüncelerini de izah ediyordu. Samimî kanaat ve mütaleası da gerçekten yukarıya naklettiğim cümlesine tamamiyle intibak ediyordu.

Artık Halit Bey meselesinin sona erdiğini zannettiğimiz bir gün, üçüncü fırka emir zabiti mülâzımievvel (üsteğmen) Tarık imzasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Cevat Abbas Bey'e şöyle bir telgraf geldi :

— Kumandan Beyefendi, Paşa hazretlerinin kendi hukukunu muhafaza ve müdafaa edeceklerinden pek ziyade emindir. Kâzım Paşa'nın vaziyeti ahiresinden müteessir olan kumandan Bey, on beşinci kolordu emrinden infikâk ile kongreyi âmir tanımaya karar vermiştir. Eğer üçüncü fırka kumanda vaziyeti tebdil edilmezse ve kolordu bu teklifi kabul etmezse, Halit Bey kolordudan ayrılarak bilâemir fiilen kumandaya iptidar eyliyecek ve kongreyi resen merci ve âmir tanıyacaktır, keyfiyeti arz...”

Bu telgraf, Mustafa Kemal Paşa da dahil olarak, hepimizin ayrı ayrı hayretini uyandırmıştı. Demek oluyordu ki Kâzım Paşa, Halit Bey'in noktai nazarını istimzaç sırasında yanlış bir anlayışa kapılmıştı.

Halit Bey, üstü kapalı bir surette vekâletle fırkayı idare siyasetine hitam verilmesini ve esasen resmî kumandanı bulunduğu fırkaya fiilen kumanda etmesine müsaade edilmesini anlatmak istemişti.

Atif Bey'i yermesi bu sebeptendi ve tabîi olarak kendisine ait olan üçüncü fırka kumandanlığını fiilen idare etmeyi istiyordu.

Kâzım Karabekir Paşa ise idarî ve siyasî düşüncelerine istinaden Halit Bey'in fiilen fırka kumandanlığını deruhte etmesini muvafık bulmuyordu.

Gerçekten karışık, can sıkıcı ve beyhude yere uzayıp giden bir meseleydi bu. Hele, Halit Bey'in en son verdiği karar bütün bütün endişe celbedici ve nizam bozucu bir karardı ve bir fırkanın kolordusundan ayrılarak re'sen kongre riyasetinin emrine kendisini bağlaması hiç de şayanı arzu değildi. Heyeti Temsiliye, tabîi bu bahiste resmî bir müzakere yapmak ve karar almak arzusunda ve mevkiinde değildi.

Mustafa Kemal Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa arasında ve Halit Bey'in durumu karşısında hususî surette halle muhtaç bir mesele saydığı bu dâvaya Heyeti Temsiliye sonuna kadar da müdahale etmedi. Mustafa Kemal Paşa ile Halit Bey arasında hususî muhaberat vukua geldiğine şahit olmadığım gibi, Halit Bey'in teklif ettiği kararı Mustafa Kemal Paşa'nın şahsen tasvip etmiş bulunduğunu da hatırlamıyorum.

Halit Bey meselesi bu safhadayken yukarıda da işaret ettiğim gibi, birbirini takiben Kastamonu ve Konya valileri vaziyeti de meydana çıkmıştı.

Kastamonu'da vali olarak İbrahim Bey isminde bir zat bulunuyordu. Kendisini yakından tanıımıyordum. Zannedirim Balıkesir mutasarrıflığında da bulunmuş olan Yanyalı İbrahim Bey'di, bu. Kâzım Dirik merhumun iyi tanıdığı bir zatmış. Mustafa Kemal Paşa'ya ordu müfettişi bulunurken İbrahim Bey'i tanıtan, hattâ her türlü esrarı ve şifreleri verdiren de yine müfettişlik erkânı harbiye reisi Kâzım Dirik Bey olmuş. Paşa, bu hususta bana aynen şöyle demişti :

“ — Kâzım Bey'in delâlet ve tavassutu ile bu zata gıyabî itimat hasıl ettik. Her türlü sırrımızı ve şifre muhaberelemizi verdik. Günün birinde kendisini İstanbul'dan çağırıldılar, hapis ve tevkif olunacağı aşıkârdı. Fakat o âdeta hapsedilmeye gönüllü olarak bu davete icabet etti. Kâzım Bey'in bu derece itimat ettiği valinin yine İstanbul hükümetinin emrine bu derece itibar göstermiş bulunmasının hakikî mânasını hâlâ kavramış değilim.”

İbrahim Bey'in Kastamonu'dan ayrılmasından sonra, İstanbul hükümeti bu beldeye Ali Rıza Bey isminde bir zatı tayin etmiş bulunuyordu. Paşa'ya :

Kastamonu
Valisi İşbaşına
Gelemiyor

“ — İbrahim Bey'i tanımıyorum amma, Ali Rıza Bey'i iyi tanırım. Hürriyet ve İtilâfçıların koyularındandır. Ben Gümülcüne mutasarrıflığından azledildiğim zaman yerime Hürriyet ve İtilâf bendesi olarak bu zat gönderilmişti. Ancak; Gümülcüne'nin Bulgarlar tarafından zaptı yüzünden oradaki mutasarrıflığı ve Hürriyet ve İtilâfa hizmeti beş on günü geçmemişti.” dedim.

Paşa, aynı zamanda bir espri yapmış olmak için :

“ — Öyleyse bu zat da senin gibi bir ihtiyar zat olacak..” dedi.

“ — Evet, Konya'da da valiliği olduğuna göre, epeyce ihtiyar olması gerekir.” diyerek ilâve ettim :

“ — Mesele ihtiyarlığında gençliğinde değil. Hürriyet ve İtilâfın koyu taraftarlarından biri olmasında. Kastamonu'ya bize bağlı, mutemet bir vali göndermek zorundayız.”

Paşa :

“ — Evet, evet, Kastamonuda görülen tereddüt ve zaaf asarı karşısında oraya âmâli milliyeye hâdim; azimkâr bir valinin gönderilmesi, Ali Rıza Bey denen bu zatın da tevkif edilmesi gerekiyor. Hattâ yalnız valiye değil, muktedir bir kumandana da ihtiyaç var.”

Diyerek karar verdi :

— Ali Fuat Paşa'dan Kastamonu için bize bir vali ve kumandan bulmasını rica edelim.

Ali Fuat Paşa'dan (Cebesoy) bu rica yapıldı. Paşa, vali bulmakta müşkülâta uğramış veya gereğinde valiliği deruhte eyleyecek vasıfta bir zat olduğuna kanaat hasıl etmiş olmalı ki “mevki kumandanı” ünvanı ile miralay Osman Bey'i Kastamonu'ya göndermiş ve keyfiyeti de bize bildirmişti.

Biz, yeni valinin tevkifini, vaziyetin icap ettirdiği tedbirleri yerinde alınmasını mevki kumandanı sıfatıyla Kastamonu'ya varan Miralay Osman Bey'den bekliyor, gelecek habere intizar ediyorduk. Fakat, birkaç gün gecikmeye rağmen beklediğimiz haber bir türlü gelmiyordu. Nihayet bir gün telgrafhanede ve makine başında Miralay Osman Bey'in izahat vermek üzere hazır bulunduğu bildirildi. Osman Bey şu izahatı veriyordu :

— Kastamonu'ya gelir gelmez vali vekili ve jandarma kumandanının dessay tedbirleriyle tevkif edildim. Fakat, zabitan arkadaşların himmetiyle tevkiften kurtarıldım ve derhal vali vekili ile jandarma kumandanını hapsederek telgrafhaneyi de işgal altına aldım. Vaziyet mühimdir ve Kastamonu'da halk efkârı çeşitli tahriklere maruzdur. Kongre heyetinin Kastamonu muhterem ahalisini esaslı surette tenvir etmesi maslahata uygun olacağı gibi, bir vali vekili ile memurini sairenin tâyini hususunda da Heyeti Temsiliye'nin salâhiyet vermesine ihtiyacım var.

Mustafa Kemal Paşa da bizzat telgraf başındaydı. Osman Bey'in ilk izahatını aldıktan sonra sordu :

— Ne kadar kuvvetiniz var, vaziyete tamamiyle hâkim misiniz? Vali vekili tayini için orada itimada şayan kim var? İnebolu'ya gelen İstanbul hükümeti valisinin adı nedir?

Osman Bey, Paşa'nın suallerine makine başında şu cevabı veriyordu :

— Kuvvetim iki yüz elli kişidir. Bir tabur, dört tüfekli bir mitralyöz bölüğünden ibarettir. Vilâyete hâkimim. İstanbul hükümetince tayin edilen valinin ismi Ali Rıza olup, Konya valiliğinden mütekahtir. Çok eski ve ihtiyar bir zat olduğu kaydediliyor.

Vali vekâleti için en münasip olan zat, defterdar Ferit Bey'dir (Ferit Bey eski mebusu ve az bir zaman da maliye vekilliği yapmıştır).

Makine başında Heyeti Temsiliye namına kısa bir müzakereden sonra, Osman Bey'e şu talimat verildi :

— Bizzat vali vekâletini deruhte ediniz. Bütün kuvayi mülkiye ve askeriyeyi emriniz altına almaya tamamiyle selâhiyetlisiniz. Gelecek valiyi tevkif ettiriniz. İcraatınıza fiilen muhalefet edecek olanlara karşı bilâtereddüt silâh istimal ediniz. Bolu ve Sinop mutasarrıflıklarına da Heyeti Temsiliye namına aynı talimatı dikte ettiriniz..

Osman Bey vali vekâletine Ferit Bey'in tayininde ısrar ediyor ve Paşa'ya :

— Sizin Diyarbekir'den tanıdığınız Ferit Bey..

Diyordu. Paşa'nın tanıdığı Ferit Bey olduğuna göre, mesele yoktu.

Muvafakat edildi ve Osman Bey'den gelen mütemmim malûmatta da Sinop mutasarrıfının azledilmiş olduğu ve yerine jandarma kumandanı Remzi Bey'in vekil tayin edildiği ve İstanbul'dan gelecek valinin behemehal tevkif edileceği bildiriliyordu. Ancak, Damat Ferit hükümetinin her şeye rağmen yerinde mıhlanıp kalması, İstanbul'la muhaberatın kesik olmakta devam edişi, gayri tabîi veya fevkalâde halin sürüp gitmesi zaman zaman ve yer yer akisler uyandırmakta devam ediyordu.

Hemen hemen birçok yerlerden :

— Kabinenin istifa etmemek hususundaki inat ve ısrarı devam ederse ne olacak?. Muhaberatın kesik olmasından doğan gayri tabiiyet ne vakite kadar devam edecek? Vaziyeti düzeltmek, memleket içinde tabîi düzen ve huzuru sağlamak, sulh haline geçmek için ne gibi tedbirler alınacak?

Sualleri gelmekte ve bunları cevaplandırmaktaydık. Bu sualleri bizim dahi Mustafa Kemal Paşa'ya sorduğumuz oluyordu.

O iman ve metanetinden zerre kaybetmeksizin :

— Sabırlı olunuz. Sabırımız karşısında Ferit Paşa behemehal yuvarlanacaktır. Gevşemiyeceğiz.

Diyor ve mâneviyatımızı destekliyordu. Aynı zamanda da Meclisi Mebusan intihabının tesriinde ve şayanı arzu ve itimat zevatın seçtirilmesinde fayda görüyorduk.

Mustafa Kemal Paşa, Heyeti Temsiliye adına bu hususta da her tarafa tebligat yapmıştı ve Meclisi Mebusan'ın, bir an önce açılmasını istiyordu.

Tek tek her biri kendi ölçüsünde muazzam bir mesele olan ve haddi azamîde enerji sarfını isteyen bu meselelerle topyekûn meşgul olmak, mücadele etmek; aksaklığa meydan vermemek, hedefe toplu gidebilmeyi temin eylemek, gerçekten çok çetindi ve bu işi yürütüp götürebilmek ancak Mustafa Kemal'in dev iradesine ve şefliğine bağlıydı.

Bu binbir dert ve iş içinde yine Kastamonu vaziyeti de devam edip gidiyordu. Kastamonu vali vekili Ferit ve mevki kumandanı Osman Bey'ler umumî tebligat veçhile İstanbul hükümetine halk adına nefret ve tel'in, kabinenin çekilmesi talebini havi telgraflar çekildiğini bildiriyor ve fakat halkın Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti Temsiliye'den aşağıdaki suallere cevap istediğini bildiriyorlardı :

1 — Diğer vilâyetler efkârı umumiyesi Kastamonu halk efkârına uygun mudur?

2 — Gayri tabîî hal ne zaman sona erecektir?

3 — Kabinenin çekilmemek hususundaki inadı karşısında alınan ve alınacak olan tedbirler nelerdir?

Vali vekili ve mevki kumandanı İstanbul'dan gönderilen vali Ali Rıza Bey'in İnebolu'dan İstanbul'a iade edildiğini, fakat Zonguldak'ta kendisine Dahiliye Nazırlığının :

“— Zonguldak ve havalisi serbesttir. Orada kalarak yeni emrimizi bekleyiniz.”

Emrini aldığı ve bu emir üzerine Zonguldak'a çıkmış bulunduğunu ve sağı solu tehdiye başladığını haber veriyorlardı.

Kendilerine ilk önce :

— Vali Ali Rıza'nın tevkif edilerek Kastamonu'ya gönderilmesini Zonguldak mutasarrıfına tebliğ ediniz. Diğer suallerinize de ayrıca mufassal izahatta bulunacağız.

Talimatını verdik. Kastamonu halkı adına sorulan ve bizim de üzerinde zihin yormamızı gerektiren sualleri Mustafa Kemal Paşa bütün açıklığı ve düşünceleriyle birlikte Heyeti Temsiliye'nin müzakeresine arzetti. Heyet de bu vesileden istifade ederek mevzuu bir hayli derinliğine ve genişliğine görüştük. Neticede şu üç esas noktaya dayanılarak cevap yazılmasını kararlaştırdık:

1 — Tezahüratı milliye, vatanın her köşesinde salâbet ve hararetle mevcuttur. Bütün vatandaşlar ve ordu tamamen vahdet halinde olup mukarreratımız her tarafta istisnasız tatbik ve icra kabiliyeti bulmaktadır.

2 — Gayri tabîî halin zail olması ancak, halkın endişeye düşmek gibi bir zaaftan kurtularak tereddütsüz hareketi rehber edineceği zaman mümkün olacaktır.

3 — Kabinenin inat ve ısrarı tabîîdir. İlk tedbirlerimiz neticesinde yine sukut etmezse, müteakip tedbirler de alınacaktır.

Heyeti Temsiliye'nin bu ana direktifiyle ve tafsilâtı bir şekilde yazılan telgrafı makine başında Kastamonu'ya, yâni Osman ve Ferit Bey'lere bildirdik.

Bu vesika büyük nutukta münferic olmakla beraber, hatıratımdaki vekayi silsilesini muhafaza eylemek bakımından ben de buraya aynen naklediyorum :

OSMAN VE FERİT BEYLERE

“Tezahüratı milliye, vatanın her köşesinde salâbet ve haretle mevcuttur. Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Harput, Erzincan, Dersim, Sivas, Samsun, Malatya, Ayıntap, Kayseri, Niğde, Ankara, Karaman, Afyonkarahisar, Denizli ve ilh.. en ufak köylerine kadar halk ve en ufak cüz'ü tâmına kadar bütün ordularımız tamamen hassas ve vahdeti kâmile halinde, aynı istikamete müteveccih ve ittihaz ve tebliğ olunan mukarreratı harfiyyen tatbik ve icra eylemektedirler.

Yalnız Konya şehri şimdilik hali atalettedir. Fakat, Konya'da on ikinci kolordu kumandanı evvelâ istifa edip çekilmek için bizden rica etmişti.

Bugün vürut eden telgrafta on ikinci kolordu heyeti umumiyesiyle tebliğ olunan mukarreratı fiilen icraya başlaması üzerine mâniî yegâne olan vali Cemal Bey'in şaşaladığı bildirilmekte ve tazyikten kurtulan Konya ahalisinin dahi icabı gibi teşebbüse geçeceği temin edilmektedir.

Fuat Paşa hazretleri kâfi kuvayi milliye ile Eskişehir'e dört saat mesafede kâin Cemşit mevkiine vasıl ve her taraftan şehri ihata eylemiş olduğundan bugün Eskişehir'de bulunan İngiliz kuvvetleri kumandanı bir İngiliz heyetiyle Paşa'nın nezdine gelecek İngilizlerin harekâtı milliyeye karşı tamamen bitaraf bulduklarını ve umuru dahiliyemize katiyyen müdahale etmeyeceklerini temin eylemiş, Fuat Paşa'dan kendilerine ilişilmemesini rica eylemişlerdir.

Paşa da İngilizlere karşı hiçbir fikri taarruzumuz olmadığını, yalnız hiyaneti tebeyün eden Ferit Paşa kabinesinin ıskatı için mecbur olursak her türlü harekete geçeceğimizi ve İngilizler tarafından alınan kaymakam Atıf Bey'i talep ettiğini bildirmiştir.

İngilizler cevaben tamamen haklı olduğumuzu ve kendilerinin dahi bu muhik metalibatın is'afına çalışacaklarını beyan ile avdet eylemişlerdir.

İngilizler Merzifon'da bulunan kuvvetlerinin geri alınması halinde memnun olup olmayacağımızı sormuşlar, pek memnun olacağımızı bildirdiğimizden derhal oradaki kuvvetlerini bütün

ağırlıklarıyla beraber Samsun'a çekmişlerdir. Dün İstanbul'dan Fransa sefaretinde "Fulon" isminde bir Fransız bizimle görüşmek üzere memuren buraya vasıl olmuştur. Elinde harekâtı milliyemize tamamen taraftar olduklarına, hükümetin mahkûmu sukut bulunduğuna, her türlü arzularımızın Fransızlarca maalmemnuniye tatbikine âmade bulduklarına ve talimat itasına intizar eylediklerine dair France Despre'nin yaverinden bir de mektubu hâmindir.

İki gün evvel maiyetinde iki general ve on beş kadar zabitten mürekkep bir heyet bulunan Amerika tahkik heyeti reisi general Harbord, dahi Sivas'a gelerek harekâtı milliyemizin meşruiyetini ve lüzumunu ve hükümeti merkeziyenin zaaf ve gayri meşruiyetini beyan ve bütün maksatlarımızı ve kuvvetli olduğumuzu ve haklı olan metalibatımızın kabulünden başka çare olmadığını derhal İstanbul'a bildirmiştir.

Gerek Amerikalılarla ve gerek Fransızlarla olan işbu münasebatın gayet mahrem tutulmasını selâmeti harekâtımız namına rica ederim.

Hükümeti merkeziye hakkında İstanbul'daki itilâf devletlerinin Avrupa'ya verdikleri gizli bir ajansta Ferit Paşa kabinesinin kariben sukut edeceği bildirilmiştir.

Bir de bugün hükümeti merkeziye, İstanbul telgrafhanesinde, kendi zamanlarında cereyan etmiş şifre ve açık muhaberatı tetkik ederek toplamakla meşgul olmuştur. Bu da kendilerinin çekilmeğe hazırlıklarına bir işarettir.

Kastamonu'da yaptığımız gibi, yukarıda isimlerini saydığım teknil vilâyatta dahi müteaddit imzalarla İstanbul'a telgraflar çekilmiş ve el'an çekilmekte bulunmuştur. Bunların yekdigere tebliğinde ihtimal ki ihmal ediyorlar, Kastamonu için bu hususta umumun nazarı dikkatini celbederiz. Bu çekilen telgrafların kabine tarafından hifzedilmesinin ehemmiyeti yoktur. Yalnız bu telgrafları kabinenin okuması kâfidir.

Diğer taraftan bütün vesaiti emniye ve seria ile keşidesi icap eden telgraflar -ki umum milletin maksat ve talebini hulâsa etmektir- İstanbul'da gerek düveli itilâfiye mümessillerine ve gerek zatı şahaneye isal edilmektedir. Bittabi İstanbul'ca vaziyeti umumiyemiz henüz bütün kudret ve vuzuhiyle anlaşılmağa başlanma-

mıştır. Daha evvel de bu cihetin istihsali mümkündü, fakat maatteessüf Kastamonu vilâyeti gibi mühim bir merkezi muhabere ancak Osman Beyefendi'nin himmetiyle tutulduktan sonra Çorum'da doğrudan doğruya Harbiye Nazırının emriyle aleyhimize kuvvet hazırlayan Muhittin Paşa'nın (Ankara valisi) entrikası evvelce keşfolunmuş, bu suretle İstanbul'un noktai istinadı kırılabilmiştir.

Bugün istical eden Kastamonu halkı bu isticalini Osman Beyefendi'nin muvasalatından evvel yapmış olsaydı, ihtimal ki bugüne kadar netice alınabilirdi. İşte "halkın bu gayri tabii ahval ne vakte kadar devam edecektir" sualine verilecek olan cevap şudur :

Ne vakit ki Kastamonu halkı bu hali gayri tabii bulup endişeye düşmek zaafından kurtularak maksadımızı istihsal edinceye kadar sebat etmekte eseri tereddüt göstermeyecektir; işte o zaman bu gayri tabii hal kendiliğinden zail olacaktır.

Kabinenin temerrüdü tabiidir, buna karşı başka tedbire kalkışmadan evvel ilk tedbirimizi hakkıyla ve her tarafta kat'i-yetle tatbik etmek çarelerini düşünelim. Meselâ Bolu vaziyeti hakkında ne yapılmıştır? Bolu hizasına kadar, tek mil mevakiin İstanbul ile muhaberatı resmiyesinin katolunduğundan emin miyiz, buna dair muntazır bulunduğumuz malûmat henüz vürut etmedi.

Fuat Paşa hazretleri birkaç güne kadar Eskişehir'e hâkim olacaktır. Oradan Bilecik ve Bursadaki teşkilâtı milliyeye aynı kararı tatbik ettirecektir. Zatı âlileri de Bolu ve hattâ mümkün olursa daha ilerilere kadar vaziyetimizi teşmile muvaffak olursanız bu takdirde İstanbul hükümeti kendini muallâkta bulacaktır. Diğer taraftan İngilizler de dahil olduğu halde, bütün düveli itilâfiyenin kendilerinden yüz çevirdiklerini görünce, temerrüde takatleri kalmıyacağını zannederim. Maahaza bundan sonra bir inadı eçhelâne ve eblehaneye devam etmek isterlerse, herhalde daha müessir tedbirler tatbikine imkân vardır. Çünkü asıl ahalinin tereddüt edebileceği cihet, İngilizlerin hükümeti merkeziyeyi tutarak bir takım harekâtı fiiliye yapması ihtimali idi. Halbuki yukarıda izah eylediğim veçhile bugün için vaziyet elhamdülillâh tamamen milletin lehindedir ve maksadımıza en

büyük düşman: Harekâtımızda en ufak bir eseri zaaf ve endişe göstermek olur.”

Kastamonu'ya makine başında verilen bu izahat, aynı zamanda mahrem ve istenildiğinden, ümit olunduğundan daha geniş ölçüde malûmatı ihtiva ediyordu. Kastamonu halkını memnun ve mutmain kılmak için bundan daha geniş ve ferahlatıcı malûmat arzedeabilmenin imkânı yoktu. Maamafih, bu arada biz de Kastamonu'dan sevindirici bir haber almıştık. Bu haberde:

“İstanbul hükümetinin Kastamonu valiliğine tayin ettiği Ali Rıza Bey tevkif edileceğini öğrenir öğrenmez Zonguldak'tan firar etmiştir.”

Deniyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya :

— Bu Hürriyet ve İtilâfçı bunaklar işte bu derecede de korkaktırlar..

Diyerek ilâve ettim :

— Ferit Paşa yalnız hıyanet ve cebanetiyle değil, bu tip elemanları tutması ile de muhakkak ki bize geniş ölçüde yardım ediyor.

Paşa :

— Haksız değilsin.

Diyerek noktai nazarıma iştirak etti. Çünkü bir tarafta gençliğin, idealizmin harareti ve ateşli mücadelesi çelik gibi dayanıyor, öbür yanda küsbe haline gelmiş ve posalaşmış ruhlardan mukavemet ve fayda umuluyor ve bütün bu psikolojik hatâ! “Berayi itimat ve sadakat” endişesinden ileri geliyordu.

Bu, İstanbul'a sadık bunak, cebîn, menfî ve yerine göre kardeş kanı içmeye hazır vali ve mutasarrıflarla uğraşmak da hakikaten bir dertti!

Konya Valisi
Cemal Bey ve
Konya Meselesi

Elâziz valisi Ali Galip, bunların en menfur ve en azılı suikastçılarından biriydi. Dersim mutasarrıfı Osman Nuri, Trabzon valisi Galip, Niğde mutasarrıfı Behçet de bizi hayli uğraştırmıştı.

Ali Galip'ten sonra, bizi ve Mustafa Kemal Paşa'yı tenkile hazırlanan ve Çorum'a kadar gelen Muhittin Paşa da az tehlikeli zavallılardan biri değildi, ki; bunların tevkif ve isticvapları hakkında malûmat vermiştim. Kastamonu valiliği ve meselesi de yukarıda arzettiğim şekilde bir hal tedbirine bağlanmıştı.

Şimdi, karşımızda bir Konya meselesi ve Konya valisi Cemal Bey dâvası vardı. Cemal Bey, menfî hareket tavrını muhafaza eden valiler arasında en enerjik ve en azimkâr olanıydı. Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi:

— Cemal Bey, Ferit Paşa kabinesinin Anadolu'da en büyük vasıtai icraiyesi ve en mühim noktai istinadı idi.

Erzurum kongresi faslını yazarken izahatını arzettiğim şekilde ordu müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın Konya'dan ayrılması ve İstanbul'da memuriyet kabul etmesi, kolordu kumandanı Salâhattin Bey'in de mütereddît hareketleri neticesi meydan Cemal Bey'e boş kalmıştı.

Konya'yı her bakımdan nüfuz ve tahakkümü altına almış bulunan vali Cemal Bey; kuvayi milliye ruhunu öldürmek, vatanseverleri ezmek ve Konya'yı millî ülküye menfî bir merkez haline sokmak için elinden gelebilen her şeyi yapıyordu.

Cemal Bey'in bu hareket ve tavrının menfî tesirleri etrafa da sirayet ediyor, teşettütü efkâra sebebiyet veriyor, önümüzde hakikaten bir hail rolü oynuyordu. Onun bütün bu hareketlerini yazmak bir ayrı cilt ehemmiyetinde eser teşkil eder.

Sadece şu noktayı tebarüz ettirmeliyim ki, Heyeti Temsiliye Cemal Bey'den gördüğü zorlukla esaslı şekilde mücadele etmek ve onu her ne pahasına olursa olsun Konya'dan uzaklaştırmak mecburiyetindeydi. Vaziyeti uzun uzun Heyeti Temsiliye'de müzakere ettik ve neticede Refet Bey'i (general Refet Bele) Konya'ya göndermeyi kararlaştırdık.

Refet Bey'in Konya'daki icraatının ne gibi safhalar arzedeceğini merakla beklediğimiz günler içinde, yani 27 eylül gecesi sabaha karşı Hüsrev Sami Bey odama gelerek:

— Kalk, kalk Mazhar..

Dedi, hastaydım ve uyuyordum, uyku sersemi:

— Ne var, Hüsrev, hayrola?

Dedim ve muhaveremiz devam etti:

— Paşa çağırıyor

— Saat kaç?

— Üçe geliyor.

— İnsaf et Hüsrev.

— Hakikaten Paşa çağırıyor.

— Vallahi hastayım. Bu gece mazur görsünler. Bak ateşim de var.

Hüsrev elini alnımda gezdirdikten sonra:

— Herhalde üşüttün. Yat. Paşa'ya arzederim.

Diyerek yanımdan ayrıldı. Tekrar dalıyordum ki, Hüsrev yine geldi:

— Paşa, nezleden insan yatmaz, bilâkis kalkıp gezmek, hava almak hem iyileştirir, hem açar, diyor ve mutlaka seni istiyor.

Dedi. Çaresizlik içinde kalktım, inleye tıslaya giyindim ve Hüsrev'le birlikte Paşa'nın odasına gittim.

Paşa, güler yüzle:

— Ayıp sana. Hele böyle bir hayat devresi içinde asla hastalık sayılmaz.

Diyerek odanın ortasındaki saç kömür mangalının yanındaki boş sandalyeyi gösterdi:

— Otur bakalım.

Eylülün sonlarına yaklaşmış olmak Sivas gecelerine âdeta sıkı bir ayazı hâkim kılmıştı. Bu gece de hemen hemen sıfırın altında 10-12 derece soğuk vardı. Odada kurulu bir saç soba mevcut olmakla beraber; odun o gün alınmış olduğu için yaştı ve bir türlü yanmıyordu. Emirber Ali saç mangalı doldurmuş, ortaya koymuştu. Mangal başına dizildik. Paşa seslendi:

— Ali bize kahve yap!

Ali durakladı, Paşa:

— Ne o?

Dedi. Ali ses çıkarmadı, boynunun bükülüşünden şeker olmadığını anlaşıyordu. Paşa:

— Peki kahveleri sade getir. Diyerek ilâve etti:

— Hep kabahat Mazhar Müfit'te, şeker aldırıyor!

Şaka ettiği malûmdu. Parasız olduğumuzu biliyordu, parasızlığa alışmıştı artık ve eskisi kadar üzüntü duymuyordu! Ali'ye:

— Benim odama git. Masanın gözünde üç parça şeker var. Kahveleri bari son defa ağız tadıyla içelim. Sonrasına Allah kerim.

Dedim. Paşa, âdeta mesut oldu. Bu günlerimiz çok hazin günlerimizdir. Mustafa Kemal'in yalnız şekersiz, kahvesiz, yemeksiz değil, hattâ ekmezsiz kaldığı günler dahi olmuştur. Buna rağmen azminden, irade ve enerjisinden zerre kaybetmemiş, bilâkis böyle günlerde kendisini her vakitkinden daima daha çok kuvvetli bulmuştur.

Kahvenin şekerli oluşu imkânı sağlandıktan sonra Paşa, keyifle :

— Yahu Mazhar Müfit bu Konya valisi pek tabansız çıktı!

Diyerek devam etti:

— Seni beyhude uyandırmadım. Biraz evvel Refet'ten telgraf aldım. İlk malûmatı veriyor. Heyeti Temsiliye'nin kararını ve Refet'in Konya'ya gönderildiğini haber alınca ilk önce halkın mukavemet edeceğini tahmin ederek ümide düşmüş. Fakat, haber yayılıp ta halkın hissiyatının aleyhte tecelli ve âdeta tezahürat halini iktisap ettiğini görünce hapishaneyi boşaltmış ve mahkûmları silâhlendirmiş. Bu hareketinin Konya'nın vatansever muhterem ahali üzerinde büsbütün aksi tesir hasıl ettiğini ve halkın ayaklandığını görünce de ansızın Konya'yı terkederek İstanbul'a kaçmış.

Tabii ben de, Hüsrev Sami de çok memnun olduğumuzu hemen arzettik. Bu hissimizi herhalde büyük bir heyecanla ifade etmiş olacağız ki Paşa :

— Netice gerçekten memnun edici olmuş ve Konya halkının vatansever, anlayışlı hissi ve görüşü bu neticeyi süratle sağlamıştır.

Diyerek ilâve etti:

— Maahaza, Cemal Bey, yabana atılacak biri değil. Meziyetlerini, azim ve teşebbüslerini, enerjisini bize âzamı nâmütenahî husumet arzetmesine rağmen takdir ederim. Eğer Damat Ferit hâininin emrinde olacağı yerde bizimle birleşerek çalışmış olsaydı, muhakkak ki memleket için de, şahsı için de büyük faydalar sağlayacaktı. Anlaşıyor ki, Ferit Paşa'dan çok şeyler bekliyor ve ona inanmış bulunuyor. Belki ihtirası ve ikbal perestliği de var.

— Paşam, Cemal Bey nedense sizden lâıyk olmadığı bir teveccüh ve takdir kazanmış bulunuyor. Hıyanet safında olmayıp ta bizim saflarımızda da çalışsaydı değışen hiç bir şey olmazdı.

Diyerek mütaleamı tamamladım:

— Onun eski ve koyu bir Hürriyet ve İtilâf'cı olması Ferit Paşa'ya bağılılığının üstünde ve ilerisinde gelir. O eskiden de menfî bir adamdı. Herhalde Konya'dan kaçmış olması kendisi için de, bizim için de hayırlı oldu. Belki bir gün ileride yaptığı fenalığın cezasını çeker. Artık, meşgul olmaya değmez.

Hüsrev Sami Bey:

— Paşam, affınıza güvenerek arzedeğim. Ben, Cemal Bey'in İstanbul'a kaçmasına şahsan üzüldüm, doğrusu.

Diyerek fikir ve mütaleasını şöylece müdafaa etti:

— Cemal Bey İstanbul'a kaçmamalı idi. Onu tevkif edip Sivas'a göndermek lâtif olurdu.

Paşa gülerek ve gözlerimin içine bakarak:

— Hüsrev Sami Bey eski İttihatçıdır. Particilik yapıyor!

Dedi. Hüsrev Paşa'nın bu lâtifesine âdeta alınmış olarak şöyle dedi:

— Hayır Paşam, hayır. İttihatçılığı çoktan unuttuk. O tarihe karıştı artık. Biz şimdi bir vatansever topluluğu halinde ve millî bütünlük içinde milletin halâs ve istiklâli gayesini tahakkuk ettirmeğe çalışıyoruz. Cemal Bey tevkif edilmiş olsaydı, İstanbul'da mel'anette bulunmak fırsatından mahrum olurdu. O şimdi kim bilir orada Damat Paşa ile elele verip neler yapacak ve aleyhimize nasıl çalışacak?

Paşa ile Hüsrev Sami arasında İttihatçılık ve tevkif keyfiyeti bir hayli münakaşa mevzuu oldu ve sonunda Paşa:

— Particilik yok, millicilik ve millet topluluğu var. Düstur ve rehberimiz sadece budur.

Dedikten sonra, ilâve etti:

— Cemal Bey'in İstanbul'a gitmiş olmasını ehemmiyetli telâkki etmiyor, Damat Paşa hükümetinin sonuna yaklaştığını kabul ediyorum. Bir çok alâmetler de bunu gösteriyor. Daha fazla dayanamazlar!

Paşa, bundan sonra:

— Konya meselesi bu suretle bir hal şekline bağlanmış bulunuyor. Ancak, bir nokta var.

Dedi, ve devam etti:

— Refet Bey, yoldan bana gönderdiği bir servis telgrafiyle Konya'da muvaffakiyet temini için kendisine ikinci ordu müfettişliği salâhiyet ve ünvanının verilmesini istedi. Bilmem biz, böyle bir memuriyet ve ünvanı tevcih edebilir miyiz? Böyle bir salâhiyete malik miyiz?

— Böyle fevkalâde bir zamanda fevkalâde salâhiyet ve ünvanların lüzumuna kanîim paşam.

Dedim ve mükâlememiz şöylece devam etti:

— Fevkalâde ünvan ne olabilir? Müfettişlik askerî bir makamdır. Bir ordu müfettişini tayin etmek bizim hakkımız değildir.

— Müfettiş demiyelim ve ordudaki nizam ve tayinlere müdahale salâhiyet ve hakkını kendimize tanımayalım. Fakat, Refet Bey'e Konya ve havalisi kuvayi milliyeye umum kumandanı, diyemez miyiz?

Hüsrev Sami Bey:

— Bu mümkün görünüyor.

Diyerek beni destekledi. Mustafa Kemal Paşa:

— Arkadaşlarla görüşmedikçe bu hususta hiç bir şey diyemem. Refet Bey'e (general Refet Bele) Konya'ya giderken maksada hizmet edecek her türlü salâhiyeti verdik. Verdiğimiz salâhiyet hudutsuz bir salâhiyet olduğuna göre, ayrıca bir ünvan ile adlandırmaya lüzum olmadığı kanaatindeyim.

Dedi. Düşündüğümü düşündüğüm şekilde gizlisiz ve kâpaksız açıklamak âdetimdir. O anda kendi kendime şöyle bir zannın tesiri altında kalmıştım.

— Paşa, Refet Bey'in istediği ünvanı vesile ittihaz ederek ve Heyeti Temsiliye'den karar alarak kendisine de herhangi bir ünvan tayini için yol açmak istiyor!

Muhakkak ki, yanılmışım. Ve Paşa'nın ciddî ve samimî izahatını dinliyerek yanıldığımı drehal anladım. Paşa:

— Taşkınlıktan sakınmalı ve hedefimizin yolundan ayrılmamalıyız.

Bütün arkadaşlar için hedef tektir: Vatanın selâmetini temin. Bunun için de hiç bir ünvana ihtiyaç yoktur.

Paşa'nın bu izahatından sonra, biz de mutabık kaldık.

— Meseleyi Heyeti Temsiliye'nin münakaşasına arzederiz.

Bu bahis böylece kapandıktan sonra, Paşa:

— Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'larla Diyarbakir'deki 9 uncu Kolordu Erkânı Harp Reisi Kenan Bey'i ahval ve hâdisatı bir arada mütalea etmek üzere buraya davet etmek istiyorum. Bu daveti ne zaman yapacağımı kararlaştırmış değilim. Fakat, davete icabet edeceklerini ümit ediyorum.

Dedi. Hüsrev Sami:

— Gelecekleri muhakkaktır paşam. Bir arada buluşup görüşmek de herhalde faydasız olmaz.

Dedi ve umumî ahval hakkında bir müddet daha konuştuğuktan sonra, Paşa saatine baktı:

— O, beşe geliyor, yatahım artık.

Diyerek yerinden kalktı ve ilâve etti:

— Yarın Konya halkına hitaben bir beyanname neşredelim.

Paşa'nın gece oturmalarına dayanmak ve her gece kendisine refakat edebilmek hakikaten bir yaradılış ve bünye hususiyetine sahip olmayı icap ettiriyordu.

Hemen hiç birimiz buna dayanamıyor ve arada bir âdeta işi nöbete koyuyorduk.

Ertesi günü Paşa'nın mevzuu bahsettiği beyanname neşredilmişti. 27 Eylül 1335 tarihini taşıyan bu beyanname aynen şöyleydi:

“Ferit Paşa kabinesinin pâk ve nezih Anadolu'da yegâne mülevves noktai istinadı olan Konya valisi Cemal Bey'in Konya'da vatan ve milletimiz aleyhinde ağyara istinaden irtikâp eylemiş olduğu ihanetkârane harekâtı cidden erbabı hamiyeti ve bilhassa Konya ahaliyi muhteremesini pek ziyade dilhûn eylemekteydi. Bu defa mumaileyh Cemal Bey'in harekâtındaki hiyanet orada bulunan ecnebilerin dahi nazarı nefretini mucip olduğundan kendisi milletle karşı karşıya bırakılmıştır.

Cemal Bey, son bir hareketi mezbuhane olmak ve binnetice kendisini terkeden ecnebileri müdahaleye mecbur kılabilmek hayali bisudiyle hapishanede bulunan bilcümle kanlı katil mevkufini çıkarıp teslih ve kendisine vasıtai cinayet kılmak istemiştir.

Artık bu kadar zelilâne ve denaetkârane harekete müteşebbis olan bir şahsın Konya vilâyeti şahanesini daha fazla lekelemesine tahammül caiz olamayacağını takdir eden halk, mukte-

Konya Halkı-
na Beyanname

zayı hamiyet ve celâletini göstermeğe tevessülde tereddüt etmemiştir. Bunun farkına varan Cemal Bey, bugün hempalarıyle İstanbul'a firar etmiştir.

Mumaileyhin İstanbul'a vüsulünden evvel derdesti memuldür. Ferit Paşa ve Dahiliye Nazırı Adil Bey'in en zînüfuz zannetikleri âleti mefsedetlerinin âkibetini milleti necibemizin enzarı dikkatine ve Ferit Paşa kabinesinin de nazarı ibretine vazederiz".

Heyeti Temsiliye namına
MUSTAFA KEMAL

Paşa'nın imzasıyla Heyeti Temsiliye namına yazılan bu beyanname, memleketin her tarafında neşrolunmuştu.

Vatansever Konya halkı da esasen teşebbüs iradesini ele almış bulunuyordu.

Belediye dairesinde toplanan halk, vilâyetin otoriteden mahrum kalmamasını temin hususunda âdeta modern ve ideal bir usul ile ve kendi oy iradesine dayanarak seçimle bir Vali vekili tayin etmişti.

Gelen telgrafta Vehbi Hoca'nın (eski şer'îye vekillerinden) vali vekâletine tayin edildiği bildiriliyor ve belediye dairesindeki toplantı ile seçimin şekli ve neticesi uzun uzun izah ediliyordu.

Anadolu'nun hemen her tarafında olduğu gibi, Konya'da da milletin iradesi kendisini göstermiş, İstanbul hükümetinin hıyanet ve cinayetleri karşısında halk mukadderatını fiilen eline almış ve Damat Ferit hükümetini tanımamanın tedbirlerine başvurmuştu.

Buna rağmen köseleden daha kalın bir yüzle Damat Paşa hâlâ iktidar mevkiinden ayrılmıyor ve hattâ Abdülkerim Paşa'yı tavsit ederek Mustafa Kemal Paşa hakkında yeni bir tuzak kurmayı tasarlıyordu.

**Abdülkerim
Paşa ile Mu-
habereler**

25-9-335 tarihini ve yirminci kolordu kumandan vekili Mahmut imzasını taşıyan ve Ankara'dan çekilen bir telgraf gelmişti. Bu telgrafında Mahmut Bey:

"— Gece telgraf başına istendim. Dahiliye Nezareti şifresi ile vâki muhaberemizde maksadın, Padişahımızın beyannamesindeki irşadata uyularak milletin halâsını teminden ibaret olduğu teyit edilerek şu fikir ve mütalea ve teklif ileriye sürülüyordu" diyor ve izahatına devam ediyordu:

“— Teklif sahibi ve telgrafın yazarı erkânı harbiye livalarından Abdülkerim Paşa'dır. Yeri bildirilecek bir yerde Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşalar'dan mülâkat istemektedir.

Noktai nazarına göre, millet ve hükümetin ayrılığı müdahalei ecnebiyeyi davet edebilecektir. Kendisiyle mülâkat, prensip itibarıyla kabul edilirse cevap Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadi Paşa vesatetiyle ve aynı şifre ile bildirilecektir.

Bu mülâkatın taraflar arasındaki hüsnü niyeti isbata vesile teşkil edeceği kaydedilmekte ve selâmeti vataniyeyi istihdaf eyleyen bu hususun temini için vakit kaybedilmemesi ve hemen makine başında cevap ita edilmesi bildirilmektedir.

Benim şahsî kanaatime göre, bu bir hiledir ve İstanbul hükümetinin mevkiini efkârı umumiyeye nezdinde sağlamak ümidiyle Anadolu'daki millî rüesadan anlaşmak hususunda bir teklif alındığını ilân eyleyip bir politika manevrası çevirmekten ibarettir.”

Ali Fuat Paşa'nın kolordusuna kumandan vekilliği yapan Mahmut Bey, bu iş'aratını kaydettikten sonra, açık olan makine başında cevap vermek üzere Mustafa Kemal Paşa'dan talimat istiyordu.

Abdülkerim Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsî dostu idi. Mustafa Kemal Paşa işdeki kurnazlığı veyahut da tuzağı kavrayarak hemen Mahmut Bey'e talimat gönderdi. Ona ve hepimize göre Ferit Paşa ile anlaşmak demek, onun hıyanetine iştirâk demek olacağından bu bizim için imkân haricindeydi.

Mustafa Kemal Paşa Mahmut Bey'in bu telgrafı üzerine kendisine verdiği talimatta, Fuat Paşa'nın bulunduğu yerden İstanbul ile muhaberesi mümkün olamayacağını ve Fuat Paşa'nın Ankara'da olmadığını, Kerim ve Hadi Paşalara bildirilmesini ve bu paşalar görüşmek arzusunda iseler, ancak Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Sivas'ta bulunan Heyeti Temsiliyesiyle makine başında görüşebileceklerini ve Fuat Paşa'nın İstanbul ile görüşmek istediği şeklindeki sözleri doğru olmadığını tebarüz ettirmesini, ancak onlar görüşmek arzusunda iseler buna imkân olduğunu bildirmesini beyan etti.

Ve Mahmut Bey'le telgraf başında bazı görüşmeler yaptı. Mahmut Bey, biraz sonra hakikaten Fuat Paşa'nın bulunduğu yerden bazen bilvasıta yazabildiklerini teyit ederek İstanbul'a şu yolda cevap yazıldığını okudu:

“Erkânı harbiye mirlivalarından Abdülkerim Paşa Hazretleri! Fuat Paşa Hazretleri Ankara’da olmadığından telgrafınızı iblâğ etmek mümkün olmuyor. Görüşmek arzu ettiğiniz takdirde Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin Sivas’ta hazır bulunan Heyeti Temsiliye’siyle ve bunlar arasından bilhassa Abdülkerim Paşa Hazretlerine muhabbeti mahsusası olan Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle makine başında görüşmenizin mümkün olabileceğini arzeylerim efendim.”

İşte bu tavassuttan sonradır ki Kerim Paşa ile makine başında görüşmeğe başlandı. İkamet ettiğimiz ve karargâhımız olan binanın alt katında merdiven yanındaki büyük odaya muvakkat bir telgraf makinesi konulmuştu. Muhaberatı telgrafiye oradan yapılmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa ile beraber bazı arkadaşlar da makine başındaydık. Kerim Paşa’nın ne görüşeceğini merakla beklemekteydik.

Saatlerce süren bu konuşmadan hemen hiçbir netice hasıl olmamıştı. Muhabere şuydu: Evvelâ Kerim Paşa dervişmiş, yazılarında hep dervişane bir usul takip ediyordu, meselâ ilk sözü “Paşa’ya söyleyiniz anlar Hazret Evvel karşınızdadır” diye başladı.

Mustafa Kemal Paşa da (Kutbul-aktap) deyiniz anlar cevabını verdi. Bunlar vaktiyle aralarında bir parola mı idi, yoksa dervişlik tabirleri miydi bilmem. Yalnız Mustafa Kemal Paşa, Kerim Paşa ile böyle şaka nevinden kelimelerle vaktiyle görüşmekte olduğunu ve Kerim Paşa’nın dervişliğini söylerdi.

Kerim Paşa’nın telgrafını hulâsa güçtür zira o kadar muğlâk kelimeler ve tabirler vardı ki, bunları edebiyatı kadîme nümunesi olarak telâkki ediyorum.

Şöyle diyordu :

“— Emri hayrı vatan için büyük vatanperver kardeşimle ve ihvanı âliyei temsiliye ile müdavelei efkâr etmek isterim. Hâki-pâyi âlinize isal kılınmak üzere Ali Fuat Paşa vasıtasıyla bir telgraf göndermiştim. Yed-i âlinize vasıl olan işte o telgraf esası üzerine bir halli meşkûr inşaallah iktitaf ederiz. Memleketin geçirmekte olduğu nazik ve pek mühim devrei muğdilâyı lûtfu hüda ile sahnei teysire isal kılıyoruz.

Bundan, bekremi hüda nurdan mahlûk âmali rehakârımız mürşidi dilimizden buna dair mühim şeyler konuşarak telfiki maksudu vatan kılalım değil mi? Pek fatin ve mudebbir kardeşim. Ne buyurursunuz ruhum! Bedhahanı hâkisarın bu güzel memleketimiz üzerindeki iftiraatını ve alenî takibatı mel'anetlerini kiralım ve onları kemingâhı ümitlerinde meflûç ve bihayat bırakalım ve yalnız hükümet ile milletin sırf selâmeti vatanıyeye ait hidemat ve icraatını telif edelim ki gayei müştereke ve mübeccele zaten hep birdir. Endişei vatanla gösterilen bunca necip tezahüratın, cihanı medeniyet karşısında muazzez topraklarımızın hıfzu sıyanetine ait en büyük hamiyeti vatanperverî olduğunu bir kere daha temhît zımında mevcut müşkilâtı ahvali refedelim ve buna bir çare bulmak için de, bu muazzez kardeşiniz ile müdavelei efkâra başlayalım, muntazırım kardeşim. Bu teşebbüsüm hakkında hükümetin vâsi bir derececi hüsnü niyet izhar ettiğini ilâve eylerim ruhum.”

Mustafa Kemal Paşa makine başında cevabı bizzat yazıyordu. Ben de çekilen kısmı alarak suretini çıkarıyordum. Fakat yazmak lâzım gelenlerinden bazı yerlerini belki atlamış olabilirim.

Not defterime merbut vesikalar arasında bulunan bu telgraf-lar şöyledir: Fakat şunu da söyleyeyim ki, Kerim Paşa'nın yazdıklarını Mustafa Kemal Paşa bize okur, sonra cevap yazardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı :

“Âcizleri ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Heyeti Temsiliye'siyle müdavelei efkâr etmek hususunda izhar buyurulan arzuya samimiyetle teşekkür ederiz.

Heyeti Temsiliye âzasından Erzurum mümessili ulemadan Raif Efendi ve Erzincan ve Dersim mümessili Şeyh Hacı Fevzi Efendi Hazretleri ve Bahriye Nazırı esbakı sevdiğiniz kardeşlerden Rauf Beyefendi Hazretleri ve vülatı sabıkadan Sivas ve Tokat havalisi mümessili Bekir Sami Beyefendi Hazretleri ile Bitlis ve havalisi mümessili Mazhar Müfit Beyefendi hazretleri ve İstanbul münevveranının murahhası mahsusları, Vaşington sefiri kebîri Ahmet Rüstem Beyefendi hazretleri ile pek çok sevdiğiniz Kara Vasıf Beyefendi ve İsmail Fazıl Paşa hazretleri, Samsun ve havalisi mümessili sabık üçüncü kolordu kumandanı Refet Beyefendi, Garbî Anadolu mümessillerinden Ömer Mümtaz,

Hüsrev Sami Beyefendiler ve Diyarbekir havalisi mümessili İhsan Hâmit Bey, Van ve Muş havalisi mümessillerinden Mirza Bey zade Hacı Musa Bey bu anda yanımda bulunmaktadırlar. Cümlesi Fuat Paşa Hazretleri vasıtasıyla keşide buyurulan telgrafname müfâdına vakıftırlar. Şimdi cereyan etmekte olan muhabereyi takip ediyorlar. Cümlesi gözlerinizden öperler.”

Heyeti Temsiliye'miz ile arzu buyurulduğu veçhile en seri bir surette müdavelei efkâr buyurmaları tahtı imkândadır.

Cümlemizin âmalı hayriyesinin vatan ve milletin selâmet ve saadetine ait bir halli meşkûr iktitafından ibaret bulunduğuna şüphe yoktur, ancak bu hususta esas ittihaz buyurduğunuz telgrafname müfâdı bilmem ne dereceye kadar kavî bir mesnet olabilir.

Hallâli müşkülât olmak isteyenlerin mebdei hareketleri hakikati ahvale mutabık olmak gerektir.

Müsaade buyurursanız telgrafnameniz muhteviyatından muhtacı izah ve istizah görülen bazı noktaları tekrar edeyim. Padişahımız efendimiz hazretlerinin beyannamei hümayunlarındaki irşadın hükümet ve milletimizin yegâne peyveste olacağı gayesine tamamen müşterekiz. Zatı akdesi hilâfetpenahîye olan revabıtı hürmet ve sadakatimizin lâyetezelzel bulunduğu kimsenin şüphe ve tereddüt etmeğe hakkı yoktur.

Hâkanı celilüşşanımızın her türlü âmal ve iradatı hümayunlarına serfîru etmek bizim için bir nimeti uzmadır. Âcizleri aylarca mukaddem bu hakikati mahzayı kemali samimiyeti vicdaniyemle hâkipâyî şahaneye arzetmiştim. Bugün de bu noktai necata sadakatim kat'îdir.

Bilcümle rüfekayi mesaimin, hissiyat ve içtihadatı kat'iyesi aynıdır. Alelûmum büyük ve âlicenap vefakâr milletimizin dahi bundan başka türlü mütehassis olmasına imkân mutasavver değildir.

Medarı istinat ittihaz buyurulan beyannamei hümayun muhteviyatının bizlere ve milleti necibeye değil, Ferit Paşa ve rüfekasına bir hitap ve itap olduğu edna mülâhaza ile sübut bulacak bedihiyattandır.

Filhakika kalbi pâki hümayunu teessürata duçar eden ahval ve harekât milletimiz tarafından değil, Ferit Paşa; Dahiliye Na-

zırı Adil Bey, Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa ve bunların rüfekayi mesaisi bulunan Harput valisi Ali Galip Bey, Ankara valisi Muhittin Paşa, Trabzon valisi Galip Bey, Kastamonu valisi Ali Rıza Bey, Konya valisi Cemal Bey taraflarından irtikâp olunmuştur.

Malatya teşebbüsü ihanetkâranesi, Çorum tertibi hainanesi, Konya teşebbüsü mezbuhanesi, safahatı hakikiyesiyle vasılı ıttılamız olmuş değilse, zatı âlinizi mebdei hal olmak üzere tasavvur buyurduğunuz noktada isabetsizlikten dolayı mazur görürüz.

Milletin bütün bu suikastlara karşı yapmağa mecbur olduğu ve hiçbir veçhile sükûnet ve asayiş mahalliyyeyi sekteye uğratmayan ve sırf izalei mazarrat maksadından ibaret olan iptidâî harekâtı, teşebbüsâtı hainaneyi kırmak, faillerini ya derdest ve tevkif veya mecburî firar eylemekten ibaret bulunmuştur.

Bu hakikati İstanbul'a firar eden Kastamonu valisi Ali Rıza ve Konya valisi Cemal Bey'in lisanından dahi işitmekle teyit ve bu suretle izalei zan ve şüpehat eylemek mümkündür.

Beyannamei hümayunda memleket ve milletimizin mukadderatı hakkındaki enzarı ecanibin lehimize tebeddülüne dair olan ifadatı hümayun mahzı hakikattir.

Ancak, bu tebeddülü azım, hiç bir vakit Ferit Paşa hükümetinin takip eylediği siyaset neticesi değildir. Bu neticeî hasene, milletimizin izhar ve isbatı mevcudiyet zımında bizatihi aldığı teşebbüsü azimkârane semeresidir.

İşte, padişahımızı bu noktada iğfal ediyorlar. Milletimizin inkişaf eden her türlü teşebbüsâtı devletimizin menafii esasiye ve hayatiyesiyle tamamen müterafıktır. Ve çarei necat ve umdei hayat, ancak ve ancak kuvayı milliye'nin âmil ve iradei milliye'nin âmalı mukaddesei hilâfetpenahî ile memzucen hâkim olmasındadır.

Bu esası metin ve meşrudan zerrece inhıraf maazallahü taalâ devlet ve millet ve vatanımız için hüsrânı elîmi mucip ve makamı muallâyı hilâfet ve saltanatın masuniyetini muhil olur.

Harekâtı necibeî milliye'mizi suitefsir ve ilân etmekten hâlî kalmayan bedhahanı hâkisarın çok olduğu muhakkaktır. Fakat, şayanı esefi amiktir ki, bu bedhahanı mel'anetin başında Ferit

Paşa ve nezaret mevkilerinde bulunan Adil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları bulunuyor.

Memleketimize takım takım Bolşevikler girdiğini ve harekâtı milliyenin, Bolşevik harekâtı olduğunu resmen ilân ve işae eden bu bedbahtlardır.

Necip ve nezih harekâtı milliyemizin İttihatçıların harekâtı mezbuhanesi olduğunu ve İttihatçıların parasiyle tedvir olduğunu resmen ve alenen cihana ve ecnebi gazetecilerine söyleyen bu gafillerdir.

Anadolu'da şüriş olduğunu ajanslarla resmen ilân eden ve mütarekename maddei mahsusasına nazaran muazzez vatanimizi düşman işgaline maruz bırakmak isteyen bu cahillerdir.

Malatya'da ahaliî islâmiyeyi Sivas ahaliî islâmiyesine karşı mukateleye sevk etmek isteyen bu zavallılardır. Harekâtı milliyenin önüne geçeceğim diye Sivas'ın ve hassasiyeti milliyenin görüldüğü her yerin İngilizler tarafından işgalini isteyen bu hanlerdir.

Maahaza tıpkı tasavvuru biraderileri veçhile bedhahanın bu güzel memleketin üzerindeki iftiralarını ve alenî takibatı mel'ânetlerini kırmak ve anları kemingâhı ümitlerinde meflûç ve bihayat bırakmak ve devleti ebed müddeti Osmaniye ile milleti muazzamai islâmiyemizin sırf selâmeti vataniyeye ait noktada icraatını telif eylemek bizim dahi en mübeccel gayemizdir.

Ve elhamdülillâhi taalâ necip ve nezih ve meşru olan bu gayenin temini istihsalinde artık milletimiz her türlü âsarı bedhahaneyi kırmış ve bütün celâdetiyle hatvei azimkâranesini atmıştır.

Bilcümle ecnebi devletleri Ferit Paşa ve rüfekasının zaafü nadanisine kendi ve millet ve vatanları aleyhindeki icraatı leimesine âsâr ve vesaike ile yakın hasıl eyledi.

Ve bilâistisna cümlesi kemali hüsnü niyetle milletle ve bizlerle şahsen temas ve münasebete girdi.

Amerikalılar, Fransızlar, İtalyanlar ve en nihayet İngilizler dahi milletimizin ne dereceye kadar haklı ve maksadında meşru olduğunu ve kuvveti şamilesini ve niyeti azimkâranesini ve buna mukabil hükümeti merkeziyenin ne kadar bîasıl ve milletle alâkasız bir heyeti âcize olduğunu takdir etti.

Milletimize karşı bu gafil ve âciz hükümete aldanarak reva gördükleri hakşiken muamelelere bir tarziye makamında olmak üzere Merzifon'u tahliye etti. Ve Samsun'u dahi tahliye edeceğini bildirdi ve bu tahliyeye başladı.

İngilizler bilhassa devlet ve milletimizin umuru dahiliyesine ve maksadı meşru takip ettiği tahakkuk eden harekâtı milliyemize katıyyen müdahale etmiyeceklerine dair Eskişehir'den izam ettikleri bir heyeti mahsusa ile söz verdiler.

Milleti mürakabei mukadderatında kabine ile karşı karşıya bıraktılar. İşte teşebbüsâtı milliyemizin temini istikbali hususunda istihsaline muvaffak olduğu ilk netice budur.

Bu cereyanı millie ancak zatı akdesi hümayunun beyannamei şahanelerinde işaret buyurulduğu veçhile memleketimizin her tarafında ve bilhassa kalbgâhı devlette, İstanbul'da kanunu esasiye temini riayetle neticepezir olacaktır.

Hükümeti hazıranın vâsi derecede bir hüsnü niyete malik bulunduğu zannında isabet olmadığını, arzetmeye müsaade buyurmanızı rica ederim. Çünkü Ferit Paşa kabinesine birçok münasebetle ve bilhassa Erzurum ve Sivas kongreleriyle hakikati halin izahında kusur edilmediği gibi, bizzat tarafı âcizanemden dahi Ferit Paşa'ya Erzurum'dan Sivas'a avdetim esnasında sureti mahsusada yazdığım mufassal şifre bir telgrafta milletin kuvvet ve iradesine karşı çıkacak hiçbir kuvvet kalmadığını ve kendisinin muhalefet ve mümaneat vâdisinde devam etmemesi lüzumunu bilhassa âmali millie ile arzuyu şahaneyi ve icraatı hükümeti tevhit için elinde son bir kuvvei te'lifiye bulunduğunu ve bu hareketi asilâneye tevessülü halinde Tarihi Devleti Osmaniye'de yeni bir sahifei zerrîn vücuda getirebileceğini bütün samimiyetimle bildirmiştim.

Bu zatı gâfil, buna cevap vermemekle beraber, Anadolu'daki cereyanı millii mukaddes ve Şamili, İttihatçıların ve birkaç kişinin eseri tahrikâtı olduğunu ilân etti.

Hırsı menfaatle, ne ummanı cehlü gafletle iki tarafı idare edebileceğini ve bu suretle muhafazai mevki edebilecekleri zannı bâtulında bulunan birkaç valisinin iğfalkâr raporlarını benim nezih ve vatanperverane irşadatıma tercih etti.

Bugün her türlü habasette hıyanet ve aciz ve meskenet mevkiinde kaldıktan ve millet de bütün hakayiki ahvale vuzuhu tam ile vâkıf olduktan sonra, bize düşen vazife, en seri hareketle zatı akdesi hümayunun beyannamei mukaddesinde irade buydukları veçhile kariben sulh müzakeresine davet olunacak Osmanlı murahhaslarının konferans muvacehesinde milletle hem ahenk olarak isbatı mevcudiyet edebilecek, milletin hürmet ve itimadına mazhar ve kuvayi milliyeye müstenit ve âmalı milliyeye mutavaatkâr elyak zevattan olmasını bir an evvel temin eylemektir.

Bu da zannı âcizanemize göre, Ferit Paşa'nın derhal terki mevki eylemesi ve zatı akdesi padişah'ının mutemedi, fakat âmalı milliyeye tamamen mutavaatkâr bir zata kabine riyasetinin tevcih buyurulmasıyle mümkündür.

Ferit Paşa'da zerre kadar hissi hamiyet ve vatanperverî mevcut ise mevkiinde bir dakika bile fazla kalmasının millet ve memleket için tezyidi mazarrat ve hatır ve hayallerine gelmeyen azîm vehamete sebebiyet vermekten başka bir semere bahşedemeyeceğini anlaması ıktiza eder. Eğer kendi şahsı ve hayatları hakkında bir gûna tereddütleri varsa, bugün için bu gibi şeylerle iştigal tenezzülünden pek yüksek olan milletimiz namına kendilerine istedikleri tarzda söz ve teminat vermeği dahi milletimizin menfaati mukteziyatından addederiz. Fakat tuttukları tariki nasavapta taannüt ve temerrüde devamları halinde hâdis olacak avakıbin mesuliyeti kendilerine raci olacaktır.

İşte telgrafnamei biraderileri ve vuku bulan teşebbüsü hayırhahaneleri münasebetiyle bir defa daha ve son defa zatı necibaneleri gibi kalbi cidden vatan ve devlet aşkıyle ve sevgili ve muhterem hakanımıza muhabbet, ubudiyet ve sadakatle memlû olan mücessemi namus ve merdi kâmil kadim arkadaşım ve hatırai uhuvvetini daima hürmetle muhafaza eylediğim kardeşim Abdülkerim Paşa hazretleriyle de iblâğ etmiş olmak bizim için her türlü vicdanî huzurun teyidinde medar olmuştur.

Harekâtı milliyeye vüs'atı kâmile ile ilerlemektedir. Bittabi Ferit Paşa ve rüfekası buna tamamen vâkıftır. Zatı âlileri dahi bu malûmatı talep ve tenevvür buyurunuz.

Şimdi gözlerimizin önünde duran en son telgrafnamelerde Kütahya'nın milli süvari kuvası tarafından işgal ve Kütahya'daki İngiliz kuvvetlerinin treni mahsusla şimale hareketlerini ve Çiftahan'a gelen bir İngiliz heyetinin oradaki kuvayı milliyeye kumandanına İngilizlerin Türklerle elli senelik bir muhadenet ve muvâlâta malik bulunduğunu ve harekâtı milliyeye karşı tamamen bîtaraf kalacaklarını temin eylediği ve hattâ arzu edersek muavenete hazır bulduklarını bildirdiği ve İzmit, Bolu, Zonguldak ve Şile'deki kuvayı milliyenin hareket için emre intizar eyledikleri bildirilmektedir.

İstanbul'da hükümetin tamamen vâkıf bulunduğumuz tek-mil tazyikatına rağmen, müstahzar kuvayı milliyeye İngilizlerin teminatı muvalâtkâranesiyle derhal harekete geçebilirler.

Konya valisinin firarı üzerine Konya'da umumî ve büyük bir içtima yapılarak ulemayı benamdan Hoca Vehbi Efendi Hazretleri ahalinin ittifakı ârâsiyle vali vekâletine intihap olunuyor.

Aziz kardeşim, artık bütün bu harekâtı tevkif, yalnız ve ancak bir şeye mütevakkıftır ki, o da cidden zatı hazreti padişahîye sadık ve âmali milliyeye bütün mânayî meşruîyle mutavaatkâr bir zata kabine riyasetinin tevcih buyurulmasına ve ancak bu zatın âmali milliyeyi anlıyarak ona göre itti hazı tedabire tevessül eylesmesine vabeste bulunduğunu arz ederim.

Bütün bu mesrudatımıza nazaran bir mütalâai âlileri varsa lütfen bildirmenizi rica ederim.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i
Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsilîyesi namına

MUSTAFA KEMAL

Bu uzun telgrafla bütün Anadolu ahvali ve gayemiz bildirilmiş oldu. Makine başında hepimize yorgunluk gelmişti.

Paşa'ya Kerim Paşa'nın da bir sürü kelime oyuncağı ile beyhude bizi işgal etmekte ve edeceğini söyliyerek, kat'î ve ne demek istiyorsa bildirmesini söyledik.

Paşa :

— Biraz daha sabredelim, bakalım bu ahvali açıkca tasvir eden telgrafımız üzerine ne söyleyecek?

Dedi ve Kerim Paşa cevap vermeğe başladı.

Kerim Paşa'nın Cevabı

Biz, telgraf memurunun başında ve ayakta gelen bu cevabı takip ediyor ve okuyorduk. Kerim Paşa dedi ki :

“Sizinle birlikte bulunan ve esamii âlileri zikredilen zevatı muhteremenin cümlesine selâm ve ihtiramımı arz ve iblâğa lûtufla buyurulmasını rica ederim.

Ahvali hazıranın bütün safahatını izah ettiniz. İki yerde halli emirde isabet gösterilmediğini beyan ile mazur makamı serdettiniz. Gerçi bütün ahval ve vekayii mahkiye malûm olmayınca bir meselede hakemlik etmek müteassir ise de memlekete ait meselenin hallü faslında seraci münir endişei nezihî vatan olmak itibariyle mesnedi mütekâbih metin ve ruşinadır.

Ben, vatanın mukadderatına hükmedileceği şu sırada yekvücut bir millet ve hükümetin göreceği iş Avrupa devletleri nezdinde ihraz edeceği vaziyeti metine ancak milletin hukuku âliyesini kâfil olacağını ve müşeddet ahval karşısında bî nihaye tezvîrat ve iftiraatın bahşeyleyeceği mazarratın yine bu güzel memleketin sinei zî rahmetine hâşâ sığışamayacak derecede naâşına bulunan zevatın bundan etmek istiyeceği istifadelerin derecatını nazarı ıttılaa alarak bunun halli sehile mazhar olmasını ve memlekette açacağı rahnelere katiyen meydan bırakılmamasını arzetmek isterdim. Mebdei hareket ittihaz ettiğime işaret buyurduğunuz beyannamei hümayunun tarzı tefehhümünde mümkündür ki, bendeniz hata edeyim. Müsaade ediniz de asıl halli umura en büyük bir istinatgâh telâkki edilen bu beyannamei âlideki ciheti camiayı izah ile kelâmı mülûkânenin şümûlü ihatakârânesini beyan edeyim. Ben zannediyorum ki Padişahımız...”

Cevap buraya kadar gelince, bizde sabırsızlık arttı. Bu zatın beyannamei hümayun mucibince vahdetten kasdı neydi? Bizi giriştiğimiz işten çekilerek Ferit Paşa ile birleşmek yoluna mı götürmek istiyordu? Mustafa Kemal Paşa'ya :

— Kat'î bir netice ile muhabereyi kesmek hayırlı olacak, dedik. Paşa da :

— Kerim Paşa hazretleri, lüzumundan fazla izahat maksadı asliden tarafeyni uzaklaştırabilir. Beyannamei hümayunun tefsiriyle fazla iştilal bifaidedir. Rica ederim, asıl mesele üzerinde görüşelim.

Dedi ve mükâleme şu şekli aldı :

Kerim Paşa : — Asıl mesele üzerinde görüşeceğiz, müsaade buyurunuz da devam edelim.

Mustafa Kemal Paşa : — En son söz ve teklif üzerine anlaşalım.

Kerim Paşa : — Evet oraya geleceğiz.

Amma, Kerim Paşa bir türlü oraya gelemiyor, yine bir sürü maksat haricinde sözlerle çabalayıp duruyordu.

Ne istiyordu? Âdeta hıyanet saçan Ferit Paşa'ya, devamı saltanatı ve sadareti için vasıtalık mı ediyordu? Gerçi bu ciheti inkâr ile “hiçbir veçhile hükümetin nüfuz ve tervici maksudunu iltizamen kendimi alâkabent kılmadım, hükümetin müdafaatı benim yazılarımın haricinde kalır, ben o bildiğiniz nezih ve pür istifa can ve vicdanımla bir teşebbüsü hayırhahide bulunayım dedim” diyor ise de, yazılarından bunun aksi de vârit idi. Nihayet Mustafa Kemal Paşa'da da bizde de sabırsızlığın son haddi başladı. Paşa şu cevabı, tabiidir ki, sert bir tarzda vermeğe mecbur kaldı :

“— Maksadımız müşterek olduğuna şüphe yok. Vatanımızın tamamiyetini, milletimizin istiklâlini mevcudiyetimizin müdahale ve taarruzdan masuniyetini temin etmek makamı muallâyı saltanat ve hilâfete merbutiyetimizi muhafaza eylemek gayei mukaddesiyle vuku bulmakta olan mesaii meşruamız ve tezahüratı milliyenin daha fazla sui telâkki edilmesine ve muhtacı tashih görülmesine ve bu tashihat için de habaset ve ihaneti sâbit olan bir kabine erkânının müdafaatı gayri meşruasının esas itti-haz edildiğini görmeğe tahammülümüz yoktur. Bu kadar izahata ve beyanata mukabilsiz, Ferit Paşa kabinesinin sadrı muallâyı devleti hâlâ telvis etmesine vesatet etmek istiyorsanız, bu mesainiz hiç bir semere veremeyeceği gibi hakkınızdaki hissiyatı kadimeî uhuvvetimizin de mucibi tezelzül olacağına endişe ederim. Ferit Paşa'nın hemen mevkiini bir ehli namusa terkedecekse ve buna kanaatiniz var ise hallolunacak hiçbir müşkül kalmaz, aksi takdirde bu tavassutu hayırhahane, rencide kalb olmanızdan ve bîsud yorgunluktan başka bir netice vermez. Eğer Ferit Paşa'da muhafazai mevki hırsı varsa, milletin nihayet, kendisini duçarı hüsrân bir âkibeti elîmeye sebebiyet vereceğine asla tereddüt etmesin. Milletin ve millet namına heyetimizin en son ve kat'î sözü budur.

Vuku bulmakta olan teşebbüsâtı fiiliyemizde bu hakikatı ittilagâhı sinei cenabı tâcdarı âzamiye arz ve iblâğ eylemeğe matuftur. Zatı biraderileri ancak bu vazifei asilâneyi ifa ile bugün sizden beklenen vazifei diniye ve milliyeyi ifa buyurmuş olursunuz.”

Bunun üzerine de Kerim Paşa uzun bir cevapla, harekâtı milliyenin gayesini istihdaf eden vaziyete münafi veyahut hükümetin memuriyetine rabitadar bir fikri olmadığını, şu sırada hükümet milletin âmaline tecelligâh ve aynı zamanda her ikisi yekdil ve yekcihet olsa diye necip bir teşebbüste bulunduğunu, hiç kimsenin buralarda yanıp yıkılmadığı böyle bir emre tavasuta hatve atmak istediğini, hükümet ile şu âna kadar bir temas ve münasebeti olmadığını, birinci kere bu emri âli için olduğunu, bulunduğunu padişahın hallâli müşkülât makamını bi-hakkın haiz ona işaretle halli meseleyi âsan gördüğünü ve birtakım dualar ile dolu şeyler yazıyor idi. Buna da cevap verildi. Ve cevapta Abdülkerim Paşa'dan bir سوال soruldu: “Millet ile hükümetin yekdil olması emeli kat'îdir. Bugün mevki iktidarı işgalde temerrüt eden Ferit Paşa kabinesinin aciz ve ihaneti milletçe müsellemdir, binaenaleyh sizin gibi erbabı hamiyet ve vatanperverinin alacağı teşebbüsün ne olması lâzım gelir? Millet için, vatan için, mukadderatı emniyemiz için her dakika yeni bir sebebi felâket ihzarından başka bir işe yaramıyan Ferit Paşa ile milletin arasını bulmak imkânsızlığıyla iştigal mi, yoksa bir an evvel bu heyeti gayri meşruanın yerine ihtiyacat ve mukadderatı memleket ve milletle mütenasip bir heyeti cedidenin deruhteı umuru devlet eylemesi lüzumunu zatı akdesi hümayuna arz ve iblâğa yol aramak mıdır?

Lûtfen bu iki noktadan biri için evet ve yahut hayır, buyursanız teşebbüsâtı necibanelerinin bizlere ait cihetindeki safhasını ikmal buyurmuş olacaksınız.”

Kerim Paşa, son cevaba ait kanaatim diye yine cevap verdi. Hulâsası şuydu :

“Atebei ulyayı şahane bütün millete mihrabı teveccühtür. Anadolu umum maruzatının meşmulülhafızai hılâfetpenahîleri kılındığı hakkında kendisine malûmat vermişler ve bu güzel vatanın rehası için istinadgâhı mealipenah etrafında toplanmak

yekdil ve yekzeban olmak, bu macerayı azîmin en son girdiği safahatı müntezi bulunmuş olsaydı, bütün vatan zindegisiyle harice haykıracaktı.

Padişahı hikmetpenah efendimizin âmalı hümayunları da vatanın bunu maddeten deraguş ile sahili selâmete isal buyuracaklarına ve yine Allahın azameti muktezası Cenabı Mevlâ nice âli esbap halkı ile ve telkiniyle bu müşkülküşa ukdeyi tamamen hal buyuracaktır.”

Esasa taallük etmeyen bir sürü lâftan ibaret olan bu cevaptan sonra da nihayet kendisine evet ve yahut hayır diye cevap verilmesini istirham ettiğimiz sualler, cevapsız bırakılmış oluyor ve sekiz saattir devam eden efkâr ve mütaleat her iki tarafta da yeni bir intibaata en ufak bir tesir husule getirememiş bulunuyordu. Ve son olarak şu karşılıklı telgraflar yazılıyordu.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

Son iki sözüm ruhum : Âmalı milliyenin haraseti vatan ve hukuku âliyeye ait esasatını tebcil ve hıfzylemek şartıyla bütün muhaberatımızdan hem hakayiki mevcude ve hem de temenniyatı hâlise bast ve beyan edilmiştir.

Zannedersem ahvali hazırada bunların büyük vaziyetleri kalır ve Yedallahü... âyeti celilesi de hayr ile kabul buyurulmak üzere masruf kılınmıştır. İşte ruhum hepsi bu.

Cümleyi muhabbetlerle deraguş ederim. Allaha ısmarladık, yine görüşeceğiz muazzez kardeşim efendim.

ABDÜLKERİM PAŞA'YA

Teşekkür ederim kardeşim. İnşallah yine görüşmekle müşerref oluruz. Niyatı haliseleri mucibi ecri azîm olur. Hâtırnişini biraderileri olmak üzere son bir cümle arz ediyorum. Millet kavî, müdrük, azmında kat'îdir. Harekâtı fiiliye cereyanı seriini almıştır. Zatı şevketsematı tâcidarı âzaminin lûtfen ve âtîfeten itayı karar ve halli mesele buyurmaları zamanıdır. Ve bu kararın, ki her türlü kararların fevkinde ve şüphesiz milleti necibeleri hakkında lûtfu mahsusu hilâfetpenahîyi muhtevisi olacaktır. İtası ânında her şey nizamı tamını bulmakta bir an teahhur etmiyecektir. Allaha emanet olunuz kardeşim.”

Hakikaten makine başında sekiz saat kadar devam eden bu muhabereden hiç bir netice hasıl olmadı Abdülkerim Paşa, muttasıl beyannamei hümayundan bahisle, Ferit Paşa kabinesiyle birleşmeyi terviç ediyor gibi görünmekteydi.

Zannıma göre, bu muhabereye padişah tarafından, fakat tabii Ferit Paşa'nın da malûmatı tahtında memur edilmiş olacaktı.

Bir gece sekiz saat makine başında cereyan eden bu muhabere, bu suretle geldi, geçti.

İleride de bahsedeceğim veçhile, Kerim Paşa bu muhabereden sonra, İstanbul'da bulunan Kara Vasıf Bey'e yazdığı uzun bir mektupta bu işe nasıl girdiğini ve bu muhaberat padişah ve Ferit Paşa tarafından görüldükten sonra Ferit Paşa'nın çekilmiş ve bu suretle hizmette bulunmuş olduğunu bildiriyor ki mektubun bir sureti Kerim Paşa'nın talebi veçhile Kara Vasıf Bey tarafından Heyeti Temsiliye'ye de gönderilmiştir.

Kerim Paşa, mektubunda ezcümle şöyle demektedir :

“Asıl bu keşmekeşi azîmdeki naçiz hareketime nakli kelâm ile izahı hakikat etmek isterim. Bu hareket başlı başına bir teşebbüsî fevkalâdeden ibaret bulunmuştur. Ol zamanın tazyikatına nazaran pek tarihî olan bu teşebbüsüm uzun bir muhabere neticesinde Heyeti Temsiliye'ce bilinmiş ise de birçok noktaları veya safahatı muayyen zihniyetlerle belki anlayışlamamış olduğundan ve muhaberenin iptidaen bazı aksamında tereddütler meşhut idüğünden bunun galat telkinatını refetmek ve muhabere zamanında tarafeynce geçirilen asabiyetlere rağmen nezahetler ve selâmetler ile piraste bir maksudu necip için nasıl araya atıldığımı bir kere daha ayan kılmak isterim.

Bu izah, benim için bir ihtiyacı mânevîdir. Zira en güç olarak, yapılabilen bu harekâta ol zaman İstanbul'da tek bir kişi bile müteşebbis bulunamamıştı. Hattâ diyebilirim ki değil müteşebbis, bunu kemaliyle mütehattır bile yok gibiydi.”

Kerim Paşa, nasıl teşebbüse geçtiğini ve Ferit Paşa ile nasıl görüşüğünü Kara Vasıf Bey'e yazdığı mektubun bir fıkrasında yine şöylece anlatıyordu :

“Meseleyi evvelâ vükelâdan Hadi Paşa'ya açarak beni reisi hükümet ile görüştürmesini rica ve lûtfu hak ile bu teşebbüsten bir hayrı meşkûru vatan doğacağını ilâve ve inba eyledim.

Ciddiyeti beyan ve nezaheti kelâm, bu zatı âlide hüsnü telâkkiye bir intiba oldu. Kendileri Sadrazam Paşa'ya telefonla müracaat ederek binnehaye görüşülmek ve müzakere olunmak mukarrer oldu. Kendim sadrı müşarünileyh nezdine Hadi Paşa ile beraber gittim.

Hadi Paşa, ufak bir takdimden sonra, söyleyeceklerim hakkında bir saat kadar beyanı mütalea ve bu harekâtın en yüce vatan kaygusuyla yapıldığını ve başka bir endişe olamayacağını lisanımın bütün kuvveti derecesinde irat ve en nihayet tarafundan muhabereye âgaz ile anlaşılmağa imkânını taharri ve tahsil etmeğe kendilerini irza eyledim.

Bu muvafakat, hüsnü hâtimeye delâlet gibiydi. Andan sonra muhabere başladı. Evvelâ bir şifre yazdım. Buna bir harf dahi ilâve etmedi. Ve bu muhaberatın padişahımız efendimiz de haberdar ve yazılan şifre meşmulülhazei âlîtebâr kılındı.

Sonra, uzun telgraf muhaberesi cereyan etti ve bu bir gün devam etti. Bunun metni, hem bende hem de Heyeti Mümessile nezdinde mevcuttur.

Bu muhaberatın heyeti âliyye padişahımız efendimiz hazretlerinin bütün umura sahip ve mütezahir olan hâlât veya evamir ve harekâtın nezdî hümayunlarında umuru malûmeden idüğü ilâm kılınmakla beraber, padişahımıza bütün maksutların arz ve iblâğına yol aramak suretindeki hareketimi ihtiyar olunmak lüzumuna dair olan telgraf istizahına karşı da aşağıda yazdığım ve fakat pek yüksek esasatı idariye ve hakayıkı mevcudenin cilvegâhı şunu gördüğüm muhakematı kelâmiye ile tesbit ve işaret eyledim. Cümlelerim şunlardır :

Kerim Paşa, bundan sonra, telgraf başında bize yazdığı ve yukarıda aynen zikrelediğim şeyleri yazıyor ve nihayet diyor ki:

“Bütün bu muhaberatın tek bir insandım.

Heyeti Temsiliye'ye, Padişahımıza müstemirren müracaat lüzumiyle beraber, her şeyin arzedildiğinin de bilinmesini ve bu muhaberatımızın da verileceğini ve müşkülküşa ukdenin kariben hallolunacağını mümkünbeyan bâriz cümel ile iblâğ eyledim.

Bu muhaberatı hep padişahımız aynen görerek neticeyi maksudenin tatbikine de ukdei düşvârı küşanın halline lütfen bin-nihaye fermanı rıza verdiler.

Diyebilirim ki sadrı sabık en son muhabere neticesiyle ve bunun pek devamlı tesir ve ciddiyeti münazarasiyle binnihaye çekilmek lüzumuna kail ve bütün kuvayı mâneviyei mukavemeti zail olarak istifasını takdim eyledi.

İşte, sessiz, sadasız, liveçhilvatan çalışılan ve tek başına bir azmi naçizi nezahetperveri ile başarılan vak'ai muazzama budur”

Hulâsa bu mektubunda Kerim Paşa, bu yazılarının Ferit Paşa ile Padişah tarafından görüldüğünü ve onun üzerine karar verildiğini ve Ferit Paşa'nın istifası vuku bulduğunu ve bunları izaha kendisini sevkeden sebebin “tesbiti hakayıkı macerayı mesbuka” olduğundan bahsediyordu.

Mustafa Kemal Paşa'da Azim ve İrade

Bu sekiz saatlik telgrafbaşı muhaberesinin ertesi gecesini, yine Heyeti Temsiliye müzakeresinden sonra, odasında Hüsrev Sami ve ben ve bir de mezunen memleketine gidecek olan Bekir Sami Bey bulunuyorduk.

Bekir Sami Bey çiftliği olan Tokat'a mezunen gidecekti ve bu suretle veda için gelmişti. Bekir Sami Bey, bizimle beraber mektepte yatmazdı. Mektebe yakın, aynı cadde üzerinde kirala-dığı bir evde ikamet ediyordu.

Bazı geceler, işimiz olmadığı zamanlar, hanesinde toplanır, görüşürdük. Bekir Sami Bey, esasen hoş bir zattı. Zarifane şakaları vardı. Fikrinde de sabit, düşündüğünü söyleyen ve söylediğini düşünen diplomatlardandı.

İşte bu sırada Mustafa Kemal Paşa, dedi ki: Ali Galip Bey ve Muhittin Paşa'nın Sivas'a yürümeğe teşebbüsleri zamanında Mazhar Müfit bir gece bana vaziyetin vehametinden bahsetti, ben de, ona azim ve iman tavsiye ettim. Gördünüz mü azim ve irade sayesinde ki, İstanbul bizimle anlaşmak için vasıtalar arıyor.

Hiç şüphesiz Padişah da bu işin içinde. Anlıyorum ki, Ferit Paşa artık bugünlerde herhalde istifa edecektir. Zira, artık fesat çevirmeğe takati kalmadı. Paşa'nın söylediği azim ve irade meselesi şöyle olmuştu: Ali Galib'in, İngiliz binbaşısı Noel Bey'le birlikte Malatya'da gönüllü toplamaları ve Kürt'leri isyana teşvikleri ve Ankara valisi Muhittin Paşa'nın Çorum'daki hareketi bizim için büyük bir tehlike teşkil ediyordu.

Ali Galip üzerine sevkedilen kuvvet, Elâziz'deki İlyas Bey'in alayı idi. Fakat bu alaydan ancak kırk elli ester süvari çıkabildi ve İlyas Bey de ancak bu kuvvetle Malatya üzerine yürüdü.

Merkezden bazı zabitan gönderilmekte dediğimiz ise, Paşa'nın emir zabitlerinden Recep Zühtü Bey, Malatya'ya âdetâ bu ihtilâl mintakasına yalnız başına fedai gibi gidiyordu.

Çorum cihetinde ise Keskin'li Rıza Bey ve sair bazı kuvayi milliye mensupları Muhittin Paşa'yı yakalayarak Sivas'a göndereceklerdi.

İşte vaziyet bu haldeyken, ben bir gece, Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir tehlike içinde olduğumuzu söyleyerek, merkezimizin daha emniyetli bir yere naklini mütalea kabilinden söyledim.

Paşa, derhal ayağa kalktı, ben de kalktım, omuzumu tutarak ve sıkarak :

— Mazhar Müfit, bu söylediğin şeyler tehlike teşkil etmez, tehlike ancak azim ve imanına güvendiğim arkadaşlarımda gördüğüm bu zaftadır. Buradan hiçbir yere ölse bile gidecek değiliz. Zira o halde Heyeti Temsiliye kaçmış diye hakkımızda neler söylenmez. İşte o zaman dâvamızı kaybederiz.

Ali Galip, Muhittin Paşa meseleleri önlenmiş, bence bitmiş gibidir.”

Dedi. Paşa'nın bu azim ve iradesi, hakikaten bana da tesir yaptı :

— Pekâlâ kabul..

Diyerek ilâve ettim :

— Fakat mesele, önlendi diyorsunuz. Neyle; Elâziz'den süvari alayına hareket emri verildi. Alaydan çıka çıka kırk elli ester süvari bir kuvvetle alay kumandanı İlyas Bey haeraket edebildi. Buradan bazı zabitan gönderiyoruz dedik. Gönderebildiğimiz yalnız Recep Zühtü. Malatya'da süvari, topçu alayları var. Fakat içlerinden cesur ve gayyur zabitan uğraşiyor. Başka hiç. Böyle mi önlenecek?

Paşa, bu defa gülerek :

— İşi amma da izam ediyorsun. İlyas Bey kuvveti ve zabitanımızın sâ'yü gayreti bu işe kâfi. Zaten civardaki askerî kuvvet-

leri sevk için de emirler verildi. Ali Galip ve hembası ve Muhittin Paşa, hiç bir şeye muvaffak olamayacaklar, milletin azim ve iradesi bunların menfî hareketlerini akim bırakacak, görürsün netice ne olacak ?

Dedi. Ben çok sinirli bir halde :

“— Hepsi güzel, fakat biz burada beş altı kişi oturmuşuz, yalnız memleketimizle, Padişahla, Ferit Paşa ile değil, bütün dünya ile uğraşıyoruz. Para yok, asker yok, top yok, tüfek yok, velhasıl bu savaşımızı destekliyecek elimizde bir kuvvet yok. Buna çare düşünelim.

Dedim. Paşa yine gülerek :

— Azizim Mazhar Müfit bu senin dediklerinin hepsi olsa o zaman bu işi annem de görebilir. Marifet bu yokluk içinde muvaffak olmaktadır. Her nedense sen bu gece sinirlenmişsin. Haydi git yat, yarına kadar bir şeyin kalmaz.

Dedi.

Hakikaten Paşa'daki azim ve imân ve irade kuvveti bütün bu saydığım, yokluğundan bahsettiğim kuvvetlerin, çok fevkinde idi. İşte muvaffakiyetimizin sebeplerinden birinin de Paşa'daki bu azim, imân ve bu irade olduğuna ben kailim.

**Halil Paşa ve
Küçük Talât
Sivas'ta**

Yine bugünlerin meselelerinden biri de Halil Paşa (Harbi umumide ordu kumandanı) ile İttihat ve Terakki meclisi idare âzasından Küçük Talât Bey'in Sivas'a gelmeleri olmuştur. Bu zatlar İstanbul'da Bekir Ağa bölümünde hapis idiler. Nasıl olduğunu bilmiyorum; hapishane zabitlerinden Şadi Bey bu zatları kaçırmış ve Şadi Bey de artık İstanbul'da kalamıyacağından üçü beraber yola çıkmışlar, nihayet bir gün bu üç arkadaşın Sivas'a yakın bir yerde oldukları haberi geldi.

Bizden haber bekliyorlardı. Kabulleri tabii ise de, Sivas'ta alenî bir şekilde görülmeleri mahzurdan salim değil idi. Zira, eski propaganda yine başlayabilirdi. İttihatçı manevrası, işte İttihatçılar birer ikişer gelmeğe başladı.. diye muhalif olan ve hâlâ hürriyet ve itilâf gayesi takip edenler yaygaralara başlayabilirler idi. Bu cihetle Şadi Bey (şimdi Albay) getirebilir ise de Halil Paşa ile Küçük Talât Bey'i gizlemek lâzım idi. Bunu da düşündük,

Halil Paşa'ya: "Binbaşı Kâmil Efendi" denecek ve herhalde ordu karargâhında saklanacak idi.

O anda Paşa biraz rahatsız idi. Hattâ ateşi otuz sekiz dereceye yakın iken bizzat kendilerini buldukları köyden alıp getirmek üzere bir otomobil hazırlanmasını emretti. Hastalığı cihetiyle bizlerden münasip görüleceklerin gitmesi teklifini kabul etmedi. O zaman emrimizdeki otomobiller hep açık, körükleri parçalanmış, hurda şeylerdi. Paşa hastalığına bakmıyarak bu açık otomobil ile hareket etti. Birkaç saat sonra ve geceleyin geldiler. Mektepte biraz görüşüldü ve Halil Paşa, Paşa tarafından verilen talimat ile misafir olacakları ordu karargâhına gittiler.

Halil Paşa ve Küçük Talât bir müddet böylece Sivas'ta kaldılar ve kimseye de kim oldukları işaa edilmedi. Fakat bu zatlar ne olacak idi? Meydana asıl hüviyetleri ile çıkamazlar, uzun müddet de gizli kalamazlardı. Nihayet Heyeti Temsiliye'de keyfiyet müzakere edildi ve Azerbeycan cihetlerindeki bazı umur ve hususatın tesviyesi zımnında o taraflara hareketleri münasip görüldü. Böylelikle Sivas'tan ayrıldılar.

Vaşington sefiri sabıkı Rüstem Bey (Rüstem Alfred Bey) de bir gün İstanbul'dan yola çıktı. Esas Polonyalı ve mühtedi olan bu zat bir Türk kadar hamiyetli ve vatana merbut olup bizimle beraber çalışmış ve Ankara'ya da beraber gitmişti. Nihayet Ankara mebusu da oldu. Bu zattan ileride tekrar bahsedeceğim.

Bu sıralarda İstanbul'dan Kılıç Ali (Asaf Bey) ve Enver Paşa'nın yaverlerinden Naşit Bey isminde iki zat da kendiliklerinden İstanbul'dan kaçarak Sivas'a geldiler. Kılıç Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Muzaffer Bey'in yakın akrabası idi. Bu iki zatın Sivas'a gelmeleri Paşa'da bir "vehim" ve şüphenin doğmasına sebebiyet verdi. Bu şüphe belki birinin Enver, diğerinin Nuri Paşa'nın yaveri olmasından ileri geliyordu. Halbuki bu şüpheye hiç de mahal yok idi. Fakat Paşa şüphesinde sâbit idi. Gitmelerini istiyordu. Bir müddet Paşa'ya görünmelerini temin ettik. Buna rağmen Paşa bunları görmüş :

— Hâlâ burada mıdırılar?

Diyerek öfkelenmişti. Nihayet kendilerine bir vazife verilerek Sivas'tan gönderilmelerine karar verildi. Naşit ve Kılıç Ali

Beyleri Ayıntap ve Maraş cihetlerinde teşkilâta memur ettik. Kendilerine talimat verildi ve o cihetlere hareket ettiler. Çok gayreti ve hizmeti görülen Naşit Bey gittiği yerde hastalanmış ve vefat etmiş idi. Vefatı mucibi teessür oldu. Kılıç Ali Bey de çalışmakta devam ediyordu.

Harekâtı vakıalariyle kuvayi milliyeye sadık olduklarını isbat etmişler ve ilk geldikleri zaman hasıl olan şüphelerin varit olmadığını fiilen isbat etmişlerdi.

Paşa, o zaman şüphe ve tereddüt izharında haklıydı, zira o zamanlar İstanbul'dan bazı fedailerin suikast için Anadolu'ya geçtikleri haber alınmıştı.

Şüphelenmek, ihtiyata riayet eylemek tabii idi ve Paşa o zaman şüphesiz Kılıç Ali Bey'i ve Naşidi tanımıyordu.

Her ikisi de hâdiseler içinde ve devamlı hayat içinde vatanperver olduklarını isbat etmişlerdi.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

مجتهد مرکزی استانبول اولدین و تبلیه ده (ملقاتده)
 بوجتین شعری بولدی بیور ایتم فقط شرد استقل
 سماه نی یاستده بولدی نعم عامه اعیانه السید عبد القادر
 اقتدین ادرتی مینت برده کورد استقل عینی مدین
 طاری شوفا ، بکلا ویرله و شیفه لرم فلور ایتمه ایتمه
 اکلوشیورکه بو مدافه حقونه مجتهد ایکی ال برینه ایتمه
 هنرینه تونق کورک وطنی قورایسه ایتمه تکل ایتمه
 فقط اکلوش کای یسا ایتمه افرونده کورد کورک لوز
 صیده سنده پاشا کورولایتمه برجت اولور و بولیم سفورا
 هرکه کوریلدایه موفقت قیلورک ایتم ایتم و طند
 استخلاص قاج سیه نکل ایتمه بوجتین برش یتم و کرم
 برشکل ویریم و بولایتمه اداره ایتم لوزدر بکلا چالتم لم
 و اهرت و دولم دیرایتمه . و نه هنره لر کیمت نکلیم به
 کله هنره کوره استانبولده روم بطرفنا سنده عثمانی
 ولایتمه داخنده بویا فاندایم منیع نکلیمه و جده ر قشیم

افردیه ایست اجتماع و سلام

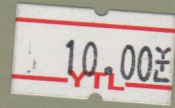
کتابخانه

Erzurumda ilk toplantı (Soldan sağa : Erzurum valisi Münir Akkaya Dr. Refik Saydam, Atatürk, Süreyya Yiğit, Mazhar Müfit Kansu).

ISBN 975-16-0906-2 Tk.
ISBN 975-16-0907-0

9 799751 609075

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ